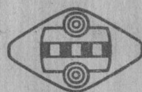
М. Ю. Шаповал.

Революційний соціялізм на Україні.

Книга I.

Відень 1921.

Накладом видавництва „Борітеся-Поборете“.

Передмова.

На початку революції говорилося на Україні до певної міри справедливо (всупереч іронії російської демократії), що Українці — „всі соціялісти". Розуміється, не всі, але переважній більшости українського трудового люду та інтеліґенції здавалось тоді, здається і тепер, що революція йде під прапором соціялізму, хоч тоді, як і тепер, переважна більшість громадянства не уявляє конкретного обсягу тієї соціялістичности революції. Одні думали, що це вже „соціялізм", коли перемінити царське начальство на виборне народне: другим здавалось, що „соціялізмом" буде лише „чорний переділ" всього майна, третім — і таких було невелике число — що соціялістичність революції полягала і полягає в підготовленні міцних політичних, культурних і суспільно-економичних передумов для пляномірно орґанізованої соціялізації відносин.

В усякому разі, соціялістичною революція здавалась в першу чергу через те, що техніку її провадили соціялісти, які 1917 року в перший раз вийшли з підпілля на отверту громадську працю і то в незвичайно важну історичну добу життя.

В перший час орґанізації тимчасових революційних орґанів влади українська інтеліґенція, яка по соціяльному становищу належить майже вся до трудового типу, йдучи під проводом соціялістів на незвичну їй правлячу роль, беручись за стерно влади, цілком щиро відчувала себе „соціялістично". З протягом часу багато „соціялістичної" лакировки з неї відпало, вивітрилось. Одначе провід залишався в руках соціялістичних партій. Проти їх політики голосно бурчали консервативні і ліберальні буржуазні кола, до яких де-далі більш прилучалось по психольоґичному родичанству багато нестійних інтеліґентських формувань.

Ця реакційна маса починає де-далі більш скидати вину на соціялістів за долю України. І справедливо: хто більше робить, той мусить більше й відповідати.

Наша партія, що мала за собою постійно більшість населення, що виступає з найбільшого і то справді українського клясу — трудового селянства, — грає і відіграватиме особливо відповідальну історичну ролю. Здається, це визнається всіма ґрупами українського громадянства, і тому невдивовижу, що з усіх боків лунають запити: відкіль взялась, куде йде, куди веде Україну партія українських соціялістів-революціонерів?

І такі запити ставлять не тільки всякі ґрупи инשедумних противників, але ставлять і широкі маси трудового люду, що йдуть на принаду соціялістично-революційних льозунґів; ставлять також і партійні члени, що раніш не мали змоги студіювати партійної проґрами і теоретично-наукових підстав, на яких вона споруджена, виростає і розвивається. Широкі кола громадянства потрібують точніще знати, куди ми йдемо. Це так природно взагалі, а для теперішности має незвичайно актуальне значіння: люде шукають твердої опори для переконання, підстав для ймовірности і певности, без яких стрівожене революцією людство боїться спокійно зустрівати завтрашній день.

На жаль, наша партія не мала часу для спокійної розробки своєї ідеольоґічної системи, свого світогляду. Світогляд ріс в ході всього російсько-українського життя. Літературна обробка підстав революційного соціялізму провадилась переважно в загально-російській літературі, в якій завжди працювало багато людей українського походження, які, очевидно, вносили в неї українські елементи розуміння життя. Очевидно, національно-українські суспільні ґрупи і одиниці бачили багато спільного, відповідного українським умовам в загально-російських соціялістичних концепціях. Тим більш, що Україна і Московщина мають багато спільного в умовах свого буття. То ж не дивно, коли в ідеольоґіях суспільно-політичних українських і російських ґруп є спільности. Це факт, який оспорювати ледве чи треба.

Маючи на увазі цей факт, де-які українські елементи в своїх аґітаційних цілях навіть використовують його грубим способом: не згадуючи про сам факт спільностей життєвих, вони вказують на „російські впливи“ в проґрамі українських соціялістів-революціонерів, сподіваючись, що це понизить її національну українську вартість.

Ледве чи треба багато спинятись над цим з'явищем обивательського недомислия, яке не здібне зрозуміти, що все життя є обміном впливів. Національні українські патріоти, що бояться впливів і культивують „безвпливність“, разом з тим цураються української одежі: замісць чумарок і т. и., носять „европейську“ одежу, яку викроюють по московських зразках, і часто не знають иншої мови, як московської.

Проґрама українських соціяль-демократів переписана з проґрами російських соц.-дем., а проґрама російських соц.-дем. — з проґрами німецьких. Проґрами національ-демократів українських, польських і инших одріжняються лише мовою, а не змістом. Однакові клясові інтереси диктують однакові проґрами. Весь центр ваги обивательського розуміння впливів у проґрамі укр. соціялістів-революціонерів заключений в „соціялізації землі", якої буржуазні кола дуже не люблять і думають позбутись її вказівкою на її „руськість", бо „українськість", на їхню думку, є те, де нема ніякої соціялізації.

Отже ми на цім скінчимо з „руськими впливами", щоб перейти до пояснення того, чому так є, як є. Партія українського революційного соціялізму, почавши орґанізуватись в міжреволюційній добі, виступила на поверх життя зразу в полумї Великої Революції і зайнялась практично-революційною працею, не маючи змоги посвятити більше сил для теоретично-літературних обґрунтовань своєї ідеольоґії. Можна сказати, що її майже нема. Проґрама сама складається з ряду конкретно-практичних домагань і дуже скупих теоретичних преміс, що увійшли в неї з загально-соціялістичних передреволюційних понять і узагальнень.

Передреволюційна проґрама — це проґрама чергових досягнень в межах капіталістичного ладу, це-б-то проґрама-мінімум, точного поняття якої нема ні в одній мінімальній проґрамі соціялістичних партій.

Коли проґрама-мінімум давала певні рямці і напрями для думання в межах понять старого політичного і господарського режиму, то для революції цього не вистарчало. Через похапливість у роботі і переповнення партії малосвідомими членами почав навіть вироблятись погляд, чи швидче—настрій, що проґрама-мінімум є взагалі вся проґрама, хоч це цілком суперечило соціялістичній ідеольоґії, але тут про ідеольоґію не думалось, а опиралось на ряд вимог, вироблених в инших умовах і призначених для инших цілей — для боротьби в межах капіталістичного ладу, а не революційного часу. Революція прийшла і по законах своєї фізиольоґії — коли можна так висловитись — почала ставити питання і давати відповіді, що діялектично вели дуже далеко від дореволюційних понять. Сухий скелет проґрами-мінімум стояв собі в уяві, як літературний спомин, а революція творила свою окрему схему, свій окремий нарис проґрами. Між літературним памятником і живою дійсністю заходила все більша ріжниця, що згодом перетворилась в прірву. Хто не міг збагнути змісту нових понять, обхопити сінтетично проґраму нового життя, той чіплявся за літературний скелет проґрами - мінімум, ставав у суперечність з життям

і губив оріентаційну лінію. Не то що сили окремої людини, а навіть сили молодої партії було за-мало, щоб ідеольоґично не одставати від швидкого темпу життя.

Це сталось і з нашою партією, що вся була результатом певної бідности нашої національної культури. Українство, як прояв культурної творчости, було ще за-слабим рухом, щоб втягти в себе всі вищі елементи сучасної вселюдської культури і утворити вистарчаючу для вищої свідомости атмосферу нашого життя. Це однаково можна прикласти до всіх наших партій, які ще до тепер не мають кріпких підстав свого світогляду, які ще тепер для означення своїх цілей мусять брати формули для ціх цілей і шляхів їх досягнення з чужонаціональних анальоґій. Українство було за-слабе, щоб своїм рухом і змістом наповнити всю людину, осмислити всі її потреби і стремління, через те не дивно, що воно мусіло рости неймовірно швидким темпом вже підчас революції, щоб не опинитись позаду життя. Зрозуміло, що в такому темпі мусіли дуже швидко ламатися старі поняття, також по черзі ламатися нові поняття, які зрештою мусіли відступати своє місце ще новіщим, що виростали в рухові всіх революційних стихій, а не лише специяльно-української.

І так за три роки революції ми опинилися перед фактом, що старі світогляди і поняття, вироблені в передреволюційній добі, розбилися в щент. Проґрами, мислимі за старого режиму, стали просто смішно-незрозумілими в складній ситуації нових фактів і відносин.

Нові відносини — нові поняття.

У нас вони ще не зведені до якоїсь системи, до якогось хоч би загально-окресленого сінтезу.

Через це я вважав за потрібне, хоч і в дуже несприятливих для літературної праці умовах, підійти ближче до вихідних джерел соціялізму, до основних питань нашої ідеольоґії. Перегляд перейденого шляху, льоґика фактів, льоґика революції були мені матеріялами, з котрих я пробую витягти консеквенції і звести їх у вищий висновок. Літературних джерел дуже мало, особливо про те, що найбільш потрібно: про предпосилки й обективні дані української революції, бо лише на цих даних і можна будувати проґраму реальної політики і реальний світогляд.

Соціялизм—единий, але форми прикладання, втілення його в життя, в ріжні природні, історичні, культурно-господарські умови є ріжні остільки, що по ріжниці форм прикладання одріжняють навіть світогляди і найглибші їх основи. Чи Україна є індивідуальністю? Коли так, то і всі проґрамові концепції соціялістичного реалізму будуть

індивідуальними сомостійно-цінними в собі, не подібними до инших концепцій, будуть — українськими на цей історичний період.

Зайвим було б ставити це питання, бо революція ствердила це в високій мірі і буде стверджувати далі.

Через те особливо важним є висвітлення основ діяльности українських соціялістичних партій, що мусять для переведення в життя соціялізму керуватись конкретними індивідуальними даними українського буття: природи, основаного на ній господарства, історичними і культурними предпосилками, соціяльною структурою то-що. Всі ці дані творять дужий комплекс українських предпосилок революції, а тому — і українського соціялізму.

Український соціялізм — це в ґрунті річи не якийсь окремий соціялізм, а лише окрема, індивідуальна в світі форма його приложення, котру треба означити територією розселення української національности. З цього й випливає назва — український соціялізм.

Ідея соціялізму, абстраґована від всяких місцевих обставин і форм, очевидно є єдина, всесвітня, інтернаціональна, що вміщає в собі ріжноманітности реального втілення в ріжних країнах, між ріжними національно-культурними і господарськими типами. Ріжноманітність втілення обєднується в понятті вищої соціяльної спільности — людськости, тому основними прикметами для розпізнавання форм соціялізму береться не окремі типи природи, не господарські, а людські, це-б-то національні типи. З природньо-господарського погляду, можна б говорити про соціялізм індустріяльний, аґрарний, гірсько-скотарський, лісовий—в залежности від природніх обектів господарства, але вони покриваються вищим поняттям людини і її природньої культурної орґанізації по націях, що являються колективними індивідуальностями людськости, це-б-то членами будучого інтернаціоналу людськости.

Через те витворені і витворювані системи соціялістичного світогляду в певних історично-культурних і господарських умовах є частинами одні єї ідеї соціялізму в її конкретно-життєвих виявленнях. Ріжноманітність цих систем в своїй збірности і спільних, руководящих принціпах складає і дає поняття єдиного вселюдського соціялізму, гармонійного в своїх частинах, а ні в якім разі не суперечного.

Через те в кожній системі соціялістичного світогляду повинні бути спільними загальні основи і мусять бути ріжними форми місцевого приложення, коли така форма не є лише плодом сухої теоретичности, абстраґованої від дійсного живого життя.

Для всякого зрозуміло, що система українського соціялізму мусить відповідати цим вимогам і соціялістична партія мусить будувати свою проґраму з цих двох елементів: загально-теоретичну схему наповняти змістом з місцевого реального життя, бо лише цим способом будівництво життя йтиме в гармонії з людським всесвітом, з інтернаціоналом людськости. Наш світогляд не повинен мати в собі елементу виключення від вселюдськости, не повинен носити в собі отрути буржуазної „культури", з її основною ідеєю монополії, це-б-то виключности, ізольованости, приватно-господарського інтересу та індивідуалізму в його неґативній формі — еґоцентризмі монополіста-визискувача. Соціялізм є неґацією ідеї монополії, а тому як не повинно бути монополій для індивідуального визискувача, так само не повинно бути монополій і для колективного (пр., національного). Носителем реального соціялізму є національність, але націоналізм ніколи не може бути змістом соціялістичної політики; через те, коли соціялісти стають націоналістами, вони перестають бути соціялістами, бо націоналізм є ідеєю монополій між націями і такий націоналізм нічого нового не представляє — це звичайний буржуазний націоналізм.

Такі розумування дають змогу вірніще підійти до встановлення поняття українського соціялізму, як справді соціялістичної концепції. Всякі ж конструкції проґрамові і тактичні, оперті на конкретних даних нашого життя, можуть дуже відріжнятись од проґрам і тактики инших соціялістичних партій. Це зрозуміло, коли не забувати, що здійснювати соціялізм на Україні нам доводиться в аґрарному господарстві з селянством, тоді як анґлійським соціялістам — в індустріяльному господарстві з робітництвом. Було б смішно говорити в Анґлії, де сільського населення 8 %, про аґрарний соціялізм і рішаючу ролю селянства, так як у нас смішно говорити про рішаючу ролю пролетаріяту, якого у нас також не більш 8 %.

І тому вся проґрама і тактика у нас буде специфічно українська. Тому й соціялізм український.

В дальших нарисах я й пробую накреслити основні лінії українського революційного соціялізму, щоб освітлити мету і шляхи партії соціялістів-революціонерів і дати можливо ясну відповідь на питання — кудою йти? Очевидно, всі мої відповіді будуть моїми субективними поняттями, за партійну правовірність котрих ані я, ані хто инший не поручиться, бо я не викладаю канонічних правил, а лише намагаюсь послужити, скільки маю змоги, тій праці шукання сінтезу, над якою повинен трудитися кожний соціяліст нашої доби.

Через виключно несприятливі умови для літературної праці (прим., брак літературних джерел, матеріялів, відсутність бібліотек в малому провінціяльному місті і неможливість здобувати книжки купном то-що) мені було дуже трудно працювати, особливо над історичною частиною, й опирати свої твердження не лише на чисто льоґічну арґументацію, а й на цитати з авторитетів, які надають писанням зверхній вигляд принадної „науковости". Я цілком не претендую на науковість, бо вважаю свою працю, не вільну, очевидно, від хиб і суперечностей, першою спробою освітлити ідеольоґічні підстави українського революційного соціялізму, спробою, яку мушу робити, як і кожний громадянин, що опинився у вирі революційної боротьби і мусить посильно дати собі відповідь на болючі питання.

Я думаю, що кожний свідомий громадянин, а особливо член соціялістичної партії, по совісті зобовязаний, повинен проробити таку саму працю над собою, мати мужність признатися до помилок, відкинути їх, чесно шукати теоретичного і практичного ґрунту для своєї діяльности. В такій праці, на мою думку, краще не раз і помилитись, дошукуючись нового сінтезу, ніж без праці недоторкано пишатись порожніми вже окаменілостями утертих шабльонових фраз, які показують лише спритність в елястичному крутійстві, а нічого не дають для громадського життя. Час рішучий, неймовірно тяжкий переживає наш народ, і тому всі живі елементи суспільства повинні по совісті шукати кращих засобів боротьби за визволення України.

Сподіваюсь, що в инших обставинах инші люде краще справляться з подібним завданням, ніж я. Але поки кращих обставин нема, а кращі люде не озиваються, то я й осмілююсь говорити про питання нашого самоозначення. Я буду вдячний, коли доброзичлива і безстороння критика вкаже мої помилки і вияснить питання, яких мені виснити не вдалось.

Я вважав необхідним в цій книзі дати коротку схему загального історичного розвитку і теперішнього стану українського соціялістичного народництва, підійти також до основних теоретичних проблем соціялізму, але також тут обміркувати де-які найгарячіщі питання нашої практично-революційної боротьби — наприклад, проблему влади, проблему української державности, передумови і само поняття соціялізації господарства то-що. Свідомо полишив я до другої книги, над якою захожуюсь працювати, такі питання, як національність, етика, право, релігія, родина в соціялістичному розумінні, як також і загальну сінтетичну теорію українського соціялізму.

Поскільки зачеплені в цій книзі питання не стоять самостійно-відрубно від вказаних инших, постільки мені доводилось побіжно торкатись і їх. Також сам плян праці намірений на розгляд питань окремими нарисами-бесідами, щоб їх можна було читати, як окремі статті, через те довелось иноді повторюватись, очевидно, на шкоду всієї архитектоніки книги.

Я усвідомлюю собі ці хиби, але годі їх було обминути, та й не про архитектоніку передовсім думалось мені, а про гарячу трівожну дійсність на Україні, во імя елементарних прав на істнування котрої йде мова, а не про добірність, рафінованість форми статей.

Це колись зроблять на довзіллі більш щасливі і вільні спадкоємці нашої доби.

Є так, як є. **М. Ш.**

Карльсбад,
Травень-вересень 1920 року.

ЗМІСТ.

Друкарські помилки:

стор.	рядок	надруковано:	повинно бути:
31	3 зн.	дав.	див.
31	3 „	мой	мій
50	13 зв.	веденпю	веденню
86	10 зн.	насильствае	насильства е
87	18 зв.	собат	собак
91	6 зн.	и торговлі	й торговлі
91	7 „	іспоживання	споживання
92	6 зв.	зовоювання	завоювання
93	10 „	віп	він
96	15 „	погляднути	поглянути
96	13 зн.	ціні	ціни
96	16 „	з другою	з другого
101	1 „	власністье	власність е
115	24 зв.	льюдської	людської
119	11 „	твідомо	свідомо
119	12 „	інкеліґенції	інтеліґенції
119	13 „	еращою	кращою
120	4 зн.	до, купівлі	до купівлі
127	20 „	спстемою	системою
147	10 зв.	Ряди	Ради
147	13 „	оцінку, обох	оцінку обох
171	6 „	презумнувати	презумпувати
176	12 „	цродукт	продукт

I. Загальна схема розвитку соціялістичного народництва на Україні.

I. Два шляхи.

В Західній Европі соціялістична ідеольоґія уявляє більш-меньш однолитий світогляд, в основі котрого лежить концепція Маркса й Енґельса. На цьому ґрунті стоїть „ортодоксальний марксизм", що став ідеольоґічною підвалиною всіх так званих соціяль-демократичних партій і який на наших очах так хитається під ударами вимог революції. Умірковна течія марксизму, що виявляється в правих крилах всіх соціяль-демократичних партій, утворилась під впливом науки Бернштейна і захоплює широкі маси робітництва під назвою ревізіонізма (в Німеччині), реформизма (у Франції) і т. и. Головна її риса — признання в боротьбі за соціялізм лише еволюційного методу, що диктується законами соціяльного розвитку цівілізованої людськости. Ревізіонізм — це значить перегляд наново науки Маркса, поправки до його висновків, на основі нових фактів науки і практики соціяльного розвитку. „Ортодоксальні" марксисти дуже нападають на ревізіоністів, але мусять признати, що й ревізіоністи є марксистами.

Ліве крило марксизму, що одкидає: демократію, як устрій, партію, як будівничого нового суспільства — соціялістичного і вичікування, як тактику опортунізму, а виставляє натомісць революційний синдикалізм, це-б-то боротьбу в синдикатах (робітничих спілках) за безпосередні інтереси робітництва і за соціялізм шляхом прямої акції (безпосередньої боротьби) в кожний момент, в усяких обставинах; що справу визволення робітників хоче зробити ділом самих робітників, не визнаючи тому парляменту й інтеліґентських партій — це крило також стоїть в головному на науці Маркса, хоч проте де-які з теоретиків синдикалізму називають його новою, вищою концепцією соціялістичного світогляду. Роспад ортодоксально-марксистських партій під впливом революції виділяє ліво-революційну комуністичну течію, природа котрої є, по заявах самих комуністів, „справді"-марксистською, очищеним марксизмом.

Безчисленні соціялістичні партії в ріжних країнах Західньої Европи, під ріжними назвами, з ріжною тактикою, мають переважно одну спільну основу — марксизм, як певну економичну і соціольоґичну концепцію.

Инакше сталось в Східній Европі, це-б-то головно в Росії і на Вкраїні, де соціялізм пішов двома, ідеольоґічно цілком иншими шляхами: 1. революційне народництво (революційний соціялізм),

що хронольоґічно повстало перше і панувало та панує в ідеольоґії соціялістів ріжних ґруп та напрямів, і 2. марксизм, що з початку 80 рр. XIX століття появився в Росії, потроху все більш і більш набіраючи сили.

На народницькій думці в Росії витворювались проґрами ріжних партій: 1. народньо-соціялістична, що найбільш затримувала народницькі традиції у відношенню до селянства, але стоїть на ґрунті еволюційного розвитку й умірковапости; 2. партія соціялістів-революціонерів, що ісповідує революцію, в тактиці приймала політичний терор і з великим гуком його виконувала, в проґрамі — соціялізацію землі ще в межах капіталізму, стоячи взагалі як на ідеольоґічних предпосилках революційного народництва, так і на новіщих здобутках соціялістичної науки. Партія представляє, коли можна так висловитись, ортодоксію нового революційного народництва: 3. партія соціялістів-революціонерів-максімалістів, що стояла за негайну революцію, вживаючи в тактиці експропріяцій, аґрарного і політичного терору, маючи в проґрамі як соціялізацію землі, так і соціялізацію фабрик і заводів. Підчас революції радикальне крило соціялістів-революціонерів виділилось під назвою лівих соціялістів-революціонерів, ставши на позицію максімалізму в нових обставинах.

На Україні в останній час перед революцією умірковане народництво представлене було партією радикально-демократичною (тепер „соціялісти-федералісти"), що по своїй проґрамі й тактиці нагадує російську народньо-соціялістичну і разом кадетську партію, а також українською партією соціялістів-революціонерів, що підчас революції діференціювались на лівих соц.-рев. і центральну течію, але з переходом лівих соц.-рев. до комуністів, тепер є лише одна українська партія соціялістів-революціонерів.

В Галичині на ґрунті дуже умірковапого народництва стоїть українська радикальна партія, що через тактичні непорозуміння 1919 року розкололась, виділивши з себе нову „селянську радикальну" партію.

Між марксизмом і народництвом знаходяться досить великі ріжниці ідеольоґічного, проґрамового і тактичного змісту, з-за чого відбувались і відбуваються гострі суперечки, йде боротьба, що відокремлює прихильників цих світоглядів в два окремі табори.

Стороннім людям, що дивляться віддалека на цю боротьбу, дуже тяжко зрозуміти причини її і через те не меньш тяжко уявити її наслідки. Але сам факт цієї боротьби незвичайно цікавий і вимагає освітлення, особливо в наш рішучий час. Українське „широке громадянство" також не розуміє цього факту, годується з десятих рук ріжними чутками і сумнівної вартости поняттями про ідеольоґію соціялізму, а тому не знає, як ставитись йому до цього великого змагання і тертя між двома соціялістичними таборами. Навіть широкі партійні кола обох напрямів знаходяться в такому ж майже стані, ворогуючи між собою більше по традиції, ніж з ясного переконання і усвідомлення ріжниць своїх партійних світоглядів та інтересів.

Революція розбила дореволюційні ґрупування, вплинула на світогляди, в одному зблизила обидва табори, а в другому ще дальше

розвела, і ставить кожну ідеольоґію на іспит. Екзаменує трудовий народ, во імя добра якого працювала довгі роки соціялістична думка, творила проґрами, гуртувала сили.

В дальших побіжних нарисах представлено по змозі головні пункти проґрамових і тактичних росходжень і спільностей між світоглядами, з точки погляду революційного соціялізму.

2. Російське революційне народництво.

Історично беручи, народництво, як соціялістичний світогляд, розвинулось в Росії під впливом західньо-европейських соціялістів-ідеалістів, в першу чергу Сен-Сімона, Овена, Фурьє, Прудона. Наприклад, погляд Сен-Сімона на розвиток історії під взаємним впливом матеріяльно-господарського і культурно-творчого факторів в своїй основній ідеї є спільний з провідною історіософичною ідеєю народництва, що визнає названі вище фактори за рушійну силу історії. Почасти і погляд Сен-Сімона на ролю „промисловців“ (робітників) і „учених“ в соціяльному житті розвинувся в народницькій науці про трудові маси і інтеліґенцію.

Під безпосереднім впливом соціялістично-мрійницьких течій 40-х рр. XIX століття зародилось революційно-соціялістичне російське народництво, першими представниками котрого були ріжні де в чому, але подібні в загальному великі постати А. І. Герцена і М. А. Бакуніна та їхнього приятеля Оґарьова. Основоположником російського народницького соціялізму був власне А. І. Герцен — цей незвичайно блискучий великий публіцист, незрівняний стиліст, консеквентний борець за визволення трудящих і перший еміґрант-соціяліст, що дав загальний зарис ідеольоґії великоруського соціялізму, вказав реальний ґрунт його розвитку і движучі його сили.

Після катастрофи 1848 року і перемоги реакції Герцен пережив велику духову крізу, зневірився в Европі, передбачаючи загибіль її тогочасної (капіталістичної) культури. Натомісць всю увагу переніс на Росію, яка буде творцем нової культури, фактором великого соціяльного відродження. Як ідеаліст по методу думання, Герцен всю схему утворив, виходячи з етичних міркувань. Основною ідеєю його була ідея „інтеліґенції“, як етичної сили відродження, в противагу міщанству, як ідеї компактної нікчемности, що головно міститься в буржуазії, але захоплює й инші кляси. Обидві катеґоріі-антиподи—„інтеліґенція“ й „міщанство“ є з'явищами позаклясовими, вселюдськими, боротьба між ними — це боротьба двох культурних принципів, з яких один — поступовість, творчість, оновлення, а другий — його протилежність: косність, тупість, еґоїзм, реакційність. Культура Зах. Европи — міщанство, яке єсть „окончательной формой ея цивилизаціи, ея совершеннолѣтіемъ“.

Державні форми, вся цівілізація Зах. Европи, на думку Герцена, „не совмѣстны по внутреннему своему понятію ни съ свободой, ни съ равенствомъ, ни съ братствомъ, всякое осуществленіе этихъ идей будетъ отрицаніемъ современной европейской жизни, ея смертью“. Одчай охоплював його через те, що нема сили тепер знищити його, але

тішила надія на неминучу загибіль, і він передбачав її: „одно утѣшеніе и остается: весьма вѣроятно, что будущія поколѣнія выродятся еще больше, еще больше обмелѣютъ, обнищаютъ умомъ и сердцемъ, имъ уже и наши дѣла будутъ недоступны и наши мысли будутъ непонятны . . . Какъ аристократія, виродившаяся до болѣзненныхъ кретиновъ, измельчавшая Европа изживетъ свою бѣдную жизнь въ сумеркахъ тупоумія, въ вялыхъ чувствахъ безъ убѣжденій, безъ изящныхъ искусствъ, безъ мощной поэзіи. Слабыя, хилыя, глупыя поколѣнія протянутся какъ-нибудь до взрыва, до той или другой лавы, которая ихъ покроетъ каменнымъ покрываломъ и предастъ забвенію лѣтописей.“

На зміну цьому вмираючому міщанству йде така лава: „та лава, эти варвары, этотъ новый міръ, эти Назареи, идущіе покончить дряхлое и безсильное и расчистить мѣсто свѣжему и новому, ближе, нежели вы думаете. Вѣдь это они умираютъ отъ голода, отъ холода, они ропщутъ надъ нашей головой и подъ нашими ногами, на чердакахъ и въ подвалахъ, въ то время, какъ мы съ вами au premier, ‚шампанскимъ вафли запивая', толкуемъ о соціализмѣ.“

„Когда настанетъ ихъ часъ — Геркуланумъ и Помпея исчезнутъ, хорошее и дурное, правый и виноватый погибнутъ рядомъ. Это будетъ не судъ, не расправа, а катаклизмъ, переворотъ.“

Герцен не припускав, що переворот стане тихо, непомітно, потроху, еволюційно. Це не можливо і ні крихти не принадно. А коли б це було так? „Результатъ этого будетъ тотъ, что всѣмъ на свѣтѣ будетъ мерзко: мелкій собственникъ — худшій буржуа изъ всѣхъ: всѣ силы, таящіяся теперь въ многострадальной, но мощной груди пролетарія, изсякнутъ: правда, онъ не будетъ умирать съ голода, да на томъ и остановится, ограниченный своимъ клочкомъ земли или своей каморкой въ работничьихъ казармахъ. Такова перспектива мирнаго органическаго переворота. Если это будетъ, тогда главный потокъ исторіи найдетъ себѣ другое русло, онъ не потеряется въ пескѣ и глинѣ, какъ Рейнъ, человѣчество не пойдетъ узкимъ и грязнымъ проселкомъ, — ему надобно широкую дорогу. Для того, чтобы расчистить ее, оно ничего не пожалѣетъ.“

Дивовижні, блискучі інтуїції, що виглядають, як пророцтва, у всяких пророків мають в собі суперечности. Є вони і в Герцена. Він зневірився і в европейському пролетаріяті, що, як паросток від старого пня, заражається його хворобами і гине завчасу, не маючи сили розвинутись в могутнє самостійне здорове сотворіння. На цьому ґрунті розвинулась у Герцена велика віра в Росію, що є тепер здоровим варваром, котрий в основах свого соціяльного побуту черпає свій ідеал, розвивається до його методом орґаничного росту. Виросте до соціялізму і сокрушить Европу.

Соціяльною основою побуту, що одкриває шлях до ідеалу, є община, як та форма, що стоїть вище приватної власности міщанської Европи. Право кожного на землю, общинне володіння і громадське самоуправління — ось ті зародки, з яких іде шлях до соціялізму, від якого відкинулась Европа. Треба лише усунути перешкоди та перепони, обєднати здорові основи наукою — і шлях розвитку до нового життя є.

„Народный русскій быть и наука запада въ ихъ сочетаніи — наша сила, наша будущность, наше преимущество. Безъ предрасположеннаго народнаго быта — общественная наука теряется в соціальномъ бредѣ; безъ всеобобщающей науки — народный русскій бытъ возводится въ бредъ славянофильства.“

Захід розвивав ідеї особистої свободи на основі приватної власности і руйнування общини. Це все привело до повного рабства пролетаріяту. Росія зберегла право на землю, общину, але подавила особисту свободу. Вся задача для Росіян — розвинути особисту свободу, не гублячи общинного землеволодіння і самої общини. Лишившись з землею, з наділом, маючи самоуправу, селянство неминуче дійде і до волі, вибираючи з села до волости, з волости до округи, а там до земського собору.

„Мы русскимъ соціализмомъ называемъ тотъ соціализмъ, который идетъ отъ земли и крестьянскаго быта, отъ фактическаго надѣла и существующаго передѣла полей, отъ общиннаго владѣнія и общиннаго управленія — и идетъ вмѣстѣ съ работничьей артелью навстрѣчу той экономической справедливости, къ которой стремится соціализмъ вообще и которую подтверждаетъ наука.“

От в цих фраґментах з незвичайного багацтва Герценових думок просвічуються вже основні лінії російського народницького революційного соціялізму, що написав в книзі життя Росії такі блискучі сторінки боротьби за землю і волю! Очевидно, з розвитком науки і життя ідеольоґія збогачувалась, особливо під впливом де-яких безсумнівних прав із науки Маркса, і дійшла до степені того гармонійного світогляду, що загально називається російським революційним соціялізмом.

Ідеями Герцена заплоднене життя, думання і творчість кращих борців за визволення праці в Росії, але вони не лишились без впливу і на розвиток української соціяльно-політичної думки, що буде нам ясніще при дальшому викладі.

М. А. Бакунін, маючи однакові з Герценом соціяльно-фільософичні погляди і однаково розуміючи завдання Росії, пішов де-в-чому значно далі, поширивши оздоровлюючу ролю Росії на все славянство і глибше розвинувши основи федералізму, правильно поставивши і рішивши національну проблему. Погляди на національну справу Герцена і Бакуніна, розроблені льоґічно, широко і майже вичерпуюче в приложенні до України Драгомановим, стали непохитною основою українського руху взагалі і українського революційного соціялізму з'окрема. Але „бездержавництво“ Бакуніна привело його в соціяльно-політичному і економичному напрямі до анархизму, який тепер не вважається, як то було раніш, за „бездержавницьку“ школу соціялізму, а за окрему соціольоґічну концепцію, з якою соціялізм стоїть в непримиримій суперечности. Тому ми не втягаємо Бакуніна в число представників революційного народництва, хоч він і був одним з його основоположників і довший час куміром соціяльно-революційної російської й української інтеліґенції, як і „богом революції і руйнування“

в Зах. Европі. Спільність поглядів Бакуніна і Герцена що-до руського соціялізму виявляється дуже часто в його писаннях. Напр.:

„Что нужно народу? На это „Колоколъ“ въ 1862 году отвѣчалъ и отвѣчалъ превосходно: „Народу нужна земля и воля!“ Больше ничего. Но посмотримъ, что заключается въ этихъ словахъ. Народу нужна земля, вся земля; значитъ, надо разорить, ограбить и уничтожить дворянство, и теперь ужъ не только одно дворянство, но и ту довольно значительную часть купечества и кулаковъ изъ народа, которые, пользуясь новыми льготами, въ свою очередь стали помѣщиками, столь же ненавистными и чуть ли еще не болѣе притѣснителями для народа, чѣмъ помѣщики стародавніе. Народу нужна воля, настоящая, полная воля; значитъ, надо уничтожить чиновничество и все войско. Значитъ надо уничтожить государство, а безъ государства и государь невозможенъ“. („Наука и насущное революціонное дѣло.“)

„Если есть государство, то непремѣнно есть господство, слѣдовательно и рабство; государство безъ рабства, открытаго или маскированнаго, немыслимо — вотъ почему мы враги государства“ („Госуд. и Анархія“).

Ідеал соціяльної революції, на думку Бакуніна, є загальним для трудових мас, що розвиваються до цієї свідомости шляхом свого внутрішнього розвитку, спадкової передачі з роду в рід свого досвіду, бажань, мрій. Руський (московський) народ має в собі позитивні і неґативні риси, які розвинулись історично і сприяють та й гальмують наближення соціяльної революції.

Позитивні риси такі:

„Первая и главная черта, это—всенародное убѣжденіе, что земля, вся земля, принадлежитъ народу, орошающему ее своимъ потомъ и оплодотворяющему ее собственноручнымъ трудомъ. Вторая, столь же крупная, черта — что право на пользованіе ею принадлежитъ не лицу, а цѣлой общинѣ, міру, раздѣляющему ее временно между лицами. Третья черта, одинаковой важности съ двумя предыдущими, это — quasi - абсолютная автономія, общинное самоуправленіе, и, вслѣдствіи того, рѣшительно враждебное отношеніе общины къ государству.“

За неґативні риси народу Бакунін вважає „патріархальность общины“ й „мірской деспотизм“, „богопочитаніе царя“ та „замкнутость общинъ, уединеніе и разъединеніе крестьянскихъ мѣстныхъ міровъ“, за боротьбу з котрими мусить взятись революційна інтеліґенція шляхом пропаґанди.

В цих коротеньких уривках цілий Бакунін, соціяліст — анархіст, московський народник — бунтарь. Недарма знаменитий рух 1873—76 років „в народ“ був цілковито під прапором бакунізму!

Инші великі російські народники вже лише розвивали основи народництва, дані Герценом і Бакуніним, пристосовуючись до великих наукових течій заходу — дарвінізму, спенсеріянства, марксизму, загалом „матеріялізму“ свого рода.

Без спеціяльної вже віри в „загибіль Европи“, але з вірою в общину, як економично-льоґичну ступінь до соціялізму, виступив

Н. Г. Чернишевський на поле громадської діяльности і залишив незабутню память по собі, як перший теоретик-економист російського соціялістичного народництва. Цвіт його таланту і діяльности був знищений немилосердно-жорстоким поводженням з ним російського уряду, що знищив Чернишевського каторгою в Сібіру, але цей могутній розум дав напрям російській соціялістичній думці на довгий ряд років. Він не мав Герценової віри з загибіль Европи, мислив розвиток Росії в капіталістичному напрямі, коли основи народнього соціяльного побуту не будуть прийняті за принціп соціяльної політики. Община земельна і артіль робоча були базою соціялістичного росту, „союзного виробництва", а тому Росія може піти своїм окремим шляхом. На тій самій базі — общині стояли обидва головні провідники революційного народництва П. Л. Лавров і Н. К. Міхайловський, що були на чолі соціялістичного руху в Росії майже по чотирі десятки років і зійшли на той світ на порозі XX століття (перший 1900, а другий 1904 року), Лавров, як фільософ-революціонер і еміґрант, а Міхайловський, як леґальний критик-публіцист і соціольоґ.

Головно в творчости П. Лаврова, не звязаного російськими умовами життя, з найбільшою повністю виявилась оріґінальна система революційного соціялізму, ставши основою соціяльної фільософії новочасних соціялістів-революціонерів Росії. Багато де-в-чому поділяючи погляди Маркса на абстрактну природу капіталістичних відносин, Лавров цілком розійшовся в розумінні соціольоґичної сторони капіталізму, його розвитку, його значіння в питанні „підготовки соціялізму". Знаменита „теорія можливостей в історії" П. Лаврова стала підставою окремого революційного, а не матеріялістичного розуміння історії з його ідеалом збільшення солідарности людей і розвитку критичної думки.

Ідея вселюдської солідарности виявилась протягом історії в кольосальних зусиллях досягти універсальности, всесвітньої загальности. Ми знаємо великий фільософичний універсалізм, що змагався і змагається дати одну думку про світ, але він розбивається завжди иншими стремліннями, що відбивають індивідуалізм розуміння через багато причин. Фільософичний універсалізм і досі не став пануючою вселюдською силою. Так само реліґійний універсалізм змагався утворити своє царство, підпорядкувати ріжноманітні інтереси людськости собі, але ці інтереси — моральні, наукові, матеріяльні, і права особи людської не дозволили реліґії опанувати людськість. Так само політичний універсалізм намагався підпорядкувати увесь світ багатьома спробами збудування всесвітньої держави, але право особи, право трудових клясів було і є індивідуалізуючою силою, що проривалась на зверх, руйнуючи великі спроби.

Вся історія повна змагань до універсалізму, але згадані ідеали загальности не обхоплюють всіх сторін людської діяльности і інтересів, тому у всяке універсалістичне змагання вриваються ці інтереси — права особи, моральні, наукові, матеріяльні то-що, стають у велику суперечність, викликають великі індивідуалізуючі течії, котрі руйнують згодом велику схему універсалізму, вселюдськости.

І власне в нашу добу, як результат всієї попередньої історії, встає нова концепція загальности — соціялізм, що дає міцний ґрунт під всю будівлю, як і саму будівлю: матеріяльно-економичний універсалізм відкрив єдину велику міцну спільність між людьми — труд, що утворює всі вартости, із-за яких змагаються всі особи людські. Загальности буде досягнуто, коли труд стане істотністю кожної людини. Визволення труда дає ґрунт для політичної спільности всіх, він усуває панування клясів і дає доступ до рівенства всіх; те саме для спільности моральної, культурної, фільософичної.

Соціялізм є сінтезою всіх великих універсалістичних стремлінь людськости. Він усовує всі суперечности, котрі розбивали раніш всяку універсальність, і дає найвищу, найкращу спільність обох основних ідей історичного розвитку: розвитку особи і розвитку солідарности між особами людськими. (Див. П. Лавровъ: Исторія, соціализмъ и русское движеніе, Женева, 1893). Ставлючи в центрі історичної творчости людину з розвинутою критичною думкою, людину, що має метою критичну переробку культури, Лавров через те саме не визнавав якогось залізного закону історії, якоїсь її вищої наміреностп і монізму. „Фактическій ходъ исторіи еще не доказываетъ невозможности иного пути" („Государ. элементъ въ будущемъ обществѣ").

„Теорія можливостей" є корінем всіх історіософичних ідей Лаврова. Ця теорія вказує на брак повного знання у людини, а тому ніколи людське знання не буде останньою інстанцією повного самоозначення людини; лише стремління всіх людей разом одкривають нові горизонти для самоозначення людини, а тому ідея солідарности є найзагальніщою при всіх фазах розвитку у всіх народів на землі, вона є ідеєю дійсного поступу, що сам в собі є гармоничним сінтезом всіх стремлінь людини в дану історичну добу.

„Борцы за прогрессъ въ каждую эпоху имѣли передъ собою иныя задачи. Но всегда и вездѣ эти задачи, правильно понятыя, имѣли одинаковую сущность. Эта сущность заключалась въ слѣдующемъ: измѣнить формы распредѣленія общественныхъ силъ, преимущественно-же формы распредѣленія богатства, согласно существующимъ условіямъ производства и обмѣна, пользуясь существующими обычаями и юридическими формами общественной орґанизаціи, беря въ соображеніе различныя завоеванія мысли научной, построенія мысли философской, типы мысли художественной, идеалы мысли нравственной; совершить эти измѣненія въ направленіи наибольшаго усиленія и расширенія общественной солидарности и наибольшаго роста общественнаго сознанія; наконецъ, закрѣпить совершившіяся измѣненія политическими формами, наиболѣе гармоничными съ совершившимся переворотомъ, идеальными продуктами науки, философіи, искусства, наилучше оправдывающими это измѣненіе, и воплощеніемъ въ жизни нравственныхъ идеаловъ, наиболѣе соотвѣтствующихъ здоровымъ потребностямъ человѣка" („Теорія и практика прогресса", друк. 1881 р.).

Ідея змагання до солідарности людей проходить червоною ниткою через всю творчість цього знаменитого мислителя і борця, в неї він вкладає ріжноманітні елементи звязку, що виявляється в суспільстві в формі звязку по звичаю, по часовому афекту й віруванню, по обміркованій меті, по моральній повинности і по економичному інтересу.

І от власне наукою цього сінтетичного звязку є соціялізм, як вищий результат всієї історії. Через те йому обовязана служити кожна людина.

Що-до Росії, Лавров визнавав її специяльні особливости, з яких головна — самодержавіє і політичне рабство, проти якого треба було вперше боротись, щоб росчистити шлях для пляномірної соціяльної творчости трудових клясів. Розуміється, основа русського побуту — община була вихідною точкою для розвитку солідарних форм вселюдськости.

Наука цього найвидатнішого фільософа історії, соціялізму і революції в Росії ще й до нині не стала загальним придбанням суспільства, бо навіть творів його ще не зібрано до купи і не видано в загально-приступній кількости, але величезний вплив його на розвиток ідей революційного соціялізму безсумнівний.

Творчість Н. К. Міхайловського була теоретичним завершенням революційного критичного народництва, останнім блискучим підкресленням основних ідей: гармоничного розвитку критично-думаючої особи, найбільшої суми щастя для найбільшого числа людей, повсякчасної боротьби проти капіталізму, ствердження особливого шляху Росії від общини до соціялізму, минуючи капіталістичну фазу, боротьби за добро конкретної людини і народне добро, це-б-то за найвищий розвиток індивідуальности.

З Міхайловським зійшов з історичної сцени останній великий народник XIX віку. Історичний розвиток Росії по шляху капіталізму і руйнування общини став фактом, який потряс всю будову російського революційного соціялізму, що дійшов майже до теоретичної катастрофи під впливом модерних европейських соціялістичних доктрин, головно — марксизму.

З початку 80-х рр. минулого століття марксистська критика вийшла з нетрів самого народництва (його чорнопередільської течії) і по закону контрасту, покути за помилки в практичній боротьбі, напала на всю будівлю теорії і віри, одкидаючи разом з „общиною" і „особливим шляхом" всі фільософичні предпосилки революційного соціялізму, переймаючи натомісць нову концепцію — марксизм в його чисто-европейській ортодоксально-німецькій формі.

Марксизм хотів викинути разом з руським соціялізмом і революційний соціялізм. Критика народництва з боку марксистів „ґрупи визволення праці" (Плеханов, Аксельрод, В. Засулічева й инші) займає три десятиліття, але після ідейної кризи 90-х рр. революційне народництво вийшло теоретично скріпленим, очищеним до певної міри від „російства" (відкинуто „особливий шлях", а залишено общину в новому її розумінні), вийшло в формі революційного соці-

ялізму, під прапором якого виступила обєднана, скріплена всеросійська партія соціялістів-революціонерів, що покрила себе невмірущою славою в боротьбі за революцію в роках 1902—1908, ставши героєм першої російської революції 1905—1906 року. Нове революційне народництво, теоретичним виразником котрого став Віктор Чернов, взявши головні теоретично-фільософичні предпосилки критичного народництва Лаврова і Міхайловського, сінтезувало з ними здобутки новіщої соціялістичної думки, разом з тим продовжило традиції „Народньої Волі“ в практичній діяльности і терористичній боротьбі з російським самодержавієм. Вагу, побіди і поразки першої революції 1905—1906 року воно винесло на своїх плечах, пережило знов велику моральну крізу під впливом нового фактора — участи в революції не лише подвижників-героїв, а широких мас і нових одиниць з міщанською психольоґією. Одначе весь рух руського соціялізму мав свій ориґінальний прапор — соціялізацію землі, який підняв і поставив на півживому трупі общини, що марніла й падала на силах під незвичайними ударами російської буржуазії, котра своєю „земельною реформою“ 1906—10 року завдала общині тяжкого удару, це-б-то удару русському соціялізмові, від чого революційний соціялізм зрештою не постраждав.

Перед нашими очима відбулась дивовижна метаморфоза.

Революційний соціялізм став переможцем над самодержавієм капіталізму, але волею судьби революція вийшла з-під послуху російських революційних соціялістів, які віддали пальму першенства в руки так ворожих їм марксистів, що завжди були втіленням неґації самої руськости соціялізму в Росії. Нове соціяльно-революційне покоління Росії, витративши сили на першій революції, не змогло взяти провід в другій головно через те, що воно не змогло стати на висоті історичної задачі нашого часу, не змогло зробити тієї сінтези, яку так ґеніяльно вказував П. Л. Лавров. Воно заразилось від гнилизни марксистського меньшевизму, проти якого весь час боролось, і цим самим передало прапор в руки здорової течії не в своїх власних рядах (максімалізму), а в рядах марксистів (большевизму). Ідейне і практичне надбання русського революційного народництва перейшло цілком, як велика спадщина, в руки не найславніщого, а достойного.

Найславніщий лежить зтомлений, розбитий, багатий своїми споминами і надбаннями, своїм скарбом неоцінно-великим, а прийшов спадкоємець малий числом, але достойний духом великого покійника, і перейняв скарб революції в свої руки. Паралізований творець скарбу лежить осторонь. Так часто творець стає меньшим від свого твору.

„Соціялісти-революціонери“, бувші терористи, подвижники і герої, виявляють дрібні остатки колишнього завзяття на службі . . . російській реакції, тим ґенералам, яких вони так безпощадно колись нищили, а вихоплений в їх з рук червоний прапор революції гордовито має в руках їхніх недавніх антаґоністів і противників. Чи довго буде продовжуватись летарґія російського революційного народництва — ска-

зати трудно, але що воно сильне своєю внутрішньою силою і вийде на верх — для мене особисто безсумнівно.

Соціялісти-революціонери, що орґанізувались в одну партію десь в 1901 році, довго шукали твердих основ своєї ідеольоґії, але як це їм було тяжко, видно з того, як вироблялась проґрама: перший проект, зложений редакцією „Революціонной Россіи“ в січні 1903 року, був прийнятий на партійному з'їзді в січні 1906 року, коли діяльність партії, головно орґанізаційна і терористична, була в зеніті, бо за відкриттям зради Азефа (1908 р.) моральна кріза спаралїжувала партію. Підправившись морально, партія не встигла розгорнути свої сили, війна зруйнувала все: партійний провід був за кордоном. Провідник партії В. Чернов і його товариші стали на „ціммервальдську“ позицію і разом з большевиками підписували голосні маніфести проти війни. Коли ж прийшла революція, партія, висунувши свій ґенеральний льозунґ соціялізації землі, не змогла його перевести: коаліція з буржуазією спричинилась до того, що червоний прапор з рук Чернова перейшов до Леніна. Давня ворожнеча народників з марксистами відомстилась: Чернов і його партія в революційно-большевицькій Росії опинились на нелеґальному становищі, як „дрібна буржуазія“.

Ліві соціялісти-революціонери, що йшли разом з большевиками і вели за собою селянство, виробили закон про соціялізацію землі, який був підписаний . . . Леніним. Незадоволені політикою большевиків, особливо Брест-Литовським миром, вони підняли проти большевиків повстання, але воно не вдалось. Після того всі соціялісти-революціонери попали на нелеґальне становище, а де-які пішли в Каносу — леґалізувались в комуністичній партії. Постійні провідники революційного руху в Росії, представники найліпших, найбільш героїчних традицій її, — вони опинились знов на нелеґальнім становищі і з старовірським фанатизмом повторюють льозунґи з своєї до-революційної проґрами-мінімум: соціялізація землі, демократія, федерація, не ґарантуючи своєю тактикою переведення цих льозунґів в життя. Тим часом большевики ведуть боротьбу з капіталом, ту боротьбу, яку проповідувало старе революційне народництво, проти якої орудував російський марксизм, що і вбився в колодочки на критиці революційности, „науково“ доводючи, що революція в Росії мусить бути, по закону історичної діялектики, лише б у р ж у а з н о ю. Революційне народництво непримиримо стояло за с о ц і я л ь н у революцію і . . . соціяльну революцію повела революційна течія марксистів, що народилась на грані XX віку і була молодшою, ніж народництво і ніж правовірний марксизм.

Секрет успіху революційних марксистів, на мою думку, в тім, що вони перейняли кращу частину з тактики революційного народництва, але приточивши її механично до марксистської і д е о л ь о ґ і ї, заложили під себе цим самим міну неуспіху. Неприродне поєднання двох нерідних між собою річей помститься в будучім на большевиках: вони або впадуть або . . . станують і по ідеольоґії революційними народниками. Це дуже парадоксальна для наших часів думка, але, я сподіваюсь, до неї мимоволі можна прийти, уважніще оцінивши де-які новіщі факти з історії великої революції в Росії. В питанні про селян-

ство — в проґрамі, і про терор — в тактиці большевики стали па ту позицію, де були соціялісти-революціонери; в питанні про революцію, про боротьбу проти капіталізму, не зважаючи на діялектику історії і розвиток продукційних сил, большевики взяли курс революційно-народницький, використавши таким чином: культурно-революційну традицію російської соціялістичної боротьби, „соціялізацією землі“ повели за собою селянство, в терорі дали вихід всій кольосальній революційній енерґії, під напором котрої увесь час двигтіла російська земля. Культурно-психольоґічне надбання революційного народництва опанували большевики і виросли до влади. Розуміється, вони не стали російськими народниками, але що вони намагаються асиміловати марксизм у народництві — це факт очевидний. Які будуть результати цього, ще трудно сказати, але, коли большевицька ідеольоґія стане вже революційно-народницьким марксизмом або марксистським революційним народництвом — вони можуть вийти переможцями.

3. Українське народництво.

а) Т. Г. Шевченко.

Коріння українського революційного народництва розгалужене в доволі ясній поетично-ліричній концепції нової правди Тараса Шевченка. Народництво Шевченка виросло з реальних обставин його життя, яко селянина-кріпака. Цим майже все сказано, але коли б нам хотілось шукати ідеольоґічних впливів, то вони знаходяться в кирило-мефодієвському братстві, це-б-то в українському славянофильстві, яке найясніще представляється лише з політичного боку, як певна система славянського федералізму. Инші сторони світогляду братства представляються неясно: визволення селян з кріпацтва не було характеристичною прикметою їх проґрами, бо тоді про це говорили всі хоч крихту поступові інтеліґенти.

Вся поетична діяльність Шевченка була боротьбою за національну індивідуальність, як форму народньої свободи. Всі соціяльні нещастя українського народу пояснялись, як результат національної неволі, а тому ідеал свободи мусів формуватись і вирости з специфічно-місцевих, національних обставин. Боротьба шевченківців була гарячою і в першу чергу за вихід з тюрми, а не за те, що робити після цього виходу, за національне визволення, а не за певний соціяльний устрій, про котрий мислилось елементарно — скасування кріпацтва. Найбільш далеко дивився сам Шевченко, що інстинктом селянина чув соціяльну правду тонше й глибше.

Ми в учених сучасників його не зустрічаємо ясної думки про землю, як загальне добро. І лише Шевченко ясно сказав, звертаючись до панів життя:

По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте?

Думка про землю, як загальне всенародне добре, а не приватну власність, — це було першою могучою підвалиною Шевченкового світогляду. Ми зустрінемо поетичну формулу про „братолюбіє“, „единомисліє“ і т. и. в „молитвах“ Шевченка на згин царів і панів та на збудування царства робочих рук.

А коли попадається такий штрих, що виявляє бажання

Добро певне з братом певним
Спожить не ділити,

то можна закреслити Шевченків світогляд, як соціялістичний. Поетична форма його думок, по самій своїй зовнішній одежі, не раз давала нагоду до грубо-тенденційних кривотолків, якими, справді, займалися иноді дрібні люде. Вихопивши фразу: „а в степах України, дай то, Боже милий, блисне булава“ любитель поясняти авторитетні джерела скаже, що Шевченко був релігійний любитель попів і гетьманець (по теперішньому розумінню — монархист, хоч українська історична гетьманщина, опріч модерної 1918 р., ніколи не була монархичною а ні по формі, ні по суті). Шевченкові, як поетові, служили всі форми, епітети, метафори живої мови для виразу своїх думок; тому не по етимольогічно-льогічній формі, а по психольогічній правді його образів треба брати думки Шевченка. Вся його психольогічна природа, соціяльно-революційний патос, свідчить про те, що Шевченко був соціялістом-поетом. Так його й треба брати, а не льогічно-догматично, та ще й на основі догматів одної якоїсь соціялістичної школи, як то зробив Драгоманов, що підійшов до Шевченка з критеріями переважно марксистського соціялізму і на підставі того, що Шевченко не був знайомий з европейськими соціялістичними письменниками та що Україна була чисто аграрним краєм, без розвинених міст і майже без найманої праці, без конституційного ладу, через що не могло, мовляв, навіть виникнути соціялістичного думання — на підставі цих формальних догматично-однобічних прикмет назвав Шевченка не соціялістом („Громада,“ збірка 4, ст. 156. Женева, 1879 року).

Розуміється, Шевченко був людиною свого осередку, часу, певних політичних, соціяльних, громадських, культурних і національних обставин; опріч того, він був поет, що користувався мовою образів і метафор, які словесно-етимольогічно мають один зміст, а ідейно-фільософично зовсім другий, але помимо того ідейно-фільософичний ґрунт Шевченкової поезії — соціяльна революція, з незвичайно високим патосом особистої, громадської і національної свободи, республиканством, демократією, разом з тим з патосом громадської людської солідарности і братства, на ґрунті спільного володіння землею і спільного споживання дібр без розділу. Це все разом для його і для нашого часу дає поняття соціялістично-революційного стремління хоч би й в аґрарній Україні, хоч би й на ґрунті не найманої праці, а трудового господарства.

Для нашого часу це вже, мабуть, зрозуміла думка, що соціялізм не є кільцем з ланцюга марксистської старої діялектики, яка вважала, що соціялізм ніде, ніяк не може появитись иначе, як після перейде-

ного щабля велико-індустріяльного розвитку. Це марксизм так думав, що історичний розвиток мусить перейти через певні фази труда рабського, кріпацького, вільно-наймитського для того, щоб діалектично наблизилось визволення праці і настав соціялізм. Знаменита фраза Енґельса, що „**без античного рабства не було б і сучасного соціялізму**", одкриває нам істотність марксистського розуміння історії, як якогось телеольоґичного процесу, що має обовязково скрізь одбутися однаково, обовязково перейти через стадії рабства, кріпацтва, вільно-наймицтва, приватної власности, щоб обовязково прийти через пролетарізацію до концентрації капіталу, нарешті до соціялістичної революції; що перед цим як і будуть революції, повстання селян і робітників, то вони будуть неминуче буржуазні, що соціялісти на це повинні дивитись, як на історичну необхідність і т. д.!

Цей погляд є лише доктриною однієї з течій соціялізму, одного марксизму, та й то не всього, а лише ортодоксального марксизму Маркса, Енґельса, Кауцького й їхніх епіґонів. Марксизм Леніна вже не жде обовязкових стадій . . . В цьому кожний переконається хоч би з факту оповіщення „киргизької радянської республики", в якій ще панує пів-мандрівне скотарство, а нема ніякого промислового пролетаріяту, нема й не було „конституцій", ледве починає заводитись хліборобство . . . А бухарська республика, а совітська Персія, а аґрарна соціялістична Грузія, Вірменія, Україна, Московщина? . . .

Коли згадати соціялістичні концепції старого світу, в законодавстві Мойсея, в пророцьких мріях Ісаї, Яреми, Амоса, в дивовижній концепції Плятона, в блискучій утопії Мора, в фантазії Кампанелі, в концепціях Мореллі і Маблі, то чи не покинути разом думку, що ті фантазії в аґрарних краях, в трудовій (колись) Палестині, в рабській Греції, в феодально-кріпацьких краях середновіччя і ближчого часу не мали жадного ґрунту, бо там, мовляв, не було вільно-наймицької праці, великої індустрії і спеціяльної політики фінансового капіталу; що рабство й кріпацтво були там „необхідними" фазами розвитку капіталізму; що соціялізм може прийти лише після останньої фази — концентрації промислового велико-виробницького капіталу: що ті давні спроби й мрії про соціялізм є лише дрібно-буржуазна шкідлива реакція, котра, на випадок удачі, могла б перешкодити розцвітові капіталізму (а це значить — можливости соціялізму) в XIX столітті? Одне лише слід зауважити, що хоч античне рабство й було „необхідною передумовою" сучасного соціялізму, але остання концентрація не передбачала ще одної фази капіталізму — фінансової, імперіялістичної! По марксистській концепції, всі історичні нещастя трудового люду ніби були потрібні для того, щоб прийшов-таки соціялізм. Двигачами цього процесу були, очевидно, по-марксистському, не соціялісти-мрійники, а капіталісти всіх минулих віків, що навмисне робили рабство й кріпацтво для того, щоб був „сучасний соціялізм!" Очевидно, вони це робили не навмисне, як ненавмисне роблять і сучасні капіталісти, що гребуть, деруть, нищать трудовий люд, а це все . . . веде до соціялізму? Не будь його — чи буде соціялізм? Не правда! Ортодоксальний марксизм не цілком опанував був голову Драгоманова.

але що він там мав доволі ясне місце, хоч і не завжди, показує погляд Драгоманова на Шевченка.

Ми рішучо не поділяємо цього погляду, бо вважаємо, що соціялізм, як концепція спільної праці, спільної власности, може з'являтися в усіх країнах, в усі фази їх розвитку і що „демократія", „наймана праця", або необхідність заздалегідного рабства чи кріпацтва зовсім не необхідні для приходу соціялізму. За це говорить і вся історія. В аґрарно-кріпацькій Україні могла вже давно з'явитись соціялістична думка, коли б Україна не була така некультурно-темна, затуркана, забита... І Шевченко, як революціонер-селянин-кріпак, говорячи про всім дану землю, мріючи про споживання добра без розділу, про волю людини і громади, про солідарність і спільність, закликаючи до повстання проти царів, панів, попів і т. д., був обєктивно першим великим соціялістом-революціонером України, хоч ще, може, й не чув слова „соціялізм". Не в словах річ, а в ідеях, в змісті тих соціяльно-громадських стремлінь, що споконвіку живуть в душах пригнобленого, грабованого, насилуваного трудового люду, що не знав слова „соціялізм", але знав, що треба волі й усунення визиску праці. Хто консеквентно думає чи мріє про визволення особи людської від гніту, а її праці від визиску, той і є соціяліст, хоч би він стояв на низькій степені розвитку, не вмів літературно формулювати своїх думок і виробляти по-вченому величезні і докладні проекти нової суспільної орґанізації. Я певен, що міліони теперішніх велико-індустріяльних робітників, що по 10 років перебувають в соціялістичних партіях, не лише робітників, а й багатьох інтеліґентів, не зуміють вам конкретно і десятка думок звязати до купи про соціялізм — про земельну проґраму або фінансово-господарську орґанізацію то вже напевно — а проте ви їх будете вважати за соціялістів, коли вони вам скажуть, що хочуть зробити, хоч і не знають як, новий суспільний лад з спільною власністю і спільною продукцією.

Чи в Киргизії, чи Персії, на Україні, в Галичині, чи в Анґлії і Франції — де хочете, але коли ви хочете: скасувати всі монополії всіх визискувачів, це-б-то скасувати право приватної власности на землю, добра природи і засоби продукції, встановити рівне право кожного на добра природи, повне право на продукт праці, і саму працю постараєтесь орґанізувати на можливо раціональніщих, економніщих гуртових умовах, це-б-то по принципу поділу праці, — то це й єсть соціялізм. І він мислимий скрізь, на всяких стадіях господарського розвитку, при умові певної стадії, культурного розвитку, це-б-то свідомости, що старий лад є негарний, некорисний. Поділ праці, як єдиний спосіб обєднання людей, істнує і в дуже примітивних господарських відносинах, навіть в скотарстві, отже, на мою думку, може тепер бути і киргизька соціялістична республика, як могла бути давно українська соціялістична республика: для цього потрібна одна необхідна передумова — свідомість трудового люду, що це краще.

Я ще не раз буду зупинятись на цій думці в дальшому викладі, а тому на цьому місці зазначаю всю неправильність думки Драгоманова про Шевченка, яко не соціяліста. Арґументація Драгоманова випливає

з джерел марксистських, і він, хоч і не марксист, збився з правильної дороги в своєму погляді на першого великого українського соціялістанародника і революціонера Шевченка. Шевченко, з його загальним світоглядом, темпераментом, патосом, соціяльно-громадською свободоі правдолюбністю, національно-політичним самостійництвом, раціоналізмом, непогамованим почуттям бунту, помсти і революції проти гнобителів, в наш час напевно був би в рядах найкрайніщої лівої соціялістичної партії і на ділі доказав би, за яку справу він стоїть! У Шевченка, як поета 40—50-х років минулого століття, не треба шукати ясної соціялістично-революційної проґрами, бо такої проґрами тоді взагалі не було, а треба шукати те, що є: великого соціялістичнореволюційного духу.

І цей дух водотриском бє з кожної сторінки незабутнього „Кобзаря“ і ніколи не перестане бити, доки на світі буде неволя і визиск праці. І Шевченко тим і могучий, що знаходить завжди відгук в найширших трудових масах, а не в якихсь инакших. Спитайте свідомого українського селянина і робітника, що він думає про Шевченка, то він вам тепер скаже, що Шевченко увесь з трудовим людом, з реальним, трохи забобонним, малограмотним, навіть, релігійним трудовим живим народом. Народ не скаже, що Шевченко не соціяліст, хоч в його й нема проґрами соціялізації землі та знаряддів продукції, але кожний, хто думає про цю соціялізацію, про знищення капіталізму і влади визискувачів, кожний таки скаже: Шевченко мій! Шевченко не казав, що він соціяліст, але на основі того, що він казав, ніхто не скаже, що він не соціяліст...

Світогляд Шевченка був і є тією моторовою, рушійною силою, що дає революційно-соціяльні імпульси, що спонукає думати про соціяльну правду для трудящих і вимагає бунту проти гнобителів визискувачів, а тому можна вже a priori сказати, що вплив Шевченка на розвиток українства, революційности українського трудового люду, був неймовірно великий, був, є і буде. Вплив цей позначився на розвитку українського народництва і революційного в тім числі. Під поетичнореволюційним прапором Шевченка йшло все в українстві поступове, революційно-демократичне, соціялістичне. Ні одна церковна, реакційна, монархична, буржуазна затія не візьме імени Шевченка, як патрона для себе, його думок, як льозунґу для себе. Ні, буржуазія і всякі насильники та визискувачі не підуть під захист Шевченкового духа, бо це було б неприродньо, а зате імя Шевченка благоговійно вимовляють всі труждающі й обремененні, всі ображені й визискувані. В цьому найвища оцінка Шевченка і означення його духової істотности.

Українське революційне народництво психольоґично виростає з ідей, образів, емоцій, стремлінь Шевченка: чим більш воно близьке до дійсного Шевченка, тим воно більш революційне, більш соціялістичне. Хто ж закриває очі на соціяльний і моральний бік Шевченка, той може обмежитись його патосом національної свободи, вклавши в яку дух міщанського демократизму, може сказати, що він також за Шевченка! Цього мало. Багато пробувало препарувати Шевченка на свій лад, але дійсність кричить проти цього блюзнірського калічення великої революційної спадщини українського трудового народу. Така вже

властивість цініків: християне з Христа робили і роблять вищу інстанцію для узаконення своїх антихристиянських злочинств; є марксисти, що іменем Маркса освящають необхідність капіталізму і збройно боряться проти змагань трудових мас. Нема на світі того великого, святого, визвольного, чого б не притягли ціники й злочинці для оправдання своєї гидоти. Так у нас діється иноді з Шевченком, але краса і правда його могучої поезії, його ненависти до гнобителів, що-хвилини освіжують атмосферу й неухильно кличуть трудовий люд битись з панами, а не миритись!

б) М. П. Драгоманов.*)

Над ідеольоґічним обґрунтованням українського соціялістичного народництва і переведенням його в життя в кінці минулого століття найбільш працював Михайло Драгоманов.

В розгляді питання про Шевченка і соціялізм Драгоманов силкувався довести, що Шевченко не був соціялістом, але вся арґументація його виходила не лише з формального аналізу виразів з „Кобзаря". Головно Драгоманов підпирав свій погляд тим, що Шевченко й не міг бути соціялістом через обективні обставини: не був знайомий з европейськими думками про соціялізм, не мав з чого в обстанові українського господарства вивести потребу соціялізму, бо Україна є чисто аґрарна, малий розвиток міст, майже повна відсутність вільно-найманої праці. Тут явно пробивається думка, що „буття определяє свідомість," це в тій або иньшій формі зустрівається доволі часто в творах Драгоманова, як наприклад: „звичка й користь мають більше сили над людьми, ніж слово й розум" і т. и. Марксистський дух згаданої арґументації безсумнівний, але проте М. Драгоманов був народником чистої води з відбитком всіх тогочасних видатних соціялістичних думок і авторитетів, особливо Прудона, почасти Маркса, Бакуніна. Одначе Драгоманов не став нічиїм „учеником", змагаючись до утворення самостійної концепції українського соціялізму. Як йому удалось справитись з цим, побачимо далі.

Основним твором для пізнання соціяльно-політичного світогляду М. Драгоманова треба вважати „Переднє слово" до „Громади", що разом з тим є й ніби проґрамою українського соціялістичного народництва і його проґраму 1880 р. **)

Основною метою кожного народу є „жити по своїй волі на своїй землі" („Перед. слово" ст. 36). „В рівности й в спільному господарстві над усім, що потрібно людім, і єсть корінь волі й для людей, маючих свої держави й не маючих її" (ст. 39). „Справді вільними можуть бути тільки маленькі держави, або лішше сказати, громади, товариства" (ст. 41), „громада мусить бути спілкою вільних особ" (ст. 41). „От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, складались з таких вільних людей, котрі по волі посходились для спільної праці й помочі в вільні товариства, — це й єсть та ціль, до котрої добиваються люде, і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх

*) Опріч того дав. мой нарис „Соціялістичний Світогляд М. П. Драгоманова" в ч. 5 „Борітеся-Поборете", Відень, 1920.

**) „Громада". Українська Збірка ч. 1. Женева, 1878 р.

чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадство й товариство людей й товариств“ (ст. 41).

„В Західній Европі й Америці єсть вже сотні тисяч людей, котрі просто прямують до таких порядків. То партія соціяльна, — громадська, соціялісти-громадівці (ст. 43).

„Сила зросту нових громадівських порядків значить не стільки в повстаннях проти старих порядків, скільки в зрості малих і великих товариств між людьми, в зміні звичаїв і думок людських по всім громадам такої країни, коли не всіх країн, хоч би на перший раз самих европейських, — в цілім ряді праць зовсім неполітичних, а громадських і господарських, родинних і наукових (ст. 72).

В приложенні до України проґрамові формули М. Драгоманова виглядають так:

„Вона (Україна) мусить стати товариством товариств, спілкою громад“ (ст. 40). В проґрамі 1880 року, підписаній М. Драгомановим, М. Павликом, С. Подолинським („Громада“, українська часопись, ч. 1) політичне становище формулюється 4. пунктом. „Ми бажаємо . . . повної самостоячести для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні.“

„Сам народ український мусить впорядкувати свою долю, як йому потрібно, скинувши з себе всяке панство і державство“ (ст. 22).

Ставлючи в національній справі два головних принципи, а власне: 1. кожна порода (нація) людська мусить бути сама собі господарем дома і 2. сила кожної породи людської лежить в мужицтві — Драгоманов визвольну справу покладав на селянство, бо „мужицтву ніхто не поможе, окрім його самого“ (ст. 23).

Історію України розуміє М. Драгоманов, як боротьбу за солідарність і звязок між громадами всієї України, як змагання українського селянства сконсолідуватись національно і державно на ґрунті автономности громадського самоврядування. В звязку з новим соціялістичним рухом ця історична тенденція виступає, як одна лінія, а новий рух, як продовження всього історичного напряму, що виявляється в тім, що сучасна українська інтеліґенція хоче „ухопити кінець нитки, що ввірвалась в нашій історії в XVIII ст.“ (ст. 29). Через те-то „українські письменні люде й українське мужицтво прийшли до того, що їм нічого не остається далі, як просто пристати до думок европейських і американських громадівців і по своєму прикладати їх на своїй землі“ (ст. 43).

Сполучення історичної ідеї українства з новим рухом — соціялізмом — це питання життя і смерти України:

„Чи вмітимуть наші письменні люди вхопитись за край тієї нитки, котрий тягнеться сам по собі в нашому мужицтві, чи вмітимуть привязати до нього й те, що виплела за XVIII—XIX ст. думка людей, котрих історія не переривалась, і звести в темноті й на самоті виплетену нитку — иноді більш бажання, ніж ясної думки — нашого мужицтва, з великою сіткою наукових і громадських думок европейських

людей — ось в чому тепер все діло для теперішніх письменних людей на нашій Україні!“

Ось де для них: „чи жити чи вмірати?!“ (ст. 30).

„Ті люде між письменними Українцями, котрі не хотять, щоб дедалі все більше Україна й її мужицтво тратило свої сили, — мусять заректись не йти з України, мусять упертись на тому, що кожний чоловік, вийшовший з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по українському — єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї нівідки“ (ст. 60).

Ця праця направляється ні на що инше, як на те, „що в світі стане одним трупом меньше, одною живою великою породою людською більше“ (ст. 83).

Для такої великої справи відродження українського народу було призначено служити це знамените перше українське соціялістичне видавництво „Громаду“, котра мала проводити, виясняти проґраму українського соціялізму, котрий у Драгоманова виллявся у формулу:

„Український соціялізм не партія, а громада“ (ст. 81).

Видавництво „Громада“ мало широко закреслені рямці духової проґрами, розкриваючи яку, українські соціялісти служили головній меті. Цю духову проґраму окреслив Драгоманов так:

„Одчинимо його (видавництво „Громаду“) для всякої письменної праці земляків наших, котрі держуться однакових з нами основних думок про життя громади й природи: хто признається до громадівства, своєї волі (автономії) мужа і жінки, кожної особи, спілки, громади, людської породи, до вільного товариства (федерації) громад і пород людських, до вільного розуму (раціоналізму) і твердої науки (позітивізму)“ (ст. 84).

Можна б ще багато виписувати характерних, простих формою і багатих змістом проґрамових міркувань великого українського соціяліста, але мені здається, що духова постать його вже зарисувалася перед очима читача в правдивому світлі. Як мислитель — він увесь в наведених цітатах. Де-що мушу додати до характеристики його, як борця, як політика, зачепивши основні прикмети його тактичної системи.

В проґрамі 1880 р. ми знаходимо уступ про способи досягнення головної мети, визволення:

„Ми не можемо тут росказати подрібно про способи, котрими треба доходити, щоб сповнилися всі оці наші бажання. Виступаючи з письменством, ми вже тим показуємо, що не відхиляємося від мирної праці для громадського поступу на перед (проґресу). Тимчасом ми не маємо марних надій. Ніде й ніколи докорінні зміни громадського життя не робилися тільки мирним поступом. На Україні, ще може меньше, ніж де инде, можна сподіватися, щоб начальство й панство по волі зреклися свого панування, й через те простому народові не обійтися без оружного бою й повстання

(революції). Тільки це повстання передасть у руки хліборобських і робітницьких громад і товариств сили природи і струменти, потрібні для здобутку".

Що озброєне повстання є складовою частю соціялістичної боротьби, це ясно сказано і в другому місці. Драгоманов вважає, що українські громадівці (соціялісти) повинні служити всім справам громадським — „од азбуки до оружного повстання громадського" *) (курсів М. Драгоманова).

Одначе реальні обставини, обєктивні дані, культурно-історичні і психольоґічні передпосилки на Україні були такі, що в реальній роботі треба орудувати всякими, найдрібніщими засобами, щоб розвивати новий світогляд, скупчувати сили культурні і боєві. І тут Драгоманов висуває цілий ряд думок реального політика, з якими не можна не погодитись. Для його часу обставини диктували таку тактику і таке її обґрунтування.

„Розваживши над тим станом, в котрому тепер стоїть наша Україна, ми бачимо, як далекий він від тих безначальних громадських порядків і як тепер ті порядки навіть не дають нашим людям роздумати докладно про своє життя, а не то щоб стати до того, щоб перемінити їх. З цього вже ясно видно, що люде, котрі посвятилися на те, щоб послужити українським ґромадам, мусять, добиваючися до тієї конечної цілі, користуватися всякими й малими змінами теперішвіх порядків" (ст. 47 „Громада", кн. 1).

„Ми вважаємо, що нашим людям слід добиватися і тих змін, котрі, як показують приміри усіх других країн в Европі, мусять наступити і в Росії ще раніще, ніж велика частина громад зрозуміє потребу докорінної зміни в теперішніх порядках: добиватися скасування царської й чиновницької самоволі, котра певне заміниться виборним урядом (царством уставним, а далі цілком виборною гетьманщиною, або республикою)" (ст. 49-50).

„Звісно, ні один з тих, що поставив собі ту конечну ціль, про яку ми сказали вище, то-б-то цілковите безначальство й цілковите громадство, — не може вдовольнитися малими змінами в теперішніх порядках, а, добившися їх, буде добиватися все більшого й більшого. В самих менших змінах, змінах державних, він буде байдужніщий до того, як там впорядкується вище державне начальство, а більш налягатиме на те, щоб вбільшити власне волю кожної особи в слові й праці, волю кожної людської породи, спілки, громади, країни, щоб скільки мога вменшити силу державного начальства чи то царського чи гетьманського, чи то управи (адміністрації), чи самої виборної ради (парламенту) перед силою особи, громади, і щоб дати їм більше способу для того, щоб заложити живі початки порядків безначальних" (ст. 50-51).

Далі Драгоманов викладає коротко, але виразно, свою теорію суспільної еволюції. Ця довга цітата варта великої уваги: „Ми думаємо,

*) „Громада", збірка ч. 4, в статті „Шевченко, українофіли й соціялізм", ст. 218.

що давати велику вагу повстанням, а до того й вірити в те, що велика корінна зміна усіх громадських і господарських порядків, котру звуть ‚соціяльною революцією‘, може стати ділом одного великого повстання, навіть і в одній великій країні, — це показує звичку думати більше про одні державні справи, ніж про громадські й господарські. Звичка та вкорінилася в людях письменних за ті часи, коли люди, поставлені в державних урядах (царі й виборні, як, напр., Якобінці в часи великого повстання французького в XVIII ст.) думали, що вони можуть державною силою згори повернути життя й самі думки і звичаї тисяч і міліонів людей, як їм завгодно. Такі державні думки йшли тоді поруч із старою наукою про природу, наукою, котра довго навчала, що бог творить в світі чудеса, а потім, коли й дібралася до того, що побачила порядок в зміні всього на світі, то все-таки думала про скорі зміни, про перевороти на світі земному — les révolutions du globe terrestre. В XIX ст. було багато повстань, а ні одно з їх не здоліло змінити до коріня порядків не то громадських і господарських, а навіть і державних. Недавніми часами й науки про природу, ґеольоґія й біольоґія, показали, як помалу йдуть всі зміни на світі, і замінили слово révolution на слово évolution (розпускання, зріст). Нова наука природна мусить перевчити письменних людей і в їхніх думках про зміни порядків громадських, відучити від звичок держати свої думки найбільше на державних справах та державних змінах, та скорих переворотах, та повстаннях, і привчити памятати, що всі порядки в людських громадах ростуть, а не робляться відразу, і що державні чи противодержавні заходи й повстання — тільки частина тих приводів, якими посуваються зміни в людському житті, а далеко не все. До того ж і наука про громадське життя де-далі все більше виясняє, що державні порядки колись, тоді, як найголовніще діло державне була війна, були корінем і господарських змін, напр., забирання землі вояками, а тепер державні порядки найбільше — тільки покрівля порядків господарських і наслідок думок людських, і що, значить, їх ні заложити, ні повалити в кінець не можна відразу. Сама думка про ‚безначальство‘ відкидає всяку думку про переміни згори вниз, а не знизу вгору: від особи до товариства й далі, і примушує перемінити слова révolution sociale на évolution sociale і вменшити віру в самі повстання. Повстання можуть почивати будити громадський розум, можуть кінчати старі порядки, котрі вже підкопані з усіх боків инакшими способами . . ., а зробити нові порядки, та ще й громадські й господарські, саме повстання не може“ (ст. 69-70).

Те саме, але ще більш виразно, висловив Драгоманов пізніще в одній з статей у „Вольному Слові“:

„Саме поняття соціяльна революція не має змисла, коли розуміти слово революція в звичайнім значінні горожанської війни . . . Революція, як оружне повстання певної меньшости (більшости нема чого повставати), є поняття круга відносин політичних, державних, і там має повний змисл, бо певної меньшости буває досить для повалення даного зверхнього державного ладу й установлення иншого, хоч не все буває досить для укріплення його. Але що може зробити яка-небудь меншість

в такій справі, як заведення спільного використування добр, що вимагає добровільної згоди й високого морального розвитку великої більшости населення?! Тут і не дуже велика більшість не вистане... Для того, щоб люди могли міцно заступити старий порядок новим, особливо таким складником, як націоналізація чи інтернаціоналізація власности, треба, щоб вони мали в умах готовий плян такої орґанізації, який виробляється чи, ліпше сказати, виростає рядом досвідів у постійній, ріжнобічній боротьбі з відживаючим порядком і в таких самих спробах заведення нових порядків. Цей зріст і творить суспільну еволюцію, в якій военні акції, як вибух класової ненависти, бунти і революції, очевидно, неминучі, але вони творять тільки часть її і при тім не найосновнішу".*) От власне який еволюціонізм Драгоманова!

На цьому збудований увесь його світогляд, що виходив не лише з потреби бажаного, а з предпосилок істнуючого, необхідного. Тому заведення соціялізму Драгоманов мислив, як результат орґанічного виростання його в ході життя, а не озброєного повстання. Я вже говорив про Драгоманівські підстави, чому Шевченко не міг бути соціялістом — (в країні, де є кріпацтво, а нема вільно-найманої праці), але до цих підстав Драгоманов причислює ще й політичний устрій:

„на ґрунті стоящого соціялізму не може бути й там, де не заведено ще уставної, парляментської держави, в котрій тільки й виходить на чистоту панування багатих".**)

На ґрунті такої ж системи наукового соціялізму, очевидно, будується для практичної діяльности лише проґрама-мінімум, котра завжди має лише тимчасове значіння, виходячи з тимчасових, але могучих обєктивних матеріяльних і психольоґічних предпосилок. Практичну проґраму Драгоманов будував під льозунґом, висловленим в декларації, підписаній Драгомановим і 45 київськими його однодумцями:

„Основою нашої політики можуть бути тільки: в культурі — раціоналізм, в політиці — федералізм, у соціяльних справах — демократизм".

До цього треба додати ще його льозунґ національної політики: „космополітизм в цілях, національність у формі і ґрунті". З усієї системи національних понять Драгоманова виплива отой льозунґ, а також спосіб його практичного здійснення: „ми тільки мусимо давати одсіч усякому, хто дума порядкувати на нашій землі не тільки на шкоду нашому мужицтву, але й не знаючи його, не питаючи його, або й зневажаючи його. Хто ж і чужий працює в спілці з нашими людьми, поважаючи їх, хто пристає до наших громад, а особливо до громад мужицьких, той для нас такий же наш чоловік, як мов би то він був наш і зроду". (Громада ч. 1, ст. 85.)

---

*) Подаю за М. Лозинським „Українське національне питаннє в творах Михайла Драгоманова", 1915 р., ст. 39—40.

**) „Громада", збірка 4, ст. 156.

На ґрунті окреслених вище основних принціпів, розуміння історії і соціялістичного ідеалу, виросла проґрама практичної діяльности Драгоманова і його однодумців, а власне проґрама-мінімум:

1. Пропаґанда соціялізму, підготовка мас, розбудження їх, а не кріваві повстання, які ще не на часі.

2. Будучи самостійниками в кращому, соціялістичному смислі слова, вони йдуть до свого ідеалу через федеративну перебудову Росії.

3. Домагаючись повної волі особи, громади, спілки і т. д., вони вимагають в першу чергу заведення конституції в Росії, введення громадянських свобод.

4. Основним суспільним трудовим клясом при даних обставинах вважають селянство

5. Основною формою суспільної орґанізації — громаду, вищим її виразом — самостійну федерацію громад!

6. Основним останнім засобом політичного визволення — озброєне громадське повстання, підготовчими — культурне освідомлення мас.

7. Основним методом суспільно-господарської перебудови вважають закономірну господарську еволюцію рівнобіжно з культурною. Новий устрій не накидається згори, а виростає знизу.

* * *

Для свого часу це був блискучий сінтез результатів історичної еволюції суспільства і науки, матеріяльного і духового факторів розвитку історії. Перечитуючи твори М. Драгоманова, де-далі більш переконуєшся, як він високо духовно стояв по-над „аравійською пустинею“ — по вислову одного українського соціяліста —*) тодішнього українського життя, та й теперішнього, додамо! У високій оцінці творчости М. Драгоманова після його смерти (8. червня 1895 року) сходяться всі — соціялісти і не соціялісти, свої й чужі, а за життя його . . . від нього одвернулась „київська громада“ його фальшивих „однодумців“, смертельно ненавиділа майже вся „інтеліґентна“, темна, міщанська Галичина, в якій Драгоманов не смів і на очі показатись, яка викинула з свого осередку, — як там говориться „виелімінувала“ — нечисленних прихильників Драгоманова — І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького . . .

Драгоманов, як і всі

Слишкомъ ранніе предтечи
Слишкомъ медленной весны,

поніс незвичайну кару юрби і вмер на вигнанні, на старість літ трохи пригрітий і шматком хліба забезпечений в Болгарії.

„Так завжди буває з пророками“, сказав Драгоманов про Шевченка, але ці слова з повним правом можна приложити й до нього.

Українське громадянство! Навіть радикальне... Коли б воно здатне було хоч наполовину зрозуміти науку і творчість Драгоманова

*) Я Довбищенко, „Михайло Петрович Драгоманов“, Харьків, 1918.

та взялось би за роботу по його проґрамі тоді, то не застукала б нас революція тепер голими й босими політично і культурно. Знаходяться навіть і тепер такі жовтороті ультра-соціялісти, навіть ультрадемократи, що слідом за російською, німецькою чи польською наукою повторюють на вітер слова про „устарілість“ Драгоманова і представляють його, як якогось ліберала, земця, конституційного демократа, а галицькі чорносотенці, служачи огидно богові чорного міщанства і буржуазії, кокетують „радикалізмом“ і називають себе без сорому... представниками драгоманівського радикалізму. Між тим Драгоманов був соціялістом високого духу, консеквентної соціялістичної думки, реалістичної тактики боротьби і невмолимим, послідовним борцем за повне визволення людей — політичне, національне, культурне і соціяльне, разом з тим великим патріотом-соціялістом України, що стояв по своєму внутрішньому соціялістичному патосові нарівні з самим Шевченком.

На світовому форумі боротьби за визволення трудової людськости Драгоманов — один з великих (хоч і не прославлених), на Україні він єдиний великий з тих, що одійшли на той світ. Підходячи аж до нашої доби, ми бачимо на шляху історії ніби два огненні стовпи — Шевченка і Драгоманова — що освітлювали шлях бідного, темного українського народу. Світло велике, під його проміння підскакує, щоб стати помітною, всяка дрібнота, що крутилась довкола їх, близько чи далеко, як метелики вночі біля світла, крутячись і через одну мить зникаючи в чорній тьмі забуття.

Теперішні соціялісти українські багатьох поглядів Драгоманова, як проґрамових, так і тактичних, вже не поділяють, як не поділяють європейські соціялісти багатьох поглядів загальних учителів соціялізму „утопичного“ і „наукового“, але це не значить, що великі перестали бути великими. В історичній перспективі вони виростають ще більшими, бо тепер ми бачимо, яке велике, важке, а для минувшости — сміливе, героїчне діло брали на свої плечі ті славні тіні колишньої бувальщини — Сен-Сімон, Фурьє, Овен, Блян, Прудон, Лясаль, Маркс, Енґельс, Герцен, Бакунін, Лавров, — мислителі та їхні друзі — практичні борці! Соціялізм мусить бути вистражданий не лише трудовими масами, але й великими людьми, що не за своє щось особисте, а за увесь світ страждуть в шуканнях думкою й ділом нових шляхів визволення. У нас те саме з Драгомановим.

Його не може заступити і затінити дрібне славолюбство наших сучасників, як не може миша заступити гору. Бо головне важне є і залишиться цінним, невмирущим, високим на всі часи — сміливість духа, що не злякавсь крайніх висновків соціялізму, сміливість вчинку, що не злякавсь перед холодом сучасности, вигнанням, еміґрацією, повною ізоляцією від живого суспільного звязку, — те, на що не можуть ніяк зважитись дрібні претенденти на отаманство за нашої доби, нікчемні теперішні „драгоманівці“, що виродились в чорносотенних кретинів в цей час, коли український народ справді, як тітан, повстав за своє визволення.

Коли б дожив Драгоманов до цієї доби — о, він напевне не злякався б піти з революційним „мужицтвом“! Не посилав би на нього поліцію і катів — цей апостол українського безначальства.

Віддаючи законну данину історичній постаті Драгоманова, я тим не меньш ні крихти не закриваю очей на те, що для нашого часу вже є до певної міри перестаріле. Загально беручи, світогляд Драгоманова є сінтетичним образом, власне — добором сучасних йому кращих елементів соціялістичної науки.

Стоючи за суспільну орґанізацію господарства, Драгоманов твердо лишається соціялістом, але для цієї суспільної орґанізації він признає анархичну форму — безначальство, в чому ми не можемо не помітити впливу науки Прудона. Приймаючи анархичну форму суспільної орґанізації, Драгоманов разом з тим не приймає анархичної тактики безоглядної „соціяльної революції“, але визнає озброєне повстання частиною з ріжних способів боротьби. Суспільна еволюція підготовляє нові форми по законах орґаничного росту громадських і господарських сил — в цьому можна бачити вплив Марксової науки про розвиток, але Драгоманов не приймає матеріялізму, як єдиної движучої сили історії, і кляса, як соціяльної категорії, зазначаючи паралелізм і взаємовплив матеріяльного і культурного факторів в історії, що є відсвітленням концепції Сен-Сімона і російських революціонерів, і вважаючи трудову громаду, як основну суспільну форму, в якій здійснюється культура, поступ, визволення, нова орґанізація, і селянство, як основу української нації, тим самим — і основну соціяльну категорію визволення та соціялізму. Слідом за російським народництвом одділяє державу од суспільства, вважаючи політичне визволення меньш важною справою, як громадсько-господарське, разом з тим в методах боротьби визнає і озброєне повстання і відход інтеліґенції „в громаду“, що свідчить про вплив Бакуніна і тодішнього льозунґу „в народ“. Цікаво, що „хліборобські і робітницькі громади й товариства“, як орґани переведення соціяльної перебудови, цілком льоґично випливають у Драгоманова, як соціяліста, що є вже результатом, опріч льоґики, і передбачення дійсности (Ради.).

Розглядаючи елементи Драгоманівського світогляду, ми бачимо вплив ріжних теорій соціялізму, тому любителі чогось „цілком ориґінального“ назвали б (і називають) такий світогляд еклектичним, забуваючи, очевидно, що світогляд не лише кожної середньої, а й великої людини є „еклектичним“ — збором ріжних елементів, збором цвіту думки кращих мислителів. На цій підставі науку Маркса також можна назвати еклектичною, бо ідею клясової боротьби він взяв у Сен-Сімона, матеріялізму у Файєрбаха, концентрацію капіталу — у Фуре, вплив осередку на людину — в Овена, теорію земельної ренти — у Рікардо, трудової вартости — у Томпсона, промислових кріз — у Сісмонді, а діялектику історії у Геґеля.

„Критична переробка культури“, як основа поступу і головна задача критично-думаючих людей, по теорії П. Л. Лаврова, може бути признана за Драгомановим цілком, бо іменно він критично перетворив і пристосував до українських обставин свого часу кращі результати

тодішньої соціялістичної думки. Ми не можемо прийняти цілком його погляду, що „український соціялізм — не партія, а громада“, бо хоч соціялізм для нашого часу не партія, але й не громада, а кляса. Де-хто, проте, думає тепер, що соціялізм лише партія.

Українська нація була при Драгоманові майже виключно хліборобське селянство, не диференційоване, то не дивно, що він спинився на „громаді“, але ми вже бачимо обєктивну силу — клясу, що творить історію.

Помимо того, більшість думок Драгоманова мають постійну соціялістичну вартість, а де-які ще й велику актуальність для нашого часу. В цьому Драгоманов був і є першим великим свідомим соціялістом українського народу і попередником, що надбав духові скарби і заложив підвалини для розвитку сучасного революційно-соціялістичного світогляду.

в) Політичний розвиток народництва.

Годиться де-що сказати хоч побіжно про метаморфози і виявлення українського соціялізму.

Умови життя і діяльности Драгоманова не сприяли виявленню його впливу на Україні. „Громада“ й инші видання Драгоманова доходили на Україну мало, особистого впливу не можна було використати. Через те ідеольоґічне народництво на Україні було за-слабе, щоб вилятись в партію. Практичний діяч драгоманівського напряму Володимир Мальований даремно силкувався зібрати до купи розпорошених по Україні перших народників-соціялістів — це йому не вдалось. Не розгорнулась ширше і петербурзька орґанізація студентів, що називали себе українськими „соціялістами-федералістами“, драгоманівцями, на чолі котрих був М. К. Василієв. Більш помітними людьми між драгоманівцями старшої ґенерації були С. Подолинський, В. Г. Мальований, М. В. Ковалевський, Л. А. Смоленський, П. І. Михалевич, Е. І. Борисов і инші; активними з їх були кілька душ, а більшість переважно вела культурну проповідь на ґрунті примітивного апостольства, напучування на шлях сантіментального гуманізму то-що.

Молодша ґенерація драгоманівців, між якими помітні М. В. Левитський, Є. Х. Чикаленко, Г. І. Ротмістров, др. Галін, Доценко, др. Саміленко й инші (опріч М. В. Левитського), забула заповіти свого учителя і пішла направо так, що цурається навіть слова „соціялізм“, загрузнувши або на обивательській позиції невиразного демократизму і капіталізму, або пішовши навіть геть і від демократизму. Вони, правда, пробували зорґанізуватись перед першою революцією в радикальну партію, але знайшли цілком можливим зіллятись з демократичною партією (Б. Грінченка), і вийшла з того „радикально-демократична“ партія, — щось в роді російських кадетів чи „народніх-соціялістів“, цеб-то партія буржуазна. Вона пробувала під своїм прапором зібрати все українство підчас першої революції 1905—1906 років, але не могла, бо українство вже почало переростати її і переходити

на инший ґрунт. Підчас другої революції (в 1917 р.) партія ця переиначила свою назву на „соціялістів-федералістів", більше з утілітарних міркувань, щоб здобути хоч трохи впливу в народі. Партія любить себе реклямувати, як збір української інтеліґенції, „кращих сил" і. т. п. В політиці пішла з першого дня, маючи титул соціялістичної, в опозицію соціялізмові, приймаючи його, як ідеал, і одкидаючи, як проґраму. Називаючись федералістичною, твердо стоїть тепер на ґрунті самостійности України, приймаючи і федералізм, як ідеал, а не як проґраму. Поясняється це тим, що партія хоче афішуватись М. Драгомановим, як своїм батьком і учителем, ясно виставляючи претенсію на його духово-політичну спадщину. Партія рішучо стоїть за збереження капіталізму на Україні, йде завжди в опозиції навіть умірковано-соціялістичним вимогам і партіям. Спеціяльно пропаґує ідею антантського курсу і взяла на себе переведення польсько-петлюрівської угоди, явно направленої проти українського народу. Провідником партії є п. Сергій Єфремов, ренеґат соціялізму, і кілька його однодумців — А. Ніковський, В. Прокопович, О. Шульгин, М. Корчинський, К. Мацієвич й ин. В цей час партія веде чисто реакційно-буржуазну політику в спілці з польською і російською реакцією. Про М. Драгоманова щось перестала згадувати, а більш орудує „реальними обставинами". Ідеольоґії своеї, як української, не має, користуючись загальною ідеольоґією дрібної буржуазії.

Молоде покоління кінця 90-х рр. і початку XX ст., не стоявши під безпосереднім впливом традиційних носителів українського народництва, а виховуючись на вільніщому повітрі всеросійського революційного руху, орґанізувалось 1900 року в „Революційну Українську Партію" (РУП) і виступило, всупереч „радикалам", як соціялістична формація. Одначе певної ідеольоґії що-до доґматичної сторони воно не мало, а тому по мірі розвитку РУП розділилась і перестала істнувати: 1902 року з неї виступила націоналістична ґрупа на чолі з М. Міхновським і О. Макаренком і орґанізувалась під назвою Народньої Української Партії (НУП) з підкладом народньо-соціялістичним, націоналістичним і льозунґом самостійности України. Партія ніколи не могла розвинути ширшої діяльности і здобути впливу, як партія маленької інтеліґентської ґрупи. Підчас Великої Революції виступила, як незначна сила, зібрала під своїм прапором ріжнородні елементи, що стояли за політичну незалежність України, переиначила назву з тих самих міркувань, як і радикально-демократична, в „самостійників-соціялістів" (СС), шукаючи впливу спеціяльно між військовими елементами. Підчас повстання Директорії заявила солідарність з соціялістичною проґрамою і була прийнята до влади, але незабаром відступила на попередню позицію безоглядної військової реакції, робила спроби захопити владу, але через брак всякого впливу в масах — невдало. Була єдиною з українських партій, що без всяких застережень прийняла польсько-петлюрівську угоду про окупацію України польською шляхтою.

Ідеольоґії партія не має, не маючи в своїх рядах вистарчаючого числа політичної і науково визначних людей. 1904 року виступила з РУП

нова течія — марксисти, що орґанізувались в окрему українську соціяль-демократичну робітничу партію (УСДРП).

Окремі члени РУП признавалися до соціялістично-революційного світогляду на зразок російської Партії Соціялістів-Революціонерів, але в ті часи (1903—4) ще й російська партія ледве зорґанізувалась, а Українці соціялісти-революціонери не спромоглись орґанізуватись в окрему партію, перебуваючи або в рядах російської, або блукаючи по-за-партійно. 1903 року вже істнувала українська ґрупа соціялістів-революціонерів в Золотоноському повіті, ведучи переважно аґрарно-терористичну боротьбу. Депутат II Державної Думи Хвіст виступав, як український соціяліст-революціонер в 1907 році (вмер потім в засланні на Сібіру). В 1907 році в Київі С. Єфремов пробував орґанізувати партію соціялістів-революціонерів, посилав М. Залізняка в инші університетські міста (напр. Харьків) з метою пропаґувати потребу орґанізації, але його спроби не мали успіху, і С. Єфремов опинився між радикальними демократами. Одначе в Київі, як і в Харькові, були вже тоді невеликі ґрупи українських соціялістів-революціонерів. 1906 року була неорґанізована статутарно ґрупа українських соціялістів-революціонерів в Чугуєвській військовій школі (з участю моєю і А. Товкачевського, що як офицер того ж року був арештований на Кавказі за революційну діяльність у війську), але вона розпалась після виходу членів її в офицери.

1908 року помічено було українську соціялістично-революційну ґрупу на Чернигівщині (під проводом Вікт. Чеховського) — вона мала також аґрарно-терористичний напрямок. В 1912 році були вже орґанізовані ґрупи українських соціялістів-революціонерів в Київі, Харькові, Москві й инших містах.

Помітну діяльність підчас війни вела київська ґрупа, що видавала першу соціялістично-революційну часопись „Боротьба". Українська Партія Соціялістів-Революціонерів (УПСР) одкрито виступила після вибуху революції в 1917 році і на другому всеукраїнському своєму зїзді 15—19. липня 1917 року прийняла свою проґраму-мінімум.

Позаяк УПСР вважає себе за представника українського революційного соціялізму, то я дозволю собі спинитись на її першій проґрамі. В загально-теоретичному вступі зазначається, що УПСР вважає себе частиною армії міжнародного революційного соціялізму і стоїть на плятформі Інтернаціоналу (тоді, очевидно, II), поділяє домагання всіх соціялістичних партій, пристосовуючи їх до українських обставин.

Мета партії — перебудова капіталістичного устрою на соціялістичний.

Соціяльна база — трудове селянство і робітництво. За неминучу умову соціяльної революції партія вважає диктатуру революційної демократії. До проблеми соціяльної революції на Україні партія відноситься так:

„Розвиток продукційних сил, їх концентрація й ускладнення процесу праці в капіталістичних підприємствах утворюють пригожий ґрунт і матеріяльну можливість переведення соціяльного перевороту. Одначе повна соціяльна революція можлива тільки тоді, коли працюючі маси

дозріють до прийняття соціялізму, до експропріяції підприємств, до реорґанізації продукції й поділу, а також — до порядкування всім господарством на соціялістичних основах.

Для цього необхідно перевести велику підготовчу роботу в масах людности. Для того партія буде в межах буржуазного ладу домагатися шляхом державно-соціяльних реформ таких заходів і установ, які б віддали в руки працюючого люду всі засоби для підготовлення соціяльного перевороту й дали б йому змогу як найкраще зорґанізуватися й виховати себе до великої визвольної боротьби, усуваючи все, що стоїть на перешкоді клясової солідарности й культурної емансипації. Рівночасно Партія вживатиме всіх заходів, щоб частинні соціяльні реформи не затемнювали працюючим масам їх конечного ідеалу, поборюватиме всякий соціял-реформизм і оборонятиме чистоту революційного принципу.“ N3

По національному питанню, вважаючи, „що до загально-людських ідеалів ведуть національні шляхи“ і що національну справу остаточно вирішує лише соціялізм, Партія в межах буржуазного устрою домагається здійснення права на національне самоозначення, вищим виразом якого є повна суверенність нації.

Порішення цього питання при буржуазному ладі можливе шляхом національно-персональної автономії, переходним шляхом до котрої служить розбивка теперішніх держав на національно-теріторіяльні федерації демократичних республик, в котрих право національних меншостей ґарантується міжнароднім способом, на основі принціпу екстеритеріяльности. Обсяг суверенности і форма федерації установлюється лише добровільним договором між суверенними сторонами, згідно з інтересами трудових мас.

На підставі такого поняття про національну справу, Партія для України домагається обєднання всіх українських земель в одну державну цілість в етноґрафичних межах і приступлення її до федерації народів в формі демократичної республики.

Політична часть проґрами обіймає весь звичайний для соціялістичних партій кодекс прав людини і громадянина, з підчеркуванням федералістичного і децентралістичного моментів в суспільно-господарській орґанізації.

В соціяльно-економичній части проґрами Партія стоїть за негайну націоналізацію тих галузів господарства, які обслужують найпекучіщі потреби людські (комунікація, вугільна і цукрова промисловість і т. п.). Для инших галузів, націоналізація котрих „ще не можлива“, вимагається контролю і т. и.

В сфері робітничого законодавства — звичайна соціялістична проґрама в межах буржуазного устрою.

Спеціяльно в земельній справі Партія вимагає негайного здійснення, як мінімума реформ для трудового селянства, соціялізації землі на таких підставах: скасування приватної власности на землю і виключення її з товарообміну. Без викупа. Український земельний фонд.

Керування землею суспільне — через земельні комітети. Трудове право і урівнюючий принціп користування землею. Бажаність спілкового господарства в конфіскованих маєтках. Націоналізація природних багацтв. Конфіскація діференціяльної ренти на загальну користь шляхом оподаткування. Право на тимчасову піддержку з державних коштів тим, хто потерпить через земельну реформу.

З'їзд, що приймав цю земельну проґраму, зазначив, що вона вимагає ще перегляду.

Фінансова проґрама ґрунтується на скасуванні протекційного мита (вільна міжнародня торгівля), оподаткування проґресивно-доходове, скасування посередніх податків, політика сприяння інтересам працюючих.

От власне в головному вся соціяльна фільософія партії і її проґрама-мінімум, що принціпово виходить з поняття буржуазної революції і „неназрілости" соціялістичної. Загалом, ця проґрама показує повну спільність з проґрамою російських соціялістів-революціонерів. В ній не почувається ориґінальности, індивідуальність України не має в ній свого ясного відбитку.

Головне, що треба зазначити: проґрама базується на принціпі еволюційному, це-б-то, зрештою, марксизм непомітно для самих соціялістів-революціонерів російських та українських п е р е м і г.

„Соціяльно-революційна партія" 70—80 років стояла на принціпі р е в о л ю ц і й н о г о введення соціялізму в життя, появу соціялізму не ставила в залежність від капіталізму, — в цьому був увесь щирець революційного народництва, але після марксистської критики 80—90-х і дальших років російське революційне народництво трансформувалось в „еволюційне", це-б-то п с и х о л ь о ґ и ч н о прийняло принціп марксизму, а українське народництво, як ми бачили з науки М. Драгоманова, було зразу еволюційним, стояло в цьому смислі під впливом доктрини Маркса й Енґельса про якусь історичну телеольоґію в розвиткові. Щоб був соціялізм, треба щоб людскість, мовляв, ішла через рабство і кріпацтво до вільно-наймитської праці, а н е и н а к ш е.

Лавров, як ми бачили, учив, що фактична історія могла б іти й инакше, при умові с в і д о м о с т и трудових мас, а тому й більшої їх відпорности. Драгоманов, очевидно, в питанні про розуміння історії був більше марксистом, коли твердив, що Шевченко н е м і г бути соціялістом, будучи в країні, де нема ще вільно-найманої праці, яка є, мовляв, одною з п е р е д у м о в для розвитку соціялістичної свідомости.

Яка сила психольоґічної предпосилки — це видно з того, що в липні 1917 року, коли революція стала на ноги і народні маси вже відчули свою силу, партія українських соціялістів-революціонерів приймала проґраму з внутрішньою передумовою, що революція має бути лише б у р ж у а з н о ю. Так вирахували м а р к с и с т и, трублячи про це десятки років з високих дзвіниць своїх авторитетів. І нарешті вони засуґґестіонували епіґонів революційного російського народництва, котре зберігло традицію в словах, а не в думках і почуттях. Українські

соціялісти-революціонери прийшли вже тоді, коли російські с.-р. стали не революціонерами. Української революційної традиції не було, бо хоч Драгоманов і був революціонером по духу, але еволюціоністом в політиці. Науку Драгоманова українство прийняло тільки з п р о і з в о д н о г о Драгоманова-політика, а не Драгоманова-мислителя, і еволюціонізм його упростило до того, що він був прийнятий буржуазними елементами, поставлений на службу капіталізмові і політичному консерватизмові. Драгоманівцями себе називали і називають, як відомо, реакціонери-буржуа найгіршого сорту!

Таким чином, українські соціялісти-революціонери одріжнялись тим від инших драгоманівців, що прийняли виразно с о ц і я л і с т и ч н у п р о ґ р а м у, але тактику прийняли с п і л ь н у для всіх драгоманівців — еволюційну, котра випливає льоґічно з марксизму. „Ненагрілість“, „еволюційність“! В руках Драгоманова це виходило добре, розумно, принціпово, а в руках його епіґонів обертались в свою протилежність і тягло геть від соціялізму, туди, де опиняються фатально „драгоманівці“, які не мають драгоманівського духу: в радикал-демократизм, „соціялістичний федералізм“ на словах і службу польській шляхті на ділі.

Придивляючись до принціпової соціялістичної тактики, до всієї „чистоти революційного принціпу“, як вони виявлялись на ділі протягом минулих трьох років революції, ми бачимо, що в Центральній Раді вже формувалась права ґрупа між соціялістами-революціонерами (Салтан, Ковалевський, Голубович), котра явно йшла на дорогу радикал-демократизму. І далі тенденції радикал-демократизму виявлялись в усі моменти революції (особливо підчас Директорії другої доби — Петлюри-Швеця), а тим часом революційні елементи с.-р., починаючи з Центральної Ради, твердо залишаються на позиції р е в о л ю ц і й н о г о с о ц і я л і з м у. Так ґрупа за ґрупою залишаються на цій позиції, по мірі відходу правих на право. Для йдучих на право здається, що ті, що залишаються, ніби й д у т ь на ліво. В дійсности навпаки: соціялісти-революціонери залишаються на позиції революційного соціялізму, а потенціяльні радикал-демократи відходять на право. В цьому процесі виробляється ідеольоґія революційного соціялізму, який перед нами ніби н а н о в о виростає, а справді виясняються ідеольоґічні предпосилки українського рев. соціялізму, як з літератури соціялізму, так і з обєктивних і субєктивних даних живої революції на Україні. Літературні концепції соціялізму завжди дуже субєктивні, і коли життя не дає до них поправок, то такі концепції мають дуже малу силу стійности і відпорности. З часом вони розмінюються на дрібні вартости обивательського думання і иноді майже цілком асімілюються міщанством і пристосовуються до його побуту. Це сталось з нашим драгоманівством і з марксизмом. Тільки оновляюча сила руху, життя становить наново питання руба і вимагає консеквенції в усьому до кінця. Під впливом революції на Україні ставиться руба питання про український соціялізм, відповідь на яке є відповіддю на друге, головне питання: чи Україна є індивідуальність, чи ні? Чи соціялістична ідея втілюється на Україні оригінально, чи так, як і в Росії, або де инде? Від-

повідь на це має кольосальну практичну вагу: що не є індивідуальне, ориґінальне, те не має права на самостійне істнування. По закону типів воно належиться до свого типу і підлягає його долі.

* * *

Погляньмо коротко на розвиток українського соціялізму в Галичині. Початок соціялістичного думання і тут звязується з іменем Драгоманова, який в 70-х роках придбав собі адептів в особах І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького й ин. 1877 року над цими особами відбувся в Галичині суд за те, що вони зносились з Драгомановим і проповідували соціялізм. Галицькі неофіти соціялізму, що називався тоді „радикалізмом", хоч і були викинуті з „громадянства", але мали ту перевагу над ним, що за ними стояв трудовий люд. Розуміється, активно стояли тільки свідомі одиниці з того народу (селян і робітників), але морально весь трудящий люд не відмовляється від соціялізму. Це й дає борцям за визволення ту бадьору віру і дух, що перемагають весь тягар їх особистого життя й пригод.

Франко й Павлик, як піонери радикалізму, виявили надзвичайне завзяття і витривалість в боротьбі за нове самоозначення народу і нову постановку української проблеми. Нарешті, вони перемогли, очевидно, як то скрізь буває, на кошт вульґаризації основних принціпів.

1890 року було засновано в Галичині Українську Радикальну Партію на соціялістичній проґрамі. Духовним основоположником партії був М. Драгоманов, а фактичними — І. Франко, М. Павлик, С. Данилович, Р. Яросевич і Евг. Левицький. Під духовим проводом Драгоманова партія справді була активним борцем, збираючи в своїх рядах „все радикальне", котре часто бувало „радикальним" зовсім через инші причини і в иншому розумінні, ніж її учитель. „Практична політика" в буржуазному суспільстві, являючись боротьбою сил за насильне опанування над добрами життя, це-б-то на ґрунті неморального ствердження свого „права", має в собі невідкличний розкладовий момент, котрий опановує всіма ґрупами суспільства. Коли на місце „ідеалістів", „романтиків", які голому праву сили протиставляють силу морального права і через те вміють задержатись на високих позиціях, приходять люде практики з психольоґією насильників, без морального підкладу, то, розуміється, вони довго не можуть триматись в рямцях моральних принціпів ніби їхнього світогляду. Вони мають таку саму психольоґію, як і буржуазія, а тому, будучи в соціялістичній партії і балакаючи „від Маркса", „від Драгоманова", тимчасом роблять „від буржуа". Драгоманов умер 1895 року, від радикальної партії відлетів „дух свят", моральний момент зник, і партія пішла на виродження. В ній ферментували ріжні світогляди, а тому 1899 року відокремилась спочатку чисто марксистська ґрупа (Яросевич, Вітик, Остапчук, Ю. Бачинський та инші), що заснували окрему укр. соціяль-демократичну партію, а потім відокремилась націоналістична течія, яка орґанізувалась в грудні того самого року в окрему укр. національ-демократичну партію (Т. Окунев-

ський, Е. Левицький, В. Будзиновський, В. Охримович і инші). Іван Франко, найбільша після Драгоманова сила радикальної партії, також вийшов з партії і пішов направо.

Вірними старому прапорові лишився головно М. Павлик, але партія соціялістичного народництва фактично вмерла, давши замісць себе більш здорові парослі — буржуазну і соціялістичну. Вірність старому прапорові виявлялась тільки в систематичній словесній лайці на попівство і . . . в заснуванню „Січей“, чим спеціяльно займається К. Трильовський. З смертю М. Павлика відлетів останній дух селянсько-соціялістичної фразеольоґії. Народницький соціялізм Драгоманова відступив своє місце Марксові, дух котрого завжди був складовою частю драгоманівського соціялізму.

Але як довго живе шкаралупина давновмершої істоти — це показують коралові рифи і . . . радикальна партія. Вона ще й досі живе, навіть в подвійній формі і — що дивніще — з особливою енерґією нагадує, що вона є власником драгоманівської спадщини. Підчас світової війни партія персоніфікувалась головно К. Трильовським, котрий піднімав келихи на здоровя Франца-Йосифа й инших монархів осередньої Европи, але революція в Росії й на Україні, утворення Української Республики з соціялістичним урядом, розвал Австро-Угорщини розбудили бажання у галицьких радикалів стати чимсь, або краще — ріжні елементи захотіли стати чимсь, виїхати на соціялізмі вгору, для чого найзручніще було окульбачити „радикалізм“, назвати його знов соціялізмом, згадати батьків церкви Драгоманова, Франка та Павлика і почати радикальну ворохобню. Позаяк партія фактично майже не істнувала, то 16. лютого 1919 р. в Коломиї др. Трильовський скликав партійну конференцію з прихильних собі елементів, „відновив партію“: тепер власне настала пора, щоби провідні ідеї батьків партії (Драгоманова, Павлика, Франка) впровадити в життя. Вибрана „головна управа“ партії з Трильовського, Онищука, Дувірака, Шекерика та инших розпочала наново видавати традиційний „Громадський Голос“ з замітками самого Трильовського, з беззмістовною і жалюгідною балаканиною.

З формального боку це був роскол партії, бо головний заряд мав инші настрої, а тому скликав 22. марта 1919 р. партійний з'їзд у Станиславові, зробив суд над Трильовським, дав йому убийчу кваліфікацію і виключив з партії! Вибрав також „головну управу“ з Л. Бачинського, І. Макуха, С. Даниловича, О. Назарука і инших та почав видавати, як центральний орґан партії, часопись „Народ“, в якій опублікував нову проґраму (ч. 6). В проґрамі оголошено, як реальні задачі партії — соборна Україна, федералізм і автономізм її устрою, вивласнення великої земельної посілости, земель „мертвої руки“ то-що і передача їх трудовому населенню. Економична проґрама зазначена так:

„На економичному полі в Українській Народній Республиці має бути пляново і систематично приготована соціялізація усіх зрілих вже до того галузей народнього хазяйства, як великого промислу, великої торговлі, банків і асекураційних заведень, та забезпечений вплив робітників і служби в сих підприємствах на адміністрацію та участь в зисках підприємства.“ Політичні свободи, відділення церкви від

держави, 8-годинний робочий день і инші вимоги охорони праці, як то мають всі подібні проґрами-мінімум, орґанізацію публичних робіт для приміщення безробітних та вільну торговлю необхідними харчовими продуктами. В цій проґрамі знаменито відбились ідеали 40-х років минулого віку з такими модерними буржуазно-ліберальними додатками, як „участь в зисках“. З революційної практики на Великій Україні проґрама радикалів приймає „Селянську Спілку“, як клясову орґанізацію селянства, і „Трудові Ради“ з контрольними функціями. Не вдаючись в теоретичне оздоблювання своїх ідеалів, партія стоїть на „практичному ґрунті“ і, можна сказати, недалеко від проґрам російських і українських „меньшевиків“ усякого ґатунку — марксистського і народницького. В практиці, розуміється, партія не може відмовитись від грубо-буржуазної політики і ідеольоґії.

Я дозволю собі навести два приклади з „ідеольоґії“ цих „спадкоємців М. Драгоманова“. Це власне — земельне питання в першу чергу. „Ми стоїмо на становищі, що той, хто не працює на землі, той не має права на землю. Земля — для трудового селянства“ — заявляє партія в статті „Наші завдання“ („Народ“ ч. 1) на сторінці 3, а на сторінці 4-й в статті „Земельна справа“ каже: „Також в Чехословацькій Республиці і в Румунії не зносять цілком великої земельної власности. Ті держави є в щасливійшім положенню, бо у них великі і малі земельні власники належать до того самого народу.“ Дійсно, велике щастя! Практично воно значить, що у поміщиків-Українців не треба відбирати. Головний провідник партії Л. Бачинський в засіданні Національної Ради оповістив принципи своєї „земельної фільософії“. Він за усунення великої земельної власности, але за справедливе, це б-то за гроші:

„То правда, що предки дідичів прийшли в неслушний спосіб в посідання землі, але так само і каменичники (що мають хати в місті), а ще більше капіталісти, що мають фабрики, заводи, копальні. Як скажемо, щоби дідичі віддали даром землю, то треба (і треба! М. Ш.) те саме сказати до капіталістів, каменичників і инших. Прецінь мусить бути якась справедлива міра! Як скасувати власність одного, то і другого. Тої засади не підносимо: і не підносять її навіть в найбільш революційних державах (?). Отже як лишаємо одним, то треба другим заплатити“.

Відібрати за гроші. І роздати селянам також за гроші. „Як розділити ґрунти? За дурно чи за гроші? Кожний селянин сказав би: За дурно! А хто ж заплатить дотеперішніх властителів? Я думаю, що за ґрунт треба зажадати (від селян! М. Ш.) далеко висшу заплату, чим ціна купна, щоби було відки покрити кошта переведення реформи. Самі ґеометри будуть багато коштувати. Треба також заплатити довги, які обтяжують дотеперішню велику власність.“ Він далі висловлюється проти удержавлення (націоналізації) землі через те, що коли, мовляв, „нашу державу“ захопили б Поляки, Москалі, Румуни чи Мадяри, то вони б цим законом скористувались для заселення Галичини своїми селянами! На його думку, приватна власність ґарантує від кольонізації.

Радикальна партія стоїть за дрібну земельну приватну власність, в чім вона не одріжняється і від соціяль-демократів. В ч. 5 „Народу“ цікава „соціяльна фільософія“ в статті „Наші партії“. „Коли істнування партії є дійсно обґрунтоване політичними, культурними і господарськими інтересами, то їх житте є лише к о р и с н е д л я н а р о д у. Боротьба партій впливає на живчик життя народу, котре инакше закостеніло би.“

„У нас (в Галичині) працювали до війни три партії, а іменно дві соціялістичні: селянська радикальна партія, котра заступала інтереси мало- і безземельних селян, і соціяль-демократична, котра заступала інтереси мійських робітників, та національ-демократична, котра боронила демократичних урядженъ і суспільних реформ, але з виключенням соціялістичного ладу. Ті три партії мають історичну основу в народі.“

А тому, очевидно, вони к о р и с н і д л я н а р о д у, в тім числі і та, що бореться п р о т и с о ц і я л і з м у.

Так пише „соціялістичний“ орґан дуже „соціялістичної“ партії в Галичині! Але найбільш цікавий погляд цієї „соціялістичної“ партії на нові елементи, які, очевидно, „не мають історичного ґрунту“:

„Крім цего таки наші люде з Галичини, що жили підчас війни на Придніпрянщині або в Росії, приїздять сюди і збаламучені невиробленим політичним життем в Росії, творять партійки і фракційки. І, на жаль, знаходять сі невідвічальні елементи ґрунт — що правда — тільки в дуже мало вироблених політично елементах.“ Це, розуміється, говориться про соціялістів.

„Згадані амбітники і невідвічальні елементи зєднують собі людей демаґоґією, це є крикунством і обіцянками грушок на вербі. Спосіб сей є найнеморальнійшим з погляду політичної моралі.“

„На наші відносини на разі вистарчають три партії, які ми маємо нині. Навіть Анґлія не має більше партій.“

Особливою ненавистю користувався з боку радикалів „селянсько-робітничий союз“, що виставив проґраму соціялізації, конфіскати землі без викупу і народно-трудової влади. І одночасно з цим радикальний „Народ“ заявляє: „Наш шлях може бути лише один: через соціялістичну демократію до зміни господарського життя в інтересі трудового народу“ (ч. 6).

Буржуазно-реакційна маса, яка ненавидить соціялізм більш над усе і ревно служить інтересам поміщиків, разом з тим називає себе соціялістичною партією, афішується батьками партії, „драгоманствує“ грубо-демаґоґічно!

„Кожду партію треба судити по її ділам“, заявляє „Народ“ в ч. 7, і тому ми можемо означити українську радикальну партію, за її діла, як партію реакційну, буржуазну, що служить інтересам польських поміщиків в Галичині.

Партія, що переводила в Галичині арешти умірковених соціялістів, що домагається розстрілів „неслухяного“ робітництва і селянства, партія самої найчорніщої реакції, що визнає корисним істнування капіталізму!

От куди прийшло соціялістичне народництво, епіґони Драгоманова, соціяліста, що не уявляв собі визволення українського народу без озброєного повстання проти капіталізму!

Націонал-демократична партія, яку радикали називають несоціялістичною, переіменувалась в українську народню трудову (!) партію і виставила таку економичну проґраму:

„а) Вивласнення земель великої посілости, мертвої руки та земельних спекулянтів в ціли наділення ними безземельних і малоземельних хліборобів, передовсім жовнірів української армії та їх родин.

б) Управильнення в законодатній дорозі найменьшої міри конечного удержання (minimum existentiae) і права посідання найвисшої скількости (maximum) землі при допомозі зі сторони держави у веденню селянських господарств.

в) Успільнення здатних до сього галузей промислу, торговлі, кредиту і більших міських реальностей, як дорогою удержавнення, так через добровільну асоціяцію і забезпечення робітникові належної участи в доході з праці та охорони його перед всякого рода визиском.“ (Опубликовано в „Републиці“, 4. квітня 1919 року, ч. 52.)

Чим ця проґрама одріжняється від проґрами радикальної партії? Тим, що вона має більший „соціялистичний“ обсяг (декларація права на істнування, боротьба проти всякого — очевидно, й капіталістичного — визиску праці)... і от цю партію „Народ“ називає не соціялістичною (це правильно), а радикальну — соціялистичною (що рішучо не правильно). Ми бачимо тепер ясно всю деґенерацію народнього соціялізму, котрий на ділі перетворився в буржуазно-реакційне стремління, або инакше сказати: буржуазія в способах боротьби не цурається найнеморальніщих засобів, щоб не випустити влади з своїх рук. Для того вона асімілює соціялістичну фразеольоґію, втягає до „проґрам“ соціялістичні льозунґи, говорить, не запинаючись па слові, про соціялізацію, декларує соціялістичні права, ґіпнотизує, суґґестіонує народні маси всякими „далеко йдучими“ реформами, обіцянками, викликає нечувану деморалізацію думки, використовує інерцію мас і — досягає своїх цілей. „Соціялізм“ — це тепер не лише боєвий прапор трудового люду, а й „защитний колір“ буржуазії.

Поведінка галицьких і наддніпрянських „драгоманівців“, як би вони не називалися — соціялісти-федералісти чи радикали — дає блискучий доказ моєму твердженню, що деґрадація соціялістичної практики є лише новим тактичним засобом буржуазії, котра „клин вибиває клином“.

Таке буває з усіма великими і малими ідеалами. Християнство в руках пануючих обернулось в свою протилежність, так само приватні власники змагаються обернути соціялізм в його протилежність, і це буржуазії вдається, доки трудові маси не почнуть „громадою обух сталить“.

Практика показує, що дійсною боротьбою за соціялізм є тактика дії, боротьба вчинком, це-б-то не реформа, не еволюція, а революція.

г) Загальний погляд на українське народництво.

Оглядаючи загально шлях українського народництва в його цілому — його ідеольоґії, історичному розвитку і практиці, ми прийдемо до таких висновків.

Драгоманов, як і соціялісти російські його часу, виходив в своїх поглядах переважно з культурного моменту історії, але, відчуваючи вплив матеріялістичної концепції Маркса, не збудував на своєму принципі героїчної концепції, як то буває в ідеалістів-соціялістів. Через те тактику боротьби оснував на еволюціонизмі, на міщанському принципі пристосування до обставин. З другою боку — він не прийняв цілком матеріялістичної теорії і звязаної з нею теорії клясової боротьби.

Замісць кляси визискуваних він взяв громаду, як якийсь ніби вічний принцип людської орґанізації, пішов по течії за федералістично-громадським ідеалом Прудона, в цьому смислі його наука пережила долю рідної йому теорії князя Петра Кропоткіна. Громада не є докищо движучою силою історії — вона має стати такою лише в будучому соціялістичному суспільстві. Теперішня „громада“ — це в малому масштабі теперішнє суспільство, а тому вона не може стати носителем якогось нового соціяльного ідеалу.

Прийнявши голий принцип марксизму про закономірність еволюції господарських форм, Драгоманов не засвоїв поняття кляси, як двигача нашої історії, і тому не прийшов консеквентно до думки одділити в громаді працюючих від непрацюючих, осягнути думкою процес суспільних відносин на ґрунті продукції і розподілу, не представив собі ясно сторчового розрізу суспільної будови — перед ним стояла сіра маса суспільства бідних і багатих — громада. Він, розуміється, був на боці бідних, тому став за громаду їх. На Украї̈ні експльоатована маса — селянство. Він взяв селянську громаду, не поділивши її на працюючих, навіть не поділивши на бідних і багатих.

Це пояснюється тим, що він дуже добре пізнав горизонтальну проекцію суспільства і дуже добре теоретично справився з національним питанням. З жалю до національного становища українського селянства, що було саме й нацією — він обєднав в своїй уяві всіх національно-пригноблених в одну катеґорію громади, в котрій в середині не помітив поділу на ґрунті продукційних і монопольно-власницьких відносин. З цього витворилась формула, що „український соціялізм не партія, а громада“.

Це слабка концепція.

Партія також не є соціялізм, бо движучою силою життя є кляса, як реальний контраґент других клясів, але навіть поняття партії, як носителя соціялізму, є сильніщим, ніж поняття громади. Чому? А тому, що партія є виразником певного ідеольоґічного стремління, за яким завжди криється клясовий зміст. Старі соціялістичні партії орґанізувалися на етичному принципі, і від сили самого принципу і віри в його залежав безкомпромісовий бій партії з старим ладом. Партія — боєць-проповідник — не змінює безпосередньо соціяльних відносин, але вона сильно, руба ставить питання і цим досягає великих пропаґандистських

результатів. Коли б Драгоманов зорґанізував хоч би й невелику партію активних борців за вищий етичний принцип, то цим би він досяг значних результатів, а коли б ще та партія на клясовому ґрунті почала боротись за реальні інтереси своєї кляси, то вона б втягла клясу в процес вже свідомої боротьби за свої інтереси. А кляса і дає напрямок історії.

Ані виключно етичного чи клясового принципу, ані сінтетичного виразу їх обох в одному не поклав Драгоманов в основу своїх методів боротьби, бо йому заступила перспективу сіра маса — громада ріжних перехрещених інтересів, а тому він, як культурник свого часу, спинивсь на тому: всі на роботу в громаду, кожний на своєму місці хай працює в інтересах громади. З цього й виріс льоґічно своєрідний букет громадсько-земського лібералізму, народнього шкільництва і статистики, котрим одзначається вся епоха від „великих реформ" до великої реакції за Олександра III в Росії.

Драгоманов не був фанатиком доґматичної думки, тому не став яскравою індивідуальністю, котра б мала силу психольоґичної суґґестії і вела б за собою фанатиків, здібних на подвиг, безумне геройство, яке психично орґанізує великі маси. Він був реальний, тверезий політик — дуже шановні прикмети для волової праці, для камінярства, а не для творення історичних епох. Він був камінярем, Франко — камінярем, взагалі гурток чесних камінярів, що падали під тягарем камінярської праці, котра є почесна, для суспільства і нації дуже потрібна, але не вона робить епоху. Шевченко не був камінярем. Він гукав „гострити сокиру", щоб заходитись будити „хиренну волю", за більш як 20 років діяльности написав лише одного „Кобзаря", замість 20 томів поважних камінярських праць, а тим часом „Кобзарь" власне й став для нації революційним дзвоном, що лунав і лунає й досі, як призивна сурма до бою. У Шевченка різко був виражений етичний принцип і фанатизм боротьби в імя його. Він не стояв на еволюційному принціпі, не чекав, поки суспільний розвиток, економичні відносини визволять селянство. Він не бачив ніякого закону в тодішній суспільній орґанізації і тому закликав до сокири, а не якогось камінярства. В цьому велика революційна сила Шевченка. І дух Шевченка є ферментом росту українства, а не сухі, хоч і глибоко правильні для свого часу концепції Драгоманова. Епоху в українському житті мусів хтось зробити третій, що в собі носив би сінтез Шевченка і Драгоманова. Але такого третього на українському ґрунті не знайшлось, він знайшовсь на ґрунті індустріяльного капіталізму — Карло Маркс, що представляв дух бунту, революції і глибокої конструктивної думки разом.

На ґрунті аґрарного господарства не прийшов ще свій Маркс, котрий би дослідив закони аґрарних відносин, силу безконечного числа дрібних господарств, динаміку розмноження їх і психольоґію селянства; котрий би знайшов тут движучу силу, наддав їй революційний характер і підняв би прапор затятої революційної боротьби за визволення, а це значить за якийсь ідеал.

Як не було — то не було.

Український народницький соціялізм став рухом не соціялістичним, а культурницьким, тому розмінявся на дрібниці, обєднував ріжні елементи по одній прикметі — культурно-визвольному національному патосові, тому в лоні своєму виносив як марксистів, так і націоналістів, лібералів, демократів, а не революціонерів. І мусів настати час кристалізації ідеольоґій на ґрунті не громади, а клясових інтересів. Радикальна партія в Галичині, РУП на Великій Україні пережили однакову долю, — розклад на складові частини. Те, що там істнує „радикальна партія“, а там „соціялісти-федералісти“ — це лише порожні черепашки, в яких жива істота вже давно вмерла, це — шкаралупини, що обернулися лише в суспільні окаменілости і такими істнують й тепер. Мусіли прийти живі клясові сили.

І вони прийшли.

Невиразна мішанина чогось ідеально-демократичного розклалась на матерію буржуазну і пролетарсько-трудову, кожна з певним запасом своєрідного революційного чи контр-революційного духу.

Кожна з їх має свою клясову ідеольоґію й інтереси. Боротьба ідеольоґій і інтересів в своїй взаємній складности дає суму історичного процесу і є його движучою силою. Все наше народництво йшло від Драгоманова під прапором суперечних ідей— революції й еволюції. Шевченка і Драгоманова, які один одного взаємно ослаблюють, тому революційний рух був загалом слабий своїм еволюційно-каменярським дзьобанням, до якого не могли і не можуть ніколи пристати широкі маси.

І широкі маси українського народу були в стороні від цього руху, навіть ширші маси інтеліґенції, які йшли за своїми інтересами по стежці боротьби за буржуазно-міщанський добробут.

Коли українство 1917 року стало на ґрунт боротьби за клясові інтереси, воно стало могутнім, живим: пішли широкі маси. За революційно-соціялістичним українством пішли трудові маси, за ліберально-буржуазним українством — дрібне інтеліґентське міщанство, за реакційно-буржуазним — велика буржуазія. Тому й пояснюється факт впливу соціялістично-революційних елементів, що повели за собою більшість селянства і робітництва, а також факт впливу навіть таких нікчемних українських обявів, як Скоропадський, котрий зміг утворити з історичного боку більший рух в буржуазії, ніж Драгоманівці в „громадах“. Діяльне українство, представлене навіть далеко слабшими особами, як Драгоманов, роблять ширший клясовий рух, бо воно стоїть на ґрунті клясової боротьби.

Вся інтеліґенція, що помилково вважає себе за „сіль землі“, ніколи проповіддю благочестиво-культурних вартостей не зробить того, що зроблять маленька ґрупа борців за клясове визволення трудящого люду. Ніяка інтеліґентська ідеольоґія не має того значіння, як то говорять панове безґрунтовні інтеліґенти.

Ми стоїмо на переломі між двома світами: культурницьким українством і українством клясової боротьби. Культурницьке українство, безґрунтовна інтеліґентщина скінчилась. Прийшов до боротьби народ. Кляса трудящих визволиться лише шляхом революційної боротьби.

Тому матиме силу лише така ідеольоґія, що кликатиме народ на боротьбу.

На історичну арену українського життя вступив революційний соціялізм, що означає собою наш ідеал — соціялізм, і шлях до ідеалу — революцію.

II. Два світогляди.

Картина, яку ми тільки що оглядали, говорить нам про долю тих соціялістичних стремлінь, які виросли, загально беручи, на принціпі еволюціонізму. Сумна це доля!

І не лише для народницького соціялізму, а й для марксизму, котрий також опирається на доктрину еволюціонізму, дуже ориґінальну, зрештою, і впливову в Европі. Революційне народництво 70-х років йшло своїм шляхом революціонізму, але тому що воно тоді не перемогло, тим самим втратило кредит і відступило своє місце еволюціонізмові, який знайшов свій найкращий вираз в марксизмі.

Українське драгоманівство було плодом переходової доби до умірковайих принціпів еволюціонізму, але воно не стало марксизмом через обективні обставини українського життя — аґрарний характер України і національну неволю її. В Росії, як бачимо, прийшов також свого роду „радикалізм", але він був безсилим супроти сильнійщої теорії еволюціонізму — марксистської.

Революційний соціялізм відродивсь в Росії в початку XX віку, на Україні — трохи пізніще, як і все на Україні йде пізніще через слабшу її культурність.

Одначе на чому все-таки виростає революційний соціялізм, на якому ґрунті?

Вияспенню цього питання присвячені дальші нариси, але коротко треба означити тут-таки головні прикмети рев. соціялізму і його розбіжности з популярним і пануючим в Европі марксизмом.

Головна ріжниця — цілком инакша історично-фільософська свідомість, инакше розуміння історії, инакша соціольоґічна доктрина, на якій основана система инакшої тактики боротьби за соціялізм.

Друге. Окремі природно-історичні, господарські і культурно-психольоґичні обставини життя аґрарного сходу, це-б-то аґрарне господарство, своєрідні земельно-правові відносини і свідомість, певний рівень народньої культури і окремий характер політично-соціяльного гніту пануючих.

Для України ці обективні фактори мають де в чому инший вираз, ніж в Росії, а спеціяльно — національна неволя, певна соціяльна структура української нації (національна протилежність інтересів села і міста), низький рівень вищих елементів культури, культурно-психичний антаґонізм з Росією, характер самого капіталу (кольоніяльний), де-що инакший характер аґрарно-земельних відносин (непередільна земельна громада).

При ріжниці місцевих обєктивних даних між Росією й Україною, вони мають де-що спільне в аґрарній природі свого господарства, в перевазі трудового типу над капіталістичним, що їх разом рішучо одріжняє від індустріяльної Европи. Через те европейський (марксистський) соціялізм не може опанувати Східної Европи, не відмовившись від основної своєї доґми — еволюціонізму, як принципу тактики.

Спільним ґрунтом російського й українського соціялізму є їх історіософична концепція революціонізму, на якому стояло як давне революційне народництво, так і теперішній революційний соціялізм. Одначе, пояснення даного історичного моменту і розуміння конкретних обективних обставин змінюється рівнобіжно з розвитком життя, тому теперішні соціялісти-революціонери де в чому одріжняються від своїх попередників — революційних народників.

По змозі намагатимусь виясняти підстави українського революційного соціялізму, як він мені представляється, використовуючи арґументацію як рев. народників, так і соціялістів-революціонерів — очевидно, російських, бо українське народництво майже не має революційного минулого ні в ідеольоґії, ні в практиці, поминаючи досвід теперішньої революції і те революціонерство Шевченка і Драгоманова, про яке я вже згадував.

Революційний соціялізм на Україні, як український соціялізм, як рух, почався вже в нашому поколінні попереднього десятиліття. Але він і досі не виявив своєї ідеольоґичної фізіономії, не став на твердий ґрунт теоретичного переконання і не дав ще своєї відповідної тактики. Пережитий нами час революції приніс багато досвіду, який треба звязати з загально-теоретичним українським, а не з російським ґрунтом, як то було до недавна.

I. Капіталістичне і трудове господарство.

Сучасна наука про народне господарство займається вивченням переважно товарного, капіталістичного господарства. Вона говорить про закони його розвитку, руху, про його движучі сили і форми. Головною прикметою капіталістичного господарства є мета його: вироблювання товару для ринку, а не для безпосереднього споживання. Головною правною формою його є приватна власність на знаряддя продукції і на землю. Соціяльна основа його — використовування найманої праці, що предполагає пролетарську клясу, позбавлену знарядь продукції і змушену продавати свою робочу силу капіталістам. Як наслідок цього — капіталісти присвоюють частину робітничої праці в формі надвартости (зиск), зріст капіталу на кошт цієї надвартости і збільшення тиску на населення, неухильна пролетаризація його. Ґрунтом для росту капіталізму є обробка сирових продуктів — промисловість.

От власне цим капіталістичним господарством і займається наука політичної економії.

Але ми знаємо, що, опріч капіталістичної системи господарства, є ще инша, в якій прикладається не найманий труд, а через

те нема в ній ні суспільної катеґорії (пролетаріяту), ні економичних (надвартости, прибутку й ренти). Це господарство продукує не для ринку, а для споживання. Воно живе переважно в сільсько-господарській области і навіть не має (як це в Росії й на Україні) права приватної власности на головне „знаряддя продукції“ — землю. Значить, його правною формою є громадська власність на основне „знаряддя продукції“. Його добуток не є визиск, а трудовий дохід. Воно не заінтересоване ринком, не поширює його, не шукає, не воює за його, маючи в собі багато з прикмет „натурального господарства“. Це — трудове господарство, область якого переважно хліборобство, ремісництво.

Воно складає дуже поважну частину людського господарства, навіть подавляючо більшу його частину. Воно продукує в Росії й на Україні значно більше продуктів, ніж однородне капіталістичне господарство, воно займає на Україні до 70% всього населення! А між тим наука про народне господарство майже іґнорує його і говорить лише про капіталістичну систему, ототожнюючи капіталізм з самим народнім господарством. Велика ріжниця трудового господарства в Росії й на Україні від европейського в сільському господарстві: селянська земля тут майже вся є громадською властністю (в Росії — передільна община, що займає майже 90% всієї селянської надільної землі, на Україні — передільна і непередільна община, що займає майже 55% всієї селянської надільної землі, при чім на сході і півдні цей процент підніматься до 94% — Катеринославщина, а на заході падає до 4% — Поділля, уступаючи своє місце подвірно-спадковій — не індивідуальній також! — власности). В Европі земля в трудовому господарстві, як і в нашій Галичині, є приватно-індивідуальною власністю.

Ця „европейська“ правова форма власности на землю панує і в Естонії, Латвії, Литві, Польщі. Лише Росія, Україна й Білорусь представляють різко-инакший (колективний) тип власности на землю в трудовому господарстві, при чім на Україні і в Білорусі, загалом беручи, цей тип де-що мякше виявлений, ніж в Росії, і до певної — дуже малої — міри уявляє повільний (на Правобережній Україні) перехід до европейського типу (панування приватної власности).

Це все вказує на глибоку, непримириму суперечність між трудовим і капіталістичним господарством взагалі і дуже глибоку ріжницю між трудовим східньо-европейським (Росія, Україна і Білорусь) і західньо-европейським трудовим господарством. Коли правові відносини є лише формою заключених в ній економично-суспільних, то всякому ясно, що колективна і приватна власність на землю в трудовому господарстві витворюють инакше й ідеольоґічні „надбудови“, які не можуть бути втиснуті в рямці европейських, як буржуазних, так і соціялістичних теорій. Наука про індустріяльно капіталістичне господарство претендує називатися універсальною, тоді як вона обхоплює лише частину народнього господарства, іґноруючи систему трудового господарства. Це особливо різко кидається в вічі в Росії й на Україні, де капіталістичне господарство представляє, як по розмаху продукції,

так і по числу зайнятого в ньому населення, дуже малу частину, порівнюючи з трудовим, між тим політична економія говорить і тут про закони індустріяльно-капіталістичної продукції! Так само і наука соціялізму. Маркс студіював і бачив перед собою анґлійське, німецьке, французьке капіталістичне господарство, вглибився в його тенденції та закони і на цьому ґрунті утворив свою ґрандіозну соціольоґічну і економичну систему, котру можна б назвати наукою індустріяльного капіталізму і його „іманентного“ продукту соціялізму. І оскільки Західня Европа уявляє один тип власности, незвичайно розвинуте індустріяльне господарство, з перевагою його над трудовим господарством, остільки марксизм пустив глибоко коріня в европейський ґрунт: майже всі соціялістичні партії там ісповідують марксизм.

Не те в Росії і на Україні.

Трудове господарство на основі гуртової власности на землю було ґрунтом, з якого виросла в Росії і на Україні революційно-соціялістична ідеольоґія. Коли Маркс і Енґельс в „комуністичному маніфесті“ причислили европейське селянство до контрреволюційної маси приватних власників на знаряддя продукції, то вони мали для цього формальну підставу, виходячи з того, що трудове селянство мало землю на праві приватно-індивідуальної власности. Розуміється, цього цілком не досить для того, щоб признати за трудовим господарством (без найманої праці, а тому й без надвартости) однакові властивости з буржуазним. Для цього немає обективних даних! Одніеї формальної прикмети замало, бо за однаковою правовою формою земельної власности трудове господарство має в собі цілком инший економичний зміст, ніж капіталістичне. Без сумніву, европейське трудове селянство причислити до контрреволюційної маси давав підставу його культурно-психольоґічний характер, а саме податливість клерікально-реліґійним суґґестіям духовенства, — цього стовпа европейської реакції. Але з цього суспільно-психольоґічного факту не можна дедукувати економичної сути трудового господарства і клясової — селянства. З очевидною наглядністю це виявилось, так сказати, в чистому виді, в Росії і на Вкраїні, де трудове селянство є не лише поважним участником революції, а навіть більше — її основою і головним двигачем!*)

---

*) В передмові до „Комуністичного маніфесту“ 1882 року Маркс говорить, що коли вибухне в Росії революція і стане імпульсом до всеевропейської, то община може стати вихідним пунктом для соціялістичної орґанізації суспільства. Реаґуючи на цей погляд, російські марксисти (Плеханівська школа) старались дуже багато, щоб він не поширився, і вони добились значного успіху в справі компромітації общини за кордоном. Марксистська література Росіян розносить жмут своїх ідей по всій Европі, марксисти ріжних національностей і держав просто переписують загальні предпосилки марксизму (часто препарованого толкувателями на свій смак) і варіірують загальники в залежности від індивідуального хисту, але по суті всі їх писання — шабльонові. Українські марксисти — „европейці“ (галичане), а за ними і буржуазна інтеліґенція шабльоново повторює свої „погляди“ на общину, про яку вони ані найменьшого поняття не мають. Вони щось чули, що це якийсь „колективізм“, пережиток „примітивного комунізму“, а позаяк комунізм є тепер всесвітнім страховищем для буржуазії, то очевидно, що всякий натяк на комунізм общини викликає лють, скаженість

Цього факту не можуть заперечувати найбільш правовірні марксистські ортодокси і, очевидно, мусять виявити гнучкість язика, щоб убгати цей факт в свою ідеольоґічну систему. Вони це й роблять формулою признання „бѣднѣйшаго крестьянства“, а в останній час навіть „середняка“, за фактор соціялизму. Це ніщо инше, як перехід з марксової ортодоксії на позицію російського і українського революційного народництва. Нам важно в цім разі зазначити цей факт, як один з доказів того, що ідеольоґія революційно-народницького соціялізму виросла на реально-історичному ґрунті в Росії і на Україні і представляє ориґінальну соціялістичну систему, яка суперечить европейському доктринерству, схильному трактувати марксизм, як універсальний соціялізм, що суперечить, на нашу думку, обєктивному станові річей.

2. Земельна громада (община).

Отже трудове селянство, основи його господарства, колективна форма власности з принціпом рівенства права кожної особи на землю, кількостний момент цього господарства; його побутово-етична основа і збудований історично на нім суспільний устрій трудових мас — стали ґрунтом для вироблення ідеольоґії революційного соціялізму всупереч автоматичному еволюціонізмові европейського соціялізму.

Бачучи перед собою реальний факт народньо-трудового колєктивізму, хоч і не досконалого по степені розвитку, придушеного, систематично каліченого пануючими клясами, російські і українські революційні соціялісти признали в йому високий тип народньо-трудового буття, що їм, як соціялістам, увижався, яко втілена в побуті прекрасна мрія визволеної людськости. Всякий соціяліст, основою світогляду котрого є колективізм і рівне право кожного на природні добра, мусів це признати. „Община“ в Росії, „громада“ на Україні — це не лише адміністративне поняття, це — народньо-господарський колективний принціп розподілу, в данім разі — землі.

Можна сказати, що це перша стадія колективізму: спільне володіння природою та ще з рівним правом кожної особи на неї. Коли

і ревище проти неї. Свіжим фактом реакції проти „общини“ є вказівка в проґрамі паризького „Укр. Національного Комітету“, котрий пропонує земельну справу рішати на Україні поділом на хуторі. Европейська буржуазна хутороманія панує і в Українців, які пропонують те, що для степового характеру України є неможливе цілком. Степи безводні! Населення купчиться коло річок, поділити степи на хуторі неможливо. Це розуміє кожний укр. селянин, що живе на Херсонщині, Катеринославщині, Таврії, Полтавщині, Харківщині, Донщині, Бесарабії, Поділлю, це-б-то більшість укр. насслення! А „европейці“ лізуть з хуторями туди. Як наші „европейці“ засвоюють ідею хуторів з европейської буржуазної літератури, так всі марксисти засвоюють і поняття общини, про яку вони нічого не знають, бачучи перед собою лише факт приватно-індивідуальної земельної власности і не знаючи, що подавляюча часть селянського землеволодіння в Росії і дуже велика часть на Україні є колєктивна. Російська община і українська зем. громада — це зовсім не „альменди“, як то думають наші буржуазні „европейці“, котрі не мають поняття, як живе укр. трудовий народ.

соціялісти визнають колективізм за найвищий тип людського співжиття, то вони мусять визнати ним „общину“ і „громаду“, хоч степень розвитку цього типа в общині і громаді й не висока поки-що, але розвивати його, підносити степень досконалости — це завдання кожного, це завдання історії. Так і визнали революційні народники „общину“ і „громаду“ за високий тип, за соціялістичний тип життя, в його початковій стадії, не досконалій степені. В своїй відозві до молодіжи сказав натхнений і один з найбільших революційних народників Н. Г. Чернишевський: „Умрите за сохраненіе равнаго права каждаго крестьянина на землю, умрите за общинное начало!“

Ці великі слова є заповітом революційного народництва і вихідним пунктом соціялістично-революційної боротьби багатьох поколінь в Росії і на Україні за останні 60—70 років життя. Боротьба за „общинное начало“, за принціп народнього колективізму, боротьба не лише за збереження його, а й за розвиток його, за піднесення степені розвитку цього високого типу громадського істнування — стало і є задачою активної боротьби, не лише ідеольоґічної розробки в літературних кабінетах. Через те революційне народництво по своїй суті було і є активною, реально-потрібною боротьбою за соціялізм, за введення його на місце феодально-поміщицького і капіталістичного панування. Це виходило з реального факту хочби в тій його части, що треба зберегти істнуючий, живий зародок колективізму. Але, опріч задачі збереження, була ще й задача розвитку колективістичного „начала“!

А зберіґати треба було. Бо вже в 60-х рр. пануючі кляси стрівожились після проповіді Герцена, Оґарьова, Бакуніна про „соціялістичність“ общини. Міністр Валуєв 1863 р. вносив правительству доклад про потребу боротьби з общиною і заведення приватно-індивідуальної власности на европейський зразок. Цей „европеїзм“ Валуєва був у 80—90 рр. підхоплений . . . марксистами, які розпочали боротьбу з революційними народниками, спеціяльно проти ідеї зберігання общини. Сумним першим памятником цього є книжка бувшого чорнопередільця Плеханова, що потім став „батьком“ російських (і українських) марксистів — „Наши разногласія“ (1885 р., Женева). Після розгрому соціяльно-революційної партії „Народної Волі“ в початку 80-х рр. народилась за кордоном з чорнопередільців ґрупа „визволення праці“ на чолі з Плехановим і Аксельродом, що засвоїла марксизм і крізь цю призму почала поясняти, „передбачати“ еволюцію Росії. Марксизм, залізний закон розвитку продукційних сил, матеріялістичне розуміння історії, необхідність для Росії переходу через капіталістичну фазу, необхідність виварки селянства в капіталістичному котлі, це-б-то пролетарізації — це все стало в гостру суперечність з ідеольоґією революційного народництва.

Чому?

3. Початок росколу.

Ясно. Революційні соціялісти, виходячи з розуміння общини, як першого ступня (і то реально-живого) колективізму, бачили в общині

перехідну форму до соціялізму. Вони думали, що община є льоґічною катеґорією соціялізму, через те від общини шлях, на їх думку, лежить просто до соціялізму. Треба тільки розчищати його, викорчовувати феодально-поміщицькі пеньки і вести нарід до прекрасної будучини; треба битись реально, тепер же, нападать на всі ворожі сили! Треба народові розкрити суть його власного устрою, що він є зародком соціялізму, треба викликати соціяльну революцію. Всупереч Европі, котра застряла в багні капіталізму і його міщанської культури, Росія піде окремим від неї шляхом. Росія бо, завдяки історичній долі, що дала їй общину, ближче стоїть до соціялізму. Через те Росія піде, мовляв, своїм окремим шляхом, обминаючи капіталістичну фазу, просто до соціялізму. Це ясно, а тому помиляються ті (в тім числі й марксисти), що думають, ніби капіталізм мусить захопити і Росію. Капіталізм є ворог трудового люду, його нема чого кликати в Росію, штучно насаджувати і бачити в ньому якусь історичну необхідність. Він не є історичною необхідністю, він є для Росії лише одною з історичних можливостей.

І тут революційне народництво зустрілось з матеріялістичним розумінням історії.

Матеріялістичне розуміння історії, або соціяльний матеріялізм, є віссю соціольоґічної доктрини Маркса й Енґельса. Виросла вона на ґрунті вивчення европейського капіталістичного господарства і зводиться до слідуючого.

„В суспільній продукції, потрібній для підтримки життя, люде вступають в певні відносини, необхідні і незалежні од їх волі, які відповідають певному щаблеві розвитку матеріяльних продукційних сил. Сукупність цих продукційних відносин творить економичну структуру суспільства, реальну базу, над котрою підноситься юридична і політична надбудова і котрій відповідають певні суспільні форми свідомости. Способом продукції матеріяльного життя обусловлюється соціяльний, політичний і духовий процес життя. Не свідомість людей опреділяє їхнє буття, а навпаки: їхня свідомість опреділяється їх суспільним буттям. На певному щаблі свого розвитку продукційні сили суспільства стають в конфлікт з істнуючими продукційними відносинами, в рямцях яких вони до того істнували, або — що є лише юридичним виразом того ж з'явища — з відносинами власности. З форм розвитку продукційних сил ці відносини стають їх кайданами. Тоді наступає доба соціяльного перевороту. Зі зміною економичної основи змінюється швидче чи тихше вся величезна надбудова. При вивченні таких переворотів треба завжди одріжняти матеріяльний переворот в економичних умовах продукції, що дається точно формулуватися природно-історично, від юридичних, політичних, реліґійних, художніх чи фільософичних, або — коротко кажучи — ідеольоґічних форм, котрими люде обгортають цей конфлікт в своїй свідомости і в котрих вони борються. Ніяка суспільна формація не гине, не розвинувши всіх продукційних сил, для котрих вона дає потрібний простір; нові продукційні відносини ніколи не виникають раніш, ніж в недрах старого суспільства не будуть підготовлені мате-

ріяльні умови для їх істнування“ (Marx: Zur Kritik der politischen Oekonomie, Stuttgart, 1920, ст. LV—LVI *)

Література вказує, що Маркс і Енґельс не дали закінченої і науково-обґрунтованої теорії історичного матеріялізму, а всі їх твердження висловлено в формі, хочби, наприклад, вищенаведеного ряду дедукцій, власне афоризмів, які стали відправними пунктами марксизму. Що ж ми тут бачимо? Продукційні сили, продукційні відносини (відносини власности), спосіб продукції. Взаємовпливи цих катеґорій спричиняють розвиток. Розвиток продукційних сил розриває юридичну форму продукційних відносин. Так стають соціяльні переворота. Цілком на ґрунті економичному. В кінці цитати вказано на невмолиму стійність цього процесу, на льоґічну необхідність, на невмолиму діялектику історії.

Послідовно з цієї схеми випливає автоматизм історичного розвитку, повна незалежність ходу історії від людської волі, це-б-то, що людина є пасивною играшкою в руках „продукційних сил“, точного наукового означення яких в марксизмі н е м а. Марксисти взяли собі ці „продукційні сили“ за провідну зорю в історії, одсунувши саму людину осторонь, не визнаючи за людиною права бути субєктом історії. Практичні висновки з цієї теорії, в приложенні їх до певної історичної обстановки і моменту, вели і ведуть до надзвичайно заплутаних теорій, з-за яких люде найбільше і сваряться, але нам важно в данім разі, що ж таке історія і які рушійні сили її розвитку?

4. Суспільний процес.

Відношення до природи наповняє всю діяльність людини, котра здобуває від природи засоби для свого істнування. Людина може наступати на природу з і н д и в і д у а л ь н и м и своїми силами (так і було в доісторичну добу, коли люде окремо жили ще зоольоґічними одиницями-родинами), або в гурті з иншими людьми, це-б-то с о ц і я л ь н о. Згодом соціяльне обєднання людей розвинулось незвичайно і дійшло аж до сучасного суспільства. Це для людини корисно, бо гуртом можна більше здобути. Отже відносини людини складаються з відносин до природи, індивідуальних і гуртових. Людина відноситься до природи с у с п і л ь н о, цеб-то суспільство є свого рода інструментом, збірником індивідуальних сил, через які людина і впливає на природу, але в людини виникають внутрі суспільства також відносини, що власне і наповнюють і творять суспільну сферу істнування, що має свою окрему історію — соціяльну, як протилежність попередній добі зоольоґичного істнування.

Історія суспільних відносин і є властивою соціяльною історією людини. Таким чином, ми маємо три фактори історії: природа, людина, суспільство. Очевидно, п р и р о д а має свої окремі закони розвитку, своє самостійне, незалежне істнування й тому ще свою окрему історію. І поскільки людина є частина природи, вона має біольоґічні закони

*) Підкреслення мої. М. Ш.

свого істнування, залежні від природи, історія біольоґічного розвитку людини входить в історію природи, але як член суспільства — людина має ще окрему сферу соціяльного буття і соціяльних відносин. Ці соціяльні відносини і мають свою історію. Вони є предметом її.

Очевидно, що початок соціяльних відносин знаходиться або в добровільній згоді людей вступити в ці відносини або в недобровільній, коли одна людина живосилом примусить другу людину вступити в ці відносини. І в тім і другім випадкові відносини виникають з акта волі, субєктивної волі людей.

Відносини людини до природи виникають з непохитно-необхідних обєктивних властивостей природи і людини, але соціяльні відносини людини до людини (з причин господарських чи негосподарських) виникають з акта субєктивної волі, а не обєктивної необхідности. Ці соціяльні відносини незвичайно складні і зі збільшенням числа людей і степені густоти населення виросли до величезної сили впливу, соціяльного впливу, що межують з силою впливу обєктивної необхідности. Коли б населення землі через якісь причини зменшилось, напр., до 5—10 душ, то, очевидно, вся складність теперішніх соціяльних відносин впала б цілком до початкового свого стану. Отже соціяльні відносини, соціяльне давління, — є історичним з'явищем, є історичною катеґорією, що має свій початок і може мати льоґічно мислимий кінець. Яко зявище історичне, воно, значить, є ділом людським, бо абстраґувати його від людини не мислимо. Соціяльні відносини, движучі їх сили, причини їх і наслідки — є людський твір, джерело їх — людина, як носитель движучої психофізичної енерґії.

Чому ж соціяльні відносини здаються иноді людині (і є иноді, справді, такими) непереможно-могучими, перед котрими сила і воля окремої індивідуальности є майже ніщо?

Окрема людина є одиницею фізичної і психично-рушійної маси. Многоміліонкратно більшу масу й енерґію мають всі инші люде, беручи їх суспільно, бо іменно всі люде орґанізували свою масу і енерґію в певну спільність. І коли ви будете порівнювати силу маси й енерґії окремої особи з силою й масою другої особи, то побачите, що вони мають приблизно однакову силу впливу. Коли ж порівняєте масу і енерґію окремої особи з силою і масою всіх инших осіб, взятих разом (суспільством), то побачите ріжницю, яка саме стає перед очима. Тут і виявляється вся „малосилість" одиниці супроти суспільства.

Ця малосилість одиниці і всесильність суспільства збільшуються в часі і просторі.

Чим більша одлеглість в часі одділяє особу од суспільства, тим більше скупчених сил має суспільство і меньше — особа. Висновок з цього порівнання стає ще яснішим, коли ми уявимо, що порівнюємо індивідуальну силу, вібрану протягом короткого часу життя особи, з безмежним протягом часу в житті суспільства. Ці величини непомірні! Але порівнання сили особи і суспільства в просторі дає ті ж самі результати. Чим більший простір суспільних відносин, тим єднання людини з людиною стає меньше, вплив волі однієї на волю

другої менший, тим інертність, непорушність суспільної маси і сили більша, а сила окремої особи — меньша.

І можна льоґічно мислити, що окрема людина цілком не може керувати волею і масою всіх инших людей, навпаки — сама цілком підпорядковується їм, це-б-то волі і масі суспільства. Марксисти кажуть — продукційним силам, що розвиваються в суспільстві, але цілком помимо його волі.

Коли помимо волі кожної особи з'окрема, то, значить, і помимо волі всіх осіб разом, отже суспільні продукційні сили розвиваються помимо . . . . суспільства? Тут льоґічний непростимий гріх марксизма, що надав продукційним силам якесь значіння над-людських сил і віддав їм віжки історії в руки, одмовившись од признання початкової волі людини, безсилість котрої він вивів з порівнання маси і енерґії окремої особи з масою і енерґією всіх инших осіб, орґанізованих в суспільство. Порівнання не в однакових умовах!

Людина індивідуально ме може підняти, навіть зворухнути, 100.000 пудів ваги — це факт, але є фактом, що маленький хлопець при помочі підйомного крану підніме цю вагу і навіть спустить так, що розібє шкаралупину горіха, а зернятка не порушить ні крихти. Чому це? А тому, що людина, взята по-за суспільством, має лише свою індивідуальну масу й енерґію, є дрібницею, взята ж, трактована суспільно, вона має більшу силу. Вона має в собі частину суспільної сили. Вона не лише віддає свою силу суспільству, а й дістає велику соціяльну силу від суспільства.

І коли хто хоче знати дійсну силу соціяльної людини, то мусить звернути на це увагу. Людина не може підняти ваги самого згаданого крана, але при помочі його може підняти більшу вагу, ніж сам кран. Що таке кран в данім розумінню? Це є скупчення певної, соціяльно вкладеної в нього сили, якою може орудувати і окрема особа.

Сила окремої людини в суспільстві є більшою за її індивідуальну силу, зміряну по-за суспільством, в якійсь абстрактній безповітряній, по-за соціяльній простороні. Отже коли міряти силу людини з силою суспільства, з силою соціяльних відносин, то треба брати її соціяльно, як носителя частини соціяльної сили, иноді навіть дуже великої частини. Соціяльна сила людини — це є її соціяльна властивість, яку вона може виявляти лише соціяльно. І порівнювати її можна лише в однакових соціяльних катеґоріях: силу окремої особи з силою окремої особи, силу родини — з силою другої родини, силу ґрупи з силою другої ґрупи, силу кляси — з силою иншої кляси. Лише так можна орудувати з соціяльними катеґоріями.

Коли ж ви візьмете „продукційні сили“ суспільства з одного боку (це-б-то все суспільство!) і сили окремої людини — з другого та порівняєте їх, то й вийде, що продукційні сили, цей твір людей, возвишаються до значіння над-людських фатальних сил, що розвиваються

по своїх власних законах, помимо і незалежно від волі їх творця-людини, а людина тоді розглядається не як творець своєї історії, а як її продукт („думання опреділяється буттям“!), та ще й жертва, играшка в руках створених нею „продукційних сил“! І тоді діялектика історії справді стає . . . . лише словесною діялектикою, що має лише стільки спільного з історією, оскільки трактує про неї, нічого не поясняючи по суті справи.

Соціяльна сила окремої людини величезна, яку можна пізнати лише в соціяльній обстановці, в соціяльній дії.

Соціяльну силу окремої людини можна і треба міряти не в поза-соціяльній, абстрактній сфері, а силою тієї соціяльної катеґорії, до якої особа належить: родина, ґрупа, кляса, нація.

Соціяльна сила робітника заключається не в його індивідуальній силі, а в силі робітничої кляси, сила капіталиста не в його індивідуальній силі, а в силі його кляси, його соціяльної катеґорії. Окремого робітника, як і окремого капіталиста може легко знищити сили ворожої кляси, але того самого робітника в його соціяльній обстанові знищити не можна, доки сили кляс будуть рівні чи навіть не рівні. Тут лише повстає питання, а коли ж робітнича кляса знищить соціяльно клясу капіталістичну? Тоді, коли соціяльна сила робітництва буде більша, ніж капіталістів.

Сила людини складається з фізичної маси і рушійної сили, що разом можна назвати її психофізичною енерґією. Так складається і сила соціяльних катеґорій: родини, ґрупи, кляси. Соціяльність збільшує сили окремої особи, то, очевидно, збільшує і силу сполучення їх. Коли кляса робітництва має велику фізичну масу, то кляса капіталістів не знищить її, бо має меньшу масу. Але коли кляса капіталістів панує соціяльно, то тому, що вона має більшу енерґію, більшу психично-рушійну силу. І вся річ в тім, — що добре знають соціялісти (і навіть марксисти), — що треба збільшити психичну енерґію (рушійну силу) трудової кляси, відповідно її фізичній масі: тоді вона переможе масу і енерґію капіталістичної кляси. І вони йдуть, аґітують, орґанізують, освідомлюють пролетарят своїми слабими силами, не покладаючись на те, що усвідомлюючу працю мусять робити лише „продукційні сили“. Тут і марксисти забігають вперед автоматизму історії і хочуть збільшити психичну енерґію робітничої кляси! Чи й на це їх пхають продукційні сили, чи й це вони роблять „помимо волі“, незалежно від неї, особливо марксисти-інтеліґенти, яких „буття“ тримає зовсім не на фабриці чи на ниві, а в роскішних кабінетах?

Росподіл соціяльної енерґії по соціяльних катеґоріях вказує на їх силу і ролю їх в історії.

Динаміка окремої особи і динаміка кляс — ось движучі сили історії.

5. Розуміння історії і критика марксизму.

Марксисти визнають, що початкове скупчення капіталу не залежить, як то говорять буржуазні економисти, від „ощадности“, „дбайливости“ і „здібности“ окремих осіб, що здобули знаряддя продукції в свою власність і через те виросли на багатирів. Історична наука установила, що земельна власність і инші інститути власности виросли з насильства дужчих над слабшими. Батьком капіталізму було насильство в усіма його формами рабства, кріпацтва і всякого поневолення. Будучину капіталізму уявляють марксисти, як кінець його, шляхом соціяльної революції, шляхом насильства, це-б-то субєктивно-волевим актом людей.

В межах цього капіталістичного періоду людина позбавляється волі, весь соціяльний процес провадять продукційні сили, незалежно од волі людей.

Коли допустити цей погляд, то, очевидно, треба прийняти такі консеквенції. Коли клясів ще не було (навіть і тепер є безклясові суспільства — „дикі“), або коли їх вже не буде (в соціялістичному суспільстві), то що тоді буде двигачем історії? Продукційні відносини тепер виявляються в клясовій боротьбі, і в результаті цієї боротьби — розвиток історії. Як не буде клясів, то й не буде хіба розвитку?

Очевидно, це не так. Позад продукційних сил стоятиме, як і стояла, єдиний двигач — людина, джерело і носитель рушійно-дінамичної енерґії. Буде лише дві соціяльні катеґорії: окрема особа і суспільство. І взаємовплив їх буде, як і є, двигачем історії. Причім соціяльна сила суспільства буде і силою особи, і що може зробити суспільство — це, значить, зробить особа, як соціяльна істота.

Разом з тим напрохується друга консеквенція.

Марксисти визнають, що соціялізм виросте сам собою з капіталізму (на що ж тоді кінцева соціяльна революція?), що соціялізм є функціональним явищем капіталізму! Капіталізм є передумова соціялізму!

Автоматизм історії веде її до революції. Революція ніщо инше, як зупинка одного історичного періоду і початок другого. Чому ж іменно продукційні сили так ослабнуть, що дадуть змогу виявитись революції, насильству над історією? Маркс каже, що в недрах суспільства набираються потроху нові сили, що потроху змінюють продукційні відносини. Які ж це сили? Продукційні сили. А які сили ділають помимо волі людей і залізно панують над ними? Також продукційні сили. Значить одні продукційні сили панують, другі набираються незалежно од волі людини і незалежно від вже пануючих продукційних сил?... Це все питання, що виникають з марксових посилок, але вони нас не можуть цікавити, як породілля доґми і ведуть до схоластичної еквилібристики.

Але на ґрунті власне цього толкування волі і безсилля людини (індетермінізм і детермінізм) розвинулась була величезна суперечка між народниками і марксистами, в якій марксисти зайняли позицію детермі-

нізму, непризнання свободи людської волі. Нам тепер нема потреби входити в подробиці цього спору в сфері фільософії, але нам цікаво глянути на вияв цього росходження в соціольоґичному толкуванні доктрини.

Марксисти соціялізм визнали за автоматичний результат історії, так би мовити — за еманацію капіталізму. Супроти цього народники зайняли протилежну позицію: соціялізм буде розвитком общини, виросте з трудового господарства, а не з капіталізму, як думали марксисти.

Думаючи так, марксисти льоґично перейшли в Росії і на Україні до боротьби з „общинним началом", вважаючи всі „старі" форми перепоною для приходу капіталізму, а це значило — і соціялізму, бо, на їх думку, чим швидче розвинеться капіталізм, тим швидче прийде і соціялізм. Льоґично з цього — необхідність „разложенія общины", боротьба за пролетаризацію селянства, це-б-то за збільшення числа пролетаріяту (борця за соціялізм), бо селянство признано за контрреволюційну масу, „дрібну буржуазію", хоч вона не то що не використовує надвартости, а ограблюється до решти власне буржуазією і тисячами мре з голоду.

Але раз люде увірували в матеріялістично-історичний фаталізм, в те, що соціялізм може появитись лише, як наслідок капіталізму, що трудове селянство є „буржуазія", що община є стара форма (колективізм власности!), то ясно, що Росія і Україна ніякого „особливого шляху" не має, мусить підлягти „капіталізації", а селянство „пролетарізації". Селянство повинно колективізм землеволодіння покинути для того, щоб, спочатку виварившися в капіталістичному котлі, потім вернутись знову до колективізму, але нового, иншого, соціялістичного, досконалого. І треба тепер уявити радість марксистів, коли їхні „пророкування" збувались: капіталізм в Росію йшов, община розкладалась. Вони це все вважали за історичну необхідність (не то що можливість, а неминучу потрібність!) і сміялися високомірно з „бідних", „ідеалістів", „романтиків", „дрібної буржуазії", що вела одчайдушну героїчну боротьбу з царизмом і капіталізмом. Йде „історична необхідність — і чому дон-кихоти опираються!" Навіть знайшлися ортодокси матеріялізму, що виступали проти несення допомоги селянству підчас страшного голоду 1891—92 рр., вважаючи піддержку селянства за перешкоджання історичному процесові, очевидно — за контр-революцію.

Розуміється, цього вже було забагато навіть для марксистів, і знайшлись инші марксисти, котрі признали тих ортодоксів за „несправжніх" марксистів.

Це було етично, гуманно що-до голодних селян, але неправильно що-до „чистоти віри". Хіба це входить в проґраму марксистів — підтримувати „буржуазію" хоч би й дрібну?

В усякому разі доґма є доґма: раз соціялізм може вирости лише з капіталізму, то треба було вітати розвиток капіталізму в Росії — це раз, і друге — треба поборювати революційних народників і соціял-революціонерів, їхнє „провокування" ре-

волюції, їхню тактику тероризму супроти самодержавія, як опори капіталізму, треба йти иншим шляхом, „який вказала Европа“. Ця доґма марксизму утворила той контр-революційний дух, яким перейнято всю тактику марксистів. Капіталізм ріс в Росії і, побачивши в общині перепону для швидкої пролетаризації, що молода промисловість потрібує все більше робітників, що треба на робочому ринку збільшити конкуренцію праці, утворити реґулятор заробітної платні — трудовий резерв — піднявся проти общини. Це був страшний, могучий напад! Община тріщала, марксисти вітали „історичну необхідність“, а селянство протипоставило всю силу своєї упертости і трималося міцно общини і громади. Нарешті 1906 року прийшла столипінська реформа, яку привітала і частина марксистів. Инша часть одкрито своєї радости не виявляла, академично констатуючи факт „історичної необхідности.“

Це все загострило боротьбу між марксистами і революційними соціялістами. Партія соціялістів-революціонерів розпочала на самім початку XX в. знову політичний, (а максімалісти — і аґрарний) терор і продовжувала його підчас першої революції 1905—6 року, аж поки не ослабла.

Революційні соціялісти не прийняли погляду марксизму на автоматизм історичного розвитку і катеґорично одкидали можливість пародження соціялізму з капіталізму.

Лише революція, лише орґанізоване насилля трудових мас одкриє шлях для орґанізації соціялістичного устрою, а тому вимагали тактики збройної боротьби, тому озброєне повстання трудових клясів вважалось за дійсний засоб цієї боротьби. Для „виховання“ мас потрібними вважались терористичні вчинки, „кари“ над особливо шкідливими охранителями старого устрою.

Це все, очевидно, стояло в суперечности до „ортодоксального марксизму“, до його розуміння історії. Замісць фатальних продукційних сил діяльним творцем історії революційні соціялісти визнають особу людську, соціяльна сила котрої і дає початок змінам. Через те інтереси особистости поставили вони во главу угла своєї проґрами: лише інтереси конкретної особи є критерієм для оцінки історії, критерієм соціяльного поступування людини. Лише гуманізм, найбільша сума щастя найбільшого числа людей може бути критерієм соціялістичної етики, це-б-то право конкретної, живої людини на свою працю, на рівну пайку природнього добра, право вільного безмежного розвитку особистости.

Шукання правди обєктивного стану річей (правди-істини) і субєктивної правди людської, що служить щастю і свободі кожної конкретної особи (правда-справедливість), примирення цих правд, утворення їх сінтезу в інтересі людської особи — такий принціп установили соціялісти-революціонери, як путеводну зорю в соціяльному поступованні людини. А з того всього — активний вплив, натиск на історичний процес, а не пасивне вичікування того часу, коли капіталізм зробить соціялізм. Це є відкиданням, нехтуванням автоматизму історії, того матеріялістичного фаталізму, який лежить в основі марксистської доктрини.

Історичні умови розвитку Росії і України, перевага трудового господарства, винищена селянська маса, народня віра в те, що земля не повинна бути приватною власністю, — були ґрунтом для росту соціяльно-революційного світогляду, для орґанізації не-марксистської соціялістичної партії, котра не могла прийняти концепцій, вироблених марксизмом на ґрунті европейського капіталістичного устрою.

Як же соціялісти-революціонери розуміють історичний процес і яку еволюцію суспільства передбачають?

З попереднього викладу вже видно схему революційно-соціялістичного світогляду. Людина є творцем своєї історії. Продукційно-економичні відносини грають дуже важну ролю, вони є одним з факторів поступу і розвитку, але не єдиним. Позаяк людина бореться за охорону свого життя, за виконання своїх фізиольоґичних функцій (це є біольоґичний закон), то переважна часть її діяльности — господарська — направлена на здобуття продуктів для їжи, пиття, одежі, життя, але не лише для цього. Вона займається господарством і для задоволення своїх духово-культурних потреб: будує храми, робить музичні інструменти, полотно і фарби для картин, для ікон, лябораторії, книжки і мікроскопи для науки, знаряддя для війни, але богослуження, концерт, науковий дослід — це не господарська діяльність, а творчість. Творчість людини, як вираз її психичної енерґії, внутрішньої двигательної енерґії (не мускульної, а психичної) є також одним з факторів розвитку історії.

І оскільки господарська діяльність людини має звязок з матеріяльними умовами істнування, з природою і соціяльно-економичними відносинами, остільки „матеріялізм" має свою вагу, розуміється, дуже велику. І розвиток продукційних сил, власне — збільшення продукційности праці є одним з проявів поступу, але сам він є наслідок, а не причина розвитку історії. Бо є ще негосподарська діяльність людини, котра також дає початок змінам в історії. Оскільки носителем творчої, рушійно-динамичної енерґії є людина, остільки вона є початковим джерелом своєї соціяльної історії. Інерція, велика громоздкість соціяльно-культурної господарської сфери величезна, як то пояснено раніш, але людина є її творцем і властивостями свого соціяльного стану, своєю соціяльною силою панує над своїм твором. Не індивідуальна людина, а соціяльна людина! Поскільки трудові маси пограбовані насильниками, поскільки вони мусять всю свою діяльність наповняти лише матеріяльно-господарським змістом, постільки лише вони матеріялістичні в своєму житті і світогляді, і постільки їхня соціяльна сила (як одиниці, так і клясу) є мала, бо має лише фізичну масу і дуже мало рушійно-динамичної творчої енерґії. І розум клясової боротьби є в тім, щоб збільшити цю енерґію, використати соціяльну силу трудящих, направити її проти паразитів. Отже зміст історії — боротьба за збільшення рушійно-динамичної і творчої енерґії мас, а це значить — складаючих її конкретних людських одиниць, бо лише ці одиниці є реальним носителем живої рушійної енерґії. Збільшити рушійно-творчу енерґію трудових мас — значить підняти індивідуальність людини, її здіб-

ности, її розмах, її творчість, силу її субєктивно-волевих імпульсів. Тому добро і добробут людської індивідуальности, особистости, є засобом її розвитку і разом з тим метою. Метою історичного розвитку стоїть добро людини, добро всіх людей. Ми не кажемо — суспільства, бо суспільство є абстракція: коли кожна людина матиме добро, то це значить всі, суспільство. І через це соціялістично-революційний світогляд можна би з правом назвати соціяльним індивідуалізмом, очевидно, не в міщансько-буржуазному смислі цього слова (соціяльний еґоїзм), а в тому, як у нас вказано вище. Так і називав Н. Міхайловський ідеольоґію революційного народництва — соціяльним індивідуалізмом. Людина дала початок своїй соціяльній історії, вона її продовжує, утворивши могучий інструмент своєї волі — суспільство, яким ударяє в мертву природу і викрешує з неї искри, огні незнаної доти сили, якими освітлює свій шлях. В своїх відносинах до природи людина не знищує природи і не творить її, вона її використовує, пристосовує до своїх цілей, які ставить субєктивно своєю волею. Історія суспільства і є ряд субєктивних цілей людських і їх досягнень. Не продукційні сили єдино предопреділяють хід історії, а субєктивно-волева діяльність соціяльної людини і її соціяльних катеґорій. Продукційні сили, утворені соціяльною людиною, і служать цілям людини, а не своїм власним. Через те соціялізм прийде не як плід якихсь іманентних законів руху, заложених в продукційних силах, а силою іманентного субєктивизму людини.

Признаючи велику ролю матеріяльного фактору в стосунках людини до матерії природи, ми розглядаємо відносини людини до властивостей природи, як їзду на пароплаві: людина не нищить матерії води, дерева, заліза, вугілля, а використовує їх властивости. Вона не може зміняти по своїй волі матерію, але примушує її плисти туди, куди хоче вона, людина, і ставить мету людина матерії, а не матерія людині. В морі могучої соціяльности, утвореної людиною, ця людина ставить собі ціли і досягає їх — соціяльно.

Щоб не було непорозуміння, я дозволю собі звернути увагу на розділ про Шевченка і Драгоманова, де коротко зачеплено питання про „можливість соціялізму“. До того додам кілька уваг. Коли взагалі можливий соціялізм? Які матеріяльні чи культурно-психольоґічні передумови потрібні для приходу соціялізму, або, як тепер люблять висловлятись — коли доспіє соціялізм?

Ми що дня чуємо і читаємо, що не треба робити революції, бо де-які галузі промислу ще не назріли для соціялізації, а де-які назріли. В цих твердженнях заложено вже, як презумпцію, матеріялістичне розуміння історії. Під „назрілістю“ розуміється укрупнення виробництва: як що певна галузь ведеться вже по типу великого виробництва, в сконцентрованих господарствах, з великим числом робітників, машинами і т. и., то ця галузь „назріла“. Розуміється, ні в одній країні всі галузі, разом беручи, не назріли. Тільки в гірництві (вугіль, сіль, нафта то-що) панує велике виробництво з природи річи,

тому тепер говорять про „націоналізацію“ цієї галузі господарства. Майже всі инші галузі „не назріли“, ще довго не назріють, а при паннуванні капіталізму — ніколи не назріють розшматовані правом окремої власности.

Оця проблема „назрілости“ випливає льоґічно з марксистської доґми, що розвиток матеріяльних продукційних сил (знаряддя продукції) орґанізує людей, колективізує їх, зводить все в більші ґрупи, що працюють біля машин і т. п. Відповідно станові господарської техники (знаряддя продукції) залежить і форма орґанізації праці. Рабство відповідало одним знаряддям, кріпацтво — иншим, вільна наймана праця — ще иншим, теперішнім машинам і т. д. Отже людскість в історичному розвитку преходить до вищої техніки і через це колективізується. Капіталізм є епохою найбільшого розцвіту техніки, колективізація праці розвивається невпинно, рівнобіжно з тим йде процес соціяльної переґрупіровки: дрібні господарства з поганим знаряддям не можуть конкурувати з великим виробництвом, гинуть, дрібні господарі пролетарізуються, переходять на фабрику, колективізуються, психика змінюється з індивідуалістичної на гуртову. Отже буде такий час, коли господарство перетвориться по всіх галузях у велике виробництво — такий результат економичної еволюції, а соціяльна еволюція при цім приведе до колективізації праці. Буде, значить, що? Соціялізм виріс в недрах капіталізму. Щоб соціялізм став уже видимим фактом, тоді зробиться соціяльна революція: спролетарізована більшість відсуне силою приватних власників, вибере свою суспільно-державну владу — це буде диктатура пролетаріяту.

Марксизм, намітивши таку схему, твердить, що вказана еволюція є соціольоґічним законом, котрий неминучо виявиться скрізь. Кожна країна мусить перейти цей процес. І то в усіх галузях господарства — промислі і сільському господарстві. Позаяк капіталізм, силою свого характеру, стремиться укрупнити, збільшити продуктивність праці в інтересах бариша, заводить енерґічно машини, колективізує працю, пролетаризує населення, то цим збільшує армію революції і головне — підготовляє ґрунт соціялізації. Так виростає в його під шкурою приватної власности нове мясо і кости соціялізму. Прийде час, пролетаріят здере цю шкуру і перед нами вийде соціялізм, як гарний метелик виходить з кокона чи ляльки.

Оцю теорію капіталістичного розвитку справедливо названо автоматизмом історії, і проти неї повстали соціялісти-революціонери.

Перш над усе ніякої колективізації не помічається в сільському господарстві. Ніякого особливо „крупного“ виробництва не помічається з природи самого господарства. (На цьому ґрунті розвинувся великий спір про „дрібне“ і „велике“ аґрарне господарство, спорили аж поки прийшла світова війна). Велика поміщицька власність ще не є типом великого виробництва. Мобілізація землі показала, що навіть велика власність не збільшується, це-б-то „капітал не концентрується“, „праця не колективізується“; земля роздрібнюється, дрібні господарства не зменшуються числом і площею, а збільшуються. Як є, навпаки тому,

про що учив марксизм! Боротьба селянства за землю показалась сильнішим фактором, ніж розвиток „продукційних сил", а тому вся штучна система матеріялістичного розвитку історії рухнула. „Знаряддя продукції" не оправдали своєї репутації і „античного рабства", яке ніби-то було необхідною передумовою сучасного соціялізму. В сільському господарстві йде побідно трудовий тип, а не велике поміщицьке виробництво. Трудове господарство займає величезне місце в усім обсягу народнього господарства. В аґрарних країнах воно панує.

І хоч як виндряється шляхом грабіжу і насильства індустріяльний капіталізм, а це ні крихти не віщує про „назрівання до соціялізації сільського господарства". Коли ж назріє сільське господарство? Коли назрілість розуміти по-марксистському, то ніколи.

Будучи під впливом марксистської доктрини, Драгоманов тому й доводив, що Шевченко і не міг бути соціялістом: як же! Україна аґрарна, кріпацька, не проходила ще стадії найманої праці, не мала ще конституції, з нерозвинутою промисловістю! Хіба там була колективізація, пролетарізація і т. и. необхідні передумови назрівання соціялізації?!

І ця теорія капіталістичного розвитку, як бачите, є теорією якогось дивовижного телеольоґізму історії, теорією якогось еволюціонізму, пляномірної постепенности, на якій не могла і не може не виростати система самого упертого „наукового опортунізму", який дав такий блискучий цвіт в соціялдемократичних партіях! От з цією теорією підходять „ортодокси", міряють і стверджують: „не назріла" та й край.

Зрозуміло, чому соціялісти-революціонери сперлися на общину, на цей „зародок" колективізації, чому одкинули „визрівання" і проповідували соціяльну революцію, аж поки не загрузли в меньшевизмі, ставши під вплив теорії, яку П. Лавров, Н. Михайловський з такою енерґією одкидали. Насаджуваний насильством і грабіжом капіталізм прийняли їхні епіґони за результат залізної економичної еволюції, це-б-то повірили в марксистський матеріялізм. Через це вони передали червоний прапор большевикам, а сами опинились на нелеґальному становищі.

Так зло пожартувало над ними матеріялістичне розуміння історії.

Ми ж думаємо, що все питання про „назрілість" розвязується в иншій площині. Метою діяльности соціялістів є боротьба за визволення праці од визиску.

Ця боротьба повинна провадитись безупинно: при всякому стані продукційних сил, при всіх формах експльоатації праці — рабстві, кріпацтві, вільно-найманій праці, ренті, податкові, процентові і т. п.

Метою революційного соціялізму є здійснення права на повний продукт праці. Отже, чи скотарське, аґрарне чи індустріяльне господарство, на низькій чи на високій степені розвитку матеріяльних продукційних сил, а визволення мусить бути. Дрібне чи велике виробництво — орґанізація повстання експльоатованих трудових мас є задачою революційної боротьби соціялістів проти капіталістів і поміщиків. Де є визиск праці — там революція назріла! Вищий ступінь колективізації праці у великому виробництві — це

важна річ, але не це є ближчою метою визволення! Мета визволення — здійснити право на повний продукт праці, знищити грабіж. Коли у нас панує дрібне аґрарне господарство, то хіба це аґумент проти потрібности визволення? Ні. Революція повинна усунути п а р а з и т и з м, а еволюція потім доведе до колективізму шляхом економичної необхідности і культури.

Правильно, що російські соціялісти-революціонери боролись за общину, бо громадська власність на землю і рівне право на неї кожного — це есть вищий правовий і моральний принціп, бо він краще забезпечує право на істнування людини, ніж звірство капіталізму. Що община падала під ударами капіталістів, то це не доказ культурної переваги насильника. Правильно роблять і ті, що не зважають на „дрібне господарство" і таки борються проти визиску праці. І у нас на Україні панує дрібне трудове аґрарне господарство — ну, і що ж з того? Треба, щоб прийшов капіталіст і поміщик обертати дрібне господарство у велике, пролетаризувати селян і „колективізувати" їх на фабриці? Щоб цим способом наближати соціялізм? Це дивовижне марновірство.

Передумови соціялізації творить не приватна власність капіталістів, а щось инше. І без капіталізму є шлях до соціялізму і то — кращий шлях:

Культурно-психольоґічна назрілість революції, свідомість рабства у масах.

III. Трудовий принціп і капіталізм.

I. Поняття трудового принціпу.

Споконвіку людська думка шукає такої формули справедливости яка справді забезпечила б людині д і й с н і її інтереси, ті інтереси, що не порушують таких же інтересів другої людини. Тільки така справедливість була б справедливою, котра нічого у людини безповоротно дарма не одбирає; лише така суспільна орґанізація була б справедливою, що помножує добробут кожної окремої людини, а не відбирає його. В основі цих шукань стоїть шукання того, на що людина має право, що є її невідбірною приналежністю.

Правно-фільософична думка соціялізму установила, що невідбірним правом людини є право її н а ж и т т я (фізичне істнування) і як спосіб здійснення цього — право н а п р а ц ю, або, инакше кажучи — п р а в о н а п р о д у к т с в о є ї п р а ц і. Що людина зробить сама, що здобуде від природи, обробить своєю працею, пристосує до своєї потреби — те й її. І це однаково відноситься до людини, що сама працює, сама веде своє господарство чи в гурті, суспільно, бо і в цьому випадку результати діяльности є результатами праці кількох людей, отже всі результати є збірним числом окремих складників — трудової участи кожного члена гуртової орґанізації.

І очевидно, що право кожного участника є правом на повний продукт його праці, котру можна зміряти робочим часом, з увагою на якість праці.

Право на повний продукт праці є самозрозумілим, невідбірним, власне — природним правом.

Однак де-які соціялістичні письменники в своїх правно-фільософичних шуканнях спиняються на иншій думці і кажуть, що людина має таке природне право, котре забезпечує людині потрібну для істнування пайку з усієї суми життєвих засобів, які в даний момент є. Потреба дихати, їсти, берегтись від холоду і спеки, істнувати — це єсть саме істнування і воно мусить бути забезпечене всією сумою природніх благ, життєвих засобів, без огляду на якісь инші критерії, опріч цього одвічного, невідкличного права на істнування.

Соціялістична правно-фільософична думка власне йде цими двома шляхами, розвиваючи, уґрунтовуючи два критерії невідбірних, природніх прав людини: право на повний продукт праці і право на істнування, критерій праці і критерій потреби. Обидва критерії практично мають служити одній меті — переиначити сучасний лад, установити принціп вищої справедливости в росподілі дібр і засобів прожитку. Перший критерій є соціялістичний, другий — комуністичний.

Коли ми глянемо на сучасний суспільний устрій, то побачимо, що ледве хто живе так, щоб його життя і спосіб добування засобів відповідав згаданим принціпам: одні працюють, користуючись неповним продуктом, а другі не працюють, тим часом користуючись продуктом не своєї праці. Трудовий принціп росподілу життєвих, природних і витворених засобів в сучасному суспільстві не має місця. Ми знаємо, що поміщики живуть з ренти, капіталісти з надвартости, банкири — з проценту, купці з торгового баришу і т. д., а ті, що працюють, що своїм трудом добувають від природи тяжкою працею хліб (селяне), і ті, що переробляють всякі матеріяли на ріжні продукти і предмети (робітники), не користуються повним продуктом своєї праці.

Теперішній капіталістичний лад оснований на насильстві, котре і є принціпом розподілу в сучасному устрої; приватна власність на землю і знаряддя продукції — його правною формою, клясова держава непрацюючих — його орґанізацією, право сильного — його фільософією, правом, мораллю, релиґією, взагалі — його ідеольоґією, клясова боротьба — його рушійною, динамичною силою, змінювання відношень між суспільно-клясовими силами — його політикою.

Коли сучасний суспільно-господарський устрій цілком суперечить, одкидає, не визнає трудового права на повний продукт праці, то ясно, що він може триматись тільки силою пануючих і безсиллям трудящих. Він не міг би істнувати, коли б працюючі здійснили своє право на повний продукт праці! Бо тоді б не було таких економичних з'явищ, як рента, прибуток, процент і т. п., з чого скупчується, акумулюється капітал. Здійснення трудового принціпу в розподілі дібр означає повну руїну капіталістичного устрою. Льоґічно трудовий принціп росподілу не мислимий в капіталізмі, а капіталізм — в трудовому суспільстві, під яким ми розуміємо таке суспільство, в якому здійснилось

би право робітника на повний продукт праці. Через те, з погляду сучасних панів життя і їх рабів, трудовий принцип є по своїй природі абсолютно революційний, бо переведення його в життя можливе лише насильним шляхом. Як робітники примушені силою зброї боротись за його, так капіталісти силою зброї борються проти його. Революційну природу трудового принципу визнають обидві сторони без вагань. Це ясно, бо капіталізм живе лише з присвоєння чужої праці в першу чергу. Це єсть єдине його джерело.

Всі инші об'яви капіталізму є льоґічно-витяжними з головного його принципу — присвоєння чужої праці.

Здійснення голого права на істнування, установлення критерія потреби можна мислити при всякому суспільно-економичному устрої. Коли б потреби істнування нездібних до праці — старих, хворих, дітей то-що, тепер цілком не задовольнялись, то вони б вимерли. Вони й тепер живуть не коштом своєї праці, не правом на повний продукт її, але по праву на істнування наділяються в родині чи суспільстві по критерію мінімума потреб. Можна б далі продовжувати цю думку: коли б сучасне суспільство забезпечило всім своїм членам прожиточний мінімум всіх потреб, то це й було б реалізацією права на істнування. Льоґічно зреалізування права на істнування не суперечить капіталістичному устрою. Лише культурно-психольоґічна природа буржуазного суспільства — жадність, еґоїзм, хижацтво — перешкоджає перевести в життя цей критерій потреби в вистарчаючій повноті, а тому ми і вражаємося теперішнім контрастом між бідними і багатими. Економична природа капіталізму (користання чужої праці) не суперечить льоґічно здійсненню права на істнування, не одкидає його, а навпаки, використовує критерій потреб. Заробітня плата робітників і добродійна милостина для непраце з датних — це і єсть форма виявлення в буржуазному суспільстві права всіх на істнування. І власне всякі культурні елементи суспільства (інтеліґенція, духовенство, всякі ліберальні, демократичні, радикальні партії) стремляться зменшити прірву між багатими і бідними, зменшити контраст між злиднями і роскішшю, підняти прожиточний пайок бідних до степеня забезпечення необхідних потреб, але ніколи ніяка радикальна, демократична діяльність не має на меті ввести новий критерій розподілу дібр — трудовий принцип. Трудовий принцип не знає ані бідних, ані багатих, він знає лише працюючих або непрацюючих, трудове надбання або нетрудовий дохід.

Трудовий принцип розподілу всіх надбань і рівне право на добро природи лягли в основу соціялістичної фільософії права, як природні права кожної людини, одвічні, невідбірні. Зрозуміло, що хто не стоїть за це право, той не соціяліст. Тому всякі „соціялістичні" партії, які не борються за здійснення трудового принципу, є не соціялістичні і тому — не революційні.

Соціялізм, як наука і як ідеал, єсть засобом здійснення трудового принципу на теперішній стадії розвитку. Соціялізм не єсть мета, він — лише засіб для досягнення мети, якою є визволення праці од визиску. Але вся концепція соціялізму є глибшим і ширшим

розумінням проблеми визволення праці од визиску. Власне: не лише скасування визиску праці в умовах даного правопорядку, не лише скасування монополій на природу і приватної власности на засоби продукції, а визволення людини від надмірної, непродуктивної праці, визволення орґанізму людського від надмірного напруження, від перерасходу його життєвої сили й енерґії. Соціялізм добивається ще й розумної орґанізації праці, орґанізації суспільної, гуртової, товариської по методу техничного поділу праці, що досягається обєднанням робочих сил. Очевидно, що це стремління вимагає скасування приватної власности на землю, на живі сили природи, на знаряддя продукції, вимагає иншої політичної орґанізації суспільства, иншої фільософії, моралі, права і т. п., загалом — це вимагає нового типу життя. Реалізація голого трудового принципу вимагає зруйнування капіталізму, визволення від зайвої праці; культура і добробут вимагають орґанізації нового суспільства, нового устрою — соціялізму.

Трудовий принціп предполагає тільки працюючих. Тому, що працюючі мають ріжні сили і здібности, то результати праці не можуть бути рівними для кожної людини. Трудовий принціп льоґично не веде до рівенства, про яке мріють де-які течії соціялістичної думки. Рівенство мислиться тільки при рівному росподілі всіх засобів життя. Навіть принціп потреб, за який тримається комунізм, не веде до рівенства, бо потреби також не рівні у людей. Ідея рівности — це абстракція нашого думання. Це абсолютизм думки, яка шукає льоґичних закінчень свого розвитку шляхом упрощень наших понять до одного принціпу. Така, напр., ідея единого Бога, рівенства, свободи і т. п.

Але на цій абстракції рівенства будується ціла система нового суспільного устрою — комунізм, який стоїть на принціпі „праця по силах — споживання по потребах“. В цій системі нема також місця для трудового принціпу, бо хоч і комунізм предполагає обов'язкову працю для всіх, але він не предполагає права кожної людини на повний продукт праці. Комунізм є системою зреалізування права на істнування, а не трудового права. Про це я докладніще говоритиму в иншому розділі, а в цьому розділі хочу повніще висвітлити зміст трудового принціпу.

Отже трудовий принціп на предполагає рівенства, тим самим допускаючи поняттє власности на продукт праці. Так, оскільки витрачається моя жива енерґія, психофізична субстанція мого я, остільки продукт праці також мій. Мій — значить власний. Трудовий принціп є скасуванням паразитарного права власности і встановлення дійсного, трудового права власности. Через те соціялізм не є знищенням взагалі власности: він є боротьбою за дійсне право власности, за установлення в житті для кожної людини вищого, абсолютного, священного права власности на продукт її власної праці.

Соціялістичне суспільство — це те, в якому зреалізоване право власности в самому чистому, реальному його вигляді. Дійсного права власности в дотеперішньому житті ще не було.

Капіталізм есть системою вопіющого порушення, нищення права дійсної власности! І тому не капіталістам і визискувачам говорити про право власности, бо про дійсне право власности може говорити тільки той, хто працює і живе з власної праці.

Соціялістична революція є способом зреалізування чистого, єдиного справедливого, глибоко - морального права власности кожного на свою працю, це-б-то на самого себе.

Соціялісти знають, що боротьба за право власности на свій продукт є боротьбою проти рабства праці, це-б-то проти рабства людини. Всяке рабство є рабством праці. Античне рабство, середньовічне і нове кріпацтво було тільки иншою формою присвоєння чужої праці. Тепер також присвоюється чужа праця, а тому рабство продовжується. Еволюція політично-суспільних форм не змінила суті суспільства, бо ця еволюція не була боротьбою за дійсне право власности на працю, а була лише зміною способів визиску чужої праці. Буржуазне право власности — це не загальне, а монопольне право хижаків, право не всіх, а якоїсь частки суспільства. Загальне право власности може виявитись тільки в одному — в праці, тому соціялізм є боротьбою за загальне право власности.

Політичний демократизм без економичного демократизму є лише демократизмом визискувачів. Дійсний демократизм без здійснення права на повний продукт праці не мислимий. Тому соціялізм є боротьбою за дійсний демократизм, підставою котрого є трудовий принціп.

Загальне виборче право без здійснення загального трудового права на повний продукт праці ніколи не приведе до дійсного демократизму.

Так звана теперішня „демократія" взагалі не є демократія і називається так через непорозуміння. Демократизм політичний є принціпом буржуазії, демократизм економичний є принціпом соціялістів. Змішати ці принціпи не можна.

Буржуазія дурить неосвічених і сліпих словом „демократія", як папа римський дурить сліпих словом „християнство".

Всяке дурисвіцтво одкривається дуже легко при помочі тільки трудового принціпу.

Отже трудовий принціп є глибоко-революційним і непримиримо-ворожий всьому буржуазно-капіталістичному устроєві.

Хто стоїть за трудовий принціп, той єсть непримиримий революціонер і соціяліст. Хто не стоїть за трудовий принціп, той есть і не соціяліст, і не революціонер.

Соціялістична наука довго шукала твердого принціпу, на якому можна збудувати справедливий суспільний лад, але доки не було ясно встановлено, відкіль виходить всяка несправедливість, доти соціялісти збивались на хибні шляхи буржуазного реформизму. Вони все виходили з поняття рівности, проектували переділ дібр, видумували спільні форми життя і праці, захищали право на істнування, а тому все збивались на критерій потреб. Бачучи, що критерій потреб є можливим для здійснення в сучасному їм устрої, вони апелювали до добрих почувань пануючого клясу, бували соціяльними реформаторами, а ніколи

соціяльними революціонерами. Їхні фантастичні проекти фаланстерів, комун то-що були чистим утопізмом, бо доки не зреалізований трудовий принціп, доти не можлива зміна капіталістичного устрою і всіх нещасть, які з його льоґічно випливають: ні знищення злиднів, хвороб, пошестей; ні знищення темноти, забобонів, марновірства; ні самовизначення національностей, ні знищення війни, ні встановлення всесвітнього мира і т. д.

Всі постуляти гуманної культури не можуть бути здійснені в межах буржуазного устрою, тому безнадійна всяка метушня пасифістів, культурників, поступовців, демократів і т. п. катеґорій обману і самообману, бо всі такі люди не знають або не хочуть знати, що таке **трудовий принціп**, котрий є ключем, яким одмикається брама будучого царства свободи, братерства, щастя.

Хто не має цього ключа, той людина старого світу, або жалюгідний піґмей, або нещасний утопіст, або хижий розбійник.

І хто хоче творить історію, той мусить стати на верховинах сучасної культурної і правової свідомости, яка є свідомістю трудового принціпу.

2. Вульгарізація.

Без ясного розуміння трудового принціпу не можна бути соціялістом, бо не можна в цім разі зрозуміти природи сучасного суспільства, його суперечности, його движучі сили, джерела власти і панування, джерело рабства і упокорення, джерело трудового надбання і форми присвоєння, грабіжу, пролетарізації. Без його неможливо зрозуміти механізм обміну вартостями і не можна побачити хвірточки, в яку тікає великий злодій — капіталіст. Не можна пізнати можливих напрямів суспільного розвитку, шляху поступу і збочень реґресу. Економичний принціп обміну вартостями є основою суспільства, розуміти його — значить розуміти життя і дух часу, але це розуміння не можливе без знання — що таке трудовий принціп.

Кілька прикладів свідчать про це.

Ви знаєте, що пани життя споконвіку люблять і вміють поборювати всякі ворожі їм ідеї одним способом — вони приймають їх, вони асімілюють їх з своїми інтересами! Приймають форму, натягають її на всю будову своїх відносин і ніби залізним дахом захищають внутрішній зміст. Вони беруть і ставлять її, як громозвід, над собою: громозвід притягує найнебезпечнішу силу над будівлю, ніби наближує всю небезпеку її, але в цім і єсть порятунок: лише притягаючи грім на себе, на громозвід, можна від його врятуватись. Так завжди робить пануюча юрба. Вона прийняла християнство — науку миру, любови, рівенства, братолюбія, а зробила його зброєю клевети і насильства, убийства, грабіжу, війни. І ніхто так цупко не держиться за християнство, як панове капіталісти, поміщики, царі, ґенерали, попи, епископи, банкири і т. п. насильники і злодії! Прийняти слова нової ідеї, як форму, і вдягти ними зміст свого життя, інтересів, звичаїв, понять — це найліпший спосіб боротьби з ідеями. Цей спосіб можна назвати експропріяцією

небезпечних ідей і вульгарізацією їх з метою одняти у трудових мас свідомість і можливість орієнтуватись. Духове обеззброєння трудових мас — це постійна задача буржуазії, котра вже хоче асімілювати соціялізм і заплутати шляхи, збити трудовий люд з пантелику.

Процес пристосування нових ідей до старих понять, звичаїв, побуту, незвичайно цікавий, і ви його можете побачити в блискучій наготі в тих випадках, коли урядові соціялісти, навіть де-які „правовірні марксисти", навіть де-які „соціялісти-революціонери", намагаються асімілювати соціялізм з капіталізмом і то так, щоб фразеольоґія була соціялістична, а економичний зміст буржуазний!

Ґрандіозна спроба такої дикої асіміляції була зроблена підчас світової війни, коли по всіх европейських державах марксисти почали кликати робочий люд на війну проти робочого люду других країн. Французи, Бельґійці, Анґлійці — соціялісти били, різали соціялістів німецьких і навпаки. Міліони голодних робітників і селян згинули під підбадьорюючі заклики марксистів Плеханових, Шейдеманів, Вандервельде, Гендерсонів, Ренoделів і т. д. Маленька купка „ціммервальдистів", „кінтальців", що протестувала проти війни, проти участи в ній трудового люду, була слабенькою жалюгідною дрібницею в тому соціялістичному морі, що ревло і шуміло во славу капіталістичних „отечеств", Vaterland'ів і т. п. неясних ще для трудового люду понять.

Соціялісти вчили, що війна йде виключно в інтересах буржуазії; це, здавалось, було ясно, але коли царі і банкири затіяли війну, то буржуазія, заґримована „під соціялістів", погнала народні маси на заріз без жалю, без протесту! Навпаки: кричала про обов'язок іти на війну. В шанцях марксистська література пропаґувала нещасному людові необхідність війни! Необхідність єдности з буржуазією і з царями!

Буржуазія виступає не лише під маскою соціялістів, але й одкрито під покришкою соціялістичної фразеольоґії, ніби скоряючись перед силою життя, ніби приймаючи соціялізм, ніби йдучи на компроміс з ним.

Ви знаєте, як мотивувала „радикально-демократична" партія своє перехрещення в „соціялістів-федералістів" необхідністю здобути довірря народніх мас, котрі вірять тільки соціялістам. Знаєте, що галицькі „радикали" потріпують соціялізацією, обороняючи інтереси польських поміщиків; що галицькі національ-демократи перейначились в „народню трудову" партію і тепер пишливо називаються „трудовиками"? Хіба це значить, що вони — трудовики? Що вони обороняють трудовий принціп, борються проти грабіжу праці? Ні, вони обороняють капіталістів і поміщиків, а для дурних сліпців, для мужиків і робочих, що тужать за визволенням праці, тикають під ніс „ми-трудовики", „ми за інтереси праці", під якою розуміють „працю" поміщиків, банкирів, грабіжників.

Не менш пікантні „трудовики" виявились з українських монархистів, що змобілізувались з ріжного бувшого „соціялістичного" дрантя, яке вже здемасковане мусіло підлізти під покришку .... „Трудової Монархії". Ви думаєте, що слово „трудова монархія" означає аб-

солютизм трудового принціпу? Що це тільки така словесна метафорична форма виразу для самодержавія праці? Коли ви далі довідаєтесь що „трудова монархія“ має двох-палатну систему, „З'їзд Рад“, як представництво землі, населення, а „Трудова Державна Рада“, як представництво праці, — то хіба це не гармонійна орґанізаційна концепція трудової диктатури? Ні, це „з'їзд рад поміщицьких і банкирських депутатів“, що мають собі царя чи гетьмана і керують в „трудовій державній раді“ своїми банками, лятифундіями, конторами.

Недостойний, цінічний, злочинний маскарад ворогів народу має на меті експропріювати всі сімволи, слова, образи народньо-трудової мови, ограбувати народню думку, змішати поняття і тримати віжки в своїх руках по-колишньому. „Трудова монархія“ — це свіженький плід буржуазно-асіміляторського проникання в анті-природню для буржуазії словесність з метою вирвати слово — цю зброю трудового люду. Скільки хай не становлять генії людства на сторожі коло їх, отих рабів німих, чудових слів, а прийде злодій, краде їх, і трудовий люд знов блукає поночі, помацки шукаючи окраденою думкою нових сімволів своєї туги, нових осіяних зорь свого істнування.

І хоч буржуазія вхопилася за „трудовий“ з такою метушливою моторністю, але вона не зможе носити голими руками нагрітий до червоного коліру небезпечний для неї горіх трудового принціпу — попече руки!

Трудовий принціп має для буржуазії страшний смертельний зміст — соціялізм, що є неґацією всього буржуазного устрою. Соціялізм — не реформаторство, не проповідь добрих діл чи милосердия до бідних. Соціялізм — постулят нового права на повний продукт праці. Віддати повний продукт праці тим, хто його створив, це значить: віддати увесь капітал! Віддати всі свої грабіжницько-монопольні „права“ на землю і знарядля продукції. Це смерть капіталізму.

Небезпечна річ грати трудовим принціпом!

„Трудовий Монарх“ буде безпощадний, абсолютистичний, невмолимий, як і буржуазно-поміщицький монарх — трудовий принціп розподілу імя йому. Коли прийде монархія трудова, то буде лише одно самодержавіє — абсолютизм праці. І тут буржуазія хай не грається словами, бо як не проститься їй експропріяція землі і капіталу, так не проститься їй і експропріяція слів з страшним для неї змістом: трудовий монарх прикує всю буржуазію до праці, до каторжної праці заробляти хліб насущний в поті чола.

Але яке характерне для буржуазії оте хитре жонґлерство словами! Я думаю, що незабаром появляться особливі „комуністи“, що стоятимуть за комуністичний ідеал і за приватну власність, що орґанізуватимуть „комуни“ при заводах, фабриках і маєтках з робітників під доглядом жандармів і шпіонів. Чому ні? Для буржуазії корисно мати „комуни“ своїх рабів, тим більше, що для їх є довга історична практика — тюрма є ідеальною комуною в буржуазній уяві.

Одначе, гра з трудовим принціпом окошиться на буржуазії і її дітях такими „египетськими карами“, які ще їй не снились, бо гра з

огнем завжди небезпечна. Оскільки він корисний в печі, остільки він небезпечний під стріхою!

Чим більш буржуазія підшиватиметься під щось „трудове“, тим трудовий принціп більш випрятиметься в сучасну культурну свідомість і нарешті заправить консеквенцій. Право ж трудове має залізну консеквенцію — знищення визиску праці.

Трудовий принціп виявила соціялістична думка після довгого шукання в теорії трудової вартости, над котрою попрацювало багато великих умів і формуліровку якої з вистарчаючою яснистю зроблено Марксом. Соціялізм, як економична доктрина, спирається на могучу теорію трудової вартости, яка стала фундаментом трудового принціпу, як проблеми права. Серйозний соціяліст не може не знати основи теорії трудової вартости, бо коли він її не знає — він не соціяліст. Соціялістом можна стати, як це раніш було, з етичних, релігійних чи що мотивів, але такий соціяліст не вийде з утопізму в мріях і опортунізму в політиці, постепенно деґрадуючи до оправдання капіталізму. Ми й бачимо тепер багатьох ренеґатів соціялізму, що стали такими непомітно навіть для самих себе.

Теорія трудової вартости, при всіх її дійсних і мнимих неясностях являється основою соціялістичного світогляду, а тому я коротко спинюсь на ній.

3. Трудова вартість і природа капіталістичного визиску в індустрії і сільському господарстві.

Матеріяли природи йдуть на споживання людині і на влаштування її життєвої обстановки лише в переробленому виді, після обробки їх працею. Праця є витратою мускульної і психичної сили людини, це-б-то самої людини. Людина повертає собі частину своєї робочої сили безпосереднім фізиольоґичним споживанням, а частина цієї сили залишається в матеріяльних предметах по-за нею.

Вироблені предмети, поскільки вони мають в собі здобуту силу людини, мають трудову вартість. Зміряти цю вартість можна часом праці. В науці установлено міряти часом громадсько-потрібним, а не тим індивідуальним часом, який у ріжних людей буває ріжний, в залежности од багатьох причин. Через те береться до уваги час, потрібний для виконання певної роботи найбільш звичайним в даний момент способом при нормально-середньому напруженні. Отже, значить, мірилом праці є громадсько-потрібний час, протягом котрого виконується дана робота.

Суспільно-господарським виразом цієї вартости є ціна, за яку предмет продається споживачеві на ринку. Розуміється, ця ціна хитається в залежности від попиту і подажу потрібних предметів, і часто буває, що однакові предмети, вироблені в один і той же час, навіть одним робітником, сьогодня продаються по одній, а завтра по другій ціні. Це залежить від попиту і подажу, від відчування людьми запасу даних предметів, від споживчої вартости їх, від

росту чи пониження запотрібувань на ці предмети, але при рівному попиті і подажі ціна установляється дійсна, це-б-то вона найбільш наближається до дійсної трудової вартости.

Одначе хитання ціни мають тенденцію в реальному житті то понижатись, то збільшуватися, то приближатися, то віддалятися від дійсної вартости. На ціни впливають і инші фактори, головно — продукційність праці. В усякому разі, коли даний предмет реалізується по даній ціні, то в даний момент це і є його споживча вартість, хоч предмет і був виготовлений раніше і має иншу трудову вартість.

Капіталіст-власник продає ці предмети і в ціні їх одержує всю вартість назад, обмінюючи продукт на гроші, це-б-то на товар, котрий має ту саму вартість. З одержаної суми він частину повертає робітникові в виці заробітної платні, а решту лишає собі. Коли він продав за 10 карбованців предмет, вироблений за день праці, то він повертає робітникові не всі 10 карбованців, а прим. 4 крб., за які він найняв робітника на цілий день. Де-яку частину капіталіст відраховує за потрачені матеріяли, машини то-що і все-таки мусить йому лишитись де-що „за турботи“, бо инакше він би не тримав підприємства. От оця частина вартости, яку капіталіст залишає собі, і є його прибуток. Прибуток є основою росту капіталізму і його движущою силою.

Розуміється, індивідуально капіталіст може иноді прибутку й не дістати, коли через конкуренцію впадуть ціни, коли инші капіталісти зорґанізують свої підприємства ліпше, заведуть машини або що, але увесь кляс капіталістів одержує прибуток, це-б-то частину вартости, виробленої робітниками, бо коли б кляс капіталістів не мав прибутків, то він би не розвивався і взагалі не міг би істнувати.

Через те, що робітники продають свою робочу силу на ринку праці, то заробітня платня підлягає всім законам конкуренції і призначається не по вартости робочої сили, а по мінімальній вартости прожитку робітника, по вартости тих продуктів, якими робітник підтримує свою робочу силу і сімю, по вартости продукції робочої сили. Заробітна плата є з цього погляду прожиточний мінімум. Отже в нашому прикладі 4 карб. є заробітна плата, або прожиточний мінімум. За неї робітник продає свою робочу силу на такий час, протягом якого він виробляє капіталістові трудової вартости на 10 карб.

Позаяк всі инші кошти продукції (машини, сировий матеріял, допомоговий і т. д.) є результатом праці, постепенно відібраної від инших робітників, то й вони складають трудову катеґорію вартости проданого продукта. Отже в продукті нема нічого иншого, що не було б виразом праці. І коли кляс капіталістів продає продукти труда по їх споживчій вартости, а в формі заробітної платні повертає лише ту частину, яка необхідна для фізичного істнування робітників, залишаючи собі „прибуток“, то виходить, що капіталісти присвоюють безпосередно собі частину як трудової вартости, так і посередно (спекулятивно) частину праці консументів, з яких більшість є трудовий люд.

Розуміється, буває, що індивідуально якийсь робітник дістає може навіть більшу вартість, ніж виробляє, але цілий трудовий кляс, безумовно, дістає лише необхідну вартість, це-б-то необхідну для свого злиденного фізичного істнування, а другу частину, або додаткову вартість, чи просто надвартість, одержує кляс капіталістів.

Капіталісти живуть, загрібаючи трудову надвартість, вироблену робочою силою, а називають це своїм „заробітком"! І коли спитаєте його, відкіль він бере цей „заробіток", то він каже, що для його працює його капітал. Наївні люде бачать цей капітал в грошах і думають, що гроші виробляють гроші. Американський письменник Антон Сінклер висміяв оцей міщанський погляд: міщане думають, каже Сінклер, що гроші мають дивну властивість — родити гроші. Наче б-то один дрібний карбованець мужського пола, а другий жіночого. Полежавши разом, вони ніби-то попрацювали, в результаті чого родилась гарненька мідна копійочка, котра потім росте і доростає до срібної сороківочки, полтинничка і, нарешті, до карбованця, котрий знову починає родити копійки.

Ця насмішка письменника вказує ту брехню визискувачів, що запевняють про „роботу" самого капіталу. Поставте скриню з золотом в комору, то й за сто років те золото не народить і одніеї копійки: візьміть людей від машин — і їх (машини) іржа поїсть. Машини, струменти, сирові і всякі матеріяли, коли до їх не приложити людської праці, нічого не зроблять. Поставте знамениту фабрику на остров Робінзона, а не привезіть туди робітників, то нічого вона не зробить. Самі машини, фабрики, то-що є продуктом труда, і коли ви до їх приложите людську робочу силу, живу силу, тоді лише появляються продукти, як сімволи вкладеної в їх живої робочої сили людини. Щоб виробляти якісь продукти, то треба мати всякі інструменти, машини, сирі і допомогові матеріяли і обовязково живу робочу силу людини. Як же їх звести до купи, щоб почати роботу? Щоб пустити фабрику в ход, то треба найняти робітників, це-б-то таких людей, що не мають у себе ніяких машин, взагалі нічого, опріч своєї живої робочої сили, щоб вони були „вільні", як від знарядь продукції, так і особисто вільні, щоб вони могли прийти „по своїй волі" на фабрику. Так воно й є, що людське суспільство поділяється на тих, що мають знаряддя продукції, і на тих, що їх не мають і примушені йти в найми, це-б-то поділяються на кляс капіталістів і кляс трудовий. Кляс капіталістів має в своїх руках знаряддя продукції („землю," машини, матеріяли і т. и.), при помочі котрих виробляються инші продукти, які потім безпосередно йдуть на споживання. Знаряддя продукції мусять власникові принести бариш, прибуток, бо инакше він не мав би інтересу ними займатися. Щоб ці знаряддя приносили бариш, мусить бути до їх прикладена праця, це-б-то найнята, куплена жива робоча сила. Ми знаємо, що цей бариш, прибуток, капіталіст дістає з робочої сили, а зовсім не від знаряддів продукції, бо ці знаряддя продукції є лише знаряддям для вироблення вартости, це-б-то й знаряддям з суспільного погляду для присвоювання надвартости. Чому ж капіталіст дістає надвартість? А тому, що він є власником знарядь продукції. Значить, право власности

на ці знаряддя є суспільним способом одержування надвартости. Приватне право власности, право приватної монополії на знаряддя продукції є джерелом неправильного поділу витворених трудом вартостей, є способом грабіжу, є основою соціяльної нерівности, несправедливости, способом збогачування одних на кошт праці других.

Знаряддя продукції, або все те, при помочі чого виробляються продукти безпосереднього споживання, все те, що не змінюється і не зникає зразу, що служить для одбирання надвартости, називається капіталом. Капітал тільки те, що дає власникові бариш, прибуток, це-б-то при помочі чого можна одбирати надвартости при вироблюванні вартостей.

Капітал обовязково предполагає найману робочу силу, бо лише з неї йде прибуток. Значить, машини і фабрики на острові Робінзона, де нема наймитів, не будуть капіталом, а просто собі машинами, предметами та й годі. Відносини, які виникають між людьми через капітал, називаються капіталістичними; суспільний устрій, в якому є капіталісти і наймити, в якому панують капіталістичні відносини, називається капіталізмом. Коли при помочі грошей відбирається надвартість, то й гроші тоді капітал. Істотність капіталізму в тім, що знаряддя продукції належить окремим особам на праві приватної власности, що вони одділені від труда, через те капіталістичні відносини — це є відносини власности. Коли б же знаряддя продукції належали всім працюючим і всі результати від праці належали всім працюючим, тоді б не було такого з'явища, як прибуток, як капіталісти і їх наймити, тоді б знаряддя продукції не були капіталом, а просто собі ... знаряддями продукції. І суспільство таке було б уже не капіталістичним, а трудовим.

Капіталісти, їхні учені і неучені прихвостні та сліпці кажуть, що — помилуйте, от я купив продуктів на 500 карб., значить, їх вартість є 500 карб., а продав за 600 карб., то я заробив 100 карб., не вивискуючи ніяких робочих, бо в мене й фабрики нема і я нікого не наймав. Так говорять люде на торговій біржі і доводять, що їх „заробіток“ є результатом їхніх турбот, а не якась там „надвартість“. Коли буржуазія це говорить, то вона свідомо бреше, але є сліпці, що вірять в це і повторюють отруйну брехню. Ніякого заробітку тут для суспільства, для цілого народнього господарства нема, бо це є лише переміщення вартостей в приватних кешенях! Капіталіст, поміщик, торговець, банкир і їхні слуги просто ділять між собою надвартість — от і все.

Всі ці соціяльні елементи не приймали участи у вироблюванні продукта, а лише тупцювалися біля розпреділення надвартости. Це показує лише, який складний теперішній паразітарний устрій, як багато паразітів „працює“ над обкраданням живої робочої сили, вложеної в продукт, як багато злодіїв краде саму субстанцію робітника, його живу силу, його мускули, нерви, кров, мозок!

Так малюється техника крадіжі надвартости в промисловому господарстві. Для висококапіталістичних країн цей тип є пануючим, і про

його говорить вся марксистська література, що бачить лише один контраст — капіталісти і пролетаріят. Роботодавці і робітники.

Одначе в дійсности картина ця виглядає инакше.

Законне питання: а чи трудове господарство (ремісники і дрібне селянство) підлягає визискові чи воно саме когось визискує? Чи може воно стоїть ізольовано, не визискуючи нікого і не підлягаючи визискові? Вияснення цього питання для країн дрібного господарства, в першу чергу для майже чисто аґрарних, як Україна, має кольосальне значіння.

Капіталізм визискує трудові господарства в найбільшій мірі, навіть більше — саме істнування капіталізму можливим стало через насильство над дрібним аґрарним господарством, що підтверджується всією історією і авторитетами соціялістичної науки, напр. К. Марксом.

Основною правовою формою визиску трудових господарств з боку капіталу є приватно-власницька монополія на землю.

Захват землі стався через насильство.

Багато людей через це змушено платити насильникам своєю працею за право користування землею. Це єсть земельна рента поміщиків, джерелом котрої є їхня монополія на землю. Ви що-року читаєте статистичні таблиці — скільки купується землі трудовими елементами для того, щоб приложить працю до неї? Купити землю для трудового селянина значить — віддати результати довголітньої реальної своєї праці. Наприклад, кілька цікавих цифр. По офіціяльних даних з 1862 по 1909 р. селянство, козаки і кольоністи України купили разом 6133 тисяч десятин, беручи які пересічно, наприклад, по 150 карб., ми маємо загальну суму 920 міліонів карбованців, на яких панове монополісти укріпляють свій добробут! За 5 років (1905—1909) мобілізація землі на Україні була ґрандіозна і представляється так:

Позбулись або придбали землі в тисячах десятин:

в роках	Дворяне	Купці і почесні граждане	Селяне	Міщане і мійські робітники	Инші юрид. особи	Всього oберталось на ринку землі
1905	— 146.9	+ 3.0	+ 141.9	+ 3.9	— 1.9	148.8
1906	— 320.1	— 24.3	+ 149.5	+ 4.0	+ 190.9	344.4
1907	— 307.5	— 28.5	+ 184.5	+ 5.2	+ 146.3	336.0
1908	— 259.7	— 11.1	+ 245.0	+ 5.8	+ 20.0	270.8
1909	— 247.6	— 25.0	+ 394.9	+ 9.0	— 131.3	403.9
	— 1281.8	— 85.9	+ 1115.8	+ 27.9	+ 224.0	1367.7

Висновки з таблички такі. За 5 років обернулось землі 1367.7 тис. десятин, з яких дворяне — поміщики втеряли 1281.8 тис. десятин, а купці і „поч. граждане“ 85.9 тис. десятин, це-б-то 93.7% і 6.3%. Придбали селяне з того числа — 81.6%, міщане і мійські робітники 2%, инші (це головно юридичні особи — акційні спілки то-що, опріч селянських громад і товариств) 16.4%. Отже найголовніщий покупець — селянство. Коли рахувати пересічну ціну по 200 карб. за десятину (це не багато, бо в останні роки перед війною земля вже

йшла 300—400—500 карб.!), то для нас ясно, що пани експропріювали селянсько-робітничої праці мінімум на 228.7 міліонів, це-б-то щороку мінімально по 45.7 міліонів карбованців!

Опріч того, що року пролетарське трудове селянство ходить на роботу в найми і обробляє нетрудову чужу землю не меньш 15 міліонів десятин. Визиск праці тут кольосальний! Коли ви порахуєте, що з цієї праці нетрудові господарства дістануть лише по 5 карб. з десятини, то награбовану надвартість треба обчисляти мінімально в 75 міліонів карбованців.

Коли ви прикинете, що держава бере податку поземельного з 22 міліонів десятин трудового господарства найменьш по 3 карбованці, то й цим способом зтягається з селянства 66 міліонів карбованців.

Але головний спосіб визискувати селянство (як і все населення) — це посередні податки на предмети першої необхідности, то ви переконаєтесь, що 74% населення України — селянство, яке, очевидно, покриває $^3/_4$ всіх посередніх податків і є головним споживачем продуктів промислу. Капіталізм бере з селян найбільшу пайку надвартости своїми промисловими продуктами. Чим більш сприятлива кон'юнктура цін (а цього капіталісти вміють чудово добитись через протекційну політику!), тим більш забирають капіталісти і всякі спекулянти надвартости з селян.

Отже чи не ясно для кожного, що трудове селянство, яке тяжкою працею добуває свій хліб, мусить віддавати свою працю дарма? Воно віддає частину праці за одно голе право працювати: купівля землі, або оренда у поміщиків за гроші, за одробіток, або скіпщина — це єсть ріжні форми грабіжу селянської праці (відбирання земельної ренти) шляхом економичного примусу; сюди ж відноситься визиск надвартости з заробітчан, наймитів, то-що. Побори держави, земства, церкви натуральною повинністю — це грабіж праці „правнодержавним" шляхом на скріплення панування поміщиків і капіталістів.

На Україні панує кольоніяльний капітал — московський, жидівський, польський, румунський, угорський, чеський, французький, бельґійський, анґлійський. Під українською національною фірмою капітал ще не виступає. Панування капіталу має характер типового кольоніяльного визиску, який невмолимо грабує, оповістивши безперестанну війну українській нації, як такій, щоб на її культурному здичавінні сперти і скріпити своє панування.

Право приватної власности на землю — це, як бачите, найліпший спосіб визиску трудового селянства.

А кого визискує трудове селянство?

Воно не визискує найманої праці, а тому не має надвартости: здобуває землю, як варстат праці („знаряддя продукції"), і за це мусить давати велике одчіпного в ріжних формах; воно продукує для споживання, а не для спекуляції хлібом! Продає по вказаних йому цінах лише те, щоб заплатити ренту в усіх формах і всякі податки; Воно цін не установлює, бо це є монополією капіталістичних бірж.

Трудове селянство не визискує нікого, а його визискують всі катеґорії визискувачів. Через те страшно думати, коли зустрінеш такі твердження, які лунають з марксистського табору (прим., згаданий раніш погляд Кавтського, що селяне . . . визискують робітників підніманням цін на харчові продукти.

Капітал, через монополізацію землі, установлює ціни на все. З приростом населення збільшується запотрібування на землю. Земля належить до нерозмножимих дібр, тому стала постійною монополією, котра виключає конкуренцію. Щоб дістати більшу ренту, приватні власники постійно збільшують ціну і реалізують ренту продажом землі з рук в руки. Цим вони освіжують касу. Необхідність реалізувати ренту (приріст цін на землю) примушує продавати можливо частіще. Тому землю тримають в приватній власности, в товарообміні, і люто воюють проти всяких громадських форм власности, особливо проти о б-щ и н и (земельної громади), котра своєї землі на ринок не дає. Общинне користування землею являється найбільшим ворогом капіталістів, бо виключає всяку можливість їм користати ренту. Тому капіталісти люто руйнують общину скрізь, де вона є. Ще недавно в Індії Анґлійці силою зброї руйнували общину. Те саме тепер робиться в Африці, південній Америці, в ріжних контінентальних і островних кольоніях.

Механізм капіталістичного насильства над аґрарним населенням цілого світу незвичайно складний і могучий, бо він має перемогти противенство всього аґрарного трудового люду, котрий є ще й тепер більшістю, коли брати увесь світ загалом. Найбільші безпосередні зиски дає монополізація землі, але опріч того вона є основною движучою силою пролетарізації населення і індустріялізації господарства. В Европі капітал найліпше розцвітає в індустрії, а тому аґрарне господарство занедбується, в кольоніях же капітал має кращі бариші з безпосередньої і жорстокої експлуатації аґрарного населення.

Збираючи до купи сказане, ми бачимо, що правова основа капіталізму — приватна власність на землю і знаряддя продукції; соціяльна — пролетаріят і малоземельне трудове селянство; економична — надвартість з праці найманих робітників (надвартість) і трудових селян (рента в усіх її формах), політична — панування нетрудових клясів в формі д е р ж а в и. Держава сучасна — це есть така орґанізація хижаків, що має метою забезпечити собі одержування надвартости і ренти при помочі орґанізованого насильства над трудовим людом.

Техничними орґанами цього насильства є державна влада, клясове законодавство капіталістів і поміщиків, військо, поліція, суд, шпіони, тюрми, церква, школа і літературно-наукова пропаґанда принципу „священної приватної власности“ і основаної на ній всієї будівлі капіталізму.

Теперішня держава є клясовою державою нетрудового клясу, котрий є смертельним ворогом трудового принципу. Здійснення права на повний продукт праці пролетаріятом і трудовим селянством цілком зруйнує клясову державу. Трудовий принцип є смертельним ворогом сучасного устрою. Коли трудовий принціп здійсниться, тоді настане

трудове суспільство, це-б-то соціялізм. Це здійснення не може статись еволюційним шляхом, бо нема ніякого льоґічного переходу від надвартости і ренти до трудового принципу.

Природа капіталізму є закінченою в собі системою, яка не може мирно еволюціонувати в свою протилежність: капіталізм є відношенням клясів, відношенням визиску праці, відношенням власности. Власність не має льоґічної лінії розвитку в невласність, а тому кляси не можуть мирно зникнути.

Капіталізм по своїй природі не може еволюціонувати, бо еволюціонують лише форми визиску, а не принціпи капіталізму.

З цього випливає дуже багато всяких консеквенцій, розгляд яких дуже цікавий, але ми не будемо в його входити. Зазначимо лише, що ці консеквенції одкривають жахливу дійсність капіталізму, застрашаючу аґресивну силу капіталу, який ураганом несеться вперед, вибиваючи скрізь „прибуток", не знаючи ніяких національних, державних меж. Він шукає і зумисне робить „вільні робочі руки", прикладає їх до діла і витискує з їх разом з прибутком — піт і кров живих людей, що живуть часто гірше худоби, завжди гірше панських хатніх собак, деґенеруються, кістками і трупами вкривають широке поле праці, по якому мчиться побідоносний поїзд капіталізму і його цівілізації. З-під коліс цього поїзду бризкають водотриски живої крови живих людей і поливають ненаситне поле капіталістичної творчости, котре потім дає добрий урожай надвартости приватним власникам на знаряддя продукції, монополістам.

З історії відомо, що знаряддя продукції опинились в руках приватних власників і опиняються що-дня, що хвилини, шляхом орґанізованого насильства, яке називається теперішньою державою з її атрибутами: військом, поліцією, шпіонами, чиновниками, ученими хвалителями і всякими прихвостнями, що в школі, церкві, літературі на всі заставки вихваляють нормальність цього безпримірного визискування праці і торжества паразітів на костях згнобленого трудового клясу.

4. Світовий процес капіталізму.

Отже вдумавшись в механізм капіталістичних відносин, можна уявити собі розвиток їх в загальних рисах так.

Експропріяція у трудового люду землі стала основою капіталістичного способу виробництва. Безземельний люд не може здобути своєю працею безпосередньо з землі необхідні для істнування засоби, а через те мусить працювати на инших, що мають землі більш, ніж можуть обробити.

Історично форми приневолення людей до праці на панів, це-б-то форми визискування надвартости, є ріжні, а головні з їх: було рабство, кріпацтво, тепер є вільний найм, оренда землі, насильне стягання ренти, процент, податок.

В історичному розвитку брутальні форми визиску праці, такі, як рабство і кріпацтво, в европейських державах уже зникли, хоч їх мо-

дернізовані варіяції живуть ще по де-яких кольоніях. В „цівілізованих“ державах після довгих літ боротьби і крівавих повстань робочого люду запанували форми вільного найму, автоматичне стягання ренти, процент, податок.

Ці форми характеризують власне період капіталізму з його буцім-то „вільною конкуренцією“ товарів і робочих рук.

Велика (нетрудова) земельна власність є тією основною силою, на якій держиться капіталізм. Беззеьмельні мусять шукати праці, ставати в найми і віддавати надвартість. Скупчення надвартости творить всі ті капітали, які буцім-то „працюють“ самі на їх власників. Процес надбання капіталу називається акумуляцією його. Перевага великого виробництва з великим технічним поділом праці дає капіталістам величезні успіхи, а тому дрібне виробництво, як більш дороге, не витримує конкуренції і економично гине, натомість росте велике виробництво, що скупчується в руках все меньшого числа власників.

Процес скупчування капіталу в руках меньшого числа власників називається концентрацією його, котра переходить шляхом об-еднання акціонерного, сіндікатного, трестового в адміністративно-господарську централізацію його.

Вищим виразом централізації капіталу, що опиняється в одних руках держави, є ідея буржуазної націоналізації, котра в першу чергу захоплює засоби комунікації (залізниці, телеґрафи, почти), ліси, підземні добра, або виявляється в формі торгових монополій уряду (на горілку, сірники, тютюн, цукор то-що).

Централізація переступає межі держав і стає все більш з'явищем над-державним, міжнароднім. Теперішні орґанізації „Союз народів“, „Ліґа націй“, почтовий союз, проєкти інтернаціоналізації океанів, протоків, Дуная, Рейну, валюти, продовольчих средств і т. д. — все це з'явища одного порядку — міжнародня централізація капіталу вимагає інтернаціоналізації політичних, культурних, правових і т. д. відносин.

Движучою силою інтернаціоналізації є товарні відносини сучасного господарства. Коли внутрішній ринок не споживає всіх продуктів капіталістичного господарства, тоді наступає необхідність пересягнути межі національної економії, шукати ринків за кордоном — сфери впливу, півкольонії і кольонії. Як що хтось перешкоджає — війна, як що кольонія не хоче слухати торговців з метрополії — також війна.

Коли ринки не забирають всіх товарів, то надвартість не реалізується, кредитний апарат паралiжується і настають страшні промислові кризи, що приносять страшні страждання робочому людові, якого капіталісти виганяють на вулицю, викидають у трудовий резерв безробітних.

Трудовий резерв, або безземельні безробітні, — це єсть та соціяльна сила, якою держиться увесь сучасний устрій.

Трудовий резерв стоїть за спиною всього зайнятого працею люду і своєю конкуренцією понижує заробітню плату, дає змогу капіталістам диктувати свої умови праці, це-б-то умови стягання надвартости, яку капіталісти установлюють своєю однобічною волею, свавільно. Трудо-

вий резерв складається з безземельних безробітніх, трудових ремісників і малоземельних селян. Малоземельні селяне зі зростом населення обертаються неухильно в безземельних, в пролетаріят, постійно поповнюючи його ряди. Ремісники переходять в пролетаріят постійно через економичну конкуренцію великого виробництва. Але головне джерело трудового резерву — трудове селянство: воно помножується, землі не вистачає на харчування родини, і зайві члени їх ідуть шукати праці. Політика керування трудовим резервом є тепер міжнародньою політикою капіталу.

Коли б трудовий резерв збільшився неймовірно, то він став би соціяльним динамітом, голод штовхнув би його на виступ проти пануючих, щоб захопити і розділити їх добра, аби здійснити своє право на істнування. Буржуазія, охороняючи себе, веде хитру політику зменшення до певної міри вимоги трудового резерву, щоб він міг виконувати свою соціяльну функцію. Внутрішнє розселення або заморська еміґрація, чи висилка в рідко населені краї та в кольонії — ось той спосіб, яким робиться реґуляція трудового резерву. До цього роду реґуляції відноситься заробітчанство — сезонове чи кількалітнє, до якого мусить братись безробітня маса.

Щоб заробітчанство, розселення і переселення не приймало загрожуючих розмірів, воно зручно реґулюється політикою буржуазних урядів з точним обрахунком вибуваючих за кордони робочих сил. Коли б увесь трудовий резерв зник на еміґрації чи що, то робітництво не мало б на якийсь час конкурента і могло б диктувати капіталістам свої умови праці. Через те виїзд на еміґрацію дозволяється обмірковано, через те парцеляція земель ведеться повільно. В країнах, наводнених земельним півпролетаріятом (як Росія і Україна), еміґрація в останній (перед війною) час була дуже бажаною і тому відбувалась без заборон, але щоб поміщики мали запас робочих сил, то ще реформа 1861 р. була ведена з метою, щоб малоземеллям примусити селян ходити на роботу до поміщиків.

Щоб в кольоніях еміґрація не могла цілком осідати на землю, то там ведеться політика монополізації землі в формі приватної власности на величезні обшари, а вільні землі оповіщаються державною власністю. Приватна і державна земельна власність держить землю в лещетах монополії, не всякий може її придбати, а тому частина пересельців обовязково залишається безземельними, пролетаріятом, силами котрого утримується кольоніяльна промисловість і поміщицьке сільське господарство. Капіталісти знищують в кольоніях варварськими способами всякі основи спільного громадського землеволодіння (в Індії, в Африці, південній Америці то-що) і живосилом впроваджують приватну власність.

Приватна власність на землю — це есть единий спосіб фабрикації пролетаріяту, і він зі зростом числа населення стає все більш дійсним і плодотворним для капіталістів. Вся земля вже захоплена, „дикі" землі оповіщено власністю місцевих держав або пануючих метрополій. Приватна власність загородила людям шлях до землі і примусила їх іти все більшими масами на ринок праці. Так діється в усіх части-

нах землі, бо це абсолютно необхідно для капіталізму. Монопольна земельна власність є основним фактором пролетарізації і через те — інтенсивного визиску праці і зросту капіталу.

Капітал росте рівнобіжно зі зростом пролетаріяту, побільшенням господарської техніки, культури і покупної здатности мас. Культура і покупна здатність мас росте в залежности від зросту заробітної плати, яка здобувається орґанізацією і боротьбою мас. Висококапіталістичні країни примушені через натиск робочих мас давати все більшу платню і зменьшати процент капіталістичного доходу у себе (в метрополіях), надолужуючи свої „втрати“ енерґійним визиском кольоніяльних і аґрарних країв. Загальна тенденція капіталістичної політики нашої доби — енерґійний визиск кольоній шляхом орґанізації там екстензивного (дешевшого) господарства, заграблюванням природних дібр, зручною дурисвітською торговлею і визиском дешевшої робочої сили.

Сировина з кольоній везеться в метрополії, в кольоніях не дозволяється місцевому населенню орґанізувати свою промисловість, бо висококапіталістичні країни мусять мати ринки для вивозу своїх, вироблених в незвичайному числі продуктів. Така політика вимагається тим, що населення висококапіталістичних метрополій неймовірно і н д у с т р і ю в а л о с ь, займаючись обробкою сировини і торговлею продуктами. Висококапіталістичні країни віби представляють з себе фабрику, торгову і транспортну контору, банк, і деґрадоване сільське господарство. Гіпер-індустріяльність капіталістичних країн диктує їм аґресивну кольоніяльну, імперіялістичну політику в інтересах придбання приложення фінансового капіталу, ринку збуту, джерела сировини і продуктів аґрарного господарства.

Ознакою нашої доби є гіпер-індустріялізм европейських держав. Коли брати кожну державу, як закінчену в собі економичну цілість, то гіпер-індустріялізм є з'явищем незвичайно розвиненої промисловости і малого аґрарного господарства. Задоволення споживчих потреб місцевого господарства не являється основним господарським завданням капіталу, бо яке ж то господарство, коли аґрарних (харчових) продуктів виробляється дуже мало, а промислових дуже багато в порівнанні до споживчих потреб населення? Очевидно, капіталістичне господарство, хоч би й строго „національне“ не має на меті задоволення цих потреб, а служить по-над-національним інтересам еґоїстичної наживи капіталістів.

Сучасне капіталістичне господарство переросло вже межі окремих держав — воно вже мислиться, як світова цілість. Кордони окремих теперішніх капіталістичних держав вже стали рудіментарними формами колишніх держав, що колись істнували, як економична замкнута в собі цілість. Гіпер-індустріялізм европейських держав вимагає шукати для їх а ґ р а р н о г о д о п о в н е н н я, котре дало б сировину і харчі. Анґлія має своє аґрарне господарство, що дає засобів на 2—3 місяці харчування. В Бельґії, Голяндії, Данії, Німеччині, Чехії, Австрії не вистачає своїх харчів на рік. Ці країни, як господарсько-економичні індивідуальности, вже не можуть істнувати без кольоніяльно-аґрарного доповнення їх. Коли б ці держави захотіли стати закінченими господарськими одини-

цями, незалежними від инших країв, вони б мусіли зруйнувати значну частину своєї промисловости і обернути більшість населення до аґрарного господарства.

Але вони цього не зроблять, доки є на світі аґрарні країни, які не мають доброї мілітарної відпорної сили. Коли коефіцієнт густоти населення підніметься скрізь на світі до певного рівня, коли продукти аґрарного господарства будуть цілком споживатися місцевим населенням, тоді гіпер-індустріяльні країни силою річей будуть змушені реорґанізувати своє господарство. Але безкровна реорґанізація тоді буде не можлива. Реорґанізація буде вестися не в масштабі господарства окремих держав, а в масштабі світової над-державної цілости. Людскість шукатиме гармонії індустріяльного і аґрарного господарства в масштабі світових господарсько-економичних відносин. Прикладаючи цей масштаб до теперішнього світового господарства, можна констатувати, що індустрія ще не переросла світових потреб, що їй ще є велике поле діяльности, але істнування окремих держав вносить дезорґанізацію в господарство, винищує инші країни, спеціяльно аґрарно-кольоніяльні, коштом яких живуть всі кляси населення метрополій.

Висококапіталістичні держави тепер ведуть по всьому світі хижацько-руїнницьку роботу, руйнують добробут населення, всю природу і живі людські сили поставили на службу індустріялізмові, бо він є найкращим способом скупчення ґіґантських капіталів в приватних руках. Аґрарне господарство не дає тих зисків, що дає машинова індустрія, істнування лятифундій, що сяк-так можуть творити анальоґію до великих індустріяльних підприємств, рішуче загрожене зростом населення. Аґрарні революції будуть потроху нищити великоземельну власність, будуть давати приміщення частині трудового резерву, але невпинне збільшення коефіцієнту густоти населення сприятиме пролетарізації його і цим підтримуватиме зріст індустріяльного капіталізму. Капіталізм розвиватиме свою експанзію в напрямі індустріялізації світового господарства, аж поки не стане над прірвою: світовий ринок не вміщатиме всієї суми продуктів індустріяльного господарства, а аґрарних не вистарчатиме. Перетворення всього світового господарства „в Анґлію“ льоґічно означатиме світову катастрофу індустріялізму і поворот до інтензивного аґрарного господарства. Такі льоґічні лінії розвитку капіталістичного господарства, коли вони заздалегідь не будуть змінені иншим чинником життя — революцією робочого клясу.

Розвиток окремих держав, в яких слабо функціонував реґулятор трудового резерву — розселення і переселення (Росія і Україна передовсім), привів до натуральної катастрофи: спролетарізоване населення, заперте в тісних межах своїх малих шматків землі, не могло здобути іспоживання шляхом приложення праці в індустрії, бо розвиток індустрії и торговлі одстав далеко позаду росту населення. Переселення не було, пролетарізація творилась в інтересах істнування лятифундій і аґрарно-поміщицького господарства, тому непомітна пролетарізація в формі далоземелля привела народно-селянські маси, заперті на голодних наділах, до вибуху. Охоронний клапан переселення не функціонував, і вибух стався. Для Росії і України це означає ліквідацію на де-який

час трудового резерву і тим самим . . . ліквідацію індустріяльного господарства. Завоювання народом землі означає приміщення до неї трудового резерву і навіть части активно-господарського пролетаріяту — при цій умові біржа праці стоятиме порожня, і індустріяльний капіталізм мусить впасти.

Зовоювання землі резервним пролетаріятом в инших країнах приведе до тих же результатів. Коли Індія і Єгипет оповістять свою самостійність шляхом революційного повстання мас, що захоплять нетрудову землю в свої руки і перейдуть до споживчого господарства, то індустріяльна Анґлія мусить впасти автоматично. Капітал прийде тоді до нечуваної катастрофи: через брак сировини зменьшиться продукція, тому зменшиться обмін, а через те зменьшиться приток продуктів з аґрарних країн і поставить анґлійське населення перед прірвою голодної смерти або примусить кинутись до інтенсифікації сільського господарства. Анґлійському гіпер-індустріялізмові буде нанесено смертельний удар.

Така діалектика сучасного господарства, основаного на приватно-монопольній власности на землю і знаряддя продукції.

5. Неминучість перевороту.

Вдивляючись в неї, ми констатуємо велику дізгармонію капіталізму. Ми знаємо, що вартість всіх продуктів господарства є вартістю трудовою, а циркуляція товарів відбувається по законах „вільної конкуренції", в основі котрої лежить вартість споживча, котра в межах приватно-монопольного розпорядження товарами веде до нечуваної анархії обміну, свавільства кон'юнктурних цін і всіх несподіванок конкуренційного товарообороту. Ми знаємо, що господарство стало світовим, але воно немає ніякого пляну, ніякої доцільної господарської мети, немає рівноваги між виробництвом і споживанням.

Коли пригадати собі наукове означення господарства, це-б-то, що господарством називається доцільна, пляномірна діяльність, з метою задовольнити потреби шляхом орґанізації продукції і споживання, то ми мусимо признати, що між продукцією і споживанням м у с и т ь бути рівновага, яку можна установити лише єдиною господарською волею, єдиним господарським пляном. І далі ми мусимо признати, що теперішнє суспільне господарство, власне, не має єдиної волі і єдиного пляну, розвивається с т и х і й н о, товарооборот ведеться по цінах, які установлюються на основі с п о ж и в ч о ї, а не трудової вартости в той час, коли дійсною вартістю продуктів є трудова вартість.

Ми раньше признали, що єдиним правом на продукт є трудове право, бо єдиним критерієм розподілу мусить бути трудовий принцип, а тому для здійснення трудового права потрібна реорґанізація розподілу на підставі трудового принципу, в основі котрого лежить трудова вартість, а не яка инша. Через те потрібно скасувати „вільну конкуренцію", скасувати приватну власність на землю і знаряддя продукції — це-б-то скасувати капіталізм, становлячи натомість трудове суспільство, це-б-то соціялізм.

Тільки соціялізм, з його всенароднім господарством, єдиною волею і єдиним пляном у всесвітньому масштабі, може привести до рівноваги виробництво і споживання, рівноваги між індустрією і сільським господарством, усуне промислові кризи і всі страхіття капіталістичного розбою, некультурности, деґенерації і варварства. Здійснення трудового права на повний продукт праці є задачою сучасної культури і єдиним шляхом для визволення закріпощених трудових клясів і недержавних (кольоніяльних) національностей. Боєвою зброєю визволення, очевидно, служить голодний трудовий резерв і трудові кляси теперішнього суспільства. Ми ставимо трудовий резерв в першу чергу тому, що він, не маючи ніякої форми прикладання праці, є революційний насамперед, бо йому теперішній устрій не забезпечує навіть права на фізичне істнування, не то що продукту праці. Ліквідація трудового резерву можлива лише одним способом — приміщенням його до землі, як початкового джерела істнування. Через те аґрарна революція є передумовою всякої иншої революції.

Приміщення трудового резерву до землі означає розвязання рук пролетаріятові, котрий виходить за межі вільної конкуренції і зможе тоді здійснити монопольне право на свою робочу силу. Пролетаріят стане проти капіталістів, як монополіст-власник своєї робочої сили, і зможе спинити приток надвартости в кешеню визискувачів.

Льоґічно розвиток капіталістичних відносин в цей момент прийде до свого власного заперечення.

Право на повний продукт праці може здійснитись при одній передумові — аґрарній революції, що буде інтродукцією загальної соціяльної революції. Движучими силами загальної революції будуть лише ті трудові елементи, що заінтересовані в здійсненні права на повний продукт праці.

Такими силами є пролетаріят і трудове селянство.

IV. Пролєтаріят і трудове селянство.

На теорії трудової вартости збудована, власне кажучи, вся ґрандіозна система соціялістичного світогляду. Труд людський, затрата психофізичної субстанції людини, є основою розвитку суспільства, двигачем його соціяльної історії. Труд — беручи його в цілому.

Але розподіл наслідків труда, результатів його, соціяльно так несправедливий, що ледве чи можна говорити про те, що всі люде творять свою історію, розвиваються. Частина людськости приневолила другу працювати, сама ж живе вільно від фізичної праці, займається наукою, мистецтвом і керуванням процесу життя. Визволеною від праці необхідної і важкої стала кляса капіталістів. Клясове суспільство — це є система неправильного розподілу праці і її добутків. Знищити цю систему лежить в інтересі покривджених, працю-

ючих. Трудові маси в цьому кровно заінтересовані і навпаки: незаінтересовані в цьому нетрудові кляси. Ім треба зберегти своє панування.

Клясовий устрій суспільства ріс віками і тому має в собі незвичайно сильну інерцію історії, велику масу і велику енерґію, але поскільки соціяльна сила (маса і енерґія) нетрудових клясів більша од соціяльної сили трудових, постільки ця система тримається. І поскільки в розвинених країнах росте сила опору проти капіталізму, постільки капіталістична сила шукає свого територіяльного поширення і знаходить його. Степень капіталістічної і антикапіталістічної сили є виразом степені густоти населення.

Країни більш-меньш розвиненого капіталізму (що мають по-над 50 душ населення на 1 км²), вже потрясаються напором трудових мас, що роблять замах на панування капіталу. В инших областях ледве зароджується свідоміcть трудових мас, а в примітивних ще переживаються форми первобутного соціяльного рабства.

Соціяльний рух великий в країнах капіталізму, але доки ще є країни рідкозаселені, доки можлива в їх еміґрація, доти капітал ще може сяк-так оборонятися проти нападу трудових мас. Але незабаром вже це стане для його неможливим, і тоді соціяльний катаклізм вибухне. Він змете капіталістичну систему, це-б-то систему приватної власности на землю і на знаряддя продукції.

* * *

Движучими силами соціяльного перевороту є і будуть скрізь лише трудові маси. Соціялізм має, загалом беручи, дві основні течії в погляді на трудові маси, инакше кажучи — на соціяльні сили революції, на носителів соціялізму: марксисти кажуть, що двигачем революції є лише промислове робітництво (пролетаріят), а революційні соціялісти, що — трудові маси, в склад яких входить пролетаріят, трудове селянство і трудова інтеліґенція. Великий літературний спір був між цими двома течіями, обидві течії вживали забагато словесної уїдливости, доктринерства, сектантського фанатизму, але помимо того завеликі ще ріжниці в самих джерелах обох світоглядів, щоб прийти до спільности. Навпаки, поглиблення цих ріжниць довело парешті до того, що кожна течія вважала себе представником окремих трудових кляс: марксисти (соціяль-демократи) представляли пролетаріят, а революційні народники (тепер соціялісти-революціонери) — трудове селянство. Виходячи з своїх доґм, марксисти назвали соціялістів-революціонерів представниками „дрібної-буржуазії", їх світогляд — дрібнобуржуазним. На грі словами про „буржуазію" твориться „політика", міжпартійна гризня, взаїмне підїдання.

Розвязати питання про трудові маси, їх історично-соціяльну ролю може лише життя, а коли так — то й відповідно обставинам, відповідно характерові соціяльної структури ріжних країн, ріжних ґеоґрафично-природних і господарських прикмет. І тільки революція дасть оцінку цих обставин і прикмет: революція бо є іспи-

том, перевіркою теорій про характер суспільної структури і її складових елементів. З історії відомо, що селяне грали як консервативну, так і революційну ролю, але також відомо, що пролетаріят складається, як з революційних, так і консервативних орґанізацій („жовті“ союзи робітництва в Европі!).

Хто ж правильно опреділяє ролю трудових мас? і хто справді є двигачем соціялістичної революції: пролетаріят чи трудове селянство? Марксисти кажуть, що таки пролетаріят, а соціялісти-революціонери — що таки вони разом, бо пролетаріят і трудове селянство мають однакові інтереси — інтереси праці, а марксисти твердять, що інтереси праці має лише пролетаріят, а трудове селянство, яко власник землі, має вже інтереси праці і інтереси власника знарядь продукції, це-б-то інтереси буржуазії, власне — дрібної буржуазії.*)

Одначе факт великої східно-европейської революції показав, що трудове селянство також революційне, також соціялістичне, як і пролетаріят; що трудове селянство є навіть основою революції, що червона армія революції — це є армія трудового (безземельного і малоземельного) селянства і що від цієї армії залежить доля революції.

Це факт, проти якого не можна змагатись, його треба розуміти. І його революційні марксисти зрозуміли, визволяючи спочатку „батрака“, потім „бѣднѣйшее крестьянство“, потім врешті „середняка“, це-б-то трудового земельного селяняна, вказуючи, що інтереси цих „середняків“ і пролетаріяту не протилежні, а спільні, що той є ворогом соціялістичної революції, хто трактує „середняка“, як дрібну буржуазію . ∴ , це-б-то ворогами революції є ортодоксальні марксисти, які цілих 50 років трубили про розбіжність інтересів пролетаріяту і трудового селянства, про ворожість їх інтересів. Цей гук проти селянства йшов від часу виходу „Комуністичного маніфесту“ (січень 1847 року) аж до . . . сьогодні.

Соціялісти-революціонери боролись за признання трудової суті селянства і через це дістали від марксистів призирливу назву „дрібної буржуазії“.

---

*) Опріч того, по заявах марксистів (торік в своїй книжці про „Тероризм і комунізм“ К. Каутський повторив це в сотній раз) селянство експльоатує пролетаріят підніманням цін на продукти свого господарства.

Розуміється, таке твердження цілком суперечить правді. Як ми побачимо далі, трудове сільське господарство не користується найманою працею, а тому в його трудовому доході нема надвартости, це-б-то воно не капіталістичне. Визиск праці робітництва походить з відбирання надвартости, отже про визиск трудовим селянством робітництва не може бути мови вже через те, що воно не має в себе робітництва, воно є само робітництвом, котре підлягає визискові. Це раз. А друге те, що не селянство встановлює ціни на свої продукти. Це всякий знає, хто знає, що напр. кризис сільського господарства в Европі залежить від біржевого терору Льондона і Ню-Йорка, котрі давлять на всі инші европейські хлібні біржі і зокрема на нашу одеську. Капіталізм установлює ціни на сільско-господарські продукти, і трудове селянство мусить терпіти їх і часто йти на повний розор господарства. Промисловці, щоб зменшити заробітню плату, постійно боряться з аґрарними

Революція розвязала проблему про соціяльну суть російського і українського селянства, але це зовсім не є рішенням для західньо-европейських країн. Хто висновки з досвіду російсько-української революції узагальнить на увесь капіталістичний світ, той зробить не одну помилку, бо від обставин природно-ґеоґрафичних залежить господарство, а від господарства і культурних факторів — соціяльна структура суспільства, а від цієї структури — суспільна психольоґія клясів. Через те, студіюючи природу доходу, лише з узглядненням місцевих культурно-історичних і господарських обставин можна вести дослідну працю над вивченням характеру клясів і їх історичної ролі.

Висновки російсько-української революції підтвердили теорію соціялістів-революціонерів про трудове селянство, як двигача соціялістичної (не лише соціяльної!) революції, і нам особливо цікаво поглянути на природу трудових клясів в капіталістичному господарстві, узгляднюючи ріжниці в культурно-історичних і господарських обставинах.

Це й буде власне переглядом обох соціялістичних теорій про сущність трудових мас.

* * *

Ледве чи треба давати ширші трудові означення і определіення для пролетаріяту, для клясу промислових найманих робітників.

Установлення теорії трудової вартости було зроблено після аналізу становища пролетаріяту. Надвартість не можливо зрозуміти в повній ясности без такої соціяльної катеґорії, як пролетаріят, бо її тоді не істнує.

Отже кляс найманих робітників, які, опріч своєї робочої сили, не мають нічого і мусять продавати її, щоб здобути необхідне для життя свого і своєї родини, через природу свого соціяльного становища заінтересований в тім, щоб здобути найбільше од роботодавців і врешті—здобути увесь результат своєї праці, це-б-то знищити надвар-

---

капіталистами за пониження цін на харчові продукти і по всій лінії перемогають аґрарників, од чого в першу чергу страждe трудове селянство. З другою боку, промислове робітництво, як ліпше зорґанізоване, страйками добивается підвищення заробітньої платні, а це одбиваєтьcя на вартости індустріяльних продуктів, за які селянство мусить також платити більші ціні.

Стверджувати, що трудове селянство визискує робітників підніманням цін на харчові продукти, і навпаки, що робітництво визизкує селян підніманням страйками заробітньої платні (те саме, що збільшенням цін на промислові вироби), значить — за деревом не бачити лісу і говорити абсурд: ані трудове селянство робітників, а ні робітники селян не визискують, бо не вони встановляють остаточні ціни на працю чи хліб! Капіталізм диктує ці ціни, і він є реґулятором визиску обох трудових ґруп.

Селянство підчас революції не спиняє праці, а промисловість стоїть і нічого не дає селянам. Чи винні селяне цьому? Чи мусять вони віддавати свою працю за папір, який нічого не вартий? Хто справді стоїть в обороні інтересів праці, той знає, що обидві трудові ґрупи однаково є жертвою капіталістичного визиску, в обох капітал відбирає частину праці.

тість. Знищити надвартість — це значить знищити основу всіх основ капіталізму, джерело його сили і розвитку. Капіталіст заінтересований мати яко мога більшу надвартість. Інтереси пролетаріяту і капіталістів діаметрально протилежні.

Індустріяльний пролетаріят по своєму становищу є неминучим, невмолимим ворогом капіталу або повинен таким бути. Через те всі соціялісти однодушно признали пролєтаріят за движучу силу революції. Мета цієї революції — скасування права приватної власности на знаряддя продукції, а позаяк знаряддя продукції є суспільним, гуртовим утвором, то й передати їх у власність всього трудового суспільства, установити звязок праці зі знаряддями її. Тоді продукція буде вестись суспільними знаряддями, і результати, продукти праці, будуть власністю суспільства. Розподілені відповідно певному модусові, продукти виконають свою мету.

Це, кажучи в двох словах, і є соціялізм. І революція, що змагає до одібрання знаряддів продукції з рук приватних власників і передачі їх в суспільну власність, буде соціялістичною.

Коли б же ці знаряддя були передані не цілому суспільству, а лише, скажемо, наприклад, ґрупам трудящих по окремих господарствах, на фабриках, заводах, маєтках то-що, то це була б соціяльна революція, але ще не соціялістична. Власником в цім разі були б окремі товариства, окремі спілки, але не суспільство. Товариства і спілки є вищим щаблем розвитку капіталістичного суспільства, і через те нічого б принціпіяльно-нового, соціялістичного, не було б в такій соціяльній революції, яка б не довела орґанізації продукції на суспільних основах.

Суспільна власність на знаряддя продукції, суспільна продукція — це тоді, коли б всі окремі господарства були в своїй праці підпорядковані одному плянові, одній волі, одному верховному центрові суспільно-господарського устрою, сказати б, орґанові верховної влади в державі. Соціялістичне господарство має лише одного господаря — суспільство, яке через свій верховний орґан керує всім продукційним процесом.

І щоб соціяльна революція стала соціялістичною — треба, щоб движучі революцію кляси поставили собі ясну мету соціялізації господарства, а не лише реквізицію капіталу в дотеперішніх власників і передачу їх гурткам робітників, що в даний момент переводять техніку реквізиції. Через те: „земля — селянам, фабрики — робочим“ — це не зовсім соціялістичне гасло.

Оскільки теперішній пролєтаріят є власне не лише революційним, а й соціялістичним? Маркс вказав, що закон розвитку капіталізму є в тім, що з силою історичної необхідности капіталізм веде суспільство до соціялізму. Иншого шляху нема. Люде проти цього нічого не вдіють. Хто хоче знищити визиск, жах капіталізму, той натомість повинен поставити соціялізм. Таким чином, Маркс думає, що пролетаріат не може робити иншої революції, як соціялістичної. Ось, на його думку, льоґічні катеґорії історичного процесу: капіталізм, пролетаріят, соціяльна революція, соціялізм.

Незвичайно струнка архітектура всієї будівлі Маркса має в собі велику суґґестивну силу, і орґанізація пролетаріяту прийняла схему Маркса, як свою єдину проґраму.

Кольосальний успіх марксизму є показчиком цього. Отже пролетаріят іде під прапором с о ц і я л і з м у? Здавалось би, що це мусіло б бути так, але фактичний стан річей показує, що не весь свідомий пролетаріят стоїть на соціялістичній проґрамі. Відомо ж про всякі „жовті“ робітницькі спілки, християнсько-соціяльні союзи, анґлійські тред-юніони, американські професійні союзи то-що. Навіть соціялісти признали їх несоціялістичну суть! Розуміється, ці несоціялістичні союзи робітництва в Німеччині мають меньшість, а в Анґлії — більшість пролетаріяту, в Росії ж і на Україні їх не було і підчас царизму, хоч Гапони, Зубатови й ин. пробували їх орґанізувати. Для Росії фактором революціонізації і соціялізації світогляду був царизм, що виховував трудові маси в напрямі „безоглядної революції“.

Спостереження над світоглядом пролетаріяту показують, що формула Маркса про те, що „не думання опреділяє світогляд, а буття“, є нічим иншим, як блискучим п а р а д о к с о м, що заквітчує будівлю матеріялістичної системи. В практиці марксисти так і оцінили її, бо замість того, щоб ждати доки „буття“ зробить робітників свідомими соціялістами, вони пішли активно працювати, аґітувати, пропаґувати, навчати, творити нову с в і д о м і с т ь робітникам — соціялістичну, тим більше, що й мали повчаючі приклади. Маркс став соціялістом тому, що довчився, додумався до цього, бо р о б і т н и ц ь к о г о б у т т я (в смислі „індустріяльного пролетаріяту“) він ніколи не мав. Та і взагалі більшість пропаґандистів соціялізму є зовсім не „пролетаріят“, а інтеліґенція, що прийшла з буржуазії і иншого власного „режиму буття“ (часто джерелом його — надвартість), як буржуазний, н е м а л а.

Розуміється, ріжні індивідуальні з'явища не можуть бути непохитним доказом, бо ще Маркс вказав, що пролетаріят, яко к л я с, буржуазія, яко к л я с, мають свою постійну психольоґію і свідомість. Але пролетаріят має в дійсности свідомість свого лиха, з л и д н і в, трудности життя, а зовсім нічого не знає про тенденцію історії, не знає, що таке соціялізм. Про це його треба навчити, усвідомити *). Теж саме і бур-

---

*) Ось цікавий приклад що-до розуміння природи пролетаріяту. Каутський в своїй новій книжці „Терорізм і комунізм“ описує революційне населення Парижу в період Великої Революцій 1789 р. і поділяє його на „дрібну буржуазію“ і „пролетаріят“: „Але пролетаріят того часу представляв з себе дещо инше, ніж промисловий пролетаріят наших днів. Правда, в Парижі тоді вже було кілька великих підприємств, але г о л о в н и й к о н т і н ґ е н т робітників складався все ж з ч о р н о р о б о ч и х, н о с и л ь щ и к і в, п і д м а й с т р і в, котрі стремились стати самостійними ремісниками, потім цілий ряд дрібних ремісників і торговців, все життя яких проходило у важкій боротьбі з злиднями“. Далі Каутський вказує, що хоч с о ц і я л ь н е становище їх дуже важке, але к л я с о в е (природа їх доходу) все-таки дрібно-буржуазне, як і взагалі селян. Дарма, мовляв, де-які російські товариші змішують с о ц і я л ь н е становище з к л я с о в и м і вважають, що бідні селяне мають инші інтереси, ніж багаті і т. д. Словом „в п е р і о д р е в о л ю ц і ї б і д н і щ і ш а р и п а р и з ь к о г о н а с е л е н н я б у л и

жуазія: вона має свідомість свого панування, але не то що не думає, що капіталізм веде до соціялізму, а думає як є павпаки, що капіталізм веде лише до .... капіталізму в більшому розмірі. Хоч і блискуче доводив Маркс свою думку, але він буржуазії не переконав, не усвідомив ні трохи в фатальности історичного процесу. Буржуазія лише усміхається з цієї теорії і переконана, що вмій лише зручно керувати історією, і вона піде в бажаному напрямі.

Пролетаріятові ж концепція Маркса вподобалась: приємно знати, що навіть сам фатум історії стоїть на боці пролетаріяту і навперекір панству йде туди, де світить зоря визволення од злиднів, нещасть, визиску. Пролетаріят знайшов у марксизмі ідею бадьорости, надію, віру і вхопився за неї, як єдиний спілющий засоб не через те, що цього хоче історія, а через те, що цього хоче пролетаріят. В цьому розумінні соціялізм став релиґією пролетаріяту, мрією про визволення. І в цьому величезна культурно-історична місія соціялізму, з'окрема марксизму. Меньше з тим, що в соціялізмі взагалі, як і з'окрема в марксизмі. не все вияснене, не все строго льоґично припасоване, що є якась роспливчатість і туман в теорії — це ще збільшує його таємну загадковість і принадність, збільшує порив шукання правди і гармонії, нових горизонтів і підйомів. Пролетаріятові психольоґично потрібна ця віра, він лише в нею може мати де-який спокій за завтрішній день, він мусить мати надію, як движучу силу, мусить мати бога, на якого міг би дивитись стеклюючими очима в останню смертну хвилину, поринаючи в небуття.

Соціялізм — це благословенна віра всього уяремленого людства, що попало в рабство тільки через свою несвідомість.

* * *

Марксистська доґма передбачає „необхідну“ величезну пролетаризацію суспільства, яка приведе централізацію капітала до малого

дрібною бужуазією, не вважаючи на пролетарські умови істнування“ (Каутський, ст. 26—27 рос. перекладу).

Очевидно, що єзуїтська схолястика Каутського зводиться до того, що пролетаріят навіть при пролетарських умовах істнування може бути ... дрібною буржуазією. Головний контінґент складався з чорноробочих, носильщиків, ремісничих, підмайстрів, але чому він... дрібна буржуазія? Тому, що тоді не було соціяль-демократичної партії? Очевидно, так, бо городський пролетаріят і тепер складається з тих катеґорій, але тепер він свідомий клясово, культурніщий, тепер вже пролетаріят має Ляссаля, Маркса, Енґельса й инших, що працювали і працюють над його освітою. Несвідома частина пролетаріяту і тепер така, як і була тоді, але від того вона клясово і соціяльно не перестала бути пролетаріятом. „Пролетарську цінність“ надає пролетаріятові клясова свідомість, а без неї пролетаріят рискує здобути кваліфікацію дрібної буржуазії. Культурно-психольоґично — так, але ніколи економично. В очах марксистів цю цінність має тільки представник найманої праці, а не праці. Не праця сама по собі є опреділяющою прикметою пролетарської вартости, а наймана праця. Тоді, очевидно, найнятий директор завода мусить бути „соціяль-демократично“ більш вартий, ніж селянин, що на двох десятинах працює день і ніч. До такого абсурду може довести схолястичне толкування „соціялістичної придатности“ трудових кляс і змішування культурно-психольоґичного стану трудових мас з клясовим становищем.

числа рук, тоді величезна пролетарська більшість „експропріює експропріяторів“, і це буде соціяльна і разом з тим соціялістична революція. Коли ж це буде?

Пролетаріят на Україні складає приблизно 8 %, населення, в Росії може навіть 10 %, в Чехії 37 %, в Германії, Франції, Анґлії трохи більше, але й там пролетаріят є меньшістю, коли судити по числу поданих за соціялістів голосів. Отже меньшість аж тоді зможе перемогти, коли вона стане більшістю. По марксизму так воно й є, хоч життя дає блискучі докази иншого: Росія має малий числом і свідомістю пролетаріят, а стала соціялістичною республикою, — принаймні такою називається з повним правом, бо орудують нею соціялісти, буржуазію усунено від влади, знаряддя продукції в неї одібрано. В Німеччині, Анґлії, Франції і т. д. панує буржуазія.

Коли повірити марксистам, що лише пролетаріят є двигачем революції і носителем соціялізму, то при перегляді реального життя можна заблукати в безвихідні тупики і льоґічні суперечности. В цю доґму марксизму ніколи не вірили революційні народники, власне соціялісти-революціонери, і вважали, що трудове селянство може бути носителем, як революції, так і соціялізму. Цей факт не підлягає тепер сумніву. Але як це „дрібна буржуазія“ дійшла до цього спроневірення в доґмі марксистів? Що таке зрештою трудове селянство?

Трудовим селянством ми називаємо кляс селян-хліборобів, що ведуть сільське господарство своєю власкою працею.

Вони працюють на землі (громадській, чи власній, чи арендованій) власними руками і силами своїх родин. Найманої праці, як основи господарської системи і джерела самоцільного прибутку, там нема, а коли нема такої найманої праці, то нема і її льоґічної катеґорії — надвартости, бо надвартість є лише там, де наймана праця є основою господарства.

Нема найманої праці, то нема й надвартости, і далі льоґічно — нема прибутку на капітал, нема земельної ренти, нема капіталу. Знаряддя продукції в трудовому господарстві є, але вони не стають капіталом. Ми їх називаємо капіталом тільки умовно і то по иншій прикметі — їх юридичній формі — приватній власности, при помочі котрої здобувається надвартість. Ми знаємо також, що власність — це є лише юридично-суспільна форма капіталу, а не його економична суть. Знаряддя продукції будуть власністю суспільною і в соціялістичному суспільстві, але вони тоді не будуть капіталом, а просто знаряддями продукції.

Маркс прекрасно вияснив, що знаряддя продукції стають капіталом лише при певних суспільних відносинах до їх, це-б-то кажучи иншими словами, капіталом є не матеріяльна субстанція знаряддів продукції, а певне суспільне відношення до їх. Це і є капіталістичне відношення, коротше — капіталізм. Суть його — одержувати надвартість шляхом приложення найманої робочої сили до приватно-власних знаряддів продукції.

Це розуміння капіталу встановлено Марксом і є основою його науки, і хто цієї основи не зрозуміє, той не може претендувати на розуміння капіталістичного устрою і його протилежности — соціялізму.

Соціяліст мусить усвоїти, що матеріяльні знаряддя продукції є самі по собі не капіталом, а стають ним лиш при певному суспільному відношенні до їх — відношенні приватної (індивідуальної чи ґрупово-колективної) власности. Відношення власности предполягає з другого боку відношення невласности (відношення робітників), або, краще кажучи — відношення праці. Відношення праці предполагає і відношення не-праці, це-б-то всі працюючі і непрацюючі складають дві суспільних кляси: трудову і нетрудову.

Через те капіталізм є відносинами клясів.

В цьому центральна ідея Маркса, що справедливо вознесла його на становище великого учителя соціялізму, і хто хоче розуміти сучасне життя, хто не хоче свавільно перекручувати соціялістичну науку, той мусить прикладати ці критерії Маркса льоґично і по їх шукати прикмет трудового клясу.

Отже чи є такі відносини в трудовому сільському господарстві? Ні, нема, бо до землі прикладається не наймана робоча сила, а сила господаря і його родини. І все, що дістає трудовий господарь, не є трудовий дохід, який не можна поділити на необхідну вартість і надвартість: він дістає трудовий дохід, в якому нема надвартости, яку б одержував господарь. Навпаки — частину цього трудового доходу одбирає держава в формі податків, одбирає землевласник, у якого селянин купив землю, або орендує її. В цих випадках трудовий селянин платить ренту, яка є нетрудовим доходом землевласника. Платити ренту — це процес цілком протилежний одержуванню надвартости!

В трудовому господарстві нема надвартости, нема капіталістичного прибутку, нема також і земельної ренти. Капіталістичний прибуток міряється процентом чистого доходу до затраченого капіталу (коштів продукції; коштів матеріялів, заробітної плати, плати за землю то-що). Коли селянин має трудовий дохід, вартість його є праця, то як опреділити процент доходу у відношені до праці? Тут нема проценту доходу, а є лише трудовий дохід. Коли нема проценту доходу, то як опреділити ренту землі? Ренту землі поміщик опреділяє просто висотою оренди (без оренди будівель) — це є рента чистої власности, а ніякого капіталу. Коли поміщик веде господарство (найманою працею), то його дохід складається з двох катеґорій: прибутку на капітал і земельної ренти. По закону рівенства прибутків, поміщик з чистого прибутку одділяє часть, відповідно нормальному, звичайному в певний момент процентові, який повинен давати капітал — це й буде прибуток від капіталу. Що залишиться — то є рента землі, рента власности, дохід від монополії власности. Капіталізуючи цю ренту з певного процента, поміщик робить оцінку землі. Як рента, так і прибуток від капіталу є нетрудовий дохід. А трудовий селянин нетрудового доходу не має! Він не може поділити трудовий дохід на прибуток від капіталу і на ренту — його дохід від праці. Навіть його земельна власність є лише формою прило-

ження праці, а не джерелом нетрудового доходу: від свого права власности він спеціяльного доходу не має, а тому не має ренти. Для поміщика земельна власність є формою приложення капіталу, і тому він може мати ренту і прибуток від капіталу.

Отже в трудовому господарстві нема капіталістичного відношення до землі, нема капіталізму, а через те кляс трудових селян зовсім не є капіталістами, хоч би й „дрібними". Коли все селянство було в кріпацтві, то це також не був капіталізм, бо капіталізм предполагає робітників персонально вільних, конкуруючих, що у всякий час являються на ринок праці і продають свою робочу силу. Кріпацтво — це була система особистого поневолення людей-робітників, при якій пан-рабовладілець не лише експльоатував робочу силу, а й годував її, дбаючи за неї, як за коней чи волів. Капіталізм же є системою економичного поневолення, при якому пан бере собі надвартість і не дбає про виживу певної особи робітника. Він не має до робітника инших відносин, як відносини найманої платні: по-за пиганням заробітної платні робітник для його не існує.

Отже чи є подібні відносини в трудовому сільському господарстві? Ні, нема. В йому нема категорії найманої праці, а тому нема і капіталістичного прибутку (надвартости), нема ренти, бо нема . . . капіталу. Така система господарсько-суспільних відносин називається трудовою. Вона лежить в основі соціялістичного світогляду, і во імя неї борятся всі соціялісти.

Але повстає питання: селяне ж часто, навіть найбідніщі, наймають собі на роботу робітників, то, значить, вони одержують надвартість і т. д., значить, вони капіталісти? Коли бачити з'явища і не розуміти їх, то це не значить — рішати питання. Ми знаємо з фактів життя, що справді один селянин наймає другого і платить йому поденно чи підрядно, але на другий день цей селянин, що наймав, сам наймається і робить на другого за плату чи навіть і без плати. Йде взаємна поміч в господарстві, котра не має нічого спільного з капіталізмом. Це — система трудової взаємопомочі, зміст котрої треба розглянути. Вона виникає при ріжних нещасливих випадках в сільському господарстві: чи захворів господарь або члени його родини, або робоча худоба, то є негайна потреба виконати якусь працю, що звязана з добою року або природніми умовами. І коли ви додивлялись до умов селянського господарства, то це бачили. Селяне один до одного ходять на роботу. Трудові господарства на основах взаємности обмінюються трудовою допомогою, яка не має нічого спільного з однобічною експльоатацією капіталіста. Статистика установлює навіть межу, коли трудова допомога кінчається і де переходить у визиск. Наприклад, для Полтавщини установлено, що селянські господарства до 15 десятин, як наймають робочу силу, так і продають її, а по-над 15 дес. вже лише наймають. Що це значить? А те, що для господарства по-над 15 дес. вже не вистарчає своїх робочих сил; господарь з своєю родиною не то що не може одірватись, щоб десь помимо свого господарства попрацювати, а йому навіть для себе, для свого власного господарства своїх робочих сил не вистарчає, і він

систематично, для переведення кожного окремого господарського процесу потрібує сторонньої сили. Тут і починається практика найму, як обовязкової системи обслужування господарства, тут вже починається визиск праці, і доки сам господарь з родиною працює разом з наймитами, доти, його господарство є співтрудовим, котрі у нас на Полтавщині мають площу від 15 до 40 дес. в селянському господарстві. Але не всякий такий малий землевласник веде співтрудове господарство: дворяне, пани, попи, інтеліґенція і т. п. стани, що ведуть буржуазний триб життя, що мають инші основні заняття помимо хліборобства — вони навіть при 10 десятинах вже основують своє господарство на визискові найнятої робочої сили. Станові ріжниці обертають навіть мале господарство в нетрудове. Отже, не площа господарства, не його розмір определяють суспільний характер господарства, а прикмета трудова, відношення праці. Одначе в межах селянського господарства до 15 дес. (на Полтавщині) панує тип трудовий при приміненні своєї власної праці господаря й трудовій взаємопомочі.

Коли дрібні селяне йдуть на роботу до свого селянина, котрий також в инші дні йде на роботу до инших селян, то це є система трудової взаємопомочі, котра буде істнувати і в соціялістичному устрої на перших стадіях. І тільки з цього погляду треба розуміти соціялістичну доктрину про скасування системи наймитства. Це значить, що соціялізм касує наймитство, як систему витискування надвартости приватними власниками знаряддів продукції, але він цілком не одкидає трудової взаємопомочі, котра повинна бути в трудовому суспільстві, доки воно не дійде до повного комунізму, коли вже зникнуть всі форми індивідуальної продукції і споживання і коли не буде критеріїв для виріжнювання, хто на кого робить, бо тоді буде робота „кожного для всіх і всіх для кожного“. В соціялізмі ж буде ще панувати господарство під льозунґом „кожний одержує лише те, що він своїми силами зробив, і рівну пайку з добра природи“.

В приложенні до сільського господарства трудовий принціп виявляється в трудових господарствах, що основані на громадській, чи купленій, чи арендованій землі, але в психольоґії господарів твориться переходовий місток до буржуазности, коли господарство ведеться на купленій („своїй власній“) чи орендованій землі найманою працею. Капіталістичний устрій має велику економичну суґґестивну силу і примушує кожного збільшувати свою площу землі до безконечности. Давління капіталізму кольосальне і руйнує навіть общину, але це зовсім не доказ того, що трудове господарство є дрібно-буржуазне, це-б-то ... не трудове! Соціялістичні партії також тепер купують будинки, друкарні то що, але це зовсім не доказ, що вони ... капіталістично-експльоататорські орґанізації, хоч вони і мають надвартість, котра йде на трудові цілі. Марксисти ж, часто не розуміючи суті і соціялізму і капіталізму, кажуть, що коли селянин, маючи 2 десятини, купив ще одну, то це показчик буржуазности, інстинктів капіталіста, визискувача. На їхню думку, селянин стає „власником“ землі, а тому —

власником знаряддя продукції, ergo — він буржуй. Ми мусимо одріжняти знаряддя продукції, утворені людиною, від природних умов істнування, від природи, що дає нам в орґаничному. незалежному від нашої волі процесі необхідні засоби продукції, сирові матеріяли і живі сили.

На цих неперетравлених „сільоґизмах" збудовано всю марксистську діалектику в селянській справі. Вони не розуміють того, що земля в трудовому господарстві не є капіталом, хоч за неї і платять селяне гроші, хоч і користають її, як форму приложення своєї праці, „знаряддя продукції" в нормальному смислі. Землю взагалі називати знаряддям продукції можна з великою обережністю. Її так називати можна лише умовно: коли через володіння землею можна одержувати надвартість в формі ренти, як плати за монополію власности на землю. Земля, це-б-то її одвічні невичерпані природні сили, не утворена людською працею, і тому до неї не можна прикладати теорії трудової вартости, як до знарядь продукції, утворених працею людей (машини, інструменти). Орґаничні живі сили природи — це не єсть „знаряддя продукції", а необхідне джерело істнування, як лоно природи, з якого виходять і самі люди.

Коли б ми хотіли сказати, чим можна провадити господарство, то дали б відповідь: при помочі природи (земля, живі сили природи то-що) і знаряддів продукції, утворених людьми. Земля в цьому розумінні не єсть лише ґрунт (почва), а сила сонця, тепло, вохкість, фізико-хемичний процес. Яке ж це знаряддя продукції в тому вузькому смислі, який установила політична економія для мертвих предметів, утворених людиною, і в яких не відбувається самородного фізико-хемичного процесу?

Власне, чисто умовне трактування землі, яко знаряддя продукції, яке (трактування) вийшло лише з толкування капіталістичного права приватної власности, привело багатьох до абсурдної думки, що селянин, власник однієї чи там п'яти десятин, є буржуєм: власником „знаряддя продукції".

Природа — не знаряддя продукції, а необхідна умова істнування, лоно життя, з якого виходить і сама людина. Не можна ж через це доходити до абсурду і доказувати, що ваш батько й мати є „знаряддями продукції", бо продукують людей. Земля, як природа, не була, не є і не буде ніколи „знаряддям продукції" в тому економичному смислі, який до неї прикладають, бо вона є взагалі природа, а не господарство. Сонце, повітря, вода, кисень, азот і т. д. обусліблюють наше життя, але вони — природа, а не „знаряддя продукції". Що земля не є знаряддям продукції, то це видно з такої простої річи, як формула Маркса про господарський процес. Для приготовлення продукту — каже Маркс — потрібні: доцільна діяльність людини, то-б-то праця, сировий матеріял, з якого виробляється продукт, то-б-то предмет (обєкт) праці, й, нарешті, те, що робітник уміщує між собою та предметом праці, то-б-то знаряддя праці. Робітник „уживає механичні, физичні та хемичні властивости

річей, щоб примусити ділати, як могутні засоби, на инші річи, відповідно до його мети" („Капітал", т. І). Розуміється, це так, але як робітник уживає „знаряддя"-землю, щоб ділати нею на „и н ш у р і ч", це-б-то на землю? Очевидно, робітник „уживає" фізико-хемичні властивости землі, щоб ділати на ... тіж самі фізико-хемичні властивости її, а в результаті їх, мовляв, вийде пшениця, овес, бараболя, як наче-б-то він взяв молоток і шматок заліза та й викував підкову? Вже з цього видно, який абсурд — вважати землю за знаряддя продукції, коли земля є сама природа, що творить ж и в і орґанізми, а не мертві предмети механичної чи хемичної о б р о б к и, як то є в господарському трудовому процесі. Знаряддя продукції т р у д о в о г о походження, утворені л ю д с ь к о ю п р а ц е ю, а не природа. Через те політична економія і де-які соціялісти помилково рахують землю за „знаряддя продукції" в силу лише однієї анальоґії в юридично-правовому відношенні до неї, як і до знаряддя продукції — приватної власности. В теперішній общині і в будучому соціялістичному суспільстві земля не є і не буде приватно-індивідуальною власністю, то значить — вона не має навіть і тієї однієї риси спільности зі знаряддями, яку тепер надає їй приватна власність і випливаючий з цього нетрудовий дохід. Земля є н е о б х і д н о ю у м о в о ю і с т н у в а н н я л ю д и н и, як була нею й тоді ще, коли ніяких знарядь продукції взагалі не було. Вона є частю п р и р о д и, як і сама л ю д и н а, але коли людину використовує поміщик, то ніхто її не називає „знаряддям продукції", а землю називає? Чому? Тому, що вона дає надвартість? Надвартість дає не земля сама по собі, а п р а ц я людська — власність на землю для селянина є лиш ф о р м о ю п р и л о ж е н н я п р а ц і, бо инакше монополіст-власник не пустив би його до неї, инакше він мусів би продавати свою робочу силу власникові і платити йому надвартість. Коли селянин к у п у є землю, п л а т и т ь р е н т у, то цим він дає йому частину своєї м и н у л о ї і б у д у ч о ї п р а ц і. Значить, за п р а в о п р и к л а д а н н я п р а ц і він платить монополістові-власникові „надвартість", яку умовно називають рентою землі, або нетрудовим доходом власника-монополіста. Отже для поміщика земля — „знаряддя" для здобуття ренти, а для селянина — форма приложення праці. Поміщик дістає ренту з права власности, а селянин — ні.

Коли б всі соціялісти усвоїли цю істину, їм би лекше було б йти по тернистому шляху боротьби за соціялізм взагалі і лекше далось би розуміння де-яких помилок Маркса і особливо помилок марксистів. Розглядаючи селянство з психольоґично-культурного боку в Европі, католицько-клерикально-консервативне селянство, Маркс необережно зачислив у с е селянство до буржуазії, яко економично-господарської ґрупи. К у л ь т у р н о-п с и х о л ь о ґ и ч н у к а т е ґ о р і ю п е р е в о д и т и в е к о н о м и ч н у не можна, а це саме і роблять марксисти.

Що Маркс помилявся в багатьох важних питаннях — це вже доведено, але марксисти хочуть стати більшими, ніж сам Маркс, і, доґматично толкуючи його, доходять до абсурдів, як недавно сказав мені один з найвидатніщих українських марксистів: „Маркс і Енґельс о с т а т о ч н о встановили закони і формули капіталізму і основи соціялізму".

що є абсурдом вже через те, що наука „остаточних правил" не має і розвивається, а не стоїть на місці. Соціялізм є наукою, і тому він буде розвиватись, це-б-то знаходити нові дефініції і поняття.

Отже соціялісти-революціонери не приймають марксистської доґми про селянство, вважаючи його за основу трудового господарства. Куркулі-селяне, або визискувачі чужої праці, вже є не трудове селянство, і не про його визволення дбають соц.-революціонери. Визволення землі з кайданів монопольної власности і передача її в користування трудовому люду на гуртових основах — ось основний пункт проґрами революційного соціялізму. На розумінні землі, як джерела живої творчої сили природи, а не утвореного людьми мертвого знаряддя продукції, основано домагання соціялізації в першу чергу землі, хоч би і в межах капіталістичного устрою. Домагання це мислилось, як свого роду соціяльний катеґоричний імператив, який мусить бути переведенний в життя при всяких обставинах і за всяку ціну, не вважаючи на певну систему економичних відносин, бо земля є не економична (утворена в людському господарстві) катеґорія, а жива сила природи, яку ніхто не сміє монополізувати, на яку взагалі не може бути ніколи і ніякого права приватної власности.

А позаяк і в господарсько-економичному відношенні людини до землі в трудовому господарстві нема капіталістичних катеґорій найманої праці, надвартости, ренти, то трудове господарство і є найбільш нормальне і справедливе з соціяльного боку навіть тоді, коли воно економично стоїть на низькій степені. Тут вже трудове господарство є і вищою етичною катеґорією, яка лежить в основі соціялізму.

І трудове селянство не є ніяка дрібна буржуазія, а трудова частина суспільства, така, як і пролетаріят, бо затрачує так само свою психофізичну субстанцію у важкій, надлюдсько-важкій безперервній праці, гублячи в ній свій образ людський, дичавіючи, гинучи в ній . . . Учені дослідники довели, що трудове селянство в своїй масі живе значно гірше городського пролетаріяту, особливо „збалуваного" німецького, анґлійського, французького пролетаріяту. Хто знає Росію й Україну, їхнє трудове селянство, у того німіє язик перед доктринерством тих, що твердять про „дрібну буржуазність" трудового селянства і соціялістів, які жертвують життя во імя визволення землі, і тих, хто в нелюдсько-важких умовах здобуває хліб свій з неї та ще годує ним і пролетаріят, і буржуазію і освічених тупоголовців.

Сільський пролетаріят (безземельники) і малоземельні селяне аж до тієї межі, за якою починаються нетрудові моменти, є основою трудового господарства, і визволення землі для їх потрібно, як сонце, і за це вони борються і будуть за це боротись.

А чи це буде боротьба за соціялізм?

Так, це є і буде боротьба разом і за соціялізм, при тій самій умові, як і боротьба пролетаріяту за соціялізм: при умові піднятті свідомости трудового селянства, пропаґанді, науці, аґітації словом і чином. Бо як в робітництві є „жовті орґанізації", так і в селянстві

може бути і є всяке назадництво і консерватизм, і як для пролетаріяту треба книжок і шкіл, те саме потрібне і для селянства. „Марксизм“ є великим нещастям для трудового селянства, яке він одштовхує од чудодійної науки визволення; марксизм, який, пишучи і видаючи сотні і тисячі брошюр для пролетаріяту, про індустріяльний соціялізм, нічого не пише або дуже мало для селян та й то не про те, що в першу чергу треба знати селянам — про аґрарний соціялізм, про місце трудового селянського господарства в соціялістичний системі, а пише про історичну, фатально-неминучу пролетаризацію селянства, про виварку у капіталістичному котлі. Ці люде не можуть додуматись то того, що селянство, живучи в таких злиднях, як воно живе, більше вариться в капіталістичному котлі, як пролетаріят „культурних країн“: хіба руйнування общини і безоглядні злидні це не є та виварка?

Помимо того, факт російської і української революції показав, що велика армія революції складається з подавляючої більшости трудового бідного селянства, яке йде з вірою в будучу правду, яке умирає з обличчям, поверненим до далекого, крізь туман таємної будучини блискаючого сонця соціялізму. І хто ж то вмірає тисячами, сотнями тисячів? Оті люде в латаних свитках, чумарках, кабатах, тулупах, зіпунах, лаптях, оті зачучверені, кудлаті, вошиві, голодні люде, з випнутими скулами, з загостреними носами і запаленими очима, що не знають дня і ночі від праці, від повинностей на прокляте опудало капіталізму і всякого панства — ото є селянство, трудове селянство, що на кошт своєї живої сили, своєї психофізичної субстанції, заробляє в поті чола хліб для себе — мало, а для паразітів — багато. І воно бореться реально за соціялізм, разом з пролетаріятом, котрий грає при йому ролю комісара революції, бо більш грамотний, більш освічений, більш орґанізований.

Але навіть і це не зовсім так, бо український селянин веде революцію, сам і комісарствує при ній.

Ви бачите скрізь тих селянських ватажків, енерґійних, завзятих, не покірних ані перед Німцями, ані перед денікінцями, гетьманцями то-що. То селянин український своїм голосом гукає і касує приватну власність на землю, виносить постанови про соціялізацію її, нищить капіталістичну орґанізацію, намагається орґанізувати щось своє; в-зіму, холод, дощ іде в поле, гине за будучину, бо в конкретній теперішности він ще не має полекшення своїх важких обовязків.

Українске селянство має-таки збудувати свою республіку, відповідно основі господарства: це буде аґрарно-соціялістична республика, або втілення аґрарного соціялізму в життя.

* * *

І коли вдумливий соціяліст хоче пізнати природу селянства і ріжницю його від пролетаріяту, він повинен звернути увагу на дві сторони справи: селянство, як соціяльно-економична

катеґорія, і селянство, як культурно-психольоґічний тип — це не одно й те саме.

В першому смислі селянство є хліборобською ґрупою трудового люду, як пролетаріят — індустріяльною ґрупою. Характер праці і умови господарського становища ріжнять ці дві ґрупи і суть передумовою для вироблення їх культурно-психольоґічних типів.

Робітництво прикладає свою працю до чужих знаряддів продукції, а селянство — безпосередньо до природи, до землі (иноді „своєї“, чи орендованої, чи громадської).

Прикладання праці до приватно-власних знаряддів продукції — історичне з'явище, що повстало при певних суспільних відносинах, а прикладання праці до природи — вічне, через те знаряддя продукції є соціяльною умовою істнування, а земля — умовою біольоґічного істнування, це-б-то знаряддя продукції є проізводним з'явищем з одвічного, основного — землі (природи). Робота біля землі є безпосереднім відношенням до природи, а робота на фабриці, заводі то-що — посереднім, через знаряддя продукції, або через капітал. Безпосереднє і посереднє (через знаряддя продукції) відношення до природи залишиться вічно, воно буде і в соціялістичному і в комуністичному суспільстві, а відношення через капітал зникне разом з капіталістични суспільством. Зникне капіталістична система, а вічно істнуватиме трудова, в соціялізмі — орґанізована суспільно, але трудова.

Пролетаріят, як суспільна катеґорія, зникне, а трудове селянство залишиться, бо соціялізм — це відношення безпосередньої праці, а не визиск.

З суспільно-культурного погляду умови праці представляються так: пролетаріят працює в тісному гурті біля знаряддів, а селянин, індивідуально біля землі. Умови життя і праці инші, тому суспільно-культурні типи обох трудових ґруп инші. Селянство через характер своєї праці, через єднання з непостійною, таємною природою має меньше певности у відношенню до неї, ніж пролетаріят у відношенні до знаряддів продукції, — певних, обчислених, зрозумілих, утворених людиною.

Селянин живе меньш соціяльно, природа більш вигадлива, таємничо непостійна, індивідуалістична в кожному кутику землі, в кожному з'явищі — тому селянин більш індивідуалістичний. Меньш освічений, більше підлягає впливу надлюдських, таємних сил — тому більш полохливий, більш забобонний і податливий на реліґійні суґґестії.

Знаряддя продукції його примітивні — сокира, плуг, лопата, молоток, сапа, ціп, примітивні „машини“, тоді як індустріяльний робітник працює біля дивовижно-складних витворів людського ґенія — машин і їх орґанізацій в одну систему — фабрику. Селянин сам керує господарським процесом свого нескладного, хоч і вередливого господарства, а робітник виконує якусь незначну функцію в кольосальній системі машин і мислить більш механично, ніж селянин. У робітника,

розум більш вивчений, дісціплінований залізною льоґикою, постійний, певний в машинах, у селянина — більш гнучкий, опортуністичний, що завжди мусить іти на компроміси з природою.

Селянин почуває себе більш безсилим перед природою, меньш забезпеченим в житті і тому хапається за „власний шматок землі", а робітник більш певний своєї робочої сили і мріє також купити на передмісті хатку з шматком огороду, щоб закріпити істнування. Сотні тисяч городського робітництва в Німеччині мають свої хатки і огороди на передмістях, а чи це зменшило суперечність інтересів пролетарія і капіталіста? Так само селянин з „своєю" трудовою землею — ніякий власник, особливо, коли він общинник і ніякої власної землі не має, бо земля для селянина є лише формою приложення праці, а не капіталу.

Капіталізм, панування монополістів власности, сильно тисне на психольоґію селянина, видирає у його працю і природу з рук і загрожує на вигнання в порожні простори безпритульности, як і робітника, тому він жадібно тримається за землю, єдину опору в житті, лякаючи цим ортодоксальних марксистів.

А знищіть капіталізм, то й побачите, що трудове господарство не боятиметься тиску феодала-грабіжника, розвиватиметься нормально-спокійно і поліпшення шукатиме не в обороні власности, не в поширенні її, а в інтенсифікації господарства.

Цілком подібні по трудовому відношенню, селянин і робітник одріжняються дуже по культурно-психольоґичному типу, але це є лише ріжниці, а не протилежности.

Коли потворний вплив капіталізму буде знищено, тоді людськість побаче великий розцвіт трудового типу в обох ґрупах, велику єдність їх становища, хоч і в ріжних місцях, побаче не взаємну експльоатацію, а лише суспільний і техничний поділ праці. І лише в цьому ріжниця між селянством і робітництвом, але ця ріжниця вказує не на протилежність інтересів, а на велику рушійну силу поступу і культури — поділ праці і форми її приложення. Робітник на фабриці, селянин при землі, разом, хоч і в ріжних місцях, творять ті цінности, якими живуть всі люде і яким соціялізм надає одну вартість — трудову і ніяку иншу.

Наше розуміння економичної природи капіталістичного і трудового господарства дає устойчивість всьому нашому соціялістичному світогляді, через те ми не можемо прийняти в корні помилкового тактичного принціпу марксизму — що ніби лише представники найманої праці є движучою силою історії, революції і соціялізму. Ми виходимо з трудового принціпу і стверджуємо, що в поваленні капіталізму орґанично, кровно заінтересовані всі трудові елементи суспільства: пролетаріят, трудове селянство, трудові ремісники і трудова інтеліґенція, які не вискують чужої праці, природа доходу яких є трудова, а не капіталістична.

Вони заінтересовані в реорґанізації суспільства по трудовому принціпу з метою здійснення права на повний продукт праці.

Природного, невідбірного права, що буде найвищою ґарантією права на істнування.

Вибрати з трудових мас кращі елементи, більш розумні, освічені, і оголосити їх „аванґардом революції“ — це добра тактика для успіху партії, але це ні крихти не забезпечує успіху самої революції, доля котрої залежить від зросту соціяльної сили у всій сукупности трудових мас, в аґрарних країнах це значить — селянсько-трудових мас.

Спиратись на один промисловий пролетаріят — це питання тактики, а не соціялістичного, трудового принципу. В Анґлії і Німеччині можна говорити про пролетаріят, а в Росії і на Вкраїні — про трудове селянство, коли йде мова про революцію. У нас головною тактичною проблемою є вияснення ролі селянства, його орґанізації і руху, відповідно його культурно-психольоґічним прикметам. З некультурним пролетаріятом також не можна робити революції, як і з некультурним селянством.

Ми стоїмо в обороні праці, як такої, а не в інтересі лише найманої праці. Ми визнаємо трудовий принцип основою орґанізації будучого суспільства, а тому не визнаємо марксистського принципу оборони лише найманої праці. Праця єсть праця. І коли її визискують в будь-якій формі — соціяліст не може не обороняти її!

Бути соціялістом — значить, обороняти трудовий принцип, на ньому будувати, во імя його творити. Коли ж хто хоче обороняти лише інтерес найманої праці, то, значить, він свідомо вибірає оборону часткових інтересів, інтересів однієї ґрупи трудового клясу, а не всього клясу. Це його діло, діло його смаку, але силкуватись на цьому частковому з'явищі утворити всю соціялістичну систему — даремна праця, бо коли ви обороняєте інтереси праці в однім місці (на фабриці), то чому не обороняєте тих же інтересів в другому місці (біля землі)? Це не льоґічно.

Ніхто не посміє тепер доводити, що трудовий селянин визискує чужу працю, навпаки — всі знають, що селянина визискує капіталізм.

Ну, чому ж ви не хочете обороняти інтересів визискуваного? Тому, що він робить хліб, а не цвяхи?

Соціялізм є боротьбою за здійснення права на повний продукт праці, а тому соціяліст повинен боротись і проти визиску трудових селян і ремісників. Це його обовязок, коли він соціяліст. Соціялізм соціялістів-революціонерів є послідовним, льоґічним, всеобіймаючим, інтеґральним тому, що вони стоять на трудовому принципі, льоґічно одкритому в праці усіх трудових суспільних катеґорій — пролетаріяту, труд. селянства, ремісників і труд. інтеліґенції.

Культурно-психольоґічний тип цих трудових ґруп ріжний, в залежности від багатьох умов їх істнування. Вони можуть стояти на низькому щаблі культури — тому їх легше визискувати, тяжче зорґанізувати для боротьби за здійснення права на повний продукт їх праці і навпаки.

В окремих умовах величина цих ґруп є рішаючою в боротьбі за їх право: в Німеччині промисловий пролетаріят, а на Україні тру-

дове селянство рішають долю революції. Селянство з погляду інтересів революції, на нашу думку, не ворожий кляс, а боєвий кляс, котрий треба визволити од визиску його праці. Таке або инше відношення до селянства — це есть проблема тактики боротьби, а не теорії соціялізму. Для марксистів це есть питання принціпу, теорії соціялізму. Будучи льоґічними і чесними з наукою і теоріями, вони повинні визнати, що ніяка соціялістична революція на Україні не можлива, бо пролетаріяту у нас маленька жменя, а подавляюча більшість населення — трудове селянство. Ну і чого ж їм тоді говорити тут про революцію? Ортодоксальні марксисти і не говорять: це льоґічно, з їх погляду, а большевики, що в розумінні історії прийняли точку погляду революційного соціялізму, говорять про революцію, але разом з тим думають, що субектом революції має бути пролетаріят, а селянство — лише обектом її, а тому його треба „нейтралізувати". В корні помилковий погляд марксизму на селянство привів їх до помилкового рішення тактичної проблеми що-до селянства.

Тактика „нейтралізації селянства" (на практиці це звелось до усунення селянства од влади і конфіскації селянської праці) є грубим порушенням трудового принціпу і антисоціялістичним підбурюванням селянства. Так прийшли комуністи до практичної боротьби з трудовим принціпом, це-б-то до знищення правових і моральних підстав революції. За цим льоґічно прийде погром революції, бо в житті не може мати тепер місця ані одна концепція, що суперечить трудовому принціпові: ані капіталістична, ані комуністична, бо у відношенню до трудового селянства вони обидві не визнають на практиці трудового права селян на повний продукт праці. Капіталізм грабує селянську працю в формі ренти, конфіскації продукта і т. д., а марксизм-комунізм орудує фатальною неправдою „Комуністичного маніфесту" про селянство, вважаючи його ворожим для пролетаріяту клясом. Трудове селянство вважає кожного ворогом, хто конфіскує його працю, як би там він себе ни називав. Така залізна льоґика трудового принціпу. Одштовхування селян од революції на Україні комуністами є фатальним для всього трудового люду результатом недомислия.

Одкриття правильних методів аґрарно-соціялістичної революції дає лише трудовий принціп, порушення ж його веде до цілком законної боротьби за здійснення найвищого постуляту соціялізму — права на повний продукт праці при всіх умовах.

Кожний український соціяліст повинен до кінця льоґічно продумати значіння трудового принціпу, як основи революції, і признати, що революція обороняє трудові інтереси не однієї якоїсь професіональної трудової ґрупи населення, а трудові інтереси всієї трудової маси. Інтереси праці, як такої. Для українських соціялістів така точка погляду має сугубо-рішаюче значіння: вони через це знайдуть правильні методи боротьби, правильну економичну політику і зрозуміють дух часу, його движучі сили, увірують в соціялізм не на словах, а на ділі, і поставлять на реальний ґрунт свою працю. Одні врятують себе від опортунізму старого українського народництва, а другі від

дон-кіхотської боротьби з вітряками і підбурювання проти себе свого рідного трудового народу, що тисячоліття гинув в ярмі праці, що тепер розуміє свою свободу, як визволення праці од визиску, а не як угноєння своїм тілом і кровю ґрунту для експеріментів фантастичного недомислия.

Селянство України разом з тим є єдиною основою української нації, котра може стати свідомою і культурною тільки шляхом піднятгя його добробуту, свободи і самодіяльности. Цей добробут можна мислити не в перспективі обурювання селян проти революції, а лише в перспективі боротьби за право на повний продукт селянської праці, це-б-то за орґанізацію суспільства на основі трудового принціпу.

В аґрарно-селянській Україні таку боротьбу можна вести лише силами всього трудового люду, головно — селянського. Це — єдиний шлях.

Перед катеґоричністю цього висновку впадуть всі нереальні доґми і насильство панів життя — перед потрясаючою силою трудового принціпу і носителя його — трудових мас.

V. Що таке інтеліґенція?

Окремою ґрупою трудових мас треба признати трудову інтеліґенцію, яка по економичному змісту свого соціяльного становища належить безумовно до наймитів, це-б-то пролетаріяту, але по способу свого життя і думання двоїться на трудову і буржуазну.

Основною її прикметою є її заробітня плата, яка підлягає законові трудової інтеліґентської біржі праці, по анальоґії з пролетарською. Рівень заробітку не перевищує інтеліґентського екзістенц-мінімума. Часто цей рівень нижчий, ніж у кваліфікованого робітництва (напр. народні учителі, почтові урядовці і взагалі нижчий урядничий персонал в публичних і приватних установах), але для вищих розрядів інтеліґенції, особливо ріжних техників, рівень цей вищий, бо в заробітну плату входить якийсь еквівалент витрат на підготовку.

Заробітна плата найвищої ґрупи інтеліґенції, безумовно, перевищує екзістенц-мінімум, і таким чином вона дає ренту, або прибуток за монопольне знання чи талант. Ця ґрупа інтеліґенції, безумовно, одріжняється від трудової і носить всі прикмети буржуазії, одріжняючись од неї хіба тим, що скупчує, збирає капітал лише в грошевій формі з своєї заробітної платні. Згодом цей капітал обертається в маєтковий, і тоді така буржуазна інтеліґенція починає безпосередньо вибивати надвартість з робітників, як перед тим одержувала частину надвартости посередньо — через капіталіста або державу.

* * *

Таким чином, ми бачимо дві ґрупи інтеліґенції, що розмежовані між собою рівнем заробітної плати: трудову, що одержує лише екзістенц-мінімум або навіть меньше, і буржуазну, що вже одержує частину надвартости: або посередньо — через державу чи капіталіста, або безпосередньо від робітників, коли придбає знаряддя продукції.

Заздалегідь треба зазначити, що економичні підстави життя інтеліґенції не вистарчають для характеристики її соціяльно-психольоґичного і культурного типу. Тут не можна говорити про те, що спосіб життя опреділяє світогляд інтеліґенції. Коли б прийняти цю тезу, то можна дійти до абсурду, бо, напр., що таке соціялістична інтеліґенція? Вона в більшости провадить „буржуазний" спосіб життя, а між тим бореться за соціялізм.

Психольоґично-культурний тип інтеліґенції не вміщається в рямці соціяльно-економичного критерія — це ясно, і тому опреділення поняття інтеліґенції є досить трудне. Одначе можна приблизно де-що намітити. Стара народницько-революційна думка, починаючи од Герцена, уперто твердила, що поняття інтеліґенції не можна цілком виводити з соціяльно-економичних предпосилок. Розуміється, що для старих народників, що були часто поміщиками, мали кріпаків, дуже трудно було щось зробити з економичним критерієм, і тому вони переносили всі питання про інтеліґенцію в площину етики.

Революційне народництво твердо стояло на цьому і вказувало, що робітник і капіталіст є катеґорії соціяльно-економичні, а міщанство і інтеліґенція є катеґорії етичні. Оскільки клясове становище одріжняло наймита-пролетарія і буржуа, остільки етичне становище їх буває ріжне: міщанами, це-б-то плоскими, пошлими, нетворчими людьми, може бути і робітник і буржуа і навпаки: і робітник і буржуа можуть бути інтеліґентами, коли це є високо-розвиті етичні індивідуальности, здібні творити, працюючи для добра і справедливости, блага народу, гуманного поступу чи поступового гуманізму. Через те, як міщанство, так і інтеліґенція є з'явищами всеклясовими, всестановими.

Властиво на цій ідеї збудовано всю етичну систему революційного народництва. З неї виведено моральний обовязок працювати для визволення „меньшого брата", для поступу, революції і соціялізму. Дивна сила цієї ідеї! Во імя неї йшла інтеліґенція на подвиг братолюбія, спеціяльно для любови до „меньшого брата", віддавати йому борг (довг).

Патос ідеї обовязку обхоплював душі великих ґруп молодіжі, що йшла в Сібір, тюрми, на шибениці і вважала за щастя потерпіти, постраждати, щоб через це морально очиститися, піднятися і підняти до себе „меньшого брата", залишитися ціле життя „на славному посту", бути твердою до кінця, простою, невибагливою, любящою. Цей етичний мус був основою соціялістичного розвитку: мовляв, не економичні фактори, а етична досконаліcть і „критична переробка культури" є двигачами соціялізму. Тут було багато крайностів, революційного романтизму і утопізму в політичній діяльности. В усякому разі, революційний соціялізм в Росії і на Україні справді мав початки в ідеях цього

інтеліґентського аскетизму і покути. Але життя (і уїдлива критика з боку марксистів) внесли згодом в світогляд революційних народників багато реалізму, що сприяв ростові соціялістичного кругозору. Крайня течія етичного народництва виродилась потім в толстовство, а реалістично-критична перейшла в школу революційного соціялізму.

Одначе аж до останніх передреволюційних років революційні народники, чи соціялісти-революціонери, виходили з етичних міркувань при означуванні поняття „інтеліґенції“ і протиставляли їй „міщанство“. Над опреділенням цих понять працювало багато і не соц.-революційних діячів, бо, прим., з марксистів — М. Горький, який також розробляв поняття міщанства в напрямі, даному ще Герценом, це-б-то, що міщанство є з'явищем суспільно-психольоґічним, всеклясовим і не має етичної вартости.

На інтеліґенцію також були инші погляди, що виходили з доволі частої переоцінки закорінених в Росії і на Україні етичних предпосилок в розумінні інтеліґенції. І коли б не революція, то ще довго наша література була б повна тієї „етичної еквілібристики“, якою називали реалісти все оте колупання в етичних хащах субєктивизму і намагались витворити на етиці поняття інтеліґента.

Часто забувалось, що інтеліґент є ще й членом суспільства, а як такий приймає участь в продукції і розподілі, продає свій „робочий інтелект“ за певну заробітну плату і має дуже реальні „інтереси“. Як член суспільства, інтеліґент грає певну ролю в суспільно-економичному процесі, і його треба уяснити в першу чергу з цього боку.

Те, що ми називаємо трудовою інтеліґенцією, з соціяльно-економичного боку представляє шар робітництва, що продає свої більш-менш розвинені інтелектуальні сили, виучку і здібности, за певну заробітню платню. Наймається в роботу. Це типове робітництво, котре продає і витрачує переважно психичну енерґію.

Заробітня плата його, загально беручи, трохи вища, ніж у фізичного робітництва, але де-які ґрупи інтеліґенції одержують значно менше, ніж кваліфіковане робітництво у фізичних зайняттях. По вимогах, які роботодавець ставить інтеліґенції, її цілком треба залічити до кваліфікованого робітництва. Одначе спосіб життя цього інтеліґентського шару цілком відріжняється від просто-робочого. В йому переважають інтелектуальні зайняття, відповідно розвинений смак до певної естетично-вищої обстановки, яка у вищих шарах трудової інтеліґенції майже совпадає з буржуазним способом життя, навіть в основному — тримання наймитів для грубих хатніх робіт і обслужування. Хатня прислуга є приналежністю майже кожної, навіть бідної інтеліґентської родини. Всі соціялісти-інтеліґенти, що живуть родинами, також мають хатню прислугу.

Цей спосіб життя одріжняється від буржуазного тільки квантитативно, але не кванітативно. Це видно й по тих естетично-культурних потребах, які трудова інтеліґенція задовольняє разом з буржуазією з одного джерела (театр, школа, література, мистецтво і т. д.), разом з нею переживає однакові емоції в художньо-культурному світі. Сучасна інтеліґенція, як психольоґічно-культурний тип, нічим не одріжняється

від буржуазії, а по природі свого доходу нічим не одріжняється від пролетаріяту.

Ця двоїста природа трудового інтеліґента має в собі багато складности, скомплікованости, через що определяти інтеліґента досить трудно, бо ми ніколи не бачимо критерія, яким би треба орудувати при установленню поняття інтеліґента. Одначе, коли соціяльна природа інтеліґента ясна, коли його наймитство і неодержування безпосередньо надвартости безсумнівне, джерело заробітку очевидне, то ми й кажемо, що, хто не одержує надвартости в усіх її формах, той, безумовно, належить до трудового клясу. І коли такий інтеліґент є свідомий свого соціяльного становища, то він і сам твердо зачисляє себе до трудового клясу, працює в його рядах і становиться в соціялістичні кадри. При браку соціяльно-трудової свідомости він залічує себе до буржуазії, керуючись в цьому усвідомленням лише однієї культурно-психичної спільности з нею і способом свого життя. Такий інтеліґент цілком щиро думає, що його інтереси є спільні з інтересами буржуазії, хоч це в корні є помилка. Але нема свідомости! І тому ви бачите, що великі ґрупи інтеліґенції щиро служать буржуазії, допомогають їй визискувати фізичних робітників, не знаючи, що цим самим ця несвідома соціяльна ґрупа затягає мотузок і на своїй шиї.

Ми часто бачимо приклади повної безрадности цих інтеліґентських трудових ґруп: вони живуть злиденно, поневіряються у наймах, їх трактують иноді гірше, ніж „простих робітників", експльоатують не то що інтелект, а й душу, це-б-то свідомо нищать їх почуття льюдської гідности, обертають у духових холопів, а інтеліґентне трудове жіноцтво в духових і фізичних проституток, але, помимо всього того, ця інтеліґенція рішучо безрадна, не знає, за що вхопитись, де шукати порятунку? І безпомічно, жалко перемелює вона слова про несправедливість, образи і т. п., орудуючи етичними катеґоріями, не знаючи, що ці етичні катеґорії безсилі у міжклясових відносинах, що там, де є визиск праці, там мають значіння лише відносини праці і . . . відносини сили, економичної необхідности. Там дійсними можуть бути лише боротьба, а не виття про мораль, справедливість і т. д. Етичні постуляти мають своє значіння лише у внутрі-клясових відносинах, по-між членами одного клясу чи однієї соціяльної ґрупи, звязаної однаковими інтересами, прим., внутрі професійної трудової ґрупи члени її керуються принціпом рівности (справедливости) прав, але що може вдіяти „справедливість" наймита проти „справедливости" наймача? Вони тут цілком протилежні, а соціяльні протилежности рішаються тільки боротьбою, силою, а не мораллю.

Часто фізичні робітники (тепер особливо!) значно ліпше, розумніще розвязують ці суперечности: вони орґанізуються і гуртом борються проти визиску, вони страйкують, бють визискувача по кешені і навіть беруться крайніх засобів, засобів сили, — чому фізичне робітництво і вперлось в революцію, ідею насильного перевороту, як в єдинодійсний засіб визволення.

А чи так бореться трудова інтеліґенція? Хіба що її клясово-економично свідома ґрупа бореться, прилучившись до пролетаріяту, але

більшість ще хитається, а несвідома клясово частина її зовсім не бореться, а благає.

Пролетаріят не вагається страйкувати, коли відносини і гніт стали незносимі, нестерпимі, а інтеліґенція не страйкує.

Подивіться на народніх учителів: хіба вони не живуть у невимовних матеріяльних і духових злиднях, хіба вони не поневіряються, хіба по їх не топчеться всякий насильник, але чи вони страйкують? Ні, вони оніміли перед забобоном святости учительства і ніяк не додумаються до ідеї боротьби. Вони бояться позбавити „бідний люд“ світла науки, (часто дуже проблематичного світла!) і виконують свій обовязок. Ідея обовязку панує у їх над ідеєю боротьби, і тому вони пасивно підхиляють голову під обух обставин. Цю ідею покірности буржуазія внушає, нашіптує всім трудящим, тероризує нею слабі голови, але фізичне робітництво переросло вже страх перед моральним терором буржуазії і не боїться страйкувати, спиняти поїзди, електрику, машини, що виробляють всяке инше „світло“, без якого також люде не можуть жити, як і без духового — і страйкує! а учительство безсило благає про справедливість там, де про неї говорити просто не прилично — перед визискувачами праці!

Наш час крутолому вже навчив трохи трудову інтеліґенцію, і вона також пішла в боротьбу; свідома її частина прилучилась до пролетаріяту, півсвідома хитається по-між пролетаріятом і буржуазією, а несвідома клясово ще служуть буржуазії вірою і правдою. Так служить, як і взагалі несвідоме робітництво. Хіба темні поденщики і панські слуги не кладуть навіть свої голови за своїх визискувачів?

Цього ми бачимо навкруги чимало і тому маємо право цю частину трудової інтеліґенції зачислити до несвідомої клясово частини пролетаріяту.

За свою несвідомість трудова інтеліґенція платить своїм поневоленням!

Оскільки вона несвідома, ви можете бачити хоч би з того, що вона нарікає на страйки робітників, помогає їх придушувати, а в гірку для себе хвилину скаржиться, що фабричний простий робітник одержує за тиждень 600 корон, а він, якийсь конторщик, на місяць 500 корон.

Як це, мовляв, несправедливо! Він не розуміє, що несправедливо тут не те, що робітник дістає за тиждень більше, ніж він за місяць, а що він, конторщик, не бореться за свої інтереси.

Тут справа не в несправедливости оцінки праці, а в глупоті несвідомого панського наймита.

Робітник дістає більше, бо він боровся проти капіталіста, а конторщик дістає меньше, бо він горою стоїть за капіталіста. Тут з'явище свідомости клясової, з одного боку, і несвідомости — з другого.

Убивати свідомість робітників фізичних чи інтелектуальних — це велике мистецтво панування, це артистична творчість капіталістів, які виявляють в цьому напрямі дивний хист.

Позволю собі навести лише один блискучий приклад.

Яким гордим мужчиною стає простий швейцар, коли надіне одежу з блискучими ґудзиками і цяцьками, — це всім відомо.

Штукарі навіть байки про цапа з дзвоником пишуть і потішають людей, але чи не бачите ви сотні тисяч таких цапів з дзвониками хоч би в офицерстві?

Коли офицерами у війську були тільки поміщики з своїми синами, то було зрозуміло, чому вони підтримують „престол“ і панування визискувачів, бо то була їхня рідна справа, їхнє панування, їхні привилеї. Але коли буржуазія мусіла для охорони свого кольосального господарства ввести загальну військову повинність, тоді ряди офицерства потроху почали наповнятись представниками трудових клясів, і тепер в Росії і на Україні (та й у всіх державах, що були у світовій війні) більшість офицерства, безумовно, з плебеїв — сини селян, робітників і трудових інтеліґентів. По традиції їх виховувано в дусі колишнього панського офицерства, що охороняло право кріпацтва над селянами. Ці традиції у війську називаються військовими „традиціями“, військовим „духом“, „лицарським завзяттям“ і т. п. І сотні тисяч синків трудового клясу проходять через цю густу смердючу атмосферу забобонів і дурисвітства. Що ж стається потім? Бідолашні людці носять блискучу „форму“, їх називають „благородіями“, вони, по традиції, навчаються знущатись з „простих салдатів“, входять у смак зовнішнього панування і перетворяються в затятих слуг капіталістичного устрою. Служба капіталізмові, охорона його стає для їх питанням „чести мундіра“ і инших дурниць, пишно обцяцькованих словами про „батьківщину“, державу, культуру, справедливість.

Ці люде йдуть покірно в ярмо, як барани в багно, і заступають своїми грудьми своїх гнобителів, капіталізм.

Побувши в панських лабетах, ці люде гублять найменше почуття реальної правди життя і горою стоять за те, що вони самі мусять найбільш ненавидіти.

Вони ж бо є слуги капіталістичної держави, що живе виключно буржуазним терором. Держава капіталістів набирає їх на службу, на завойовування ринків, але вміє так виховати в ріжних традиціях, що вони охоче йдуть на смерть во імя неї. Що ж вони є по соціяльному становищу?

Наймити, простісенькі наймити, що продали право на свою дочасну смерть капіталістичній державі за жалування, чини, ордени, форму, титул „благородія“ і денщика. Плата в цих формах суґґестіонує офицерству дух покірности і відданости своїм наймачам остільки, що ці наймити в подавляючій більшости є вірними ляндскнехтами своїх панів, що дуже зручно задрапірувалися державою, нацією, культурою, справедливістю, правом і иншими цяцьками буржуазної фразеольоґії.

І ці сини трудового люду чередою йдуть в оборону капіталізму, хоч по суті вони мусіли би йти проти нього, бо капіталізм несе війну, безпосередню небезпеку для цих розцяцькованих слуг капіталізму, але бідні затуркані, оголомшені, духовно кастровані люде йдуть таки на смерть!

Навіть інстинкт самоохорони не викликає у їх критичних рефлексій в умі про безглуздя їх професії! От чого досягає буржуазія в оглуплюванні трудової інтеліґенції, частиною якої є, безумовно, офицерство, ці наймити, в більшости, навіть, сини трудового люду.

Між иншим, реальним прикладом є наше галицько-українське офицерство, що є синами переважно бідного селянства, але яке ж воно клясово темне, яке воно психольоґічно пансько-австрійське, яке воно до трудового люду вороже! Буржуазія може пишатись цим своїм утвором, цією катеґорією професіональних убийців во імя капіталізму, що згубили цілковито поняття реальної правди життя.

Я довше спинився на цьому прикладі, щоб реально вказати найтемнішу ґрупу трудової інтеліґенції, котра ще і в цей час героїчної боротьби трудового клясу за визволення лишається в рядах оборонців-наймитів капіталізму.

Оглядаючи инші ґрупи трудової інтеліґенції, ми можемо встановляти степень її несвідомости по степені її розцяцькованости, це-б-то по степені її значіння для охорони буржуазного устрою. В цьому напрямі буржуазія виявила дивний хист, виробляючи номенклятуру своїх слуг, табель про ранґи клясової несвідомости. Всякому очевидно, що фізичне робітництво, надто сільський темний пролетаріят, виявляє значно більше свідомости, ніж цей справді духовний пролетаріят трудової інтеліґенції.

* * *

Друга ґрупа інтеліґенції, котру ми називаємо буржуазною, має основну прикмету ту, що вона дістає заробітню плату, яка перевищує самий широкий інтеліґентський екзістенц-мінімум, це-б-то вже має змогу скупчувати капітал, щадити його і здобувати через його ріжними способами частину надвартости. Вона вже дістає за свої здібности р е н т у.

Управитель маєтку дістає від поміщика, як його наймит, добре утримання і поверх того приплату за здібности.

Ця приплата виростає часто в поважну суму. Напр., головний управитель маєтками Терещенка на Україні одержував річно 40.000 карб. (ще до війни). Прожити в Київі можна було тоді (навіть р о с к і ш н о-буржуазно) за 15.000 карб.

Отже „чистого" він міг лишати що-року 25.000 карб., які представляють ні що инше, як „ренту здібностей", котра вказує, що він н і б и-т о орудує реальним капіталом (капіталізуючи з 5%) в 500.000 карбованців! Ясно, що ці 25.000 карб. є частиною надвартости з праці всіх тих людей, які працювали на Терещенка, але цю надвартість головний управитель отримував п о с е р е д н ь о (через капіталіста), що є лише певним способом відносин до знарядь продукції, я б назвав його с п о с о б о м і н т е л е к т у а л ь н о ї с п і в в л а с н о с т и.

Коли б же цей управитель за якихсь 10 років зібрав (разом з нагородами — extra) прим., 300.000 карб. і купив собі маєток чи фабрику, то він би витискував надвартість безпосередньо, вже як самостійний власник знаряддів продукції.

Цей шар інтеліґенції, що одержує надбавку над прожиточним мінімумом, як соціяльно, так і культурно-психольоґічно, представляє чисту буржуазію, що проходить стадію високооплачуваного наймитства, лише як період передвступу в буржуазний ряд. Інтереси цієї ґрупи, безумовно, протилежні інтересам трудових мас, а тому консеквенції тут ясні: хто дістає ренту, той приймає участь в пограбуванні чужої праці.

Буржуазна інтеліґенція ніколи не страйкує, а навпаки — душить всі страйки трудящих.

Щоб ця інтеліґенція була обєктом соціялістичної турботи, про це не може бути мови. І хто говорить про інтеліґенцію, той повинен твідомо знати, про яку інтеліґенцію говорить? Коли за прикмети інкеліґенції вважати певну степень інтелектуального розвитку, то й найкращою інтеліґенцією є . . . буржуазія. Але нам цікаво знати, що таке є трудова інтеліґенція особливо і які є инші види інтеліґенції.

Отже шар буржуазної інтеліґенції опреділяється знов-таки по її соціяльно-економичному становищу, нам важно знати, з чого вона живе, і ми знаємо, що з „ренти здібности і знання“. Цей шар складається переважно з техників усякого фаху, юристів, духовенства, науки то-що. Вона служить капіталізмові безпосередньо в підприємствах або посередньо — на службі держави. Вона розвиває науку, технику, адміністрацію, право капіталістичного устрою і за це одержує платню, відповідно здібностям і фаховій досконалости. Особливо цікава тут ґрупа адвокатська, яка є боєвим аванґардом буржуазії, що безпосередньо обороняє інститут власности і керує звязаними з ним відносинами. „Право“ — це боєвий прапор усіх юристів, але право буржуазне. Ґрупа духовенства — це важка артилєрія капіталізму, бо орудує богом і релігійною суґґестією спеціяльно для гноблення протесту і бунту, для залякування темних мас грізними надприродніми силами.

Як трудова, так і буржуазна інтеліґенція багато має ґрадацій заінтересованости надвартістю в ріжних її суспільних формах, і тому провести якусь соціяльну межу між ними тяжко. Межа ця установлюється на основі культурно-психольоґічного самоозначення: часто представники буржуазного типу переходять на службу трудовим масам в боротьбі за їх визволення, стають соціялістами, і навпаки — типові представники трудової інтеліґенції через свою несвідомість щиро служать капіталізмові, це-б-то скріплюють свою неволю.

З обох шарів інтеліґенції можна виділити одну ґрупу, що має спільну прикмету, а власне: вона не приймає безпосередньої участи в господарському процесі, а стоїть по-за господарством людським, це власне ґрупа мистецтва, науки і релігії. Служення обєктивній науці, переживання релігійне, творча мистецька емоція — це не має в собі господарського елєменту і задовольняє ту таємну, але могучу, потребу людського духа в переживаннях спеціяльного характеру.

В Росії і на Україні часто думають, що оця ґрупа власне і є інтеліґенція. Навіть витворився погляд, що найбільш почесна рола людини — це роля артиста і письменника і що тут ніякої „економики“ нема: це-б-то в першу чергу служення істині, красі, науці для всіх людей.

Але характеристично тут одно, що люде не знають, куди зачислити письменника, який, прим., заробляє 100.000 карб. на рік або зразу дістає за „збірник творів“ міліон; куди зачислити співця, що „за виступ“ дістає одну-дві-пять тисяч карб. (беру цифру з довоєнного часу).

Очевидно, що тут ми маємо діло з характерним з'явищем природної монополії. Це не та монополія, яку встановлюють пани життя і охороняють „законами“ чи иншими засобами соціяльного характеру. Тут просто людина має те, чого не мають инші люде: талант. Бас Шаляпіна — його монополія, хист Горького, Винниченка — це все монополії. Ціни за свої „виступи“, „твори“ то-що вони назначають по згоді, тут нема ніякого критерія, реґулятора, хоч і є навіть „конкуренція талантів“, але принціпово самий найменший талант установлює ціну самовольно, сам, або також самовольно „споживач“ їхніх „виступів“, „творів“. Коли в господарсько-економичних відносинах ми бачимо монополію, то чуємо себе безсилими проти неї. Знаємо навіть, що вона — штучний продукт орґанізації, але нічого не можемо вдіяти індивідуально. І тоді ми орґанізуємось, щоб шляхом самопомочі, утворивши орґанізацію для задоволення тих потреб, які обслужує монополіст, визволитися од фатальної сили монополії. Ми бачимо, як капіталізм намагається досягти монополії в продукції, поділі. Для цього він творить картелі, синдикати, трести, зосереджує всю сировину в одних руках, в розпоряджені одного центру. Сила його величезна при монопольному пануванні в якійсь области. І ці монополії — з'явища історичного порядку, тимчасові, але яка ж сила монополії природної! Один лише порятунок є тут — що природна монополія диктаторствує над тим, що не є першою потребою. Її предмет — роскіш, вища радість, без якої люде могли б в крайнім разі обійтись і багато людей обходиться.

От через що, коли Бальмонт бере 10 або 25 карбованців за рядок вірша, то тут нема якогось закону, опріч закона монополії на талант.

Буржуазія платить величезні ціни за „насолоду“ в театрі, цирку, за предмети мистецтва або спорту. В Льндоні „чемпіон борні“ одержав торік 5 міліонів франків, співака якийсь підрядився в Америку на сезон за 1 міліон долярів . . . Таких і подібних фактів багато є . . . вони показують, що, хто платить такі гроші, той їх не заробив своїми руками, а хто бере такі ціни, той також знає, що вони не зароблені. Це „рента таланту“, господарство на своєму монопольному „знарядді продукції“.

І коли ці „творці“ цим способом експльоатують смак буржуазії до „краси“, то вони посередньо (через буржуазію) приймають участь в суспільному розподілі надвартости. Особливо інтеліґенція гарячкує біля вишукування в собі „чогось ориґінального“, якогось таланця, щоб щось „співати“ або „грати на сцені“, або гуркотіти на роялі чи мазати фарбами. Тисячі і тисячі цього люду пнеться в школи, академії, консерваторії з жадобою задовольнити спрагу шукання чогось, що би потім „показувати“, співати, віршувати, писати, малювати, щоб здивувати, оперіщити уяву буржуа, заохотити до, купівлі. Оця гарячка есть шукання ренти, плати за монополію!

І оцінка таланту хіба є яка инакша, як плата „за удовольствіє“ од його, як рекордна ціна, яку платить буржуй? Чи хоч один худож-

ник-маляр робив виставу образів в селі? Чи туди їздять концертувати на роялі? Чи там добиваються бенефісу? Чи туди їздив Шаляпін чи який инший монополіст? Ні, там нема чим платити, там не цікаво співати, не цікаво слухати хвалу, бо там хвала можлива тільки в формі „естетичного захоплення“, а це не промовляє творцеві до серця... Монополісти на таланти свідомо реалізують свої „монопольні права“ тільки в буржуазному суспільстві, де є багато наздираної надвартости і є чим платити.

Вся ґрупа рантьєрів-монополістів працює для буржуазії, а чим може платити буржуазія? Лише надвартістю... Через те так божевільно-мало соціялістів в цій ґрупі рантьєрів, так само як і в буржуазії. Я не чув, щоб якісь великі артисти, поети, малярі, співаки, музиканти були соціялістами. Иноді трапляються, але світовий пантеон мистецтв і науки страшенно бідний на соціялістів. Він має „друзей человѣчества“, але не має друзів трудового люду, який на їх працює і своєю страшною працею оплачує їхні міліонні гонорари.

Цю ґрупу треба, безумовно, зачислити до буржуазії. Що це буде правильно, показує велика революція: хто з їх служить революції трудового люду? Одиниці, лише одиниці..., а „творча маса“ служить буржуазії і тепер по-вовчому виє за зруйнованим кодлом капіталізму, доходить до розпуки (Л. Андреєв, А. Купрін, Мережковський і ин.).

На боці революції в Росії вказують Горького, на Україні — Винниченка, а де ж останні великі, прославлені? Їх нема в справжній революції. Вони або з чорною сотнею, або в кращому разі тущюються біля тієї многословної революції, котра мусить бути і „революцією“ і... зберегти капіталістичний устрій. О, перед революцією вони з охотою готові були помахати папіряним томагавком, а як вона прийшла ... прищулились, як бідні цуцики, до ніг хазяїна свого — буржуазії або її прихвостнів, і тихо скиглять за „порядком“.

Оцей сорт артистично-мистецько-науково-літературної інтеліґенції й на Україні нахабно дзявкотить про якесь своє право „представлять“ народ, „вести“ його, „учити“ і т. д., провокувати на революцію, а коли революція прийшла, то вони сховались під крило буржуазії, полізли в монархизм. Аж виють з болю, бажаючи служити буржуазії, захистити капітал від революції, нахапати більше ренти за талант.

* * *

Загалом про інтеліґенцію можна сказати, що вона перш над усе не представляє чогось цілого: в суспільному розумінні вона не є клясом, вона представляє інтелектуальну частину инших клясів трудового і нетрудового.

Трудова інтеліґенція загалом має меншу клясову свідомість, ніж пролєтаріят. Її з повним поки-що правом можна назвати несвідомою частиною пролетаріяту. І тільки перемога пролєтарської революції дасть могучий імпульс для розвитку свідомости у цієї важної ґрупи трудового люду. Тоді ця ґрупа понесе свої знання, хист, тугу

за шуканням істини на службу всьому своєму, а не ворожому клясові. Од цього виграє і сама пролетарсько-трудова культура і сила.

Для збудування соціялістичної держави також потрібна інтеліґенція, як вона була потрібна і для буржуазної. Розвиток громадського господарства потрібує участи і праці великих сінтетичних розумів, великих талантів.

Соціялістичне суспільство мусить зрозуміти велику культурно-творчу ролю талантів і тому буде їх дбайливо плекати, доглядати, піклуватися за їх, даючи відповідну компензату за природні монополії.

Буржуазна інтеліґенція при зруйнуванні капіталізму згубить ґрунт під ногами і мусітиме піти на службу соціялістичному суспільству. Другого виходу, як буржуазії, так і їй, нема: вона мусить перетворитись в трудову масу і включитись в царство праці.

Трудова інтеліґенція безпосередньо заінтересована в розбитті капіталізму, і тому ідеольоґія революційного соціялізму включає її в комплекс трудових мас.

Пролетаріят, трудове селянство і трудова інтеліґенція — ось та трудова більшість, яка мусить взяти і візьме на свої плечі вагу великого обовязку — утворити чисто трудове суспільство, це-б-то соціялістичну державу. Тільки така більшість зможе перемогти силу капіталізму, а сам пролетаріят не зможе цього досягти, бо він справді є аванґардом революції, армією її є трудове селянство, а офицерством природньо може бути інтеліґенція, як в аванґарді, так і в армії.

В житті власне це й бачимо: вождями революції є соціялістична інтеліґенція.

Через те задачею соц. партії може бути лише орґанізація правильної боєздатної армії соціялізму. Таку армію тепер творить трудова інтеліґенція, вносячи розум і хист в діло. Пролетарі і селяне також свідомо працюють в революції, але розробка стратеґії, сформулування стремлінь трудового люду в ясні поняття, — це діло інтеліґентної части. Коли пролетаріят і селянство станугь на вершку інтелектуальної культури, тоді й саме поняття інтеліґенції відпаде, бо увесь народ стане інтеліґенцією. Тоді слова народ і інтеліґенція — будуть сінонімом, але це вже станеться після довгої еволюції самого соціялістичного суспільства.

Говорити тепер про трудову інтеліґенцію для соціяліста значить одно — творити з несвідомих трудових мас, свідомі, це-б-то інтеліґенцію. Свідомі соціялістичні люде — це є наша інтеліґенція, розвиток якої до найвищих верховин інтелектуальної сили мусить бути найбільшим бажанням соціяліста.

Вербування соціялістичної інтеліґенції з дотеперішньої несвідомої (несоціялістичної) є одною з задач соціялістів-революціонерів, які знають, що як пролетарі, так селяне і інтеліґенти, лише тоді стають соціялістами, коли їх освідомити.

Трудова інтеліґенція по своєму соціяльному становищу кровно заінтересована в перемозі соціялізму, отже одштовхувати її, зачисляючи авансом в буржуазію, було б просто недоцільно, шкідливо для соціялізму.

VI. Проблєма соціялізації.

I. Загальні поняття.

Соціялізація господарства є головною ідеєю соціялізму. Вона означає таку орґанізацію суспільного господарства, при котрій теперішній поділ участників продукції зникає: поняття хазяїн і робітник зливаються в одно і то в масштабі цілого суспільства. Це по суті ідея трудового господарства, в котрому й тепер є таке відношення праці, в якому нема окремого хазяїна і окремого робітника, а є лише трудовий господарь. Розуміється, теперішнє індивідуальне трудове господарство лише тим і нагадує соціялістичне, що воно є молекулою соціялістичного устрою. Воно є тепер родина насамперед, а родина має в собі два заложення — біольоґичне і соціяльно-господарське. Коли ми візьмемо її, як біольоґичну одиницю, то хоч вона і вдовольняє нашій трудовій вимозі, але соціялістичною вона стане лише тоді, коли господарсько-соціяльно переступить свої межі і орґанізаційно зіллється в більш-менш широкий союз з иншими родинами-господарствами. І цей поширений звязок вже буде з'явищем чисто соціяльного, а не біольоґичного порядку, і родина буде частиною соціялістичної системи, а не самостійною господарською ґрупою. Соціялістична система — це обєднання людей біля знаряддів продукції, спільна праця, спільне господарство, ведене по одному спільному плянові.

Коли ми візьмемо теперішню фабрику, то бачимо, що вона обєднує багато чи мало трудових одиниць біля знаряддя продукції (машин, інструментів, сирових продуктів то-що). Ці люде звязані певною формою орґанізації праці — фабрикою — і не можуть розійтись на всі боки без того, щоб праця не спинилась. Очевидно, певні індивідуальні одиниці можуть одійти, але їх негайно заступають инші робочі одиниці, і орґанізована праця продовжується. Що більша фабрика, що більше в ній знарядь, то складніща в ній праця, а ця складність виявляється в діференціяції механичних процесів, це-б-то в техничному поділі праці, котрий є необхідною умовою більшої видатности (продукційности) праці в певну одиницю часу.

З погляду орґанізації праці, теперішня фабрика представляє певну єдність, певний робочий механизм, котрий матеріяльно виявляється хоч би в образі машини: машина є самоцілою єдністю при всій хоч би як далекій ріжноманітности її частин і їх окремих механичних функцій. Але, з погляду суспільного, фабрика представляє два різкопротилежних соціяльних світи: природний власник фабрики (індивідуальний чи колективний), власник мертвих знаряддів продукції — з одного боку, і власник живої робочої сили, власник праці — — з другого. Власник-капіталіст і робітник. Кажучи инакше — власність на знаряддя продукції віддїлена від праці. Власник знаряддів всі вироблені продукти, це-б-то всю вкладену в їх суспільну вартість праці, забирає собі, а витворцям продуктів віддає не всю цю вартість, а тільки необхідну для їх фізиольоґичного істнування заробітну плату, залишаючи собі додаткову вартість, котра потім суспільно поділяється між ріжними суспільними елементами (фабрикант, банкир,

купець, держава і т. д.). Очевидно, що інтереси капіталіста в тім, щоб ця надвартість була більша, щоб прибуток його більшав абсолютно і більшав відносно, це-б-то, щоб робітник працював довше і заробітку брав менше. Інтереси робітника протилежні: робити коротше, заробляти більше.

Ця протилежність інтересів виникає через неоднаковість природи доходу. Капіталіст не приймає участи в роботі (акціонер часто не знає, хто робить, хто завідує роботою), а між тим одержує частину вартости (надвартість). Чому? Тільки через те, що він володіє знаряддями продукції. Значить, його дохід — з права власности, а робітник одержує частину виробленої ним вартости (заробітну плату) — значить, його дохід з своєї праці. Дохід капіталіста — нетрудовий, дохід робітника — трудовий.

Очевидно, щоб здобути дохід, капіталіст мусить користуватись найманою, це-б-то чужою, працею, через те надвартість може істнувати лише в капіталістичних підприємствах, що користуються найманою працею.

Головна мета капіталіста — одержати яко мога більш надвартости (абсолютно) і яко мога більший процент надвартости (відносно) на вкладені ним капітали (в землю, в знаряддя, в заробітну плату). Цілком инакший інтерес робітника: збільшити заробітну плату, зменшити робочий час. В цьому протилежність інтересів, глибока соціяльна прірва між капіталістами і робітниками. Ніяк инакше цю прірву засипати не можна, як лише обєднанням знаряддів праці з самою працею, усуненням приватного власника від землі і знаряддів, а натомість установлення спільної трудової власности на їх. Це і є проблема соціялізації капіталістичних господарств, це-б-то обернення їх з капіталістичних в суспільно-трудові. Фабрика не дозволяє инакше усунути приватного власника, як з тим, що власність на неї мусить лишитись вже колективною, як орґанізація праці на ній і далі мусить бути також колективною, і що добутки з праці мусять роспреділятися між усіма по якомусь справедливому модусові. Коли взяти всю індустрію, всі фабрики, залізниці, шахти, заводи то-що, то соціялізація їх мусить відбутись по одному типові і звестись до скасування приватної власности, як приватно-індивідуальної, так і приватно-ґуртової. Що-до останньої форми, то це також зрозуміло, бо передача, приміром, фабрик у власність робочих колективів була б фактично зовсім не соціялізацією, а лише колективізацією приватної власности: замість приватних акціонерно-капіталістичних підприємств були б приватні паєві трудові спілки. Соціялізація індустрії значить — скасування приватности власности, це-б-то усунення кількох власників (хоч би й колективних) і встановлення натомість лише одного власника — суспільство, орґанізоване в певну державно-суверенну одиницю. Ідеальним єдиним власником є суспільство всього світу, інтернаціонал людськости. Але поки інтернаціоналу людськости нема, доти соціялізація мислиться в окремих державно-суверенних одиницях, після соціялізації котрих наступить загально-світова соціялізація. Поки що соціялізація предполагає державне суспільство і його трактує, як єдиного власника. Таким чином, соціялізація, як реальна проґрама, є соціялізація знаряддів продукції в кожній державі окремо,

і поки держави будуть національними (це натуральна клясифікація людськости), доти соціялізацію можна і треба мислити в національно-державних межах. В більшости ці національно-державні межі предполагають ріжні економично-господарські типи: хліборобський, лісовий, гірничий, а частіще змішаність цих типів господарства і поділ їх на обробляючий і добуваючий, а по формі — капіталістичний і трудовий.

Коли ми вище говорили про соціялізацію індустрії, то мали на увазі капіталістичну індустрію, а нічого не говорили про трудову. Також ми брали індустрію, це-б-то обробку продуктів, а не брали господарства добування продуктів, яким в першу чергу є сільське господарство, як капіталістичне, так і трудове.

Ми знаємо, що обробляюче господарство має вже готовий сировий продукт: або витворений природою в своєму стихійному рухові раніш (викопні скупчення — сіль, нафта, вугіль, всякі руди) або витворювані силою орґаничного росту без участи людської допомогової праці (сільсько-господарські обєкти, в тім числі худоба й ліс), але такі, що в обробку поступають потім переважно в виді матеріялів, а не живих орґанізмів. Добуваюче господарство в тій части, що має діло з живими орґанізмами — хліборобство, лісоводство, скотарство — одріжняється від обробляючого господарства настільки сильно, що анальоґії тут майже не можливі, в усякому разі — вони дуже штучні й умовні.

От коли ми беремо капіталістичне індустріяльне господарство, то стверджуємо, що воно мусить зберегти трудову спільність участників і після соціялізації і що власне соціялізація тут можлива при умові, коли всі робітники не розійдуться на всі боки, що трудовий процес тут можливий тільки при збереженні орґанізаційної форми праці — колективу. Ми вимагаємо тільки усунення приватного власника знаряддів, а орґанізацію праці мислимо і далі, як колективну на кожному підприємстві, і власність мислимо, як колективну — всього суспільства. Праця як до тепер велась по одному плянові власника-капіталіста, так далі буде вестися по одному плянові нового власника — суспільства. Єдність пляну, єдність господарської волі є тут передумовою соціялізації: де не буде одного власника — суспільства, а хоч би й були колективи-власники меншого обєму (трудові спілки), там вже не буде соціялізації, а лише приватна колективізація власности. Отже соціялізація власности в індустрії предполягає вже певну орґанізацію праці, більшу або меншу колективність її в кожному господарському підприємстві і повну колективність її з народньо-господарського погляду, з загально-суспільного погляду, що установлюється єдиним власником-суспільством. Технично вся господарська праця буде поділена на окремі господарські підприємства, але все господарство буде єдиним, бо матиме одного власника, одну волю, один плян.

Чи колективізація праці є вже готовою передумовою і в сільському господарстві, чи й там після усунення приватних власників праця залишиться колективною по підприємствах? Ні, не тільки не залишиться, а її там просто нема. Усуньте поміщика, і ви там можете зразу завести, поділивши землю, не одно, а десятки, сотні чи тисячі

менших підприємств, все-таки господарство вестиметься в цих окремих підприємствах, тоді як на цукроварному заводі ви цього не можете зробити, бо не можна один завод розпорошити на десятки, сотні, тисячі менших підприємств. Ділити цукроварню, як землю, не можна, бо це значить — просто знищити її! Отже природа індустріяльного господарства (велико-виробницького) цілком одріжняється од природи капіталістичного сільського господарства: в одному праця є колективізмом, а в другому — переважно простим співробітництвом. І коли проблему соціялізації там рішається просто усуненням приватної власности на знаряддя продукції, то в другому — соціялізацію доводиться мислити не лише в напрямі усунення приватної власности, а й в напрямі нової орґанізації праці.

Ми вже знаємо, чому це так. Раніш я пробував довести в загальних рисах, що земля не єсть „знаряддя продукції" в умовному розумінні сучасної політичної економії. Знаряддя продукції є твором людським, при їх допомозі людина обробляє матеріяли, а не виробляє, не творить їх. Знаряддя продукції прикладаються людиною до матеріялу, котрий пристосовується обробкою до потрібного для споживання виду, тоді як земля ні до чого не прикладається, земля нічого не обробляє, а навпаки: до землі прикладаються знаряддя продукції, що є передаточним механизмом живої людської енерґії, праці, які не пристосовують землю, як матеріял в індустрії, до потрібного для споживання вигляду, а лише використовують субстанцію землі в виді вирослих з неї живих орґанізмів, котрі не обробляються землею, а витворюються її творчою силою і лише потім в мертвому стані, в стані матеріялів, поступають в обробку.

Земля — не знаряддя продукції, а природа. Соціялізації підлягає не природа, а тільки знаряддя продукції, при котрих тільки й можлива соціялістична орґанізація праці. Соціялізація є проблемою орґанізації праці, а не тільки проблемою власности.

Через те, коли ми говоримо про соціялізацію індустріяльного господарства, то це значить що иншого, ніж соціялізація сільського господарства: в індустрії праця вже орґанізована капіталом на колективних основах, продукція тут вже ведеться великими колективами людей при знаряддях, що вимагають цієї колективности, без якої просто вона не мислима. Соціялізація капіталістичної індустрії значить — усунути поділ учасників на хазяїна і робітників, усунути поділ доходу на необхідну і додаткову вартість, перетворити дохід в одну катеґорію трудового доходу, усунути приватну власність на знаряддя, а установити суспільну власність, це-б-то, кажучи коротко — перетворити капіталістичне господарство в трудове.

В сільському господарстві, як добуваючому, ми не бачимо (як в трудовому, так і в капіталістичному) тієї необхідної колективізації праці, яка є в індустрії, в обробляючому господарстві. Тут є дрібне індивідуально-родинне, без поділу праці, господарство, переважно вже трудове. Капіталістичне сільське господарство є капіталістичним лише через використовування власности і найманої чужої праці, але воно не є по суті великим виробництвом. Риси великого

господарства воно носить лише в процесі обробки продуктів, а не витворенні їх, це-б-то лише там, де вже кінчається сільське господарство, а починається індустрія.

Тут після скасування приватної власности на землю господарство може вестися дрібно-індивідуальне, праця ще не орґанізована колективно. Власне тут і є питання соціялізації праці, а не лише власности на землю.

Через те все і ще багато иншого, про що я говоритиму далі, проблема соціялізації в індустрії і в сільському господарстві рішається на основі ріжних даних і вимагає спеціяльного розгляду і досліду. Ми побачимо далі, яку плутанину натворили соціялістичні партії з питанням „соціялізації землі“, як вони безпомічно загнались в тупий кут, з якого нема виходу без перегляду основних предпосилок.

Особливо, коли ми торкнемося цієї проблеми в постановці російських партій, марксистів і соц.-революціонерів, погляди яких механично усвоювали наші партії і разом з ними заганялися в тупий кут.

Отже зупинимось на загальній ідеольоґії цих двох ґруп що-до питання про соціялізацію землі.

2. „Соціялізація землі“ і російська соціялістична ідеольоґія її.

Основні потреби людські — харчування, одежа, житло — задовольняються господарством біля землі, в звязку з землею. Помимо землі людина жити не може, а тому мати землю є абсолютною необхідністю. Отже суспільство, як таке, мусить орудувати землею в інтересах всіх громадян. Право кожної людини на землю є природне, а тому суспільство, що позбавляє велику часть громадян цього права, робить насильство. Власне, капіталізм є системою, що живе, завдяки цьому позбавленню части громадянства права на землю.

Капіталізм власне живе через те, що він монопольно розпоряжається землею. Щоб капіталіст мав змогу одержувати надвартість, він мусить мати на ринку праці вільні робочі руки. І він їх має. З безземельних рекрутується пролетарська армія, що дістає підкріплення з резерву, а „робочий резерв“ — це реґулятор заробітної платні: коли резерв зменшується, приток свіжих робочих рук спиняється, тоді заробітна плата підвищується, і навпаки.

Утворювання трудового резерву можливе лише при умові монополії власників на землю. Так в дійсности і є: коли б у нас монополію на землю скасувати, то всі робочі руки знайшли б собі при землі роботу, і промисловий капітал мусів би пережити цілковиту катастрофу (як би робітників з-за кордону не пущено).

Резервна армія праці — це наслідок монопольного захвату землі і причина розвитку капіталізму, основний фактор пониження заробітної платні і збільшення для панів надвартости. Це ясно, і ніяка софістика визискувачів або сліпців не може затуманити цієї ясности. Знищення резервної армії праці і удар по капіталізму — це стало метою соціялістів-революціонерів, через що вони висунули

льозунґ соціялізації землі, без огляду на все: мусить бути негайно зреалізоване право людини на землю! Льозунґ соціялізації землі остільки суперечить капіталістичній дійсности, що зреалізування його значило б соціяльну революцію.

Але не так поглянули на це марксисти! Навіть тепер, весною 1918. року, можна було читати в „Робітничій Газеті“ статтю під назвою: „Соціялізація землі чи контр-революція?“ з наміром довести, що соціялізація землі є контр-революційний льозунґ . . . Чому?

В питанні про соціялізацію землі обидві соціялістичні школи розійшлися так далеко, що якось тяжко уявити потрібний сінтез. На цьому питанні виявилась вся глибина прірви, яка справді є між двома світоглядами. Тому мусимо спинитися на цьому питанні докладніще.

Марксисти вчать:

Людськість в господарстві йде з силою необхідности через капіталістичну фазу. Знаряддя продукції належать приватним власникам. Земля також є знаряддям продукції і тому підлягає всім законам капілістичного суспільства, як знаряддя, це-б-то в першу чергу вона є приватна власність. Капітал концентрується, земля — також. Селяне через концентрацію земельної власности пролетарізуються. Це збільшує число і силу пролетаріяту, загострює клясові суперечности, приближує час конфлікту з капіталізмом, це-б-то соціяльну революцію і, натурально — соціялізм.

Пролетарізація селянства є необхідний історичний процес. І тому бажаний. Всякі заходи, що затримують пролетарізацію, — назадництво. „Соціялізація землі“ є контр-революційний льозунґ, бо він затримує пролетарізацію, несе з собою дрібне виробництво, руйнує зразкове культурне (велике!) господарство, закріплює „общину“, котра є неґативним зразком дрібного виробництва, зразком консервативности, техничної одсталости. Всяка соціялізація землі в межах капіталістичного ладу є утопія, селянська „община“ з дрібним виробництвом — дрібно-буржуазна мрія. Вони (марксисти), всупереч соціялістам-революціонерам, висувають націоналізацію (удержавлення землі) або муніціпалізацію. Соціялісти-революціонери є партія дрібного селянства, дрібної буржуазії, що хоче зберегти його пануючу ролю з дрібним виробництвом. Це — дрібно-буржуазний світогляд, дрібно-буржуазний соціялізм, що опирається на одсталість. Це партія соціялістів-реакціонерів!*) Українські марксисти також повторювали це слідом за московськими.

Всякі розмови і писання російських марксистів були варіяціями наведеного вище ряду тверджень, сварка почалась від початку 80 рр. і ведеться й досі. Марксисти вказували, що капіталізм йде в Росію, що община впадає і незабаром впаде під ударом історичної діялектики ка-

*) Особливо уперто кричав батько російського марксизму Плеханов, що соціялісти-революціонери є соціялісти-реакціонери. Це, мабуть, була відповідь Бакуніну, котрий назвав соціяль-демократію реакційною партією. Бакунін, що поклав великі заслуги біля обґрунтування революційного соціялізму, був непримиримим ворогом марксизму. В національній справі, в питанні про ролю общини, Бакунін стоїть безмірно вище всіх марксистів, і його передбачування що-до революційної будучности Росії до певної міри справджуються, в усякому разі більше, ніж штучні схеми російських марксистів-доктрінерів.

піталізму, що ніякого „особливого шляху“ Росія не має. І коли зріст капіталізму був очевидним фактом, коли община справді падала, розкладалась, то марксисти святкували перемогу, вказуючи, що коли справджується їх погляд на еволюцію „общини“, то, значить, вся ідеольоґія марксизму є правильна.

Постійний занепад общини був фактом, капіталізм ішов, як слон в молодняку, і трощив, але це ні крихти не було доказом правильности марксистських доґм, позаяк марксизм взагалі є концепцією індустріяльного соціялізму, його критерії не до прикладу в аґрарному суспільстві. Навіть занепад общини не є натурально-необхідний процес, а штучний, викликаний і споводований насильством, позаяк капіталізм є системою насильства, чого марксисти не відкидають.*)

Соціялісти-революціонери в справі соціялізації землі вчать:

З погляду добра конкретної особи і всього трудового люду, треба вести боротьбу за його визволення, не ждучи, поки капіталізм перетвориться в соціялізм. А позаяк такого перетворення ніколи не буде, бо капіталізм є протилежністю соціялізму, то тим більше треба вести цю боротьбу. Ждати соціялізму від капіталізму і спеціяльно для цього „йти на пролетарізацію“ було б абсурдом, котрий нічим не може прислужитися добру трудящих мас, та й взагалі ця теорія — „чим гірше, тим ліпше“ — глибоко ворожа трудовому людові і симпатична може бути лише капіталістам.

Соціялісти-революціонери мають один критерій громадської поведінки і боротьби — добро конкретного трудового люду, а не будучого абстракта. А тому, що ближче до соціялізму, то краще; за соціялізм треба боротись негайно! Що більше елементів соціялізму можна ввести в життя тепер, то краще. Отже треба тепер же боротись за соціялізацію землі, бо це відповідає інтересам трудових мас і ідеалові соціялізму.

Байдуже, що це суперечить теорії пролетарізації селянства, бо соціялізм є ідеалом зовсім не пролетарізації, а навпаки: соціялізм має своєю метою именно соціяльне знищення пролетаріяту шляхом знищення капіталізму. Капіталісти і пролетаріят є льоґічними катеґоріями капіталізму, і власне вони обидва мусять бути знищені, щоб натомість прийшло трудове суспільство, котре ми розуміємо, як

---

*) Причин для розкладу общини було де-кілько. Головну ролю грала соціяльна політика царизму, котрий не мав інтересу в збереженні общини чи взагалі селянського добробуту: селянство було джерелом прибутків для держави, яко платник посередніх і безпосередніх податків. При виділі селянських наділів з панських маєтків селянам було одведено гірші землі. Община для уряду була зручною формою для фіскально-фінансової політики: круговою порукою селяне відповідали за кожного окремого члена, що був неспроможний платити за себе податки, і цим підривалось в громаді добровільне почуття справедливости. „Община“ з добровільної орґанізації оберталась „круговою порукою“ в примусову спілку, це-б-то община ґубила свій основний дух — спільність і признання рівного права на землю. Але найбільшою силою, що руйнувала общину, був капіталізм. Капіталізм обертав землею на ринку, а общинна земля не входила в торговий оборот, через те общинники не могли здобувати кредиту під землю і використовувати її, як всяке майно: продавати, заставляти то-що. Коли взяти власника і общинника, то при всіх инших рівних умовах, власник мав перевагу, користуючись торгово-земельним оборотом: продажою, заставлянням землі

соціялістичне. Ось через що трудове господарство теперішнього суспільства, що не має иншого звязку з капіталізмом, як лише що воно є жертвою його гніту, не повинно бути знищене, а навпаки — воно є реальною базою для орґанізації нового, соціялістичного суспільства. Трудове господарство не є льоґичною катеґорією капіталізму — це треба твердо усвоїти, щоб не доходити до марксистського нерозуміння в справі общини.

Община є певною правовою формою відносин до землі, формою приложення праці до землі, власне — трудовим відношенням, в основі котрого лежить право людини на землю і то — рівне право. Тут трудовий принціп виявився в формі високого, соціялістичного типу, хоч степень розвитку цієї форми ще не велика і задачою суспільства є розвивати її. Община не є соціялізмом, як зародок не є людиною, але община є ембріоном соціялізму, всупереч голословним твердженням марксистів, що вона лише рудімент доісторичного примітивного комунізму.

В боротьбі за народні конкретні інтереси община є суспільною базою, на якій можна орґанізувати цю боротьбу. Це не вгадування, пророкування про соціялізм, який поки що є абстракцією, а це реально — живий зародок соціялізму, це само життя. Коли подбати, укріпити общину, то цим заложиться ґрунт для соціялізму без накликання нібито „необхідної“ пролетарізації; з цього зародку виросте соціялізм, як велике дерево з малого зернятка, шляхом боротьби і еволюції аж до того часу, коли соціяльна революція змете капіталізм.

Власне не виростати з капіталізму мусить соціялізм, а випирати капіталізм з життя революційною боротьбою. Марксистська доґма про „капіталізм, що має породити соціялізм“ мимоволі насовує думку, що коли швидчий прихід соціялізму залежить од швидчого розвитку капіталізму, то всякий соціяліст повинен власне сприяти, допомогати розвиткові капіталізму! Тоді, виходить, зовсім не треба боротись з капіталізмом, а всіма силами підтримувати його, значить, соціяліст повинен, замість орґанізації боротьби, одкрити шинок і набувати капітал! До такого абсурду веде ота марксистська доґма. Ми, соціялісти-революціонери, допомогати капіталізмові не будемо, а навпаки: будемо його

то-що. Селянське суспільство з цього боку було в дуже невигідному становищі супроти власницького світу, котрий часто обертав землю, щоб одержати приріст риночної ціни, оту суспільну ренту, що власникам постійно приносить величезні суми нетрудового доходу. Власники обертали землею, як капіталом, а общинники — ні. В капіталістичному устрої власники мають багато вигід, котрих не мають общинники, і цим самим капіталізм економично бив по общині, котра не була ні перед чиєю охороною. Держава, починаючи від 60-х рр., повела аґресивну соціяльну політику проти общини, і нарешті, 1906 року Столипін почав бити по ній з усією силою державної орґанізації. Буржуазні писаки кричать, що община сама по собі слаба, погана, бо он, мовляв, вона не видержує конкуренції з капіталом. Хтось хотів би бачити конкуренцію бідних селян з усею потугою пануючого капіталу, на послугах якого всі сили, на який працювало і селянство. Капіталізм дійсно є могучий ворог общини і побідник над нею, але не тому, що він є вища господарська доцільність, а тому, що він є насильство.

Про це питання я маю докладно говорити в своїй праці, що лагодиться: „Земельна справа на Україні“.

поборювати всіма силами во імя добра конкретних страждучих визискуваних мас і вимагаємо в першу чергу підтримки общини, беручи її принціпи в основу теорії соціялізації землі. Соціялізація землі — ось боєвий революційний прапор, під котрим трудові маси повинні йти в смертельний бій з капіталізмом во імя грядущого царства соціялізму. Полем цього бою має бути все життя, а фортеці трудових мас — община.

Так говорили революційні соціялісти в Росії.

3. Що таке російська „соціялізація землі" і критика її.

Коли ми пригадаємо знаменитий поклик Н. Г. Чернишевського до молодіжи — „умрите за общину", то нам не треба робити великих екскурсій і пошукувань, щоб дійти до коріня російської „соціялізації землі". Соціялізація землі і урівнюючий принціп, як вони виявились в проґрамі російських соціялістів-революціонерів, це є власне проєктом модифікації передільної общини в напрямі соціялістичности. Попередники їх, критичні народники, землевольці, революційні народовольці, що основували свій світогляд на комплєксі ідей А. І. Герцена, М. А. Бакуніна, Н. Г. Чернишевського, П. Л. Лаврова, Н. К. Міхайловського й инших стовпів народництва, просто боролись за общину, як основу народньої самобутности, а соціялісти-революціонери, що виробляли свою проґраму через 20 років після того, як розпочалась ідеольоґічна боротьба народників з марксистами, багато де-чого вияснили, критично обробили, а головне — вони вже бачили перед собою факт російського капіталізму, що велетенськими кроками йшов вперед і трощив общину. Це було очевидним — зріст капіталізму, руйнуючий вплив його на общину і всетаки велика відпорна сила общини, що тріщала, але не падала цілком.

Все думання російських соціялістів-революціонерів при проєктуванні земельної реформи в напрямі соціялізації виходило від конкретного факту общини, її форм, її урівнюючого принціпу, і не дивно, що соц.-революціонери не могли одірвати од неї очей, не могли шукати якоїсь „цілком инакшої" форми. Скільки вони не порівнювали, скільки не критикували їх марксисти, а все-таки принціпи общини не суперечили принціпам соціялізму!

Що ж таке російська і українська община (на Степовій Україні, Слобожанщині і Кубані переважно)? Основний її принціп — спільна, колективна власність на землю. Власник — ціла російська община, українська громада. Община є юридичною особою публичного землеволодіння і разом з тим публично-адміністративна інституція. Землеволодіння общини є публично-правним, а не приватно-правним інститутом. Община розділює землю для користування по ріжних модусах. Садиби є власністю або не власністю родини, луки переділюються по врожаю що-року, рілля переділюється періодично, ліс переділюється по потребі, вигони і пасовища використовуються спільно, без переділів. Рілля переділюється по ріжних одиницях: або на ревизькі душі, або на наличні душі робочі, або на їдців (на голову) лише мужчин або й на жінок. Тут повна воля общини: переділ в залежности од місцевих звичаїв і понять.

Передільний механизм досяг величезної тонкости і дивної зручности, яку виявило трудове селянство під натиском етично-правового принціпу — рівности права на землю. Оця етична сила права на землю виллялась в урівнюючий принціп переділів. Ми бачили, як ділиться врожай, ліс, як використовується пастівник, вигін, але й рілля ділиться в залежности від якости ґрунту на три катеґорії: кращу, середню і гіршу, і кожний господарь дістає собі рівну пайку землі з кожного сорту. В де-яких випадках якостна кваліфікація землі йде далі трьох катеґорій, і селянство кожну з їх ділить на кожного господаря, так що кожний господарь має свій наділ часто в 3, 5, навіть в 10 місцях. Селянство ці переділи робить в ріжні періоди від 3 до 25 років, а частіще в 10 до 12 років. І от коли земля має ріжні якости, урівняти цілком усіх не можна, то воно пригадало урівнюючу форму не лише в просторонї, але і в часі: в межах періоду (корінного переділу) селянство робить часткові переділи або, швидче, переверстки (перекидку) наділів по-між господарями: хто мав гірший наділ — переходить на кращий, і навпаки. Переверстка є вищою формою якостного урівнювання.

Але общини бувають і непередільні, особливо з того часу, як урядова політика пішла проти общини і було заборонено переділювати. Селянство, де хотіло, там переділювало, а в де-яких місцях воно використувало цю заборону і зафіксувало свої наділи, які кому припали з останнього корінного переділу. Переділи відбуваються, але в цілком иншій формі: роздроблення землі, як спадщини, переважно: батько переділює свій наділ між синами, через що ці наділи вже значно менші початкового (ревизького), і ви почуєте часто вираз: „я маю одну чверть наділу“, це-б-то четверту частину ревизького наділу, котрий шляхом громадських і родинних переділів зменшився до цього розміру.

Такі непередільні общини мають землю у спільному володінні і у всьому подібні до передільних общин, опріч — передільности: земля їхня також не продається, не закладається і підлягає всім законам про общинне володіння.

Таких непередільних общин більшість на Україні, але у нас ще до 1907. р. було багато й передільних.*) Перед революцією вже всі общини стали непередільними, навіть по закону 1906. року вже й не „общинами“, але цей закон не зруйнував общин, хоч і мав це своєю прямою метою. І от власне передільна община стала основою російського проекту „соціялізації“ землі.

Соціялісти-революціонери уявляють її так: вся нетрудова земля конфіскується і передається общинам. Общини переділюють її по трудових нормах і дають тому, хто лише своєю працею обробляє. Коли зміняться обставини (число населення приросте) і виявиться нерівність, то община знову переділює землю по рівних пайках між членами.

Щоб довести урівняння якости землі до найвищого ступня, російські соціялісти-революціонери внесли вимогу відбирання в формі податку на користь держави і общини „діференціяльної ренти“, це-б-то

*) Кубаньщина вся общинно-передільна й тепер.

тієї ріжниці в доходах, що натурально виникає через ріжні якости землі. Соціялісти-революціонери розуміли, що таке урівняння землі по площі і по якости її в общинах не може бути справедливе у відносинах по-між общинами і більшими територіяльно-адміністративними одиницями, а тому пропонували принціп урівняння прикласти на ширшій просторові, поширити його на волость, повіт, ґубернію, область, щоб „урівняти“ по всій Росії.

В брошюрах їх можна прочитати детальні розмови про урівняння шляхом розселення і переселення по-між волостями, повітами, ґуберніями, областями. Очевидно, справедливість теоретично уґрунтовувалась легко. В цьому власне є корінь російського проєкту соціялізації землі. Його трималились і українські соціялісти-революціонери, що не мали і не мають якогось окремого свого виробленого проєкту, що основувався б на місцевих українських даних, або вони, може, думали, що українські обставини подібні до російських. Отже ми бачимо, що ця „соціялізація землі“, це модіфікація російсько-української передільної общини, доповнена ідеєю кількостного урівняння у всеросійському масштабі і якостного — в формі одбирання „діференціяльної ренти“ також, очевидно, у всеросійському масштабі.

Одначе, українські соціялісти-революціонери з національних мотивів прийняли в свою проґраму принціп українського земельного фонду, що, очевидно, значило: переведення урівнюючого принціпу в межах України.

Російський проєкт „соціялізації землі“, над котрим працювали В. Чернов, Віхляєв і инші провідники соціялістів-революціонерів, став „реліґією“ новітнього народництва. В широких громадських колах розуміли ріжницю між марксистами і соціялістами-революціонерами, власне, за цю соціялізацію: ес-деки були проти неї, а ес-ери за неї; які були глибші ріжниці між цими партіями — було неясно і, врешті, звелось до того, що соц.-рев. єсть партія селянська, а ес-деки — робітнича.

Одначе, що ж таке ця „соціялізація землі“, з погляду загально-соціялістичного принціпу? Розглянемось трохи в цьому питанні.

Перш над усе кидається ввічі головна ідея цієї „соціялізації“: урівнюючий принціп, по якому земля переділюється. Так, земля переділюється на приватно індивідуальні господарства. Ідея переділу землі є передумовою індивідуального господарства, що вказує на тенденцію, протилежну ідеї обєднання знаряддів продукції і обєднанню робочих сил біля їх, це-б-то ідеї поділу праці і її продуктивности (видатности). І які б тонкости передільно-урівнюючого механизму ми не брали — все зводиться до індивідуалізації продукції. Таким чином, висока ідея урівнання в усіх її формах носить в собі презумпцію анти-соціялістичности: хто хоче щось урівнювати, мусить установити одиниці, між якими шукається рівенство, а коли такими одиницями береться одна робоча сила, чи ревизька душа, чи їдець, то й думається про їх індивідуально, і земля відповідно цим одиницям переділюється. Переділити землю — це значить іти в напрямі, протилежному соціялізації, яка вимагає не поділу, а обєднання землі у вищі

одиниці площі і орґанізації праці на ній більшого колєктиву, ніж „душа“ чи родина.

Вся російська, „соціялізація“ і зводиться до цього розподілу землі по індивідуально-родинних господарствах. Індивідуальне господарство було в общинах споконвіку, є таким і тепер, при чім індивідуальним було і є, як в передільних, так і в непередільних общинах. „Соціялізація“ зберігає ці індивідуальні господарства і навіть підкреслює, закріпляє їх тим, що центр ваги всієї справи бачить в урівнюючо-передільному принціпі і, очевидно, вважає його за вираз вищої доцільности і справедливости, бо поширює його за межі общини, на просторінь цілої держави, і ускладняє новими тонкостями, як, приміром, одбирання податками діференціяльної ренти.

Ідея рівного користування землею при збереженні індивідуального господарства суперечить ідеї громадського господарства, і через те вона не може бути покладена в основу якогось громадського ідеалу, який припускає громадськість відносин, а не їх індивідуалізацію.

Отже, хто говорить про урівнюючий принціп і бачить його прикладання в рівному розподілі землі, той спирається на ідею індивідуалізації, протилежну цілком ідеї соціялізації, громадськости.

Селяне в теперішній общині, бачучи велику нерівність урожаю сіна на луках, доходять самі до розподілу не площі, а урожаю. Очевидно, вони розуміють вищу справедливість в тім випадку, коли йде про поділ добра природи, що утворено без участи людської праці. Позаяк земля не то що в цілій державі, а навіть в одній общині, не може бути поділена рівно, то рівний розподіл ніяк не може виявитися в розподілі площі, а лише в розподілі продукту. Коли б ми прийняли цей рівний розподіл продуктів в сільському господарстві, то ми б цим допустили, що робота обовязково ведеться спільно, бо хліб, на жаль, не може рости, як сіно, без людської праці.

Хто хоче говорити про рівність, той, очевидно мусить прийти до ідеї розподілу продуктів, це-б-то в першу чергу прийти до соціялізації продукції, до спільної праці, до одкинення потреби переділів і урівнюючого принціпу російських соціялістів-революціонерів. Отже, громадським ідеалом може бути лише громадська праця, а для цього ділити землі не треба.

Одначе, коли б ми не йшли так далеко, аж до соціялізації, то що значить сама по собі ідея переділу і урівняння? Ясно, що технично вона не до здійснення навіть в межах общини, хоч і як високо, справді, навдивовижу високо розвинувся передільно-урівнюючий механизм общини. Коли б ми хотіли урівняти наділ якогось трудового селянина, то мусіли б зробити розбивку всеї землі в цілій державі не на три руки чи навіть не на пять-десять, а на десятки тисяч якостних катеґорій, і тоді б наш селянин дістав трошки чорноземлі в Полтавщині, супісків в Чернигівщині, десь-инде багна, десь шматок тайги, тундри і т. д. Розуміється, це нісенітниця, але льоґично до неї мусить іти той, хто вірить в можливість точного урівняння. Урівняння на великій площі неможливе вже через те, що ріжна земля дає ріжні урожаї при однаковій площі і однаковій сумі праці. Десятина черноземлі і де-

сятина легкого супіску не мають нічого рівного в собі, опріч слова „десятина“, отже, коли б дали одному десятину чорноземлі, а другому урівняли б, давши дві десятини супіску, то при рівному врожаї вони б ріжнилися сумою праці, вкладеної в ці наділи; обробка десятини чорноземлі вимагає менше праці, ніж дві десятини супіску.

Урівняння площі, хоч би і з „узглядненням“ якости по-між волостями, повітами, ґуберніями, вимагало б частих переділів, бо багато б причин працювало, щоб дуже швидко творились великі нерівности (відхід люду в міста, на промисли в ріжних районах, ріжний процент приросту і смертности населення від економичних, культурних, кліматичних і т. д. причин), виникала б потреба знова вирівняти і переділити землю, а що це значило б, коли б, напр., в Катеринославщині хліборобського населення приросло 5 %, на Волині — 15 % (малий відхід на промисли), в Харківщині на 10 %, на Поділлі на 20 %? Ми б переділили і вирівняли, примушуючи міліони людей переїздити з місця на місце без перестанку, обернувши населення України з осілого в мандрівно-кочове.

Взагалі, ідея урівнюючого переділу землі є не лише непрактична, нездійснима технично, але вона насамперед є антигромадсько-індивідуалістична і суперечить соціялізмові, як ідеї сутогромадській. Як ідея нормативна, вона заключає в собі свою протилежність — нерівність, бо коли ви розділите 1000 десятин однакового чорнозему на 100 рівних наділів, то наділи будуть, безумовно, по площі рівні (по 10 десятин) і, безумовно, нерівні по економичній своїй вартости: досить того, щоб один наділ лежав на південному, а другий на північному схилі, щоб при однаковій праці були не однакові урожаї, це-б-то вопіюща нерівність.

При всій її нездійснимости, все-таки ця ідея має велике реґулятивне значіння, через те, безумовно, в земельній реформі нею користуються абсолютно всі партії і весь трудовий люд, що довів її в общинах до великої виразности.

Само селянство тепер мислить свої відносини до землі, як природнє право кожного на рівну пайку природи, в данім разі — землі. Воно переповнене ідеєю рівности і мудрує над передільним механизмом з великою енерґією і розумом

Очевидно, теперішнє селянство, що тисячі років жило з нею, що мислить її, як вищий етичний принціп (рівність-справедливість!), ще довго буде керуватись нею і лише її розуміти. Ідея рівности права на землю двигає селянством і проти поміщиків, що, очевидно, загарбали собі великі „наділи“ і не хочуть поділитися з тими, хто має менше. Характерно, що селяне не ремствують на тих панків, що мають малі площі (прим. 10 дес.), хоч і обробляють їх не своєю працею, визискуючи найману.

Рівний переділ землі — така основна ідея селянства в цей час хоч вона означає лише приблизну, релятивну рівність.

І сама ця ідея має вартість остільки, оскільки вона є виразом ідеї права на землю кожної людини, того природнього права, котре випливає з факта абсолютної необхідности землі для кожної

людини, поскільки вона є неґацією монопольної власности. Ця ідея жила споконвіку в общині, живе в капіталістичному періоді історії, але вона є зайвою для соціялізму, як ідея індивідуалізму, як протилежність соціялістичній орґанізації продукції.

Реалізацію рівного права на землю соціялісти-революціонери вважали можливою і в капіталістичному устрої і тому домагалися негайної „соціялізації землі.“

Вони сами казали, що їхня соціялізація землі є не соціялізацією продукції, а соціялізацією землеволодіння, це-б-то, що вони хотіли, щоб земля не була приватною, а лише громадською власністю. Форму цієї громадської власности вони бачили в общині, і тому справедливо було б назвати її общинізацією землі, а ні в якім разі не соціялізацією.

Справді, що значить колективна власність на землю?

Практично це значить, що земля виключається з товарообміну, що володіє нею община, а господарство на ній ведеться приватно-індивідуальне. Де ж тут соціялізація? Що тут є соціялістичного? Лише одне: колективна власність на землю, що є лише необхідною передумовою соціялізації, але ще не має в собі нічого соціялістичного. Всупереч дійсній природі своєї общинізації, вони назвали цей проєкт „соціялізацією землі“, і він під цією назвою гуляє в літературі і житті, дарма залякуючи людей своїм „соціялізмом“, якого, справді, нема там і для запаху.

Є ще одна риса цього проєкту. Право розпорядження землею належиться общині, значить — це ніби форма ґрупово-колективної власности: все суспільство розбивається на ґрупи (общини), і вони є власниками землі. Говорити тут про власника-суспільство, значить — творити собі якусь соціялістичну фікцію, бо як виявляються функції цілого суспільства в справі користування землею? Ніяк, бо розпоряджається розподілом землі община, а „верховне розпорядження“ нею належиться орґанові верховної законодатної влади. Як же ця верховна влада може виявити свою соціялістичну сущність що-до землі, коли нею розпоряджаються общини і окремі господарі?

Де є право окремих господарів, там нема права суспільства, отже справді суспільство по цьому проєктові не є власником землі, бо воно не виробляє ніякого спільного пляну господарства. Держава, очевидно, має верховне право що-до землі і законодавчий орґан буде видавати ріжні закони що-до компетенції общин і прав окремих господарів-продуцентів, але таке верховне право держави є націоналізацією. І, власне, в основі проєкту „соціялізації“ землі лежить ідея її удержавлення (націоналізації, а ні в якому разі не соціялізації).

Та й взагалі, раз говориться про користування землею, як природою, реалізується рівне право на неї, переводиться в життя шляхом складної передільно-урівнюючої системи, то тут не має місця для ідеї соціялізації. Соціялізації підлягають лише знаряддя продукції, відносини праці біля знарядів, а зовсім не біля природи: природа не може бути обєктом соціялізації.

Соціялізація є проблемою орґанізації праці, соціяльних відносин в продукції. Так воно і розуміється в приложенні до промисловости,

через те там і говорять про соціялізацію знаряддів продукції, це-б-то про усунення приватної власности, бо знаряддя великої продукції вже припускають певну гуртову працю, але цього зовсім нема поки-що в сільсько-господарській продукції, де не то що не думається про соціялізацію її, а де навпаки: йде боротьба за індивідуалізацію її, за переділ землі, за протилежність соціялізації!

Становища справи не міняють ті дуже неясні натяки про хліборобські асоціяції, про які говорять соціялісти-революціонери, але раз центр ваги їхнього проекту полягає в переділі землі, в боротьбі за рівне право на землю, то причім тут соціялізація?*)

Історична доля цієї ес-ерівської російської концепції, що виросла з живих фактів дійсности, була та, що большевики, всупереч своїй теорії, прийняли в основу земельного закона 27. січня 1918 року цю „соціялізацію" в повному вигляді, а закон так і назвали: закон про соціялізацію землі!

Очевидно, що община, яка лежить в основі соціялізації з її переділами, це є жива російська дійсність, зрозуміла і люблена селянами. Хто хотів мати піддержку селян, той мусів з цим рахуватися. І большевики на це пішли, хоч весь час стараються викорінити „есерівщину" з цього закону, завести комуни, це-б-то борються проти ідеї переділів. І в цій боротьбі чистота принціпу соціялізації, очевидно, на боці большевиків, але „передільна" психольоґія селянства, дух індивідуалізму в продукції, трудова ізольованість дрібного господарства з її соціяльними і економичними наслідками, очевидно, дуже ділає проти їх, як і проти ідеї соціялізації продукції. Така жива історична дійсність, але з неї ми не маємо права виводити якість непохитні закони історичного розвитку. „Соціялізація" землі одначе має величезне історично-суспільне і політичне значіння, про що я говоритиму докладніще далі.

Одначе марксисти і соціялісти-революціонери вели і ведуть і по цьому пункту завзяту боротьбу, що має мало спільного з розробкою проблеми соціялізму. Коли людям ходить про число виборчих голосів, про політичний вплив, то при чім тут чистота принціпів? На Україні також і українські соціяль-демократи ведуть боротьбу проти „соціялізації землі", хоч вони одріжняються од російських тим, що дуже мало уявляють предмет спору, не знають земельної справи взагалі і замість

*) Малюючи ідилії общинного землеволодіння, російські народники не могли вибитися з-під впливу ідеї дрібного індивідуального господарства. В цьому треба бачити вплив науки великого швейцарського економиста Сісмонді, що гостро критикував суперечности капіталізму, вражений картиною промислово-капіталістичного кризису в Анґлії (1817 р.), і, всупереч капіталістичному хаосові, малював картину гармонійного добробуту дрібного селянського господарства і ремісничого підприємства. Він одвернув свій погляд від капіталізму, але не вперед, а назад, до патріархального укладу відносин. Через те висловився за поділ латіфундій на дрібні селянські господарства, а фабрик — на ремісничі підприємства.

Німець Гакстгаузен, дослідник і хвалитель російської общини, був під впливом науки Сісмонді, а на дослідах Гакстгаузена виробляв свої погляди Н. Г. Чернишевський. Від Чернишевського російське народництво взяло дуже багато! Народники-економисти В. Воронцов (В. В.) і Ніколай-он не могли випростатись

„соціялізації“ висунули „муніціпалізацію“, змісту якої не вказали, і за . . . дрібну селянську власність, як то видно з постанов берлінської конференції українських соц.-дем. ранньою весною 1920 року!

Українські соціялісти революціонери, прийнявши за вихідну точку російську „соціялізацію землі“, в практиці пішли одначе иншим шляхом, не можучи перескочити через окремі українські умови селянського життя і форми його землеволодіння. Але й на Україні земельні закони (18. січня 1918 року і 8. січня 1919 року) уперто називаються через якесь непорозуміння „соціялізацією землі“.

Про це докладніще в слідуючому розділі.

4. Що таке українська „соціялізація“ землі?

Коли доводиться говорити про українську соціялізацію землі, то ми мусимо мати на увазі: поняття про неї в проґрамі українських соціялістів-революціонерів і законодатні спроби соціялізації.

В проґрамі зазначено, що розподіл землі проводиться по споживчій нормі, по принципу рівности. Одначе в проґрамі нема нічого більш конкретного, опріч загальних речень про соціялізацію, скасування приватної власности, право громад на розпорядження землею і т. п. очевидні істини, та й сама проґрама була прийнята вже підчас революції в 1917 р., коли ще не вивітрились передреволюційні поняття і забобони. Впереді також було неясно, і це вплинуло на недоговореність, неясність проґрамових позицій. На жаль, деклярація принципів мало дає для вироблення конкретних форм їх втілення. Багато принціпів є гарних, загальноприйнятих, але як мало суспільно-орґанізаційних форм для їх переведення. Очевидно, задачою реальної політики і є шукання цих форм. З цього погляду, інтересними є обидві конкретні спроби знайти законодатні форми соціялізації землі на Україні, і вони будуть цікавим матеріялом, як для теоретиків соціялізму, так і для істориків суспільности. Цілий 1917 рік на Україні був підготовкою і орґанізацією сил для боротьби за національне самоозначення, тому так мало ми бачимо спроб для вияснення задач соціяльного будівництва: українські партії, Центральна Рада, земельні комітети, Ґенеральний Секретаріят — вони дали дуже мало форм для вміщення соціяльного змісту революції, зате дали

вгору по-над рівень ідей своїх попередників, і тому в їх так багато вихвалювання общини за один колєктивізм землеволодіння і залишення в тіні головного — дрібновиробницького, а тому й примітивного господарства.

Українські соціялісти-революціонери не ставлять собі ідеалом дрібне виробництво, а тому в економичних концепціях народництва не шукають для себе ніякої науки.

Велике виробництво — така провідна зоря освітлює шлях боротьби і стремлінь українського революційного соціялізму.

Прудон (умер 1865 р.) висловився в останній своїй книжці дуже прихильно про общину, вважаючи її рішенням принціпів рівенства і свободи, якими він служив ціле життя.

Рівенство — урівнючий передiл, свобода — індивідуальне господарство! це справді відповідало всім поняттям Прудона, який боровся проти капіталізму через те, що він є нерівенство, був проти соціялізму, бо він — несвобода.

Прудон мав великий вплив на російське і українське народництво.

дуже багато форм для національного і політичного змісту. Ми не бачимо теоретичних, наукових праць, лекцій, дебатів, міркувань, проєктувань в сфері соціяльній, з'окрема в питанні соціялізації; орґани революції, окремі особи і колективи багато дебатують про „владу" і дуже мало про соціяльні реформи, обмежуючись в цім напрямі деклараціями голих принціпів. Нарешті, в осени під натиском селянства почались роботи над земельною проблємою, і перший проєкт тимчасового земельного закону Б. Мартоса був селянством провалений в Центральній Раді. Натомість мусіла спеціяльна комісія виробити новий. Цей проєкт був вироблений і в порядку негайности, без дебатів, прийнятий Центральною Радою 18. січня 1918 року під гуркіт большевицьких гармат. За закон голосували фракції українських і російських соціялістів-революціонерів, а також по тактичних міркуваннях і українські соціяль-демократи. Потім соціяль-демократи виступили разом з буржуазними орґанізаціями з домаганням скасувати цей закон.

Всі партії називали цей закон „соціялізацією землі", так думали і соціялісти-революціонери, але в самому законі нема про це ані згадки. Особливо лютували проти земельного закону українські соціяль-демократи, „соціялісти"-федералісти, „соціялісти"-самостійники й инші асімілятори соціялізму з капіталізмом. Укр. соц.-демократи устами свого лейб-орґану „Робітнича Ґазета" просто кричали, що „соціялізація землі" є контрреволюційний льозунґ. Помимо того, вся контр-революція стояла проти закону, домагалась негайного скасування його і полізла до Німців за підтримкою. Нарешті, їй удалось добитись свого: після гетьмансько-німецького перевороту 29. квітня 1918 року головне законодавство Центральної Ради було скасовано. З особливою радістю зітхнули всі вороги „соціялізації землі".

Українські соціяль-демократи з самовдоволенням через два роки (весною 1920 року) на берлінській конференції постановили домагатися заведення приватної власности на землю, — очевидно, поділену на дрібні селянські господарства. В цій постанові блискучо виявилась соціялістична сущність „соціялістів", які воювали проти соціялізації во імя приватної власности. Одначе, коли гетьмансько-німецька реакція була скасована ґрандіозним повстанням всієї трудової України, тоді перед українськими соціялістами, що творили уряд республики, виникло знов пекуче питання земельної реформи. Директорія доручила мені, як міністрові земельних справ, негайно виробити проєкт земельної реформи з узглядненням моменту і без попередніх помилок.

Задача була дуже важна і важка для порішення, але я взявся керувати роботою міністерства земельних справ з надією, що при солідарности соціялістичних партій і підтримці тямущих людей мені вдасться виробити такий проєкт. Очевидно, що я взяв в основу закон Центральної Ради і в де-що зміненому вигляді, зробивши потрібні, на мій погляд, поправки, вніс його на ствердження Ради Міністрів і Директорії. В обох інстанціях закон пройшов одноголосно, це-б-то за його голосували, як члени нашої партії, так соціяль-демократи і „соціялісти"-самостійники. З українських „соціялістичних" партій проти закону висловились (в громадянстві і пресі) розуміється „соціялісти-федералісти", що мають за

свій сумний обовязок виступати скрізь і завжди проти того, що має в собі хоч трохи соціялізму чи навіть соціялізації. Де-хто з моїх партійних товаришів висловлювався, що цей закон не означає соціялізації землі, бо не має в собі урівнююче-передільного принціпу, але загалом в широких партійних і селянських колах закон був прийнятий прихильно. В кінці січня 1919 р. закон був стверджений Трудовим Конґресом України. Захопивши владу на Україні, большевики видали, здається, окремий закон про землю, але я про це, на жаль, не маю ніяких матеріялів.

Загалом беручи, обидва земельні закони, що вийшли од української влади, називаються у нас в громадянстві і політичній словесности „соціялізацією землі", а тому нам корисно буде розглянути їх головні основи і прикмети, а також вказати ріжниці між ними і російським проєктом соціялізації.

„Земельний Закон" Центральної Ради 18. січня 1918 року загалом має слідуючий зміст:

1. Право власности на землю, води, надземні і підземні природні добра касується. Всі ці землі і т. д. „стають добром народу Української Народної Республики", користуватись яким мають право всі громадяне У. Н. Р. без ріжниці полу, віри і національности.

2. Верховне порядкування цим добром належить Українським Установчим Зборам (до їх скликання — Центральній Раді), а в межах закону — орґанам міського самоврядування, сільським громадам і всім земельним комітетам (в межах їх компетенції).

3. Користування землею для сільсько-господарської продукції намічається так:

„Землі нарізуються земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановляють правила порядкування одведеними їм землями з додержанням вимог цього закону." (§ 8.)

„Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така кількість землі, на якій сімя або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевости способом, мали б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількости землі, яка може бути оброблена власною працею сем'є або товариства." (§ 9.)

„Встановлення цієї норми й урівняння в користуванні землею проводиться земельними і сільськими громадами під керуванням і з затвердження центрального орґану державної влади." (§ 10.)

4. Далі ми бачимо (в § 12, примітка) ясну вказівку на одібрання шляхом оподаткування „діференціяльної ренти", що є добутком від господарства, який не залежить від праці господарів хазяйства.

5. Також цікава і характерна примітка до § 13. про передачу права користування землею, як спадщину, що є одкритим непризнанням передільно-урівнюючого принціпу, але далі находимо в § 29. вказівку — як проводиться урівняння:

„Урівнювання користування землею проводиться шляхом:

а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми відповідно до чистого доходу з них;

б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участку, його близости до торговельних центрів і инших соціяльно-економичних умов, незалежних від праці господарів цих хазяйств;

в) розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.“

Треба зазначити, що „лишки землі“, про які вказує п. а, виникають з того, що коли земля в якійсь місцевости переділиться по нормі (§ 9), то може залишитися ще частина зайвої, на яку згодом буде переселено з малоземельних місць. Доки це переселення не стане фактом, „лишки землі“ можуть бути в тимчасовому користуванні місцевих людей поверх норми, за що береться спеціяльний податок.

6. Нарешті, треба зазначити, що великі бурякові плянтації і плянтації для рослин „спеціяльного значіння“ також нарізуються в приватно-трудове користування. (§ 31.)

7. „Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі будуть (?) вести господарство спільно, по плянах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники й таке инше.“ (§ 32.)

Оце власне є головні риси земельного закону Центральної Ради від 18. січня 1918 року. Цей закон відомий виключно під назвою „соціялізації землі“ на Україні і викликає неймовірну лють не тільки буржуазії, а й її „соціялістичних“ прихильників, в тім числі й української соціяль-демократії.

Основні його риси, як бачимо, дуже нагадують непередільну общину (громаду), в якій один раз робиться загальний переділ по споживчій нормі з хитанням її вгору аж до трудової, а далі господарства зафіксовуються в користуванні за приватно-трудовими господарями і можуть переходити, як спадщина. Значить, ми маємо перед собою непризнання головного принціпу російської соціялізації — періодичної передільности і навіть підкреслення нерівности наділів при загальному переділі (від споживчої до трудової норми).

Увесь закон є ствердженням приватно-трудового дрібного господарства споживчого характеру, але при тім робиться спроба закласти початок спільної продукції в формі спілок на висококультурних господарствах. Закон дуже обережно, навіть якось полохливо, підходить до цього питання і позбавлений ясної катеґоричности, котра вимагається від всякого закону. Висококультурні господарства передаються без поділу в спільне користування товариств або громад, які будуть вести спільне господарство — а як не будуть? як візьмуть та й поділять на участки і почнуть господарити „як батьки й діди навчили?“ Чому не сказано просто: мусять вести спільне господаство. Комісія, що виробляла закон, і Ц. Рада, що його ухвалила, в більшости складалась з соціялістів-революціонерів, очевидно, взяла під увагу ре-

альний стан річей: Україна має 54 % селянської надільної землі на общинному (спільному) володінні, але це до всієї території Республики становить лише $^1/_4$ часть.

Опріч селянської надільної общини, є ще селянська надільна подвірна, потім селянська куплена на праві приватної власности; є земля держави, міст, манастирів, церков (6.8 % території), є потім приватно-власницька земля (37 % території); загалом беручи, вся селянська земля становить 47 % території республики, при чім все селянське господарство ведеться приватно-індивідуально, як в Росії.

Це важна ріжниця: селянство знає спільну (навіть передільну) власність, але воно не знає спільного господарства (хліборобства)! В питанні про власність селянство дивиться на землю, як на „боже добро", твердо вірить в природне право кожної людини на землю, навіть на рівну пайку її, але цей погляд належиться до суспільних правно-етичних понять, вся спільність володіння є постулятом справедливости, але ні в якім разі економичним принціпом народнього господарства. Господарство народ мислить, ак приватно-індивідуальне, а власність на землю — як спільну.

От, власне, цей реальний факт примусив українських соціялістів-революціонерів відмовитись від російського передільно - урівнюючого принціпу, це-б-то доктринерство впало перед домаганням живої дійсности.

Але ми бачимо слід російської передільно-урівнюючої доктрини в § 29, де законодавці, одкинувши перед тим думку про урівняння по кількости, хочуть надолужити заведенням урівняння по якости, це-б-то податками одібрати „діференціяльну ренту" (про урівняння по площі шляхом переселення і розселення я не кажу, бо це не може бути масово-великим з'явищем).

Взагалі, оце питання про одібрання „ренти" являеться чистим непорозумінням. „Діференціяльна рента" в теорії Рікардо означає нетрудовий дохід, що виходить з якостних ріжниць земельних участків; цю теорію перенесено через нерозуміння справи російськими ес-ерами в трудове господарство, в якому ніякої ренти не буває. Ренту взагалі буржуазія любить спихати на природні якости землі, тоді як вона справді походить од монополії володіння в капіталістичному господарстві, це-б-то є нетрудовим доходом. В трудовому господарстві є лише трудовий дохід, що являеться еквівалентом лише праці. Чи на ліпшому, чи на гіршому участку працює селянин, а він дістає лише те, що має вартість його цілої праці, як то ясно виходить з теорії трудової вартости. А коли урожай буває все-таки ріжний на однакових по якости участках і після однакової суми вкладеної праці, то, значить, є ріжниця доходу, значить, є де-що від природи, рента? — спитає злорадно читач. Так, ріжниця може бути навіть в цім випадку, а не то що через ріжниці в якости ґрунтів, але це не рента, це частина трудового доходу. При її виробленню праця, не однакова по якости, грає велику роль. На пісках в Німеччині чи глині в Чехії, селянин пересічно дістає 120 пудів збіжжа, а на багатому чорноземі України — пересічно 45 пудів. Що краще — пісок

чи чорнозем? очевидно, що чорнозем, але Чех чи Німець має „ренту“, більший дохід з поганої землі, як Українець з гарної. Зручне примінення **раннього** чорного пару дає в одній місцевости, на однаковій площі з однакової суми праці урожай вдвічі більший, ніж на пізньому пару. Аґрономична техника грає кольосальну ролю в утворенні ріжниці урожаю, а, значить, і доходу. Це у великій мірі залежить від знання і від розуму господаря: один вміє використовувати властивости природи (ґрунтові, кліматичні, водяний режим і т. д.), а другий не **вміє**, бо не то що лінується, а просто має менше розуму. Ріжниці якости праці проєктуються не з ріжниці участків, а з ріжниці якости здібностей. Отже „ренту“ можна при бажанні знайти в кожній розумніщій людині і постановити принціп: цю „ренту“ відбирати шляхом оподаткування, бо рівняючи з найменш здібною людиною розумніща людина має перевагу, так як люблять рівняти буржуазні економисти дохід з кращого участку з доходом гіршого участку і в ріжниці природних якостів землі бачити ренту. Ніякої ренти тут нема, як нема ренти з якостних ріжниць **людської природи**. Перенесення поняття ренти на природу вимагає такого ж перенесення його і на якости людини, тоді й буде, що красуня-панна має „ренту“ в своїй красі, розумніщий — в мозку, сильніщий — в мускулах, високий на зріст — в рості і т. д. Для любителя математичних рівностей тут широке поле для конфіскації діференціяльної ренти! *)

В трудовому господарстві **увесь** дохід є еквівалентом **праці**, тому тут нема місця для **нетрудового** доходу, яким є рента монопольного володіння землею.

Але, опріч ренти від „природи“, закон вказує на дохід від инших господарських факторів: близькість до „торговельних центрів“ і инших соціяльно-економичних причин. Присутність „торговельних центрів“ в законі дуже симптоматична: очевидно законодавець припускає **вільну торговлю**, ринки і т. п. приналежности **капіталізму** і це в той час, коли на Україні була вже державна хлібна монополія, як перші початки реґуляції, власне обмеження приватної торговлі! Автори закону, очевидно, мислили, що **капіталізм залишається й на далі**, але при чому ж тут думка про соціялізацію? Про соціялізацію не було ясної думки, бо, заводячи „соціялізацію“, люде презумпували вільну торговлю, цей отрутний цвіт капіталізму.

---

*) Практично для Росії це значить: обраховувати „ренту“, взявши за основу багнистий район Вологодської чи Пермської ґубернії, і тоді доводити, що центральний район Московщини має ренту певної величини, північна Україна має більшу ренту, степова і південна Україна має ще більшу ренту, отже, значить, забирай її спеціяльним оподаткуванням по розпорядженню уряду з Москви на користь вологодських общин чи як там. Рівнять так рівнять: вирахувати оддалення кожного „приватно-трудового“ господарства од залізниць, пристаней, од Київа, Одеси, Москви, Льондону і знайти тут ріжниці, „діференціяльну ренту“ од природи і соціяльно-економичних умов. Це буде така праця, що ніхто ніколи не доведе до кінця. Включення **якостного** урівнання до селянського способу (передільного механизму) є зкаліченням цього все-таки дивовижно-мудрого селянського погляду на переділи. Опріч зкалічення — це плід інтеліґентського теоретизування і доктринерства, що не має в практичному житті ніякого ґрунту.

Однак, поширення змісту передільно-урівнюючого принціпу включенням до його ще „конфіскації діференціяльної ренти“ є наслідком безґрунтовного доктринерства, мозкового теоретизування чисто схолястичного типу. Позаяк цей пункт припускає капіталістичний устрій (бо „діференціяльна рента“ відбирається в рямках капіталізму), то тут можна спитати: а чому й досі не було ніде ніяких спроб оподаткувати „діференціяльну ренту“? Здавалось би після голосної слави Генрі Джорджа, що так талановито доводив потребу „єдиного налогу“ і власне вимагав оподаткування, конфіскації земельної ренти, знайшлись би бажаючі перевести це в життя, але не знайшлось! Буржуазна наука довела практичну неможливість заздалегіднього і точного обрахування ренти в кожнім даннім випадку. Буржуазія цього самого досягає, коли установлює доходово-поступовий податок від усього доходу, — практично це може дати добрі наслідки, а коли наш земельний закон ніякої плати за користування землею не накладає, а разом з тим установляє конфіскату „діференціяльної ренти“ в формі спеціяльного податку, то цей „урівнюючий“ жест законодавця не має в собі ніякого практичного змісту і являється лише одним з узорів радикальної словесности, безкритично позичений з російської проґрами псевдо-соціялізації.

Взявши земельний закон в цілому, його треба признати законом про реформу земельної власности: перенесення принціпу власности на „весь народ“ в абстракції, а практично — розпреділивши його по приватно-трудових господарствах в формі спадкового права на користування землею. Ми можемо сказати, що титул земельної власности перенесено на державу, а її зміст — в приватно-індивідуальне спадкове право. Істотно, це є націоналізація землі з широким правом місцевого землепорядкування (для сільської громади і земельних установ).

Право розпорядження землею для держави також чимале: держава може призначати землю для „охорони природніх багацтв землі і для більш раціонального їх використання, визискування багацтв землі і повернення прибутків їх на загально-громадські потреби; заведення досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників і селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітних та инших загально-корисних установ; будування залізниць і инших шляхів“ (§ 7).

Тут багато можна вмістити прав держави, а тому вся реформа може бути названа швидче націоналізацією землі. Це видно навіть з того, що спільне господарство у висококультурних господарствах заводиться силою державного розпорядження (закону), а зовсім не по праву приватно-громадської ініціятиви.

Позаяк, на мою думку, дійсна соціялізація продукції може з'явитися, тільки як наслідок певної суспільно-господарської еволюції, а не декретом, то закон про землю правильно обмежується реформою власности, установлюючи цим необхідну передумову дійсної соціялізації сільсько-господарської продукції скасуванням приватної власности.

Дійсно, соціялізація в сільському господарстві не може розпочатися без скасування приватної власности, котра заковує кожне господар-

ство в кайдани приватної суверенности. Соціялізація є з'явищем публично-правного характеру, а не приватного, тому орудування землею мусить обовязково перейти в руки публично-правових інститутів. Лише це дасть простір для розвитку процесу соціялізації.

Непередільна община, сільська громада є, по закону, публично-правовим земельним інститутом, і в цім її кольосальне значіння: вона не є соціялізмом, але вона є необхідною передумовою соціялізації.

Такий загалом зміст і значіння першої законодатної спроби завести „соціялізацію землі“ на Україні.

Другий земельний закон (8. січня 1919 р.), виданий Директорією, в загальних рисах подібний до першого, але з де-якими змінами.

Основні параґрафи скасування приватної власности на землю в законі Директорії цілком подібні до закону Центральної Ради. Право держави що-до землі, вод, лісів, підземних і надземних дібр установлено, як право верховного порядкування і розпорядження, це-б-то виразніще підкреслено характер націоналізації, прийнятий в законі Центральної Ради. Конкретно зміст прав публичних орґанів поширено включенням права призначати землю для розселення міської людности і поширення господарства місцевих самоврядувань. Найголовніща зміна відноситься до „урівнювання“. Закон наділяє безземельних і малоземельних в розмірах, які будуть встановлені земельними установами, але в усякім разі не менш 5—6 десятин кращої землі для середнього трудового господарства і не більш трудової норми.

Коли в певній місцевости для безземельних і малоземельних не вистарчить землі на мінімальну норму, то вони одержать в инших округах підвищений трудовий мінімум (§ 13). Головним пунктом закону є § 21, по якому всі дотеперішні трудові господарства не більш 15 десятин залишаються непорушними в користуванні своїх дотеперішніх господарів, це-б-то їх землі в корінний переділ не входять. В переділ входять лише землі нетрудові й инші (державні, манастирські, церковні, удільні то-що). Для земель піскуватих, солонців, багнистих та облогуючих ця норма (15 дес.) може бути збільшена повітовою Земельною Управою після затвердження Міністерством Земельних Справ.

Цей параґраф закону викликає запити і здивування у „правовірних“ соціялістів-революціонерів, котрі знаходять тут суперечність з передільно-урівнюючим російським принціпом. Я почуваюся до обовязку пояснити тут же коротко, через що законодатель став на цей шлях. Закон Центральної Ради також не приймає передільно-урівнюючого принціпу в його теоретичній чистоті, включаючи тільки проблематичне „урівнювання“ своїм § 29 в формі оподаткування „діференціяльної ренти“, що є прийняттям гіршої частини і іґноруванням ліпшої частини московського проєкту. Автор закону 8. січня не вважав можливим виходити з сумнівних доктрин, які виросли в кабінетах, а не з життя, і цілком не мають ґрунту в українських обставинах. Передільну общину він одкинув тому, що її тепер нема на Україні, а оподаткування „діф. ренти“ тому, що воно не має в собі практичного змісту. Взагалі ж оподаткування — це діло фінансової політики держави і в справі реформи земельної власности не має місця, це-б-то воно входить в обовязки не земельного законо-

давства, а в область фінансової політики. Передільна община є лише технічним способом розпреділення землі, способом реалізації права на землю, а таких способів може бути не один. Він вважав у нас більш доцільним спосіб переділу землі не в громаді, а в родині, що досягається всякими формами розподілу спадщини. Передільний рух землі в громаді відбувається ріжними способами: московська община переділює періодично, а в родинах переділ тягнеться безперервно в поділі спадщини.

Періодичні переділи нарушують всі окремі господарства і ламають їх конструкцію, тоді як переділ в родинах зачіпає лише де-які і не в один час. Громадський переділ не дає простору для швидкого пристосування господарств до нових розмірів площ, а родинно-спадковий відбувається перш над усе під знаком найбільшої прихильности до наділюваних і старанно намічає форми пристосування їх до нових обставин. Мета обох систем переділу одна — примістити приріст населення до землі, і в результаті громадським чи родинним розподілом це досягається. Позаяк принціпу повної рівности в тій і другій системі нема, то принціпова вартість їх однакова. Коли так, то для реального життя треба брати те, що більш відоме величезній більшости населення (родинний переділ), одначе не забороняється і инший спосіб: громада може прийняти, де це селянам відомо, систему переділу громадського.

Отже урівнюючо-передільний принціп в його московському розумінні в законі 8. січня цілком одкинуто, як не життєвий на Україні і не обовязковий для заведення соціялізації.

Трудовий максімум в 15 дес. прийнято тому, що трудова земля, набута в процесі праці чи теперішнім господарем чи його попередниками, являється еквівалентом живої праці, а позаяк працю ми не конфіскуємо, то не маємо підстав конфіскувати і форму її трудового приложення. Очевидно, коли б інтереси суспільства тепер вимагали відобрання землі і в цих господарствах, то це було б конфіскацією праці, яку можна взяти лише за виплатою відшкодовання. Стоючи на становищі інтересів праці, соціялісти зробили б повне порушення своїх принціпів, коли б конфіскували трудову землю без викупу. Закон Директорії конфіскує лише не трудові землі.

Автор його виходив з конкретних даних, по яких землі на Україні вистачило б на середню трудову норму і лише в Полтавщині та на Поділлі було б на споживчу (5—6 дес.). Розуміється, є окремі місцевости, де не вистарчило б і на споживчу норму, то беззмельні з цих місцевостей могли б одержати достаточні наділи в багатих землею округах (Таврія, Херсонщина, почасти Катеринославщина). Ламати під цей час кольосальне число селянських господарств (приміром від 10 до 15 десятин) було б, з політичного і господарського погляду, нераціонально: господарства всі зруйновані негодою війни і завірюхами революції, то в цей час рушати велике число селянських господарств в угоду принціпові абстрактної рівности, без реальної потреби, було б недоцільним, тим більше, що ці господарства через короткий час шляхом переділів натурально зменшаться і з маси трудових господарств випинатись по-над

пересічний рівень не будуть. На випадок ліквідації цих господарств земля переходить в розпорядження держави за певний викуп, так було в проекті закону, і „на певних умовах“ — так поставила Рада Міністрів з політичних міркувань.

Другим моментом цього закону було установлення селянських спілок для користування одібраним інвентарем. Поруч з спілками на „культурних господарствах“ це була друга форма для соціялізації відносин.

От власне зміст тих змін, котрі робить земельний закон Директорії в законі Центральної Ряди, виходячи виключно з реальних даних українського господарства і ставлячи метою таку реформу земельної власности, котра творила б можливо кращі передумови для соціялізації.

Тепер ми можемо зробити вже загальну оцінку, обох законів в звязку з тією ідеєю, яка в їх вкладалась в проґрамовім будівництві соціялістів - революціонерів в звязку з тим історично - ідеольоґічним ґрунтом, з якого вона виростала, і вказати ті суспільно-політичні наслідки, до яких вони можуть довести. Побіжно тут ми можемо оцінити і значіння общини, що була таким серйозним фактором розвитку соціяльно-революційного світогляду.

5. Значіння льозунґів „соціялізації землі“.

Проєкт російських соціялістів-революціонерів виріс на ґрунті живої дійсности — общини. Очевидно, ідея самобутности розвитку Росії вела до того, щоб в конкретних побутових і економичних формах шукати вихідний пункт дальшого розвитку Росії до соціялізму. Як марксисти на заході утворили схему розвитку з конкретних даних капіталізму, так революційні народники і за ними соц.-рев. утворили свою схему з конкретних даних: трудового господарства в общині.

В наш час соціялісти-революціонери, очевидно, ще вважають общину за „зародок соціялізму“ (хоч дійсність розвіяла багато давніх ілюзій), бо не дарма вони виробили свій проєкт реформи земельної власности і назвали його „соціялізацією землі“. Ми бачили, що вже одно прийняття переділу і ідеї урівняння припускає приватно-індивідуальне дрібне господарство, що цілком суперечить соціялізації, як ідеї громадського господарства. Очевидно, вони форму реалізації рівного права на землю (на природу) прийняли за форму рішення цілком окремої самостійної задачі — соціялізації продукції. Тут корінна помилка російського проєкту, котрий справді носить в собі ідею непорушности приватно-індивідуального господарства, ідею, яка в корні заперечує соціялізації.

Але що ж є все-таки в цьому проєкті соціялістичного? Через що люде вбачають тут щось з музики будучого? Відповідь ясна: форма власности. В соціялістичному суспільстві форма власности на землю і знаряддя продукції буде колективна, форма власности на землю в общині (передільній чи непередільній) є також колективна. Земельні відносини там і там реґулюються спеціяльним земельним пу-

блично-правовими орґанами. Це, власне, і надає общині цілковиту подібність до соціялістичної общини і одріжняє її од усіх капіталістичних форм приватної власности. Земельні відносини і сама земля в общині трактуються з публично-правової точки погляду, тоді як вся приватна земельна власність є обєктом приватного права. Це все наближує общину до соціялістичного інституту, але лише з погляду форми власности, ні в якім разі не з погляду соціяльного і господарського. Форма продукції в общині приватно-індивідуальна, що стоїть в повній суперечности до соціялістичної, колективної форми. І хто говорить про соціялістичність общини, той повинен різко розмежувати два моменти: форму власности і форму продукції.

Сільське господарство взагалі, общинне зокрема, цілком одріжняється неорґанізованістю продукції від індустрії, де продукція вже орґанізована колективно (передумова — поділ праці).

Для соціялізації індустрії є одна передумова — скасування приватної власности на знаряддя продукції і встановлення суспільної, а в сільському господарстві дві: скасування власности на землю і скасування — на знаряддя продукції, при чім це останнє припускає вже якусь орґанізацію праці в продукції на принціпі поділу її Коли соціялісти-революціонери, по анальоґії з індустрією, пропонували скасувати приватну власність лише на землю, то й думали, що це вже соціялізація, а справді це не так. З цього виникла плутанина. Соціялізація індустрії значить заміну приватної власности власністю цілого суспільства, а не ґруп його, на знаряддя продукції, а в земельній справі соц.-рев. пропонували скасувати власність лише на землю, а на знаряддя продукції — не пропонували.

Однобокість цього проекту є очевидна, але до чого тут соціялізація землі — не відомо. Цілком зрозуміло, чому соц.-революц. допустили цю помилку — з признання землі знаряддям продукції в тому економичному смислі, який прикладається до справжніх знаряддів. Анальоґія в цьому випадку не то що не допомогла вияснити справу, а збила з пантелику.

Треба ставити питання ясно: соціялізації в сільскому господарстві підлягають не земля, а відносини до неї, це-б-то знаряддя продукції і праця біля їх. Одначе, які ж знаряддя в сільско-господарській продукції? Невже оті селянські плуги, борони, ціпи, котки на гармані, лопати, сокири і т. п. дрібязок? Розуміється, так, але соціялісти мислять соціялізацію не дрібного, а великого виробництва і в індустрії. Ніхто з їх не говорить про соціялізацію кузень, майстерень і всякого дрібязку, ніхто не говорить про соціялізацію дрібних ремісників, трудових господарств промислових, а говорить лише про великі капіталістичні підприємства з великим числом найманих робітників. Очевидно, в індустрії є що соціялізувати, бо там подавляюча більшість продукції орґанізована капіталістично на велику скалю. В Росії і Венґрії соціялізувалась велика і середня капіталістична індустрія, а мала навіть з найманою працею (в Росії до 50, в Угорщині до 25 душ найманих робітників) зовсім не підлягала поки-що соціялізації. Взагалі дрібні капіталістичні і трудові господарства не піддаються декретовій соціялі-

зації, але чому ж саме російські соціялісти-революціонери свою операцію утворення дрібних трудових земельних господарств назвали соціялізацією, коли така реформа суперечить самому духові соціялізації? Тому що вони, творячи дрібні господарства, цього не розуміли, бо вся увага їх була скупчена на скасуванні власности на землю, яка не є знаряддям продукції. Їхня „соціялізація землі“ — це утворення дрібних трудових господарств, що суперечить поняттю соціялізації. От через що вони підмінили поняття. Але чи можна починати соціялізацію великих сільсько-господарських маєтків, котрі, яко великі підприємства, по аналоґії з індустріяльними, могли б бути соціялізовані одним скасуванням приватної і встановленням суспільної власности? Теоретично це можливо: усунути поміщиків, поселити в маєтках певні трудові спілки з сільсько-господарських пролетарів, дати їм інвентарь і хай господарять, але ця соціялізація в Росії і на Україні моглаб зайняти лише невелику часть населення. Очевидно, що одна часть була б соціялізована, а велика більшість трудового населення жила б на приватно-індивідуальних господарствах. При соціялізації власником землі стає все суспільство, як один господарь, як один публично-правовий союз, а допустивши таку „часткову соціялізацію“, ми б мали: один великий публично-правовий земельний союз і поруч його ще багато дрібних приватних господарів (бо общини не можна зарахувати сюди, яко не господарські, а лише власницькі колективи). Очевидно, що це була б система багатьох субєктів колективної і індивідуальної „власности“, це було б не соціялізація. Отже говорити про соціялізацію великих маєтків і не-соціялізацію дрібних господарств — було б абсурдом.

З політичної точки погляду, це тепер навіть не можливе до переведення, бо трудова селянська маса мислить земельну реформу, як рішення проблеми рівного права на землю, і домагається розподілу її. Воно б тепер не примирилось з тим, що в соціялізованих маєтках люде живуть на инакших умовах, ніж на трудових наділах. Селянство вимагає чорного переділу, роздрібнення всієї землі на трудові господарства. І, очевидно, так і буде, як хоче селянство, основна сила Росії й України.

Чи треба жаліти, що великі маєтки не будуть хоч би частково „соціялізовані“, це-б-то передані орґанізованим спілкам? Доки в селянстві не виникла ідея вигідности колективної сільсько-господарської продукції з силою економичного імперативу, доти жаліти чи не жаліти — дарма. Але не треба відмовлятись від цього і вже тепер давати правні основи для такого спільчанства, де є умови для примусового його переведення: в справі розпорядження одібраним в маєтках інвентарем і в „висококультурних“ маєтках.

Таким чином, вся соціялізація землі справді є рішенням не проблеми власности, а проблеми спільної продукції, власне, великої продукції, це-б-то вона мислиться, як обєднання дрібних господарств у все більші і більші орґанізаційні одиниці, а зовсім не утворення дрібних приватно-трудових господарств шляхом розподілу землі.

Через те, як російсько-есерівський проект, так і обидва українські земельні закони є зовсім не соціялізація в справжньому смислі

цього слова, а швидче... націоналізація землі, це-б-то утворення одного справжнього великого власника землі — держави, котрий має за свою задачу шляхом певної соціяльної і культурної політики нищити дрібну продукцію, орґанізуючи її в великі обєднання.

Єдиний власник — „капіталіст"-держава — така концентрація власности дає могучу зброю в руки держави, щоб вона виявила такий вплив, котрий примусить дрібні господарства орґанізуватись у великі.

Одначе, проєкт „соціялізації", або краще — скасування приватної власности на землю, є неминучою умовою соціялізації і могучим засобом в боротьбі з капіталізмом. Не дарма буржуазія ненавидить його!

Уявіть собі, що всі нетрудові землі одібрано і передано до громади. По даних для України всі беземельні і малоземельні селяне одержуть пересічно більше споживчої норми і трохи що не трудову. Вся резервна армія праці, яка дотепер дарма чекала черги під дверима фабрики, яка своєю конкуренцією тримала робітників під погрозою зменшення заробітної платні, яка своєю присутністю реґулювала цю плату, тепер зникає на роботі біля землі. Цим капіталізм позбавлюється головного двигуна і творця надвартости! Промисловий пролетаріят в один день виростає в командуючу силу, що схоче, те й зробить капіталістові: страйками примусить його згоджуватись на свої умови. „Соціялізація землі" це й був і є основний боєвий засіб революції. Соціялісти-революціонери ним спричиняють страшний параліч капіталістичного господарства, наносять йому смертельний удар, бо резервна армія праці, пролетаризоване селянство — це і є двигун капіталізму.

Єдиним соціяльним засобом творити цей резерв є приватна власність на землю, або, власне, монополія на землю.

Поміщик з одного боку нажимає, а капіталіст-промисловець з другого, увесь час витворюючи цим собі голодний робочий резерв, котрий мусить працювати на поміщика і на фабриканта. Отже, монополія на землю є причиною росту капіталізму і його руйнуючої сили. Соціялісти-революціонери своєю соціялізацією, це-б-то скасуванням земельно-власницької монополії, наносять смертельний удар капіталістичній системі. Одібрати нетрудову землю та ще без викупу — це така велетеньська революція в теперішньому капіталістичному суспільстві, після котрої воно не встане! Разом з землею конфіскується інвентарь, будівлі, сирові матеріяли то-що, це-б-то одним замахом знищується сільсько-господарський капіталізм.

Безпосередньо цим наноситься кольосальний удар капіталістичному кредитові, бо борги на землю анулюються. Гипотека гине і бє по фінансовому капіталу, це-б-то вносить кольосальне опустошення по всьому капіталістичному фронтові. Скасування приватної власности на землю є передумовою двох річей: розбиття капіталізму і одкриття дверей для соціялізації. Загалом — це соціяльна революція.

Соціялісти-революціонери доводили, що їхня „соціялізація землі" цілком надається до переведення в рямцях капіталістичного устрою. Теоретично це ніби так, але соціяльні наслідки скасування трудового

резерву так великі, що вони означають параліч капіталізму і початок соціяльної революції, це-б-то „соціялізація землі“ може статись лише в новому суспільстві. Капіталізм це розуміє, і тому він ніколи не погодиться на це добровільно; у нього монополію на землю можна вирвати тільки революцією. Через те „соціялізація землі“ є страшним боєвим засобом проти капіталізму і необхідною передумовою соціяльної і соціялістичної революції. Дарма марксисти називали її „контр-революцією“; тут, очевидно, просто люде не розуміють подвійної природи цієї „соціялізації“: відносно капіталізму вона є послідніим словом революції, бо руйнує його, а відносно проблєми соціялізації вона є суперечністю, бо опирається на переділ, на дрібне, це-б-то не соціялістичне по своїй природі господарство.

Вона стоїть на грані двох періодів: означає кінець капіталізму і початок соціялізації. Вона є необхідною передумовою її. Таке значіння мають і обидва земельні українські закони: вони є передумовою соціялізації народнього господарства української республики. Дарма їх називати „соціялізацією“: закон Центральної Ради має принаймні рудімент від московського проєкту — урівнювання шляхом конфіскації діференціяльної ренти, а закон Директорії очищений від всіх чужих ідеольоґічних впливів і представляє собою концепцію, основану на українських даних.

Вони визволяють український народ від ярма капіталу і одкривають величезні перспективи для орґанізації соціялізації, що явиться еволюційно в наслідок багатьох діяльних чинників нашого життя.

На Україні розлягається море трудових господарств од 5 до 15 десятин, які забирають всю працю трудового населення, „резерву праці“ нема і ще досить довго не буде, отже „розцвіт капіталізму“ тепер залишається, як солодкий спомин для комівояжерів і визискувачів, а для народу наступає доба незвичайного підйому творчих, продукційних сил. Надвартість, яку грабували визискувачі, залишається тим, хто працює. Це збільшить їхні засоби і одкриє великий простір для розвитку. Дарма буржуазія кричить, що продукційність впаде! Надвартість залишиться працюючим, а тому дохід на одиницю праці буде більший, через те і продукційність праці буде вища. Можливо, що абсолютна сума урожаю 1,1 міліярд пудів впаде до 1,0 міліярду, це-б-то понизиться абсолютно, але дохід на одиницю праці буде більший (бо надвартість не заграбує ніхто), отже релятивно кожний трудящий дістане на одиницю своєї праці більше. Це для добра конкретних живих трудових одиниць має кольосальне значіння! Для визискувачів буде дуже зле, „продукційність“ їхнього грабіжництва впаде до нуля! і тільки в цьому смислі треба розуміти їхні скарги на пониження продукційности і їхньої праці. Але це нас не обходить.

Нас тепер цікавлять фактори соціялізації.

6. Фактори соціялізації.

Необхідною передумовою соціялізації ми вважаємо скасування приватної монополії на землю, чого можливо досягти лише шляхом соціяль-

ної революції. Нове розпреділення землі відповідно волі трудового населення (бо воно є двигачем революції) веде до знищення пролетарського трудового резерву, це-б-то головної соціяльної зброї в руках капіталістів, котрою вони реґулюють заробітну плату і встановляють можливо вищий для себе прибуток з надвартости і можливо більший процент її. Коли трудовий резерв розходиться по своїх земельних нових наділах, коли він цим знаходить форму приложення праці, тоді промисловий пролетаріят має собі розвязані руки, щоб боротись рішучо за одвоювання можливо більшої частини вартости на свою користь. Страйки справді стають тепер могучим знаряддям, бо через усунення трудового резерву пролетаріят дістає більшу змогу виявити основне своє право — монопольне право на свою робочу силу. Він може реалізувати своє право власника на трудову енерґію і залишити знаряддя продукції (чужу власність) стояти мертво і не приносити надвартости своєму власникові-капіталістові. „Капітал“ на час страйків губить свою властивість і стає просто знаряддям продукції. Чим довше тягнеться страйк, тим довше знаряддя продукції залишаються сами собою і не обертаються в капітал. Страйк — це припинення капіталістичних відносин: надвартість не виробляється, і всі инші льоґічні катеґорії капіталізму в сфері продукції вмирають („прибуток“, „рента“). По інерції може ще тягтись перерозпреділення раніш здобутої надвартости по-між ріжними приватними здобичниками (купцями, банками, біржами то-що), але продукція замирає, і спиняється джерело видобування надвартости. Коли цей період льоґічно продовжити в часі, то се веде капіталізм до смерти.

Капіталіст не має трудового резерву, і це його садовить на міль. Тоді пролетаріят справді розвиває рушійно-динамичну силу, відповідну його фізичній масі, це-б-то доводить свою соціяльну силу до того рівня, де вона перемогає соціяльну силу капіталістів. Отже, головною передумовою для розвязання рук пролетаріятові в боротьбі є знищення трудового резерву, а це можливо лише з скасуванням приватної власности на землю і розміщення по ній цього резерву, це-б-то „соціялізація землі“, кажучи в старих термінах революційного соціялізму.

Вивласнення землі, безумовно, паралізує капіталістичний процес, руйнує капітал, але цього ще мало для дальшої творчости: треба паралізувати ще політичну його силу і розбити його апарат соціяльно-політичного панування, отже, революція мусить обовязково передати владу в руки трудових мас. Тоді дезорґанізація капіталу піде добре. Для нанесення смертельного удару капіталові треба соціяльно-політичної революції, щоб влада і вся земля зразу опинилась в руках трудового люду. Тут настає момент знищення трудового резерву, і капітал позбавлюється своєї соціяльно-рушійної сили, він стає обеззброєний перед силою пролетаріяту. Власник трудової енерґії просто не хоче прикладати її до німих знарядів, і вони стоять мертво. Капіталізм, як система певних відносин, фактично перестає істнувати: відносини праці спиняються, відносини власности також, відносини клясів — також.

Пролетаріят мусить усвідомлювати цю залізну льоґику революції і, взявши владу, скасувати і формально приватну власність на знаряддя,

а цим самим падають відносини клясів, як суспільна система, залишається проста фізична боротьба з капіталістами, котрі що-хвилини хотітимуть відновити суспільно-господарські відносини клясів.

Так ми підійшли до самого нутра соціяльноі революції, боєвим засобом котрої є знищення трудового резерву. Цей плян соц.-револ. невлучно, неправильно назвали соціялізацією землі, хоч його, по правді, треба назвати скасуванням земельної монополії капіталістів, щоб не плутати терміну „соціялізація", який по справедливости означає щось зовсім протилежне передільному користуванню землею. Розпочати соціяльну революцію і то при помочі селянства під гаслом соціялізації землі, щоб знищити трудовий резерв капіталу — така схема історичної боротьби соціялістів-революціонерів проти капіталістичної системи во імя одкриття шляху до соціялізму.

Соціялізм не єсть статичний момент трудового устрою, а довгий динамичний процес, в якому безчисленно багато окремих статичних моментів. Соціяльний зміст їх — соціялізація, це-б-то незакінчений соціялізм, а один із ступнів до його. Процес соціялізації довгий, кожний статичний момент її є закінченням пережитого і вихідним пунктом для будучого. Соціялізація — це еволюція орґанізаційних форм колєктивістичного устрою, форм господарських і політичного їх виразу.

Вихідним моментом для соціялізації життя є соціяльна революція, скасування приватно-власницької монополії на землю.

Але очевидно, що соціялізація може відбуватися не в головах теоретиків, а в реальному житті, тому всякі фактори його будуть сприяти або ні. І нам треба усвідомити принаймні головні фактори суспільної еволюції в нових обставинах, коли капіталізмові нанесено рішучий удар — одібрано трудовий резерв. На Україні це вже сталось, нетрудова земля в руках народу, капіталізм корчиться в страшних конвульсіях, здихає, як розчавлений лютий гад, але намагається перемогти смерть, що вже схилилась над ним.

* * *

Першим фактором соціялізації є велике виробництво.

Яскравий образ його виявлення — сучасна велика індустрія. Вся технична творчість людини виявилась в цьому яскравому світі чудес. Примітивні інструменти, які людина прикладає до живої природи — ніщо в порівнанні до тих чудових архитворів, які вона прикладає до обробки матеріялів, сирових продуктів. Інструменти розрослися в машину, в певне обєднання інструментів. Движуча сила машин з рук людей перейшла на природні живі сили, що двигають машини. Людина має в собі лише одну велику силу — свідомість, яку прикладає до сил і матерії природи. Обєднавши інструменти в машину, люде мусіли також обєднатись для праці біля машин. Велике виробництво є скупченням інструментів (машини), скупченням сировини і скупченням робочої енерґії людей, що виконують ріжні функції одного господарсько-робочого процесу; люде поділили працю між собою, як і скупчені

інструменти в машині також виконують ріжні функції одного робочого процесу. Велике виробництво в кілька разів (десятків, сотень, тисяч!) збільшує продукційність людської праці і робить часто те, що людина не може зробити. В цьому великий культурний зміст і розум великого виробництва, що йде під гаслом великого принціпу економії сил, часу, просторони. Велике виробництво є вінцем соціяльної творчости людей, результати його — нагородою людям за цю творчість, за соціяльність.

Лихо в тім, що ці вінки кладуть собі на голову не всі учасники трудового процесу, а власники знарядь продукції, котрі часто ніякої участи в ній не беруть, одержують нагороду цілком незаслужено; одбираючи ці нагороди, засуджують трудящих на голод, деґенерацію, злидні, гибіль; одбирають у творців цінностей всяку можливість користатися наслідками своєї праці і творчости.

Соціялістична наука зідрала пишні декорації з паразита-монополіста і простягла руку, щоб зірвати з їх ті вінці. Соціялізм усуває приватних власників від знаряддів продукції, знищує поняття хазяїна і наймита, ставлючи натомість трудового господаря. Орґанізацію гуртової праці вважає за необхідність підтримати, продовжувати і розвивати. Велике виробництво — це є льозунґ поступу і культури, соціялізм мислимий лише при великому виробництві, в якому люде обєднані, відносини їх соціялізовані. В такому смислі Маркс розумів соціялізацію індустрії, і це є справді та соціялізація, до якої стремляться всі свідомі соціялісти.

Коли революція приходить, вона мусить усунути приватних власників і суспільну власність — знаряддя продукції — передати единому власникові — суспільству. Практично — орґанові публичної влади суспільства.

Таким чином, ми мислимо ідеально до кінця повну концентрацію власности: власник один в формі всього суверенного колектива. Значно тяжче стоїть справа з дрібніщими, особливо — з трудовими представниками дрібних самостійних підприємств. Дрібне виробництво — економично невигідна, з погляду суспільного господарства просто шкідлива, бо непродуктивна форма продукції. Як бути з соціалізацією тут? Держава мусить, очевидно, включити і ці трудові підприємства в систему свого господарства, відкупивши „знаряддя продукції", бо вони в трудовому господарстві єсть не суспільною вартістю, а результатом трудового надбання, отже — еквівалентом зужитої праці, вони не капітал, а форма приложення праці. Держава відкуповує сирові матеріяли і інструменти, дає їх потім трудовикові для приложення праці, власником продуктів також є один господарь-суспільство і його публичний орґан — держава. Очевидно, щоб льоґично перевести в життя цей принціп, суспільство повинно бути власником всієї сировини, а сировина одержується з природи, отже право господарської власности на природу в її цілому належиться суспільству. Дрібні (промислово-трудові) підприємства повільно включаються в одну систему суспільного промислового (оброблюючого) господарства. Суспільство, представлене державою, стає

одним власником, керманичем господарського процесу. Таким чином, в перший момент соціялізація індустрії представляється, з погляду форми власности, націоналізацією.

Велике виробництво є принціпом індустріяльної (технично-господарської) економії, це цілком совпадає з інтересами і суспільної економії. Дрібне виробництво не має смислу, з суспільної точки погляду, але воно має смисл, з приватно-господарської точки погляду, бо дає підставу істнування для його конкретних, живих учасників. Коли суспільство знайде засіб забезпечити трудових господарів дрібного господарства, то для їх вигідно буде стати частиною великого господарства. Розуміється, це не значить, що вони стануть робітниками в чужому господарстві: вони і далі будуть трудитися в своєму господарстві, котре називається суспільним — це є лише форма певного забезпечення праці і увільнення її од визиску. Суспільне господарство — це моє господарство, так скаже учасник його, і буде виконувати лише одну якусь функційну чи окрему працю. Так що система суспільного господарства є доведеною до досконалости системою поділу праці (техничного). Цього вимагає економія сили, часу і простороні во імя певного добра кожної людини. Отже, велике виробництво є найпершим фактором, двигачем соціялізації, але навіть більше — воно є поняттям її.

Коли ми усунемо приватних власників з обробляючого господарства (великих і малих), сконцентруємо право власности на знаряддя продукції і сировину в руках вищого суспільного орґану — держави, то, очевидно, ми зробимо націоналізацію, котра заключає в собі поняття одного власника — державу і всіх робітників, як його контраґентів, що приносять працю і на певних умовах прикладають її до знаряддів продукції. Така форма суспільних відносин мусить залишитись аж до того часу, поки все господарство не буде соціялізоване.

А довго ще не буде соціялізоване сільське, добуваюче господарство (хліборобство, скотарство, птахівництво, бджільництво, рибальство, охотництво, садівництво, виноградництво то-що).

Тут великого виробництва майже нема. Воно трохи виявляється в де-яких галузях, але не має справді того майже орґаничного скупчення інструментів, сировини і людей, як в індустрії, представляє механичне скупчення в простороні, а не в робочому процесі. Помиляються марксисти і наші де-які товариші, котрі думають, що форма великої земельної власности заключає в собі поняття великого виробництва, як то є до певної міри правильно для індустрії. Маґнат має, наприклад, власність в 70.000 десятин, яка розкидана по 10 ґуберніях і 40 повітах. Кожний окремий шматок називається маєтком і представляє лише адміністративну одиницю, єдність якої символізується лише одним управителем, а з господарського погляду маєток поділяється на кілька самостійних галузів, що мають свій окремий бюджет і баланс: польове, лісове, рибальське і т. д., а кожне з їх також поділяется на самостійні господарські одиниці: польове — на хліборобство і промисловість (винокурство, цукроварство, млинарство і т. п.), лісове — на лісоводство і промисловість (лісопильне, сірничне, папіряне, паркетне, суха перегонка і т. п. діло). Хліборобство поділяється на економії, ферми, хутори, котрі мають окремий

сівооборот, окрему адміністративно-господарську орґанізацію з своїм самостійним буджетом і балянсом. Дознано, що з одного господарсько-адміністративного центру можна проводити раціональне і вигідне господарство лише при певній одлеглости від центру до периферії участку не більше 1 km. Коли ця одлеглість за-велика, господарь ділить площу на окремі господарські одиниці. Ці всі поділи мають економичний, а не технично-господарський характер. Ділити землю можна дуже сильно, але ділити фабрику не можна. Техничні умови виробництва цілком ріжні на землі і на фабриці.

Отже, що значить власність в 70.000 десятин? Велике виробництво? Ні в якому разі. Великість власности в індустрії переважно значить і великість продукції, а в сільському господарстві велика власність є лише власність, а не велика продукція в смислі господарського процесу. Тут велика власність, але малий поділ праці: переважно просте співробітництво, а не поділ праці.

Через те, коли марксисти стежать за мобілізацією землі і тішаться, як що помітять зріст числа більших власників і зменшення числа менших, то радіють з концентрації капіталу, думаючи, що це тут твориться велике виробництво — вони дуже помиляються: це значить, що земля монополізується в меншому числі рук, збільшується число викинутих від землі людей і збільшується трудовий резерв праці, це-б-то збільшується нагніт на біржі праці і загрожується становище пролетаріяту, збільшуються його страждання. Марксисти і з цьому знаходять втіху, бо збільшується, мовляв, армія незадоволених, ростуть страждання пролетаріяту, росте гнів його, загострюються клясові суперечности і ближче до революції. А разом з тим революція прийде в результаті зросту продукційних сил, обєктивного розвитку капіталізму. Соціялізм може бути введений, коли орґанізація продукції дозріє до того. Це крутійське доктринерство не хотіло передбачати того, що пролетарізація може розвиватися швидчим темпом, ніж розвиток продукційних сил і орґанізація капіталістичного господарства. Який тоді вихід для пролетаріяту? Очевидно — революція або . . . еміґрація. Так воно сталось і тепер: пролетаріят повстав, взяв владу в свої руки, але шановні марксистські пророки кричать: геть! хай буржуазія орудує, бо обєктивно соціялізація ще не назріла.

Я вказую тут на це тому, що марксисти так зкалічили поняття суспільної еволюції, що тепер збивають з толку трудовий люд, котрий свідомо зруйнував капіталізм і хоче будувать якийсь більш справедливий устрій, але панове пророки кажуть йому, щоб він здав позиції буржуазії, бо . . . і т. д.

Особливо в сільсько-господарській справі! Марксисти хотіли бачити тут анальоґію до розвитку індустрії. Вони хотіли тут знайти концентрацію капіталу, маючи на увазі тут велике виробництво. Правда, є дуже великі маєтки, пани мають великі капітали (грошеві і предметні), але великого виробництва, що є передумовою соціялізації в індустрії, тут нема!

Мобілізація землі не дала марксистам і формальної втіхи: навіть земельна власність не концентрується, не кажучи вже про

виробництво. Закон мобілізації землі, як він виявився в Росії, на Україні, Німеччині, Чехії, взагалі в Европі і Америці, можна коротко висловити так: розвиток трудового господарства спричинюється до зменшення площі капіталістичного господарства. Трудове господарство постійно, непохитно захоплює нетрудові землі. Фонд трудової землі постійно більшає на кошт нетрудової. Для марксистів це сумний факт, бо задержується пролетарізація і орґанізується дрібний буржуа — селянин. Очевидно, що ця тенденція в руху землі до „відкапіталізації" (Die Entkapitalisation des Bodens) стоїть в повній суперечности до марксистських проґнозів і вказує, що анальоґії між індустріяльно-машиновим і сільським господарством є небезпечні.

В усякому разі закон „відкапіталізації землі" установлений, і він значить — роздрібнення власности, а не продукції, бо продукція і не була великою. Це з'явище вказує на побіду трудового принціпу над монополією поміщицько-капіталістичної власности, показує, що трудові маси ведуть величезну боротьбу за істнування і що велика власність не має в собі економичної сили, щоб протистояти економичному натискові трудового господаря. Справді так і є, бо метод оцінки землі в трудовому господарстві дає змогу платити більші ціни за землю, ніж в капіталістичному, а з другого боку — соціяльна природа капіталістичного сільського господарства вимагає продавати землю, щоб досягти звичайного проценту на капітал шляхом реалізації приросту цін на землю. Статистика показує, що в Росії і на Україні вся заложена в Дворянськім Банку земля переміняє своїх господарів протягом 16,7 років, а купецька — ще швидче. Земля ж, яка попала в трудове господарство, там і заникає, не вертаючись в капіталістичне господарство.

Безсумнівний факт: трудове господарство захоплює ширші площі, значить — продукція дрібніє? Дрібніє власність, а це в сільському господарстві не те саме, що продукція. Бо для західної Европи доведено, що продукційність праці в дрібному господарстві при певних економичних умовах більша, як у великому.

Не лише економична еволюція, а й політичні причини вимагають у нас ліквідації капіталістичних господарств та заведення одноманітної маси споживче-трудових.

До цього привели і законодатні норми в земельній реформі. Таким чином, ми маємо факт концентрації індустрії, обєднання її в формі державної власности, що веде до ще більшої концентрації продукції, з одного боку, і концентрацію земельної власности в державі і роздрібнення сільсько господарської продукції, це-б-то ліквідацію малорозвитих форм великої продукції, котрі були в капіталістичному сільському господарстві — з другого.

Як примирити ці процеси? Який вплив буде робити фактор великого виробництва на сільське господарство?

Цей вплив робитиме концентрована індустрія — держава, що буде всіма засобами підтримувати і розвивати колективистичні відносини в с-госп. продукції шляхом розумної соціяльної і культурної політики, яку треба визнати за самостійний фактор соціялізації.

Наше законодавство намітило вже дві форми — зародки соціялізації: спілкове господарство в висококультурних господарствах і спілкове розпорядження інвентарем. Коли держава орґанізує меліоративний і господарський кредит для трудових господарств, а також візьме на себе постачання для села потрібних предметів (штучне угноєння, насіння, знаряддя і ріжні предмети споживання — тютюн, сірники, папір, текстильні, культурно-просвітні і инші предмети і матеріяли), а з другого боку стане посередником по збуту виробів сільського-господарства, то цим закладеться міцна основа громадського господарства. Громада буде не лише адміністративним, а й публично-господарським орґаном, котрий давитиме на всі сторони індивідуалізму одчаю і перетворятиме його в соціяльну солідарність. Індивідуалізм приватного господарства тепер є формою виразу для почуття покинутости, незабезпечености, ізольованости, а коли заведеться громадське господарство, то воно змякшить ці почуття покинутости, одчай індивідуалізму трансформується в надію солідарности, визволяючи індивідуальність члена громади від багатьох турбот, переносячи турботи з одиниці на громаду. Тут і заникатиме індивідуалізм (напрям індивідуальної „політики“ одиниць) і розцвітатиме індивідуальність людини.

Соціяльно-економична політика „єдиного капіталіста“ — держави і культурна допомога будуть могучими двигачами соціялізації в с-госп. продукції. Докладніще про це не маю змоги тут говорити, позаяк це відноситься до проґрами конкретної політики.

Однак треба тут же підкреслити, що вся соціяльна політика держави трудового люду повинна бути направлена на одну мету — утворення високопродукційного господарства, основаного на природних даних його. Напр., Україна мусить бути аґрарно-соціялістичною республикою. Це, здається, очевидне для всіх. Характер нашого господарства, завдяки чорноземові, опреділяється, як аґрарний. Чорнозем є найбільшим природним багацтвом, яке найбільш доцільно утілізувати для хліборобства і с-госп. промислу. Отже, всі зусилля, увага, знання, засоби повинно скупчити біля сільського господарства і знати, що ми творимо аґрарно-соціялістичну державу. Через те соціяльна політика мусить бути надзвичайно доброзичливою для основного робітника в цій галузі господарства — трудового селянина. Цей селянин мусить стояти в центрі життя і опреділяти свою соціяльно-історичну долю. Насильство над селянином, хоч би і для самих найідеальніщих, цілей викличе реакцію і протилежні намірам і сподіванкам результати.

Природа опреділяє характер господарства, господарство опреділяє характер відносин учасників його, відносини — психольоґію їх. З цією психольоґією треба числитися з тим, щоб найменш болючими засобами наполягати на неї і навертати в бажаний бік.

Варт замітити тут же, що природа України, особливо степові її простори, являється серйозним фактором, що утворює сконцентровані населені пункти. Маловіддя і безвіддя степів тримають людей біля річок, озер, джерел, криниць, а головно — біля річок. Розселятись на хутори по степах не дозволяє характер їх. Тому вся ота столипінська

буржуазна хуторованія не має ґрунту на наших степах. Вся буржуазна Европа настирливо говорить про хутори, кабінетні схоластики і в нас підхоплюють ці погляди, тим більше, що хутір справді „в ідеалі“ є найлішпою формою розселення по землі, бо він стоїть в центрі господарського участку, це-б-то найкраще перемагає просторінь. Степові простори наші найкраще переможуть машини (орапка, сіянка, жнива, гребовиця, возовиця, молотьба то-що). Тут рельєф степів є незвичайно сприятливим фактором для машинової праці, великого виробництва. Наші села мусять триматися біля води і тому иноді дуже далеко від ріллі. Перемогти просторінь тут можливо лише машинами для їзди і праці. Машинове господарство вимагає орґанізації у великому масштабі, і наші села змушені будуть прийти до цього і потроху соціялізувати продукцію. Розуміється, в Швейцарії, де бугровато-горяна місцевість, або в Польщі, Московщині, Білорусі, де багато води і можливе рідше розселення, там люде під впливом рельєфа землі і води не так швидко дійдуть до машинової крупної орґанізації, як ми. Наші степи є природним фактором соціялізації.

Але найбільшим з природних факторів соціялізації буде збільшення густоти населення. Приблизно через 40 років наше населення подвоїться. Коли продукційність сільського господарства не збільшиться за цей час, то ми вже не то що не матимемо змоги вивозити збіжжа, але його не вистачатиме на споживчі потреби України. Розуміється, за 40 років продукційність землі підніметься, бо збільшиться сума праці біля землі.

Інтенсифікація господарства буде основним принціпом господарської політики, а інтенсифікація залежить від багатьох чинників, в першу чергу — економичних. Техника буде постепенно поліпшуватися до рівня економичної доцільности. Орґанізація праці значить поділ її. Во імя інтенсифікації буде орґанізуватися колективна праця, це-б-то проблему соціялізації треба розглядати, як проблему інтенсифікації господарства. Приріст населення буде двигачем інтенсифікації господарства, яка на певній орґанізаційній висоті буде вимагати колективної продукції, це-б-то соціялізації, і коефіцієнт густоти населення буде показчиком степені потрібности соціялізації.

Розуміється, густота населення гратиме ролю чинника соціялізації при одній умові: коли влада в державі належиться трудовим масам, коли капіталізм не зможе зробити того, що є любимим засобом його політики: висилки населення або еміґрації. Де капіталізм держиться при великій густоті населення, там клапаном для зменшення соціяльної енерґії трудових мас служить еміґрація і кольоніяльна політика капіталізму. Але що густота населення буде основним чинником світової соціялізації — це безперечно!

Економичні потреби примусять голодних стати перед палацами паразитів і зруйнувати їх. В Европі цей конфлікт вже стоїть на черзі дня. Буржуазія змушувала „зайвих“ еміґрувати. Ми знаємо, що Америка, Австралія, Азія, Африка що-року приймають десятки міліонів людей. Европейське населення, особливо ті держави, що мають кольонії, живе у великій мірі на кошт кольоній. Уявіть, що кольонії в один день одпадуть, то Анґлія в той же день засуджується на смерть. За нею

йдуть Німеччина, Бельґія, Франція, Голяндія й инші держави. Цього поки що нема, бо Европа визискує аґрарні кольоніяльні народи, грабуючи їх працю, природні багацтва, живлючи свій пролетаріят роботою і все населення — продуктами. Еміґрація робить своє діло, але вона мусить в десятки разів збільшитись, коли кольонії не дадуть сировини і продуктів. Розуміється, що голодні маси підуть штурмом на своїх паразитів, і капіталізм упаде.

Буржуазна Европа стоїть над прірвою і це при 41 душі (пересічно) на 1 km². Азія має 20 душ на 1 km², Африка 5, Америка 4, Австралія і Полінезія 0·7 душ.

Коли населення досягне густоти приблизно 20 душ на 1 km², а для цього треба приросту ще 1,2 міліярда, що станеться найдалі за 50 років, то вже хоч клапани одкриватимуться, але населення не зможе з такою швидкістю підшукати вільного місця на світі, як тепер, і звертатиме свою енерґію проти ближчих чинників гніту, а не шукати ближчого виходу, як тепер, на еміґрації. Можна думати, що не скрізь по світі можна рівно розселюватись (Сахара, Гобі і инші пустині залишаться й на далі порожніми аж до моменту якоїсь чудодійної меліорації їх), а тому при пересічній густоті в 20 душ инші місцевости будуть населені густіще, може 40—50 і більше душ на 1 km² (Японія вже тепер має 150 душ, Індія 85 душ), і тут будуть підійматися пожежі революції раніще, ніж приросте на світі ще 1,2 міліярда душ. При цих умовах, що мають силу обєктивного залізного закону природи, енерґія трудових мас повернеться проти паразитів, штурм буде величний, і капіталізм упаде з великим грюком.

Приріст населення — біольоґічний чинник, змякшити який стерілізацією або двохдітною системою не можна. Він тиснутиме людність і вимагатиме від неї напруження всіх сил, інтенсифікації господарства, орґанізованої економно праці, а значить і соціялізації.

Для ізольованого господарства дрібних господарів нема будучини! Хуторці, ідилії приватної власности на своїй земельці — це минувшина, роскіш малонаселености, що дозволяє вільну займанщину. Але як розвивалась община і врізувала вільну займанщину в інтересі громадського співжиття і рівного права на природу, так прийде і колективізація праці на землі, бо коли люде знатимуть, що громадським засобом вони здобудуть 100 пудів з десятини, а індивідуальним „на своїй землі“ лише 50 пудів, то безхлібне право власности вони з радістю віддадуть во імя громадського хліба.

Треба вказати, що як міжнародній капітал переступав межі держав і в хліборобських країнах нищив общину, заводив приватну власність, переиначував звичаї, закони, відносини — так і міжнародній соціялізм буде примушувати народ за народом, державу за державою, переходити на нові позиції і замовкати всі гимни та оди приватній власности і індивідуальному господарству. Можна напевно сказати, що коли більшість населення Европи стане під прапор революції, то меншість вже не збереже свого нейтралітету чи буржуазної самобутности. Революційний трудовий люд одних країн піде на поміч трудовому людові

других і, не вважаючи на крик марксистів, що їхні краї ще не дозріли до соціялістичної революції, все-таки роздавить буржуазію і силою творчого впливу допоможе родженню нового устрою. Революційна Европа зможе вже заявити вплив на Америку, Азію і т. д.

Міжнародній момент буде впливати на внутрішні відносини в трудових республиках хоч би вже тим, що трудова республика буде в товарообміні з буржуазними і ціни світового ринку будуть критерієм економичної доцільности, прим., нашої аґрикультурної техники. Коли екстензивне капіталістичне сільське господарство Америки давитиме ціни на хліб вниз, то Україна мусітиме інтенсифікувати своє господарство, це-б-то збільшити продукційність праці соціялізацією продукції.

Я вказую на головніщі чинники соціялізації життя, але є ще деякі, в розгляд котрих тепер входити не будемо.

Тепер нас цікавить головне питання:

Як же йтиме процес соціялізації у нас, на Україні, коли необхідну передумову — скасування приватно-власної монополії на землю — буде переведено в дійсність? Розуміння процесу соціялізації для нас є найважніщим пунктом нашої проґрами, діяльности і боротьби, тому мусимо спинитись на йому негайно.

7. Процес соціялізації.

Ми вже вияснили загальне поняття соціялізації, вказали на невідповідність цьому поняттю тих розумувань, що положені в основу „соціялізації землі“ російських соціялістів-революціонерів, а також на дійсний зміст українських законодатних концепцій земельної реформи, познайомились в загальних рисах з передумовами і чинниками соціялізації; нам тепер лишилось представити нарис процесу соціялізації і основних його форм, очевидно, маючи на увазі наші, українські, обставини: природу, характер господарства, культурно-психольоґічні і історичні дані.

Перш над усе нам представляється схема громадської структури в часі революції, коли влада в руках трудового люду, так. Велика індустрія централізована, це-б-то промисловий капітал концентровано до його льоґічно-мислимого єдинства. Тепер став „один капіталіст“ — народ в особі його державної влади. Працюючий в індустрії люд сформував всі орґани господарсько-техничного і адміністративного керовництва. Провід в руках верховного орґану. Як господарська орґанізація, промисловість представляє одно господарство, ведене по одному плянові єдиною волею верховного власника — народу.

Як буде одержувати трудовий люд „повний продукт праці“ в підприємствах? В формі заробітної плати грошима чи натурою? Так, на перших порах в формі заробітної плати грошима чи натурою. Гроші в цьому випадку гратимуть ролю трудової квитанції, яку видає орґан господарської управи робітникові на доказ його права одержати все потрібне з державного маґазину. Очевидно, щоб видати з маґазину споживчі предмети і продукти, держава повинна встановити свою монополію на розпорядження виробами всіх господарств. Отже, що виробляє індустрія, то є продуктами держави. Щоб одержати їх, кожний повинен

представити трудову квитанцію (для короткого виразу — трудоквит!) або продукти своєї праці. Приватно-трудовий селянин, що працює біля землі, очевидно, повинен представляти продукти свого господарства державі. Таким чином, держава на себе переймає функцію посередника між націоналізованою індустрією і приватним сільським господарством. Ми уявляємо взаїмовідносини держави і приватно трудового селянина, як посередництво в обміні продуктами. Чи тут буде власне обмін? Так, обмін, бо в цій стадії суспільство представлятиме союз кількох колективізованих спілок з приватно-індивідуальними господарями. Сільську громаду не можна брати, як трудову спілку, бо вона є ще лише публично-правним інститутом землепорядкування, кооперативно-інвентарною спілкою і лише, як рідкий виїмок — трудовою спілкою.

Очевидно, держава не може мати діла з кожним окремим селянином в справі обміну продуктів, а тому вона притягне громаду (її орґан) і вважатиме його за свого контраґента. Громада представлятиме зібрані від членів продукти і діставатиме від державних орґанів продукти державного господарства або зовнішньої торговлі. Таким чином, по суті тут ми бачимо подібні відносини, як між селянином і капіталістом-купцем, лише форма инша: нові відносини відбуваються в порядку публично-правовому між орґанами публичного права — державою і громадою. Цим новий порядок різко відріжняється від буржуазної свободи приватно-правових „сделок", в основі котрих лежить нахабний обман з боку капіталу, як дужчого противника.

Буржуазія скаже: щоб вести такий обмін, треба багато урядовців і громаді і державі. Це буде, мовляв, дорого коштувати. Буржуазія, розуміється, певна, що вона для народу дешевше коштує! Але справді це, розуміється, нахабна брехня, яку ми чули всі 1917 року, коли введено було продовольчі управи. Коли держава перебере на себе функцію обміну, то це значить, що приватно-торговий апарат касується. Посередник спекулянт, биржевик, комівояжер і т. д. усовуться. Служащі і робітники з приватно-торгового апарату переходять в державні орґани обміну, але, очевидно, їх тут менше потрібується. Року 1897 по перепису Україна мала 5,2% населення, що зайняте торговлею. Цей процент, очевидно, через 20 літ побільшився, приймім його для 1917 року 7 — це не буде помилкою на шкоду торговцям, бо їх, напевно, є не менше 10%, але хай буде 7%. Це значить від 40 міліонів населення — 2,800.000 душ! Хоч би яке було складне державне господарство, але йому для функції обміну рішуче не треба аж 2,8 міліонів урядовців! Це ясно.

Панове спекулянти, комісіонери, вояжери, биржевики і т. п. ніколи не задовольняються платнею урядовця, а люблять „заробити" дуже добре. Коли порахувати скільки коштують торговці-посередники для народного господарства, то це така кольосальна сума, на яку можна сміливо утримувати 10 міліонів урядовців!

Але підемо далі.

Протягом де-якого часу приватно-індивідуальні сільські господарі будуть ще неприступно-індивідуалістичними, але приріст молодого по-

коління вимагатиме роздроблення участків. Очевидно, творення трудових спілок не лише у висококультурних господарствах, а й у громадах, буде потрібним, як могучий засіб приміщення приросту і розвитку продукційности праці. Трудова спілка може творитися по приватній ініціятиві бажаючих, але держава буде опікуватися ними: це задача соціялістичної політики.

Як може скластися спілка? Очевидно, тут повинні обєднуватися: земельна площа, робочі сили і мертвий та живий інвентарь (знаряддя продукції). Земельна площа обєднується легко, хоч би кожний член спілки (очевидно — родина) мав ріжні по величині участки, бо в розподілі продукту критерієм буде не площа, а робоча сила. Розуміється, лекше зрозуміють це ті, що матимуть приблизно однакову площу. Мертвий і живий інвентарь спілка приймає від кожного члена по оцінці, яку погашує певними ратами з свого доходу, враховуючи цей інвентар в кошти продукції шляхом амортизації. Значить, спілка купує інвентарь у своїх членів (коли б у їх не було, спілка мусіла б купити його на стороні). Таким чином, спілка має землю, знаряддя продукції і робочу силу.

Всі працюють по певному пляну, і кожному рахується час і якість праці, це-б-то установлюється одиниця праці.

Коли продукти зібрані, кошти продукції покриті, тоді розділюються по числу одиниць праці, і кожний дістає „повний продукт своєї праці“. Таких хліборобських спілок в одній громаді може бути де-кілька. Розвиток спілкової праці поведе до обєднання їх в одну спілку-громаду. Діялектика такого обєднання ясна. Коли член спілки має садок, бджільник то-що, то це все він може здати в спілку по оцінці. Чому це так? Бо всі ці елементи господарства є наслідком раніще вкладеної праці, за яку господарь дістати мусить еквівалент. Правда, це може бути для даного господаря вигідно в порівнанні з біднішим. Так, але це з'явище тимчасове. Лише так можна ліквідувати приватне трудове господарство без конфіскації праці. Такі спілки, очевидно, будуть на початках процесу приватно-правовими інститутами. Вони можуть провадити між собою обмін продуктами, коли їх господарства ріжні по характеру продуктів.

Трудним буде перший час, поки ліквідуватимуться пережитки приватного господарства, але що далі більш спілки кріпшатимуть.

Першою стадією соціялізації продукції буде процес перетворення кожної громади в спілку. Він мусить пройти по всьому краю, спілки скристалізуватись, вирівняти свою діяльність.

Коли дві спілки єднатимуться в одну, то їх майно оцінюється і ріжниця вартости передається по приналежности з коштів продукції, по анальоґії розрахунку членів при вступі в першу спілку. Власне по цьому принципу розраховуються і дві чи скілька громад, коли вони творять одну спілку. Повітові союзи спілок будуть вже величезними орґанізаціями. Спілкове господарство, по мірі поширення площі землі, буде все більш здібним до примінення машин, штучних гноїв, до загального підняття аґрикультурної техники, праця буде все більш продукцій-

ною. Громадський поділ праці матиме велике місце, але по мірі культурного росту члени спілки будуть здатні виконувати ріжноманітні функції. По мірі росту інтеліґентности членів зменшуватиметься ріжниця між „гарними“ і „поганими“ роботами — при однаковій культурній вартости працьовників їхні роботи також будуть однакової вартости.

Коли ґуберніяльні трудові спілки зіллються в один державний союз, тоді лише в заряд господарств перейдуть всі націоналізовані до того підприємства: продукти їх розпреділятимуться головною господарською управою між спілками пропорціонально робочим силам. Лише тоді держава перестане бути посередником між націоналізованим господарством (обробляючим) *) і трудовим союзом (добуваючим), тоді спиниться між ними обмін продуктів, а запанує суспільне розпреділення їх.

Всі працюючі в обробляючих підприємствах робітники будуть і далі одержувати всі кошти прожитку від суспільства в натураліях, а продукти цих підприємств будуть запасом всього суспільства і розпреділятимуться по споживчій нормі, установленій законодавчими орґанами.

До цього часу розподіл продуктів добуваючої праці йшов пропорціонально т р у д о в і й участи кожного члена (родини) в спільній праці по принціпу: „кожний має право на повний продукт своєї праці і на рівну пайку природи“, це-б-то продукт після розподілу йшов під повне розпорядження приватного споживача. В усьому громадському процесі ми бачимо спільну продукцію, індивідуальне споживання (чи розпорядження) після розподілу їх.

Право праці дає тут право приватної власности на продукт.

Позаяк нерівні сили кожної людини, не рівні здібности, то, очевидно, нерівні й наслідки. Протягом цього періоду соціялізації буде між членами суспільства нерівенство, котре виникатиме не лише через природну ріжницю в якости праці, а ще й ч е р е з л і к в і д а ц і ю с т а р о г о п р и в а т н о - і н д и в і д у а л ь н о г о г о с п о д а р с т в а, це-б-то через в и к у п р і ж н и ц ь між принесеними в спілку послідками праці, зібраними в до-соціялістичному суспільстві.

Але коли закінчиться ліквідація старих надбань праці, тоді життя нового суспільства вступить в фазу повного соціялізму. Таке суспільство буде трудовим.

Таким чином, д е р ж а в а трансформується в суспільство, в певний господарський о р ґ а н і з м. Оскільки держава є п р и м у с о в и м союзом, остільки вона з н и к н е, сила примусу переллється в орґанізм, і там перетвориться в силу счіплення і там буде вже не примус, а рівновага частин, гармонія і взаїмна ґравітація їх. Скріпляючою силою, цементом цього суспільства, буде трудовий п р и н ц і п. Трудовий принціп — це скрижалі нового суспільства, його еванґеліє, його молитва.

В цьому суспільстві все соціялізоване, опріч споживання. Людськість стоятиме перед дверима в новий світ: комунізм.

* * *

*) Експльоатація природніх дібр належить до обробляючого господарства.

Щоб не було непорозумінь, треба, нарешті, зазначити і підкреслити, що соціялізація — це не націоналізація (удержавлення) і навпаки.

В процесі соціялізації ми бачили перед собою скрізь два з'явища, що розвиваються господарсько-незалежно від себе: удержавлена індустрія і приватно-індивідуальні господарі, їх перші господарсько-продукційні союзи, громади, союзи громад, повітові союзи громад і т. д. аж до вседержавного союзу громад. Це-б-то, нарешті, два союзи: індустріяльний і аґрарний, обєднання вже концентрованих промислових знарядів продукції і обєднання землі, що постепенно концентрується в праці. Ріжниця їх полягає в тім, що робоче-продукційні пляни обох формацій не звязані між собою. І доки господарство біля землі буде приватно-індивідуальним, приватно-гуртовим в ріжних степенях, доти спільний централістичний плян загально-суспільної соціялістичної продукції буде неможливий. Неможливість ця в процесі господарської еволюції увесь час буде зменшуватись: буде йти перетворення дрібного аґрарного виробництва в велике, очевидно, рівнобіжно з ростом аґрикультурної техники і в тих межах, які дає природа сільського господарства. Пристосування машин буде рости: оранка вестиметься майже скрізь паровими плугами, а може якимись електро-рушійними приладами. Возовиця не кіньми й волами, а автомобилями, якась особлива обробка хліба не молотьбою, а хемичною обробкою стебла разом з зерном. Чи можна тепер передбачити хочби головніщі виявлення технично-творчого ґенія людини! Хемія й електрика підуть в сільське господарство і покладуть кінець приватно- індивідуальному виробництву, вони покладуть кінець надіям лише на індивідуальні сили, а викличуть потребу для кожного селянина озброюватись соціяльно. Пригадайте, що ми говорили раніще про хлопця, який підіймає краном 100.000 пудів. Це єсть матеріяльний символ соціяльної сили людини!

І соціялізм — це є гимн соціяльно-озброєній людини, це є цілком протилежне буржуазному індивідуалізмові, котрий все основує на „добровільному договорі“, примушуючи своєю соціяльною силою робітників заключати його. Во імя індивідуального свого панування капіталізм використовує соціяльну силу і творчість людей, але тут він знайде свою смерть. Соціяльно озброєна людина скине приватних визискувачів зі свого шляху! Така залізна льоґика великого виробництва, це-б-то соціяльного озброєння кожної людини. Процес цього озброєння трудових мас ми називаємо соціялізацією життя і боремось за його ріжними засобами. Коли ми малювали картину соціялізації, то весь час бачили перед собою процес інтеґрації трудових сил в ріжних формах спілок. Індустрія, машинова обробка, досягла великого розвитку і буде давити на все „індивідуалістичне“, котре в свою чергу змагатиметься до вищих щаблів розвитку.

Індустріяльно-народний союз і аґрарно-народний союз йтимуть на зустріч до повного злиття, до соціялістичного сінтезу. Процес цього розвитку довгий, і було б утопією думати, що його можна встановити декретом революційного правительства: процеси не установлюються, а вони йдуть, розвиваються. І через те соціялізація мусить

розвиватись, трансформуючи теперішні форми в инші, а ці — в їх вищі степені і т. д. Одначе соціялізація не може розпочатись без передумови революції — скасування приватної власности на землю, на індустріяльні і аґрарні капіталістичні знаряддя продукції і політичної диктатури трудових мас. Далі починається соціялізація трудових спілок по принціпу спілкового відшкодування за принесені трудові знаряддя продукції, бо вони є еквівалентом живої праці. Це однаково стосується до всіх трудових господарств — промислових і аґрарних. Тут центр ваги.

Для України це значить — соціялізація 70 % трудового аґрарного населення, а тому увесь процес соціялізації мусить бути орґаничним, він ростиме рівнобіжно зі зростом культури мас і розумною соціяльною політикою. Штикова декретація соціялізму суперечить розумові, добру конкретних трудових мас і соціялізмові, бо досягає протилежних результатів. Для несвідомих цієї справи я позволю собі навести приклад, як іде процес перетворення форм. Наприклад, ви хочете переробити ваш винокурний завод в папіряний. Ви виробляєте проєкт (плян) раціональної папірні. Порівнюєте його з пляном винокурні — не сходиться, очевидно. Все не так: і число помешкань, дверей, вікон, розміри, трансмісії, транспортери, склади і т. д. Розуміється, це так і повинно бути, бо властивости матеріялу опреділяють технику роботи, а робота— орґанізацію машин, трансмісій, працю, подачу матеріялів і т. д. Але ви мусите рішити задачу! Ви починаєте аналізувати окремі елементи: помешкання. Рішаєте там прибудувати, там розібрати, там заложити двері, там пробити вікно і т. д. Потім починаєте розміщати машини, трансмісії. Переміняєте де-небудь шкив, дасте йому инше число оборотів, там поставите муфту, підчіпник то-що. Увесь час ви шукаєте льоґичних переходів од старого до нового пляну, рахуєтесь зі старим пляном, як вихідним пунктом, залізною передумовою, і навіть де-що змінюєте в новому пляні, що не шкодить загальній меті — виробу паперу. Коли ви од старих форм знайшли льоґичні лінії до нових, тоді ви рішаєте, що перебудувати можна, і можете розробити плян переходу від старого до нового заводу. Такий льоґичний перехід мусить бути, иначе ви мусите зруйнувати всю стару будівлю і не використаєте її можливостей для економного, це-б-то розумного переходу. Робити якусь не розумну роботу можна лише за браком розуму. Хто хоче збудувати теорію суспільної перебудови на передумові, що „все треба зруйнувати“, а потім нове будувати, то це можна в кращому разі розуміти, лише як спосіб словесного виразу, а не як принціп. Правда, зруйнувати все, що не відповідає меті, але коли для мети „треба“ зруйнувати робітництво, селянство, буржуазію, словом — „все“, то це називається вилляти з ночвів разом з водою й дитину. Треба зруйнувати не все, а лише те, що льоґично суперечить переходові до нової форми. Соціялістичне суспільство — це новий плян, буржуазне — старий. Коли ви їх зрівняєте — кольосальна ріжниця.

Ваша мета — визволити працю і утворити чисто трудове суспільство. От ви й установлюєте передумови: касуєте приватну власність на землю. Приміщаєте на ній „трудовий резерв“. Цим нанесено смертель-

ний удар капіталізмові. Усуваєте власників капіталу, це-б-то власників тих знарядів продукції, при помочі яких вибивається надвартість. Це все непотрібне для вашої мети. Залишаються трудові господарства: аґрарні і промислові. В аґрарних є і земля і знаряддя продукції, в промислових — лише знаряддя продукції (хоч і дуже примітивні). Це і є ваш будівельний матеріял. Мусите розуміти його ріжні властивости, бо будівля є сінтезом ріжних матеріялів. Велика індустрія вами обєднана в одно господарство. До його ви орґанично вробляєте трудові промислові елементи. Досягаєте тут сінтезу. В аґрарному господарстві — маєте море дрібних підприємств. Така його властивість при даних історично-господарських умовах. З цим ви мусите рахуватись, як з обєктивним фактом. Намічаєте плян трансформації його в велике виробництво, рахуючись з його властивостями. Ви його не можете викинути за вікно! Селянства трудового (з якою собі хочете психольоґією трудовою, дрібно- чи велико- буржуазною) — не можна іґнорувати — це трудове господарство, трудовий будівельний матеріял для утворення трудового суспільства. Селянство є обєктом соціялістичної будівлі. Творець-будівничий бере ріжні матеріяли, відшукує їх будівельні властивости, комбінує, обєднує і звязує цементом, в данім разі — розумною соціяльною політикою.

Будівничий не критикує матеріялів за їх індивідуальність, для його цегла не „краща" від дерева, дерево — від цементу, цвяхи від петель, скло — від замазки. Всі ці матеріяли надаються до будівельного сінтезу — це есть головне! Глупо міркувати, що „пролетаріят" соціялістичний, „батраки" соціялістичні, а трудові „селяне" — вороги соціялізму. Коли так, то ви мусите відмовитись від будування української соціялістичної республики, бо однаково ви її не збудуєте з 6 % „пролетаріяту". Соціяль-демократи так і рішили, а тому пішли в спілку з буржуазією. Вони відмовились від соціялізму, вони зреклися ініціятиви в суспільному будівництві. Соціялісти-революціонери беруть трудові маси разом і хочуть будувати соціялістичне суспільство — це їх воля і їх заслуга: творити соціялістичне суспільство з даного конкретного матеріялу і не кричати, що цегла „краща" цементу: для творчости і цегла і цемент мають однакову вартість.

Я бачу справжній культурно-творчий реалізм іменно в цій позиції, яку займають соціялісти-активісти, що хочуть з даного матеріялу робити діло, а соціялісти-пасивісти, очевидно, зрікаються соціялістичної праці, зрікаються свого ідеалу. Вольному — воля.

Соціялізація піде через „націоналізацію": від вихідного моменту до соціялістичного сінтезу далека дорога, але ми мусимо ступити на неї. Як немислима переробка одного заводу в другий без робочого пляну, так вона не мислима і без постановки мети — наміру переробити. Воля господаря є одправною точкою для вироблення пляну і самої переробки.

Без такої волі трудових мас не можливо виробляти плян соціялізації і вести саму соціялізацію. Виразом такої суспільної волі трудових мас, її політичною формою, є диктатура їх, це-б-то, щоб вони стали господарем.

Хто говорить про соціялізацію життя в спілці з буржуазією, той в найкращому разі дурить себе, або, що частіще — дурить других, свідомо, нахабно дурить. Таких соціялістів-дурисвітів тепер дуже багато.

Але не про це тепер мова.

Ми закінчуємо тим, що соціялізація є довгим процесом соціяльного будівництва, можливого лише при передумовах:

Скасування приватної власности на землю, на індустріяльний і аґрарний капітал і трудовій диктатурі.

Творення цих передумов — задача революції, а творення соціялізму — задача еволюції.

VII. Соціялізм і комунізм.

Вслухуючись в революційні льозунґи, вдумуючись в їх реальний зміст, ми зауважуємо, що панує одна ідея — „кожний робітник мусить одержати повний продукт праці“; „кожна людина має рівне право на природу“. Що-до рівного права на природу — це ясна річ для всіх, але „повний продукт праці його витворцеві“ — тут глибокий і ясний соціяльно-економичний зміст: ідея знищення поділу вартости на необхідну і додаткову, знищення надвартости. Які соціяльні наслідки мають вийти з цього, ми знаємо.

Але цікаво те, що цей льозунґ говорить про право власности на продукт праці. Соціялісти всі і весь соціялізм, як наука, перейняті цією ідеєю оборони праці од визиску, од поділу її: соціялізм є ідеєю чистої (визволеної) власности на працю. З погляду робітника, це є ідея права на самого себе, на свою волю, на визволення од впливу соціяльности, яка одбирає частину праці, це-б-то частину самої субстанції працюючої людини. Це власне є одна корінна ідея соціялізму.

Друга ідея соціялізму — це суспільна орґанізація праці з метою побільшення продукційности її. Велике виробництво є такою формою орґанізації праці, таким способом побільшення її продукційности. Таким побитом, в цій ідеї ми бачимо знов стремління до визволення від тяжкої, мало-продуктивної праці, стремління до економії своєї енерґії, до збереження своєї субстанції від великих витрат, це-б-то зберегти своє життя, охоронити од шкідливих впливів осередку. В цьому стремлінні говорить сам інстинкт самоохорони, великий біольоґічний закон збереження виду.

Обидві ідеї є власне виразом одного стремління: визволити працю від визиску, визволити індивідуальність від зайвої праці, від нерозумної, мало продуктивної праці.

Власне через це соціялізм є глибоко-людським стремлінням, і тільки буржуазні дурисвіти можуть в своїх цілях говорити про „фантазії, „утопії“ і т. д. Глибоко-людське стремління не може бути утопією, раз його треба і можна здійснити. Буржуазія каже що його „не можна“

здійснити. Хіба вона покладається на свою с и л у ? Але проти сили протиставиться нова сила і перемогає. Перед нашими очима відбувається вже боротьба, остання боротьба.

Інтереси праці, очевидно, більші, ніж сила буржуазного дурисвітства, і трудова людність в кожній країні вже їде на цю боротьбу, а в нас вже пішла і зломила буржуазії роги.

І це величезна движуча сила — право на повний продукт праці. Ми бачили в нарисах процесу соціялізації і трудового принціпу, що розвиток суспільства, його орґанізація, його відносини перейняті одним стремлінням — обрахувати працю, найти критерії для оцінки праці — все з однією метою: переділити справедливо продукти, вироблені спільно. Розуміється, модус для розподілу буде знайдено, продукти переділено. І що ж далі? що значить право на продукти? Це значить — вжити продукти по своїй індивідуальній волі, це-б-то продукти, що-до споживання їх, є п р и в а т н о ю в л а с н і с т ю працьовника.

Соціялізм є системою спільного виробу, навіть всим суспільством, навіть соціялізація може обхопити всі держави, обєднати їх в с е л ю д с ь к у с п і л ь н і с т ь, при тім продукція, розподіл, транспорт, — все є обєктом п у б л и ч н о г о права, а с п о ж и в а н н я лишається все-таки правом приватним.

Бо в центрі суспільної ідеї стоїть ідея т р у д а, так ніби авторське право на труд. Через це вся соціялістична система утворюється з метою зберегти, знайти в кожному випадку, для кожної людини продукт її праці. Ідея труда носить в собі велике заложення індивідуалізму в його чистому виді (не еґоїзму), а власне кожна індивідуальність з своєю працею є о д и н и ц е ю обрахунку. Так би мовити, що соціялізм є вищою бухгальтерією, яка в своєму ґросбухові одкриває сторінку для дебету — кредиту кожній одиниці людській, рахує її працю і її результати.

Через те соціялізм є вищим індивідуалізмом, фільософією і поезією визволення кожної і н д и в і д у а л ь н о с т и від визиску її праці і взагалі від з а й в о ї праці. Соціялізм хоче кожну індивідуальність озброїти с о ц і я л ь н о так, щоб вона носила в собі всю силу суспільства, людськости, щоб вона перемогла час і просторінь, стала титаном!

І підставою цього — визволення праці і визволення від зайвої праці шляхом соціялізації життя.

До цього стремимось ми, соціялісти-революціонери, це есть наше еванґеліє труда.

Але есть і инша дійсність і инший ідеал вищого суспільства, це-б-то инший модус розпреділення продуктів праці і природних дібр.

* *
*

От хоч би така біольоґично-соціяльна орґанізація — с е м я, р о д и н а. В ній також всі працюють спільно. Напр., батько й син косять, мати й дочка вяжуть. Докосивши лану, вони зовсім не думають ділити продукти, ніхто не цікавиться, скільки в і н накосив, ніхто не питає,

скільки в о н а нав'язала, косарі не вважають себе господарями над снопами і не обраховують платні для вязальниць. Просто звозять до купи на тік, молотять, віють, мелють, печуть, варять, їдять. Частину продають і купують батькові чоботи, синові — шапку, матері — вбрання, дочці — свитку, дитині — цяцьку. Що кому треба, те тому й дається, купується і т. д. Нема за що купити — обмежуються потреби, добувається необхідне для життя і продовження господарства, а є за що придбати — купується календар, годинник, гармонія, житіє св. Варвари, горілка, пиво, малюнки і т. д.

Працюють разом, живуть разом, продуктів не ділять, а споживають по потребах, по згоді, по якомусь пляну або і без пляну. Ніякої бухгальтерії не ведуть, п е р с о н а л ь н и х рахунків не одкривають. Буває гризуться, нарікають на недбальство, марнотратність, негосподарність, але вчора, сьогодні і завтра відносини господарські принціпіяльно ті самі.

Що це таке? Це — к о м у н і з м.*)

„Праця по силах — споживання по потребах“ така його заповідь, принціп, фільософія, поезія і право.

В основі його лежить право істнування, п р а в о п о т р е б и.

Обовязок і право праці підрозумівається, як презумпція, але нема бухгальтерії праці. Ніхто не обраховує, хто с к і л ь к и зробив, лише всі р о б л я т ь по силах. Робота обовязкова, а скількість її не роскладається по робочих індивідуальностях, рахується по инших прикметах: загальний підсумок, по р о д а х п р о д у к т і в. Ведеться рахунок продуктам, а не праці. В ґросбухові персональні рахунки не на людей, а на продукти: пшениця, сало, яблука і т. д.

Плян життя виробляється по роду і кількости продуктів, а не по роду і кількости п р а ц і (це-б-то не по індивідуальностях робітників). Невідомо, с к і л ь к и хто зробив, а рахується, скільки кому треба. Трудовий принціп, що пронизує всю орґанізацію соціялістичного суспільства, тут не має місця. Труд розуміється лише, як необхідна передумова, але росподіл продукту йде по потребах. Определяючим принціпом є потреба.

Коли ми чуємо, що говорять комуністи, то ми знаємо, що вони хочуть зробити спільне споживання, розподіл продуктів по потребах,

---

*) Про практичні спроби „жити комуністично“ історія дає багато прикладів. Комуністичною орґанізацією була й наша історична „Запоріжська Січ“, але вона по своїй м е т і різко одріжняється од всього, що ми називаємо „комуністичним“: війна проти кріпацтва, проти невольництва під прапором православія одріжняють Січ од комуністичних орґанізацій, які складаються во імя е т и ч н и х („Криниця“ на Чорноморщині), чи р е л і ґ і й н и х ц і л е й (сучасна „Амана“ в Америці), чи етично-соціялістичних (як була „Ікарія“ Кабе) і господарсько-суспільних, як то хоче установити теперішній комунізм.

Січ по своїй внутрішній орґанізації була господарською комуною, навні-військовою орґанізацією. Мета її була не господарська, а збройна боротьба. Вивчення Запор. Січи приводить до цікавих висновків про незвичайний твір українського трудового люду XVI—XVIII ст. В Америці тепер істнують кілька комуністичних орґанізацій, які з господарського погляду розвиваються не зле. (Про це у Туган-Барановського „Соціалистическія общины нашего времени“, німецьку ‚Історію Соціялізму“ під ред. Каутського, „Четверть вѣка Криницы“ то-що).

зовсім одкидають право на продукт праці, вони одкидають головну базу і принціп соціялізму — трудове право, очевидно в науці соціялістичній мусіли б відкинути теорію трудової вартости. Взагалі для їх „надвартість“ повинна бути фікцією.

Чому? Поширте комунізм з родини на громаду, на суспільство, на всесвіт, і побачите, що ви не можете презумнувати працю, як необхідне оправдання для права на покриття потреб! Очевидно, задовольняти потреби треба, але чи треба для цього робити — це ще не́ ясно. Комунізм родини — легкий до огляду кожним членом. Радіус огляду тут не великий, але комунізм в громаді — вже вимагає більшого радіуса огляду. Комунізм в суспільстві — це щось велетеньське! Чи кожна індивідуальність працює — цього ніхто не доведе, але що кожна їсть — цього вимагає принціп комунізму і жива потреба.

У великому комуністичному суспільстві будуть великі зносини, як і тепер, по громадських справах „товариш“ (тут вже ліпша була б назва „брат“, як в родині) поїде, скажемо, з Пирятина в Київ і там собі сидітиме скільки, схоче; намозолить очі тут — поїде в инше місце. Так як їздили салдати „льотники“ по „птичому білєтові“ місяцями й роками.

Розуміється, леґітимаціями і неможливістю вільно купити їжу, одежу і т. п. „льотник“ буде швидко поставлений на суд перед своєю громадою, але контроль праці взагалі не можливий. Простір для паразітизму великий.

Коли дивитись на комунізм з теперішньою психолоґією, яка вважає людину з природи за дурисвіта, паразита і еґоїста, то нас може злякати цей комуністичний ідеал. Спроби тепер насадити комуни, та ще як окремі з'явища в морі иншої орґанізації — це сміхотворна комедія шарлатанів або експеримент фанатиків, позбавлених чуття дійсности і знання про „свойства матеріялів.“

Ми думаємо, що лише перейшовши стадію соціялізму, людськість так зміниться психольоґічно-культурно, що теперішні буржуазні дефініції про природу людини не матимуть місця.

Але треба до цього дійти, треба перейти велику школу соціялізації, треба розвитись до титанів, що одним зором окидають весь простір людськости, треба збільшити розумовий радіус огляду на цілий світ, щоб могти оглядати світову комуну, як тепер член родини оглядає свою комуну — родину. Треба перерости інстинкт власности на повний продукт праці, перерости трудове право, щоб стати на такий щабель, відкіль вже видно нові горизонти, де вже можна сказати:

Трудового права нема! Соціялізм вже є перейдена фаза, соціялізм є вже минувшиною!

Капіталізм є також системою відкинення трудового права, і через це власне ми всі боремось проти його во імя запанування трудового права, права людини на себе, на свою індивідуальність, на свою свободу. Отже, треба мати вже якусь і не буржуазну і не соціялістичну психольоґію, щоб розуміти світ цілком инакше, щоб сказати:

Однині є лише право потреби!

Через те, що ми живемо ще в капіталістичному світі, носимо його в собі непомітно для нас самих, ми тяжко уявляємо навіть ближчі форми будучого суспільства і не можемо уявити його психольоґії, його моральних, естетичних, соціяльно-культурних понять. Здається, мовляв, так-то повинно бути, але ми це говоримо, виходячи од наших теперішніх настроїв і понять, а чи воно справді так буде — хто це осмілиться стверджувати? Або фанатик, або дурисвіт, або нетяма. Може навіть пророк? Але ми не віримо в пророків, знаючи з досвіду, як вони можуть жорстоко помилятись.

Отже, критикувати можливість комунізму, як ідеала, не можна: коли ми бачимо його живий прообраз, його ембріон—родину, то чому ця родина не пошириться знов на рід, як то було колись, а чому родова комуна не пошириться на громаду і далі на все суспільство, звязане вже єдністю робочого пляну, єдиним господарством?

Єдине господарство тепер веде родинна комуна. Любителі аналізів, одвічних питань, люблять запитувати: відкіль взялася комуна — чи з єдности родини чи єдність родини взялась з єдности господарства? Що раніще з'явилося: родина чи комуна? Але таке питання само по собі є абсурдом. Людина перейшла велику зоольоґічну еволюцію, вступила в дикий безгосподарний стан і, нарешті, перейшла в соціяльний стан. Людина починається з родини. Єдність родини є і у звірів, птахів, комах — тут також є спільне, родинне добування харчів для дітвори. Родина одвічна біольоґічна єдність, але соціяльною вона стала історично. Господарство завела вже не біольоґічна, а соціяльна одиниця-родина. І тому коли громада заведе спільне господарство — спільну продукцію, то чому вона не може завести спільного споживання, це-б-то ділити продукти не по праву і кількости праці, а по потребах? Теоретично це можливо, бо є і реальний доказ: комуна є, але мала. Од великої вона одріжняється кількістно, а не якістно. Як ми бачили з попереднього викладу, тільки комунізм може дати справжню рівність, як її дає культурна родина своїм членам.

Коли ми розглядали урівнюючий принціп, то завжди натикались на практичну неможливість перевести урівнання, щоб воно було бездоганно рівним. Ми почували, що урівняти можна лише поділом продуктів, як то роблять московські і українські селяне що-до лісу і сіна. Переживши фазу соціялізації, звівши протягом довгої еволюції оброблююче і добуваюче (в нашому розумінні) господарство в єдину систему, ми ліквідуємо всі форми націоналізації, досягнемо соціялістично-господарського сінтезу, вступимо в соціялізм. Як довго буде суспільство триматись трудового права на продукт праці, не відомо, але можна вказати, що поділ праці (це-б-то велике виробництво) спричиниться до атрофії чуття на індивідуальний звязок людини з продуктами, атрофію авторства. Поясню на прикладах.

На цукроварні, на паровозобудівельному, лісопильному, винокурному і т. д. заводі, продукт виходить в зміненому механично чи хемічно виді. Робітник не чує свого робочого звязку з паровозом, цукром, дошками і т. д., він не знає, що іменно і скільки іменно він зробив

продуктів. Він не певний, чи то він зробив цей продукт: він вертів дірки в залізних штабах, він це знає, але як вийшов паровоз — він рішуче не знає і ніякої любовности, ніжности до його не почуває. Свою працю він рахує годинами, днями, місяцями. Коли він ділить продукти? Ніколи. Чи в соціялізмі робітники на заводі будуть ділити продукти або їх еквіваленти? Ні. Це не можливо. Уявіть собі: цукроварня виробила 1,000.000 пудів цукру, працювало, хай, рік 1000 робітників. На кожного приходиться 1000 пудів. Що ж він візьме їх собі в комору і потім продаватиме? Індивідуально робітник не виробив їх, він виробив їх соціяльно. Цей цукор є громадська власність, бо знаряддя продукції утворено також соціяльно. Він за свою працю протягом року одержить цукру стільки, скільки треба йому на рік, а опріч того дістане все инше, що потрібне йому для споживання.

Отже, в націоналізованій промисловости вже за несповна соціялізму, робітник одержуватиме по одному критерієві — по потребах. Велике виробництво є таким суспільним з'явищем, в котрому суспільна людина виробляє так більше, як вона ніколи індивідуально не виробить. В дрібному господарстві (трудовому) вона виробляє відповідно своїм індивідуальним силам, бо тут майже нема поділу праці. Сільське господарство — селянське трудове, майже без поділу праці. Що тут виробляється, з тим селянин чує звязок авторства. Він любить „земельку", до якої звик, любить бичка, який виріс на його очах, любить садок, який викохав пильною працею і доглядом. Поки дрібне господарство не обернеться в вище, це-б-то індивідуально-трудове не перейде в колективно-трудове, доти „любов" до земельки, бичків і т. д., любов до індивідуальности продуктів, буде міцно тримати селян біля трудового права, і вони в трудових спілках будуть ділити продукти, а потім, продавати монополістові обміну — державі. Але з поширенням розміру господарства (приміром — на громаду) худоба пастиметься чередою, стоятиме в спільних хлївах, догляд за нею вестиметься по черзі — і вже не буде „свого любимого" бичка чи лошака, любимої корови і т. д.

Тоді трудове право губитиме свій абсолютний, імперативний характер, і більш виростатиме значіння принципу потреби. Громада-комуна, коли вона од держави дістане всі потрібні продукти, зможе імпонувати своїм достатком всім членам, які почнуть губити чуття трівоги за завтрішній день, це чуття, котре є джерелом чуття власности. Тоді перехід до спільного споживання психольоґічно буде можливий, і „право на повний продукт праці" буде безцільним. „Споживчі комуни", очевидно, будуть закладатись і рости вже в соціялістичному устрої в тих місцевостях, де буде економичний достаток.

Вони підготовлятимуть нові поняття про вищу доцільність комунізму. Але цей процес буде довгий.

Тепер людськість бореться з старим світом під льозунґом трудового права на повний продукт. Трудові маси, особливо селянство, мало свідомі, мало ще практичні в будівництві на велику скалю, всі душі заражені, насичені міазмами буржуазного індивідуалізму, психольоґія ще бідна соціялістичним змістом — при цих умовах замінити в дрібному

виробництві трудове право правом потреби являється просто небезпечним для соціялізму: буржуазні пережитки можуть асімілювати його з буржуазним сваві́льством і здирством. Коли людськість орґанізується, закріпиться влада трудових мас, тоді культурно-психольоґічне багацтво зросте остільки, що воно нейтралізує ідеольоґічний вплив старого режиму і дасть людям, широким трудовим масам, арґументи на користь комунізму багато кращі, ніж теперішні комуністи.

Комунізм ми ставимо, як і д е а л, як найвищий мислимий людьми щабель суспільного розвитку, за яким наш розум безсильний уявити якісь горизонти. Ми певні, що коли там будуть горизонти, то їх комуністичне суспільство побачить. Ми ж виходимо, ледве починаємо виходити, на б о р о т ь б у зі старим світом, бо раніще ми могли лише стогнати під його чоботом, ми уявляємо ближчі перспективи, котрі ми бачимо, з а в д я к и т р у д о в о м у п р и н ц і п у. Він є движучою силою трудових мас, під його прапором маси мусять розбити капіталізм. Трудовий принціп — це найважча артилєрія мас проти капіталізму, і він мусить свою службу виконати. Чи його буде досить для того, щоб іти на ледве-ледве закреслені в далечіні контури нового суспільства, про те рішить соціялістичне суспільство.

* * *

Мені здається, що читач вже уяснив собі нашу точку погляду на соціялізм і справжній комунізм, але він, я і всі ми, питає себе і других: сучасний комуністичний рух є комунізм чи ні? І яке відношення наше до цього руху? Тут треба з повною яснiстю і отвертістю зазначити наше становище.

Сучасний комуністичний рух в своїй основі не єсть комуністичний. Про це можна довідатись з писань самих комуністів. Вони стоять, оскільки це можна зауважити, на соціялістичній точці погляду, хоч часто в їхній фразеольоґії, в їхніх проєктах суспільної перебудови взагалі чи в окремих соціяльно-економичних концепціях ви завжди знайдете чисто комуністичні моменти. Де-які з них просто кажуть, що право на повний продукт праці — безглуздість, що лише право потреби є одвічним і основним правом людини і ідеально-гарним і певним принціпом розподілу господарських дібр. Але ці погляди не є пануючим настроєм комуністів. В проґрамах їх ви зустрінете ототожнювання комунізму з соціялізмом в тім розумінні, що комунізм є соціялізмом, але й це не ясно висловлюється, бо в с о ц і я л і с т и ч н у проґраму комунізму вони вносять і комуністичні елементи в такому розмірі, що ви не зрозумієте, про що йде, нарешті, мова: про соціялістичний комунізм чи про комуністичний соціялізм?

Ця неясність коріниться в тім, що сучасні „масові“ соціялісти, опріч одиниць, не ясно уявляють, на якому принціпі основується їхній світогляд? Вони, будучи по темпераменту революціонерами, переживають гарячку боротьби за в л а д у, вони перейняті патосом влади, їх внутрішнє напруження повне пристрасти, вибухає під впливом жагучої волі до влади, але при тім вони в своїй подавляючій масі не мають

ясних суспільно-економичних понять, не можуть висловити своєї економичної проґрами, не уявляють основних форм ближчої модифікованої будучини, не знають механізму і льоґики суспільно-економичної трансформації. Освічені одиниці, розуміється, знають, але маса (кажу про інтеліґентську масу) не знає. Провідники комуністичної партії пояснюють, що вони не думають про заведення комунізму, що вони є соціялісти, але називають себе комуністами тому, що їхнім ідеалом є комунізм, а головно через те, щоб одмежуватись од умірковаппих соціялістів, щоб підкреслити свою революційну тактику, щоб перемогти „еволюціонізм" соціяль-демократів і инших соціялістів, синдикалістів і т. п. „соціяльзрадників". Цим вони роблять те, що зробив Маркс перед революцією 1848 року, пишучи „маніфест" від імени комуністичної, це-б-то революційної партії соціялізму. Тоді також були ріжні „соціялісти"-державники, еволюціоністи і т. и., котрі вели коншахти з буржуазією і викликали цим велике роздражнення в революційних колах. В такій ситуації люде скрізь і завжди підшукують якесь грізніще слово, приймають його, так би висловитись, революційну потенцію за свій боєвий прапор, мало думаючи над його дійсним змістом. Переіменувалась большевицька течія соціяль-демократів в комуністи, але не тому, що вона хотіла заводити комунізм, а тому, щоб використати революційну потенцію слова комунізм в своїй боротьбі, щоб задоволити свій темперамент дії, щоб утворити певну атмосферу непримиримости, установити революційний контраст. При чім тут комунізм, як певний принціп розподілу громадських дібр, котрий для нашого часу значить ніщо инше, як ідею чорного переділу, як війну бідних проти багатих, а не війну працюючих проти непрацюючих?

Через переіменування вийшла не партія комунізму, а комуністична партія, це-б-то певна тактична система, певна техника і метод революції, а зовсім не світогляд, не принціп. Теперішній комунізм московській є лише тактика певної партії, а не проґрама її. Комуністи і не думають про комунізм. Це вони голосно заявляють: вони навіть боряться проти комунізму, як то виходить з заяви комуніста Раковського на IV з'їзді Рад України! Раковський заявив, що „комуністичний" уряд, на чолі котрого він стоїть, забороняє аґітувати про заведення на селах комун. Це пікантно для сучасного „комунізму".

Коли ви чуєте тепер про „комунізм", „комуністичний устрій", „комуністичну політику", „комуністичні переконання", то треба мати на увазі, що це все не має нічого спільного з комунізмом, як принціпом і світоглядом! Тут просто люде хочуть не комунізм зазначити, а свою специфічну тактику революційної боротьби, свої методи і т. и. Теперішній комунізм є не світогляд, а партія. Хто говорить тепер про „комунізм", то він не розкриває якогось нового соціольоґичного принціпу, а аґітує за чи проти певної партії, яка не має на меті встановлювати принціп потреби в розподілі господарських дібр, а щось инше. Увесь запал партії є молитвою не комунізмові, а інтересам партії. Тому партійний патріотизм, партійний інтерес, ідея партійної влади — це все вважати за комунізм можна хіба через непорозуміння.

А коли інтереси і тактику російської комуністичної партії прийняти серйозно за комунізм, то ніхто не знатиме, що йому робити з справжнім комунізмом!

Я вже вказував раньше, що люде люблять називати себе тим, чим вони не є. Вони це роблять через ріжні причини: соціялісти, що стоять на трудовому принціпі, називають себе через те соціялістами, що вони цей принціп обороняють, а буржуазія вдягається в „соціялістичну фразеольоґію", щоб змішати поняття і поборювати трудовий принціп! Так здавна ведеться . . .

Як же ми до цього ставимося?

Соціялізм есть соціялізм: він вимагає здійснення права на повний продукт праці, скасування надвартости, ренти, взагалі нетрудового доходу. Це есть великий критерій, по якому можна розпізнавати соціялістів. Ми цього великого слова не соромимось, як не соромимось слова „правда", котре вживають найчастіще і найбільш огидні брехуни. Діла компромітують людину, а не слова — цей прекрасний витвір соціяльности. Заялозили опортуністи слово соціялізм, а тому його треба одкинути? Ні. Брехуни ще більш заялозили слово „правда", але ніхто й не думає його викидати з людської мови, бо за ним криється величезний культурний зміст, певне поняття.

Це перше. Отже, ми не бачимо ніякої причини викидати з ужитку слово „соціялізм" — цей чудовий символ і памятник великих незабутніх подвигів думки і діла во імя вищої культури, во імя визволення праці і здійснення трудового принціпу. Соціялізм є релігією всіх трудящих, вище право — право праці. Його ніхто не може скомпромітувати . . .

Комунізм, як принціп розподілу господарських дібр і суспільної орґанізації, ми можемо прийняти лише, як ідеал, а не як проґраму революції. Це, майбуть, ясно вже для читача з усього попереднього викладу, але треба тут підкреслити думку, чому комунізм не може бути тепер проґрамою революційної боротьби. Революція проти капіталістичного устрою йде під льозунґом здійснення трудового права на повний продукт праці, щоб надвартість і рента не відбирались приватними власниками, а належали тому, хто на їх має право. Движучою силою революції може бути лише трудовий принціп, а ніякий инший. Иншого принціпу не розуміє і не відчуває теперішня трудова маса. Для пролетаря і трудового селянина зрозуміло одно, що їх визискують, що вони мають право на те, що у їх відбирається економичною „необхідністю", чи орґанізованою силою клясово-буржуазної держави. Вся підойма революції, вся її сила лише в боротьбі за трудове право і в збереженні, культивуванні цього права. І хто нарушатиме це право, той не може рахувати на співчуття трудових мас! Коли це робитимуть навіть соціялісти чи комуністи через помилкову свою тактику, то трудові маси повстануть і проти їх.

Непошанування трудового права завжди мусить викликати проти себе реакцію. Це ми й бачимо на практиці на Україні. Комуністи, як марксисти, підходять до селянства з тим упередженням, котре вони віддавна культивують в собі, доґматично беручи помилкові твердження

К. Маркса що-до селянства (його „Вісімнадцяте брюмера“!). Селянство — дрібна буржуазія, ворожа пролетаріятові! З цього дедукується ціла система ворожої супроти трудового селянства тактики, котра при несприятливих зовнішніх даних примушує комуністів йти наступом проти селян, збройно видирати у їх хліб, їхню працю, нічим не компенсуючи її. Обставини в Россії і на Україні після довголітньої війни, 3-літньої громадянської війни, утворилися такі страшні, промисловість так упала, що фактично став неможливий обмін. Уряд революції, змонополізувавши функцію обміну, фактично нічого не може дати в обмін за продукти сільського господарства; фактично, господарство має спаралізовану одну сторону тіла — індустрію, а при цій умові і друга не може функціонувати нормально. Продукти аґрарного господарства нема на що обмінювати, гроші стали „безробітніми“: вони не можуть виконувати свого обовязку — засобу обміну і мірила вартости. Через те гроші впали, але по інерції уряд друкує міліони пудів паперу, котрий має лише свою власну вартість . . . паперу. І це всякий знає, знає і селянство. І от при цих умовах селянство, як єдиний продукуючий кляс, мусить віддавати свою працю дарма. Відомий факт, що за плуг, вироблений на радянському заводі у Києві, селяне мусіли платити 56.000 карб., тимчасом як хліб вони мусіли віддавати по твердій ціні комуністичному урядові по 40—60 карб. за пуд, це-б-то мінова вартість плуга рівняється приблизно 1000 пудів хліба. Всякий скаже, що така економична політика є грубим порушенням трудового права селян, котрі цілком справедливо обурються на вопіющу „соціяльну справедливість“, якої і за царя не було.

Отже, „комунізм“, як тактика у відношенню до величезного трудового клясу України, є абсолютно не до прийняття; що-більше, він принціпово неприємлемий, як тактика порушення трудового права. Я не кажу про инші методи роботи, які диктує російська комуністична партія соціялістам всіх країн: це річ спірна, можливо, що для Росії ці методи історично-культурно оправдані і доцільні. Для нас, очевидно, не може бути приємлема тактика, що принціпово трактує трудових селян, як „буржуазію“ (хоч би й дрібну), з якою ніби-то панькатися не треба, а лише „конфіскувати“, „реквізувати“, „нейтралізувати“ і т. д. Тут іде грубе порушення трудового принціпу, і воно дасть свої шкідливі для революції наслідки. Розуміється, цього порушення могло б не бути при умові, коли б індустрія жила, коли б революційний уряд міг крамом засипати село, але й при теперішніх обставинах можна б значно змягчити гостроту кризи, коли б комуністи ставились до трудових інтересів села тако ж доброзичливо, як і до робітництва. Робітництво живе також зле, але воно має згляд на злиденні обставини і сяк-так терпить. В дійсности ж комуністи нацьковують робітників проти селян, копають прірву між обома ґрупами трудового клясу і ставлять революцію в Росії і на Україні під страшну небезпеку. Говорити про якусь „реакційність“, „контр-революційність“, „монархизм“ в селі — це очевидна нісенітниця. Коли ви будете конфіскувати працю, то це буде те, що робив старий господарський режим і проти чого селянство боролось. Правда, це робиться тепер во имя иншої мети, але економичний результат такої політики є конфіскація праці, порушення трудо-

вого принціпу, що не може бути терпиме ніким і ніде. Первородний гріх марксизму — ідеольоґія розділення робітництва і трудового селянства, опріч того, що це теоретично неправильно, навіть в індустріяльно-розвинених країнах це шкідливо, а в Росії і на Україні це веде просто до фатальних наслідків — провалу соціялістичної революції, бо система визиску праці, порушення трудового права ніде не може бути терпима. Селянство, коли воно чутиме свою силу, буде активно, навіть збройно боротися проти неї.

Не той полководець добрий, що розгортає перед вами свої ґеніяльні стратеґичні і тактичні пляни, а той, що вміє виграти битву. В данім разі, скільки не доказуйте, що „комунізм" — добра річ, а коли він на практиці зводиться до конфіскації праці і нечуваного занархизування господарства, насильства над працею (та ще при великих слабостях звичайних обивателів, не розбірливих в засобах), то — очевидно, що з ним в першу чергу не помиряться трудові маси: і селянство і робітники.

Отже, комунізм, як соціяльно-економична доктрина, це-б-то дійсний комунізм, і „комунізм", як спеціяльна тактика однієї з революційно-соціялістичних партій у відношенню до величезної трудової ґрупи населення не видержує тепер навіть доброзичливої критики.

Опріч голої задачі — зруйнувати капіталізм шляхом диктатури трудових мас, що вважаємо і ми своєю задачою — в аґрарних країнах „комунізм" сугубо неприємлений. І він в своєму теперішньому московському виданні життям прийнятий не буде. Для цього є багато ознак: обурення і ненависть селянства проти комуністичної політики в Росії, те саме, але побільшене через шовінізм Москалів, на Україні, а також той критичний рух в комуністичних колах Европи проти „московських методів", який ми спостерігаємо тепер (осінь 1920 року). Неуспіх революції в Росії і на Україні, опріч спеціяльних обєктивних обставин і субєктивних помилок провідників, головно базується на трудовому селянстві, трудове право котрого безцеремонно порушується.

Через все вище сказане зрозуміло, чому ми, як партія, будуємо свою проґраму і тактику на міцному фундаменті трудового принціпу, це-б-то соціялізму, ставлячи задачою своєї реальної політики соціялізацію продукції і здійснення права на повний продукт праці, це-б-то підносимо дійсне право власности на продукт його праці. Очевидно, це не значить, що у в е с ь продукт має бути п р и в а т н о ю власністю свого виробця: в соціялізованому великому виробництві продукт буде спільною власністю, і розподіл буде вже йти по потребах, в дрібному ж виробництві продукт буде приватною власністю доти, доки процес соціялізації не оберне дрібного виробництва у велике. Доки цей процес не закінчиться, а він буде довгий-довгий, між приватним і суспільним (націоналізованим) господарством буде йти обмін по міновій, трудовій вартости. Такий переходовий процес; обминути його не можна, і ніякими декретами насадити соціялізму не можна. До цього треба додати, що право власности на продукт праці в приватних господарствах не значить абсолютно права на весь продукт: частина його буде йти на загально-суспільні потреби в формі якогось податку чи що, але це відчуження частини продукту буде не для когось приватного, а для суспільства, членом якого буде і приват-

ний господарь, що буде володіти одною частиною продукту приватно, а другою суспільно. По мірі соціялізації, частина приватна буде все зменшуватись, а суспільна збільшуватись. І цей процес буде тягтись аж до того моменту, коли закінчиться соціялізація, це-б-то тоді приватної власности вже зовсім не буде.

З цієї точки погляду, наша проґрама мусить бути проґрамою соціялізації продукції і здійснення права на повний продукт праці, це-б-то проґрамою повного соціяльного перевороту. Соціяльний переворот инакше не може статися, як насильно, бо сучасне капіталістичне суспільство основується на насильстві, як принціпі розподілу. Насильство це орґанично не може еволюціонувати до своєї протилежности, а тому „еволюціонізм" в тактиці соціялістичної партії не може принціпово мати ніякого місця.

Таким чином, наша проґрама може бути лише проґрамою революційного соціялізму. Революційний соціялізм вказує подавляючій більшости населення України (робітництву і трудовому селянству) шлях його визволення спільною революційною боротьбою трудових мас проти капіталізму, як запеклого і смертельного ворога трудового права. Він обороняє реальні, зрозумілі трудові інтереси. Він через те позбавлений всякого елементу утопізму, який так процвітає, як в незабутніх „фалянстерах" Фурьє, „ікаріях" Кабе, так і „комунах" та „совѣтских хозяйствах" теперішніх комуністів, що, здається, вже починають переконуватися під впливом затятого відпору селянства в утопійности своїх експеріментів, бо не лише селянство, а й робітництво по своїх культурно-психольоґичних прикметах тепер ще не здібне визволитись від всіх тягарів буржуазної „культури". До боротьби за трудовий принціп доросло і селянство і робітництво, а до дійсного комунізму ще не доросло. Це — обєктивний факт, і соціялісти-реалісти це повинні твердо памятати, щоб не наражатись на неприємні „розчарування" і нарікання на трудовий люд за те, в чім він зовсім неповинний.

Питання економичної політики революції є найважніще, од того чи иншого курсу цієї політики залежить сама доля революції. За всяку ціну, опріч ціни трудового принціпу, революційно-соціялістична влада повинна боротись за своє істнування з буржуазією, але не з трудовим народом. Коли ж проти цієї влади повстає народ та ще во імя порушеного свого трудового права, то ніяка влада не зможе виграти боротьби з народом і ніколи народ не піддасться владі, що порушує трудовий принціп і право на землю. Це є залізний закон життя. Через це впало самодержавіє і капіталізм. І він не повернеться доти, доки політика революційної влади не буде гірша за буржуазну у відношенні до трудового принціпу, у нас на Україні — до трудового селянства.

Тактика московского „комунізму" не може похвалитись успіхами, бо вона веде боротьбу на селі систематично проти трудового принціпу. Тому соціялісти-революціонери не можуть прийняти того нещасливого московського „комунізму", котрий навіть з дійсним комунізмом не має нічого спільного, а лише компромітує його авансом, компромітує його цілком незаслужено, як ідеал. Позаяк в самому житті є комуністичні заложення тепер, в процесі соціялізації є движучі сили до дійсного

комунізму в будучині, то ми можемо твердо сказати, що ідеалом нашим є комунізм — проґрама-максімум, а реальною проґрамою революції — соціялізм. Для виразу проґрами революції нашої епохи, для ясности нашої мети, для нашої України, нашого шляху до неї, найліпше служить ясна концепція революційного соціялізму, котрий у своєму здійсненні принесе те, чого хоче інтернаціональний революційний соціялізм.

Служити цій високій меті — завидне щастя для кожного соціяліста.

VIII. Проблєма влади.

Проблема влади в сучасній державі — це є власне питання економичного панування. В теперішньому суспільстві вся влада спочиває в руках капіталістів, що вміють тримати її дуже цупко. Визволення трудових мас — це значить в першу чергу розбиття сили політичного панування буржуазії, зруйнування її державної орґанізації, утворення натомість державної влади трудящих і укріплення її шляхом певної політики управління, це-б-то адміністрації.

У визвольному руху трудові маси довго не мали ясного поняття про форми своєї політичної влади, і через те часто досить великі вибухи революційної енерґії цілком даром розсіювалися в повітря. Революційна енерґія, як і всяка инша, це в першу чергу рухова енерґія, і коли її не вложити в якусь форму, то вона швидко губить свою движучу силу, свою певну властивість — двигати. Випустіть пар з котла в одкриту просторінь, то він, не зустрічаючи перепони, розвіється, не виявивши своєї знаменитої здібности двигати. Коли революційна юрба приходить до палацу гнобителя з великим запасом бурхливо-движучої енерґії і коли ця енерґія не переллється з грудей в орґанізацію тієї юрби, то незабаром з юрби вивітриться ця дорогоцінна сила концентрованої енерґії бунту, і згине, не виявившись, потенціяльний ударний її ефект.

Всі неорґанізовані революції — не революції, а вибухи енерґії в повітря.

Але практика революцій навчила трудові маси шукати форму орґанізації, щоб заряжати її силою, як заряжається акумулятор електрикою. Тоді цю силу можна використовувати з великим коефіцієнтом користної дії її.

1905-6 року в Росії робітництво орґанізувалося в ради робітничих депутатів, котрі були першою формою одкритої революційної боротьби пролетаріяту в Східній Европі. Ця форма здавалась найбільш відповідною. Схема орґанізації рад дуже проста і не являється нічим ориґінальним в орґанізації великих мас. Свідомість робочого люду дійшла вже до певної конструктивної ясности і твердо виявлялась в тім, що ради мусять бути орґанами лише трудового люду, чисто клясовими ор-

ґанами. Революційний вибух вже не обєднував ріжні клясові елементи, як то було в колишніх революціях. Робітничі ради — це орґани клясової свідомости.

Революція 1905-6. року була роздавлена царизмом і буржуазією. Коли вибухла Велика революція, то з першого моменту з'явились знов депутатські ради, але, опріч робітництва, в такі ради орґанізувалась активна сила революції — військо і згодом — селянство. Вся Росія покрилась радами робітничих, військових і селянських депутатів. Військо, що складається з селян і робітників, розуміється, не є якимсь окремим клясом, і тому його ради мають характер тимчасово-революційних орґанів, що мають задачою знищити мілітарну орґанізацію старого режиму. З розпуском війська змілітарізовані селяне і робітники повертаються знов на свої соціяльні позиції.

Одначе, для переведення контролю і спеціяльно для усунення реакційних елементів офицерства військові ради салдатів є необхідною умовою революції. Російські „совѣты депутатовъ" грали кольосальну ролю в революції, дістали світовий розголос і стали технично-революційним терміном у всіх мовах.

На Україні також орґанізувались такі „совѣты". Вони носили загально-російський характер і підлягали центральним своїм орґанізаціям в Петрограді. Таким чином, Україна була складовою частю всієї Росії, не знаючи ніякої форми для виразу своєї індивідуальної цілости. Українські ґубернії були вищими територіяльними одиницями всеросійського центру, але вся Україна, як цілість, не була зведена там в одиницю.

Так сталось через те, що національна свідомість українських мас була така низька, що не виллялася в індивідуальну форму; ініціятиву у виробці схеми орґанізації мала на Україні російська інтеліґенція або „общеруська", яка не хотіла бачити ріжниці між Росією та Україною і була пересякнута почуттям величности всеросійського масштабу революції і творчости, а через те вона твердо стала на ґрунт єдиного революційного фронту, це-б-то революційного централізму, який був фактично проєкцією всеросійського культурно-національного єдинства і державно-орґанізаційного унітаризму.

Революція, як її уявляло „общеруське" громадянство, мусіла бути одного типу по всій фактично ріжно-типовій Росії. Цей погляд є історичною спадщиною ідеї російської централізованої імперії, відбитком ідеольоґії „собирателей Руси", і суперечив фактові ріжноплеменности населення і культурно-національним індивідуальностям, а тому, натурально, ця позиція „общеросів" була джерелом повстання внутрішніх розбіжних сил революції, які потім нанесли такий страшний удар їй. „Єдиний фронт" — це формула великої Росії, це-б-то вираз того абстрактного поняття, котре завжди складається у тих, хто думає „ідеями", а не реально-конкретними фактами живої дійсности.

Першою і найбільшою національною силою, що мала внутрішню волю до виявлення, було українство. Воно бачило Україну, що в перший момент революції силою інерції стала в систему „общеруської" орґанізації.

Україна, як національна індивідуальність, не знайшла свого виразу в нівеляційній схемі революційної орґанізації „совѣтовъ“. Це був факт, утворений інерцією історії, але українство, як жива суспільна сила, мусіло виявитися і виявилося в одній орґанізації українських партій і культурно-професійних орґанізацій — Центральній Раді їх.

Центральна Рада була спочатку не представниця населення, а представниця тих орґанізацій, які були в населенні і мали спільну прикмету — національну свідомість. Центральна Рада, значить, виросла рівнобіжно з революційною общеруською системою і, щоб стати представницею населення, щоб взяти керму ним в свої руки, мусіла внідритися в загальну схему, витиснути її і зайняти її місце. В цьому вже видно, що це були дві сили, скласти які було неможливо, вони мусіли себе поборювати.

В процесі цього поборювання росла сила Центральної Ради, маліла сила „совѣтовъ“, виростала Україна, як національна індивідуальність, „совѣты“ атрофувались. Через 8 місяців Центральна Рада стала верховною владою Української Республики. Це значить, що національна свідомість українського народу виросла і випхала з кону життя „общеруську“ схему: єдиний революційний фронт розділився, і з цього часу стало дві революції, кожна з своїм окремим центром: російська й українська.

Що ж таке Центральна Рада з клясового боку? Спочатку це була рада українських партій, переважно соціялістичних, і безпартійних культурних орґанізацій. Але з квітня 1917. року вона, скликавши Національний Конґрес, перетворилась в національно-територіяльне представництво селянства, котре власне й було представлене територіяльно. Трохи згодом всеукраїнський І селянський, ІІ військовий з'їзд делеґував до неї свою раду салдацьких депутатів. Згодом І всеукраїнський робітничий з'їзд, скликаний соціяль-демократами, делеґував до неї вибрану раду робітничих депутатів. Соціялістичні партії мали в ній своє окреме представництво. Таким чином, Українська Центральна Рада була національним обєднанням трьох депутатських трудових рад з представництвом партій. Коли Центральна Рада включила в себе представництва инших націй України (Росіян, Жидів, Поляків), вона стала міжнаціонально-територіяльним центральним представництвом всієї України, в своїм складі подавляючо-соціялістичним, маючи на правому крилі дрібну купку російських ка-детів, на лівому — російських большевиків.

Така була всеукраїнська центральна орґанізація, а на місцях лишалась схема общеруських „совѣтовъ“ і рівнобіжно з нею державні орґани „Временного Правительства“ — одноличні комісаріяти, переіменовані потім в українські. Спроба Центральної Ради орґанізувати ще в літку 1917. р. і на місцях ґуберніяльні і повітові ради не була доведена до кінця, тому „совѣты“ після другої революції (жовтень 1917. року) стали після упадку Центральної Ради автоматично орґанами державної влади, усунувши українські комісарства. Общеруські „совѣты“ на місцях, українська Рада вгорі — така схема революційної орґанізації України на прикінці 1917. року. Очевидно, що вони мусіли дійти до конфлікту. Це вже були суперечности української революції. Центральна

Рада була представництвом не місцевих „совѣтовъ“, а місцевого українського населення і українських орґанізацій робітництва, а не всього робітництва. Тут було джерело всеукраїнської траґедії, а разом з тим — траґедії всієї східно-европейської революції. Коли київський „совѣтъ“, не задовольнившись політикою Центральної Ради, рішив скликати всеукраїнський конґрес „совѣтовъ“ для вибору нової Центральної Ради „совѣтовъ“ України, то через де-які заходи українських селянських орґанізацій на цей конґрес приїхало в подавляючому числі селянство, ухвалило всю політику Центральної Ради і не хотіло її переобирати. Большевики-Росіяне покинули цей конґрес, де були малопомітною меншістю, переїхали до Харькова і там оповістили себе „робітниче-селянською“ Центральною Радою, протиставляючи себе українській „буржуазній“ Центр. Раді, яка складалась в подавляючому числі з селян і робітників.

Сецесія російських большевиків з київського конґресу рад була оповіщенням нової революції на Україні під прапором єдиної революційної Росії. Це було невизнанням української національної індивідуальности, це-б-то поворот до ідеї єдиного фронту і державного унітаризму. Сталось так тому, що Укр. Центр. Рада не встигла довершити національно-революційної орґанізації України на місцях. Всяка революція викликає контр-революцію.

Боротьба за владу на Україні дістала характер боротьби міжпартійної і міжнаціональної: партія большевиків-Росіян хотіла вихопити владу з рук небольшевицьких соціялістичних партій України. Війна обернулась в міжнаціональну (російсько-українську) і міжпартійну. Коли б на Україні большевицька партія була українською, то боротьба за владу була б лише міжпартійною. Але так не було.

Центральна Рада упала і встала незабаром на ноги при допомозі військ імператора Вільгельма II. Це було відповіддю на переворот сецесіоністів-Росіян. Помимо волі Центральної Ради, цю відповідь вже дав гетьманський режим, котрий з діалектичною необхідністю прийшов, як результат большевицької московської політики на Україні.

Але коли гетьмансько-німецький режим упав під ударом нової вже української цілком революції на Україні в кінці 1918 року, тоді перед українськими партіями, що були орґанізаторами і провідниками цієї революції, виникло питання про владу, і було рішено скликати Конґрес трудового люду України, це-б-то клясовий орґан трудових мас, без всякої участи буржуазії. Конґрес був скликаний шляхом делеґацій від трудових (повітових і городських) з'їздів трьох ґруп: робітництва, селянства і трудової інтеліґенції. Таким чином, це було клясово-трудова Установча Рада України. Місцева влада була в руках державних цівільних комісаріятів і військових командантур, що, зрештою, було повторенням схеми влади 1917. року.

Отже, Україна мусіла б мати вигляд доволі ориґінальний: вгорі клясовий орґан трудових мас, а на місцях одноличні орґани уряду. Таким чином, українські соціялісти стояли на засаді централізму, не бажаючи влади центрального орґану розділити з місцевими. Впрочім, Трудовий Конґрес установив закон про місцеві трудові ради, але лише

з контрольними функціями, для досліду за діяльністю державних комісаріятів і командантур, це-б-то з такою роллю, як „совѣты“ підчас Временного Правительства. Диктатура трудового люду була лише у верховному орґані України, який свою владу виконував через свої орґани, а не ділив її з місцевими орґанізаціями.

Це була центральна диктатура трудових мас, яка виконувалась бюрократично, всупереч спільній диктатурі центрального і місцевих орґанів по большевицькій теоретичній схемі.

Позаяк партія большевиків воювала за свою партійну владу, то вона не прийняла ідеї українського Трудового Конґресу і розпочала супроти його війну. Війна ця була знов з ініціятиви Москви, а не місцевого населення, а тому знов обернулась в міжнаціональну і міжпартійну. Це не була чисто клясова війна, а війна за методи революції (за централізм), за диктатуру одніеї партії (революційні марксисти-комуністи), нарешті війна національна.

Методи революції — це насамперед проблема клясової чи компромісової влади, централістичного чи децентралістичного способу адміністрації, але помимо того на Україні це ускладнялось питанням: чи національні права декретує революційний центр, чи вони являються в самоозначенні?

Не вдаючись тепер в розгляд національного питання, ми спинимось на питанні про владу підчас революції.

Російська і українська революція дають багато матеріялу до думання і висновків, через те це питання можно розглядати швидче, як практичне, але воно само по собі має глибокий теоретичний інтерес.

* * *

Як ми бачили, Центральна Рада, по своєму походженню і внутрішньому устрою, була обєднаною радою селянських, робітничих і салдатських депутатів, але керувала державою не через місцеві такі ж ради, а через урядовий апарат — бюрократично. Трудовий Конґрес став також на цю позицію, але рівнобіжно з бюрократичним апаратом поставив орґани клясового контролю — трудові ради. Ми бачимо, що тут при, безумовно, клясовій, трудовій, верховній законодавчій владі стояла виконавча влада окремо, це-б-то щось в роді демократичної республики, яка має клясовий соціялістичний парлямент. Особливо ця подібність помітна була підчас Центральної Ради. Сталось ніби так, як би на виборах у Франції перемогли виключно соціялістичні депутати і в парляменті наче-б-то не було ні одного представника буржуазії. Розуміється, в демократичній республиці це ніколи не може статись, доказом чому є Франція, Німеччина, Чехія, Австрія, Польща, де соціялісти всі разом творять і будуть творити меншість, раз буржуазія має всі права і особливі можливости вибірати „своїх“.

Трудовий Конґрес. вийшов з клясової революції, коли трудові маси взяли революційно владу в свої руки. І тут залежало не від того, яким способом клясова влада урядує, а яку політику вестиме. Ми ж знаємо, що підчас Временного Правительства вся Росія й Україна

були покриті „совѣтами“, і ці чисто-клясові орґани підтримували політику соціялістично-буржуазної коаліції. В „совѣтах“ мали більшість марксисти-меньшевики і праві соціялісти-революціонери, котрі стояли на ґрунті коаліції, це-б-то вони були під ґіпнозом думки, що закономірна еволюція привела їх лише до буржуазної республики, що до соціялізму Росія й Україна, а навіть ціла Европа, не дозріли.

Вісім місяців істнували ці безобидні „совѣты“, будучи цілком орґанами чисто-клясових трудових інтересів. Але одна причина примусила більшість трудового населення піти за партіями революційними, що домагались диктатури трудових мас. Причина ця — війна, революційна маса — військо на фронті. Десять міліонів озброєних людей зморились на фронті і мріяли про поворот до дому. Цей настрій використали большевики і ліві соціялісти-революціонери, що своєю аґітацією зворушили 10-міліонну озброєну масу, і вона рішила долю коаліції: підперла льозунґ диктатури пролетаріяту, це-б-то питання про усунення бюрократичного апарату і присвоєння „совѣтамъ“ не лише законодатної, а й судової і виконавчої влади.

Таким чином, ми бачимо, що в Росії большевицька революція рішала два питання: проблему влади і способи управління.

Хто дає закони? Орґан чисто клясової влади трудових клясів. Як адмініструється держава? Тим самим орґаном законодавчої влади, що технично розділив функцію адміністрації між усіма степенями „совѣтовъ“ — од центрального аж до фабричного комітету і сільського „совѣта.“

Цим же способом місцеві „совѣты“ обдаровані ширшим правом в справах місцевого самоврядування.

На Україні питання стояло инакше. Перебравши верховну владу, Центральна Рада і Трудовий Конґрес твердо стояли на розділі законодатної влади від виконавчої і судової, судову ж владу виконував Ґенеральний Суд, а адміністративну — Рада Міністрів через свій бюрократичний апарат. Контроль також був лише державним.

При Трудовому Конґресі функцію адміністративно-політичного контроля мали б виконувати трудові ґуберніяльні і повітові ради.

Господарсько-фінансовий контроль не стояв у проґрамі трудової влади, позаяк політика Трудового Конґресу не вияснилась в питанні соціялізації знарядів продукції і націоналізації обміну. Лише було твердо прийнято „соціялізацію землеволодіння“ і націоналізацію лісів.

Невідомо, в якому б напрямі пішла дальша політика Трудового Конґресу: чи в бік дальшої соціялізації, чи залишилась би на перших позиціях, а тому тяжко сказати, чи був Трудовий Конґрес орґаном повної соціялістичної революції чи лише соціяльної? Наступ большевиків з Росії зупинив працю Конґресу, а далі була війна.

Ми можемо одно сказати, що сам факт чисто клясової влади трудового люду ще не означав на Україні соціялістичної революції. В Центр. Раді і Трудовому Конґресі буржуазії не було зовсім, були, безумовно, представлені лише трудові маси, що стояли нерішучо

перед проблемою соціялістичної революції: робити її чи не робити? „Созрѣла“ чи „не созрѣла“ Украïна до соціялізму? Можна обійтися без буржуазії чи не можна?

Марксисти-пасивісти всіх фракцій, праві соціялісти-революціонери і потім всі ерзац-соціялісти (федералісти, самостійники і. т. п.) стояли на тім, що „не дозріли“ і що без буржуазії, без капіталізму, не обійтись: вони не уявляли дальшого життя суспільства без визиску праці й не уявляють навіть і тепер.

Соціялісти-пасивісти, всупереч соціялістам-активістам (большевикам, лівим соц.-революціонерам), уперто стояли на принціпі компромісу з буржуазією, за співробітництво з нею, за політичну коаліцію. І коли соціялісти-пасивісти мають більшість в „совѣтахъ“, то вони й ведуть політику компромісу з буржуазією.

Коли б не знайшлось в партіях соціялістів-активістів великої сили, то, очевидно, що „совѣты“ були б „совѣтами“ трудових мас з буржуазією і буржуазія не мала б підстави ремствувати на їх. Одначе, на таку ідилію нема чого сподіватись, бо діалектика революції має свої закони: трудові маси, реальні робочі і селяне, рішучо вимагають соціяльного знищення буржуазії! Через те не втрималась Центральна Рада і Трудовий Конґрес, не втрималися „совѣты“ Временного Правительства.

Реальні трудові маси більш консеквентні в революції, ніж їх ідеольоґічні представники — соціялісти-пасивісти. Через те питання про владу зводиться в сумі не про форму орґанізації трудової влади, а про її політику. Чистоклясова трудова влада може вести політику або соціялістично-революційну, або компромісову, це-б-то демократично-буржуазну.

Депутатські ради самі по собі ще не можуть бути пугалом для буржуазії, коли в радах засідатиме елемент пасивний що-до переведення соціялізму в життя; вони стають зразу страшними, коли не лише говорять, а й роблять соціялізм, це-б-то коли в них засідає клясово-свідомий трудовий люд, який має змогу без ляку йти консеквентно туди, куди його ведуть клясові інтереси. Ця свідомість виявилась на Україні в незвичайно дужій формі і спричинилася до упадку української соціялістично-уміркованої влади двічі, не кажучи вже, що вона спричинила упадок також гетьманської і денікінської реакції.

Причини упадку криються в характері соціяльної, клясової, і національної структури населення України, про що мусимо докладніще сказати.

* * *

Коли поглянемо на національний склад населення України, то сконстатуємо, що українська національність на всій своїй етноґрафичній території живе компактною масою і представляє 71 % населення. Слідуюче місце займають Руські (Москалі) 11,7 %, потім Жиди, 8,2 %, потім Поляки 4,5 % і т. д. аж 15 ріжних національностей, що разом обіймають 29 %.*)

---

*) Др. М. Кордуба: Територія і населення України.

По культурній свідомости, опріч Поляків, всі инші національности вважають себе переважно за „общеросів“ і ґравітують, як культурно, так і державно, до Росії, стоячи на ґрунті „единой великої Росії.“ Це відноситься до буржуазії і інтеліґенції цих націй.

Вся українська з роду буржуазія також національно дуже мало свідома і вважає себе також за „руську“.

Буржуазія всіх націй стоїть за російську, а не українську державність. Інтеліґенція — також, виключаючи де-яку частину української, що свідомо стоїть на ґрунті української державности, розуміючи її, як вищу форму культурного розвитку і забезпечення для трудових мас України, що через брак культури, єдино-зрозумілої, орґанічної національної культури, занепадають культурно й економично.

Трудові маси займають також ріжні культурні позиції: селянство українське національно не було свідоме, гинуло, позбавлене своєї школи, книжки, не сміло думати, мусіло працювати на чужонаціональну і свою, чужу буржуазію. Селянство, яке взагалі на Україні складає більш, ніж $^{3}/_{4}$ населення, гинуло в безпросвітній темряві, від беззамелля і малоземелля. Трьохсотлітнє знущання завойовників-„братів“ мало метою знищити всі прояви національної свідомости і культури укр. трудового люду і що-до городського пролетаріяту, то багато встигло зробити в цьому напрямі. Міста були майже зрусіфіковані, і це єсть одною з причин ворожнечі села з містом. Села лишились замкнуто на позиції свого прадавнього високо-виробленого побуту, своєї мови, пісні, моралі, взагалі культури.

Денаціоналізація котилась ніби через голови, мало зачіпаючи село. Українське село зберегло і принесло на поріг XX століття свою національну культуру, котра, як для трудового клясу, є високою.

Пролетаріят у високій мірі зрусифікований, але через низький рівень русифікаційних успіхів одстає в культурному розвитку од московського: русифікація, гноблючи українськість, не може підняти пролетаріяту на високий рівень культурної свідомости.

Розуміючи національність, як з'явище біольоґічного порядку, а національну культуру, як форму усвідомлення, ми вважаємо, що розвиток трудових мас, підняття їх свідомости, можливі найкраще в національних формах.

Коли добробут є поняттям всієї повноти життя, то ми не відокремлюємо поняття соціяльного визволення трудових мас без змоги вільної національної культурної творчости. Матеріяльний добробут і національна культура — це не окремі з'явища, а спільне поняття: чим вища національна культура мас, тим вищий їх добробут, і чим вищий добробут, там вища культура. Боротись за національну культуру трудового люду це не значить боротися за шовіністичний світогляд мас (чого добивається буржуазія), а за усвідомлення ними свого людського становища і клясових інтересів.

Виходячи з цього, легко зрозуміти, що національна пригніченість українського трудового люду, пограбування духа його, є забезпекою для буржуазного визиску, а з другого боку — визволити український трудовий люд це значить розбити духовні кайдани денаціоналізації

і одкрити широкий простір народові до розвитку і до побіди над визискувачами. Національно свідомий — значить, культурний, а культурний — значить, свідомий і клясово. Соціяльне визволення не мислиме без національного і навпаки: хто хоче національного визволення українського народу, той мусить боротись проти буржуазії, котра є й національним ворогом українських селян і робітників.

Через те рішення проблєми влади на Україні мусить бути таке: вся власть українському народові, а українським народом є головно трудове селянство і робітництво!

Позбавити сили і влади його ворогів, це-б-то буржуазію „общеруську“ (московську й українську), жидівську, польську і ще там яку. Соціяльне визволення — це значить визволення праці від визиску буржуазії.

Національне визволення — це значить визволення духу люду знищення також буржуазії. Буржуазія там і тут.

Доцільно рішити проблєму влади на Україні — значить, установити клясову владу селянства і робітництва. І хто веде народ до влади, той веде його до визволення, як соціяльного, так і національного. Тому не дивно, що українська революційна думка, шукаючи форму влади на Україні, дійшла до ідеї Центральної Ради і Трудового Конґресу, це-б-то до клясової влади трудового люду — селянства і робітництва.

Трудова клясова влада на Україні є законом, котрий диктує соціяльна структура української нації. Хто справді хоче визволити нашу націю, той повинен нищити чужинців-гнобителів, це-б-то поміщиків, капіталістів і їх прихвостнів з інтеліґенції.

Всякий, хто говорить про права буржуазії, хто закликає з нею миритись, на ню опиратись, той свідомо зраджує українську націю і не хоче її визволення. Де-які кола української інтеліґенції, навіть соціялістичної (соціялісти-федералісти, самостійники-соціялісти), не кажучи вже про всяких „республиканців“, свідомо зраджують національність (як, прим., всі прихильники Антанти, Польщі, Денікіна). Залишити на Україні буржуазний устрій — значить, не зачіпити всієї теперішньої буржуазії, згодитись на її панування, а вона, як відомо, ненавидить українську націю, не визнає навіть імени України, не допускує культури до народу, а без культури він не може стати свідомим, не може боротись за визволення.

Це все вказує на те, що, щоб творити українську державу, треба усунути від цієї роботи її заклятого ворога — буржуазію.

Українська революція — це значить, коли її вестимуть Українці, — а Українцями є лише селяне і робітники.

Ясність цього безсумнівна, але українські „соціялісти“ уперлися в думку, що Україна ще „не дозріла“ до соціяльної революції, що вона й надалі мусить залишитися в ярмі буржуазії, котра має на меті спеціяльно зробити так, щоб Україна ніколи но дозріла! це-б-то вони відмовляються від самої думки про визволення України і від імени її. За всяку ціну ці всякі „соціяль-демократи“, „соціялісти-революціонери“ і вся чорна братія з хуторянської „інтеліґенції“ домагається буржу-

азної України, це-б-то, щоб Україною правила буржуазія, а це значить — не Українці, котрі навіть чути не хотять про Україну. Ці „соціялістичні" і несоціялістичні інтеліґенти контр-революціонери представляють буржуазну ідеольоґію, а не капітал. Це слуги капіталу, а не капіталісти, а тому не мають розуму капіталістів і не уявляють, що справжня буржуазія ніколи до влади своїх слуг не пустить: буржуазія сама керує, а слуги призначені лише до послуг. І лише інтеліґенти-утопісти можуть додуматись до такого абсурду, як буржуазна Україна, якою, мовляв, будуть орудувати ці утопісти-інтеліґенти, а буржуазія буде їх слухати і добре платити та господарювати.

Через те всі українські інтеліґенти-утопісти висунули демократичний льозунґ: парляментаризм, це-б-то льозунґ буржуазії.

Що таке парляментаризм?

Парляментаризм є суспільною формою міжклясового компромісу і специяльною формою буржуазного устрою. Початкові форми парляментаризму — це маєтково-цензове панування вищих клясів, що вирвали владу у феодалів. Буржуазія, почувши свою суспільно-економичну силу, захотіла сама давати закони соціяльного співжиття і виробляти своїми руками забезпечення свого панування. Але згодом, коли трудові кляси підросли політично і добились права голоса, тоді буржуазія погодилась (ще не скрізь) на загальне голосування, щоб не загострити відносин і щоб з трудовими масами виробити компроміс, скріплений самою формою державного устрою, конституцією, якій надано значіння постійного авторитета і джерела права.

Компроміс цей знайдено: демократичний парляментаризм!

Для буржуазії він є необхідний і то не цензово-маєтковий, а загальний демократичний, такий, що обєднував би компромісом всі верстви населення, щоб усі, мовляв, були суверенами. Коли знайти таке місце, де сходились би представники всіх воргуючих клясів, де можна б їх звести на переговори, то вже там можна знайти компроміс і паралїжувати ним активну ворожість.

Анальоґію побачити можна при справжній (мілітарній) війні: коли противники зачувають невидержку, то вони дуже хочуть десь зійтись і зачати переговори, виступаючи кожний з міною переможця і погрожуючи в кожну хвилину розпочати війну. Коли суперечности великі і компроміс тяжко знайти, то противники все-таки використовують переговори для переґруповання сил, для подачі допомоги в слабі місця, для підготовки побіди. Так виробляли Поляки в обсадженому Львові весною 1919 року: вони затівали переговори що-разу, як тільки Українці досягали успіху і стояли на передодні перемоги; Поляки вичікували просто корпус Галера, підвозили тимчасом харчі, набої то що. Справившись з кризою, вони зривали переговори, а коли вже підійшов корпус Галера, тоді без церемоній поперли на повне знищення Українців.

Це вічно практикована тактика всякої боротьби, і буржуазія ліпше, ніж хто, розуміє і вживає її. Вершком її мистецтва є парляментаризм. Тут буржуазія уміє завжди забезпечити собі більшість всякими способами: од явного цензового складу, насильства багатирів, котрим

виключно прислуговує виборче право, аж до загального „демократичного" виборчого права, котре практично служить лише буржуазії. Всі країни з загальним виборчим правом все-таки мають парляменти з буржуазною більшістю. Хто знає технику виборчої боротьби і способи підготовки до неї, тому нема чого пояснятп, як можна добитися панування, визискуючи темноту мас при помочі всяких страховищ: бога, церкви, царя, культури і т. д.

Коли вже прийшли представники ріжних клясів до парляменту, значить, вони визнали взаїмно право на „законне" істнування. Соціялісти-парляментаристи фактом входу в парлямент буржуазії визнають законність її істнування, законну участь у законодавстві і в охороні своїх інтересів. Для буржуазії більш нічого, власне, і не треба, далі вона вже зуміє укоськати непокірних. Для неї в цім напрямі служить величезна сила державної орґанізації, інерція суспільно-державного устрою і матеріяльна перевага. Опріч того, вона дуже вміє використовувати засоби духово-культурної суґґестії, яку доводить до такого терору, що неорґанізована більшість трудових мас не має чого протиставити. Одна церква, преса, наука, мистецтво чого варті! Все талановите, енерґійне, красномовне з буржуазії і інтеліґенції кричить, жестикулює, доводить, арґументує про доцільність, справедливість і вигідність буржуазного устрою. Особливо, про вигідність! Ви бачите раз-у-раз, як спритні скоробрехи накручують в темні голови такого сміття, такої безсоромної нісенітниці, що аж страшно стає: власник доводить наймитові, що йому, наймитові, вигідніще не мати власности і то через те, що власність належить иншим. Що б робив наймит, коли б не було панів? Хто б дав йому роботу і врятував од голоду? Коли б у панів одібрати власність, то всі робітники умерли б з голоду! О, це було б світове нещастя... Отак кричить власник, викручується, напосідає на темну голову, а вона врешті понуриться і йде в ярмо далі.

„Парляментарна демократія" — це вицвіт буржуазного устрою, доведена до льоґичного кінця ідея компромісу в клясовому суспільстві, при чому уступка в цьому компромісі зроблена одною стороною — трудовими масами в формі признання законности буржуазного устрою суспільства. За це признання трудові маси дістали виборче право, право вступу в парлямент. Буржуазія розглядає цей допуск трудових мас до парляменту, як право, реальним змістом котрого є признання за бужуазією права панувати. Дивовижна річ! Коли слабший повинен признати право дужчого панувати над собою, то це трактують, як право для слабшого, коли це справді є лише признання безправства для слабшого, це є признання безсилости для трудових мас з правом говорити про цю безсилість в парляменті. А для буржуазії це є признання її права панування, на продовження насильства над трудовими масами. В дійсности, отже, що таке парлямент? Це узаконення буржуазного насильства і перемирря з пригнобленими, це припинка боротьби, проволочка часу переговорами, це признання поразки для пригноблених. Хто з трудових елементів йде в парлямент, цим він деклярує свою поразку, йде просити милости у переможця! Буржуазія довго не хотіла

пустити до парляменту трудових мас, вона покладалась на грубу силу, а коли побачила, що грубим гнітом вона провокує повстання і революцію, вона пустила маси до парляменту, малюючи цей похід їх, як „дарування“ їм „права“ вершити суспільними справами. Вона розуміла дійсну суть домагань трудових мас, це-б-то внутрішню безсилість їх зробити переворот, а доконати безсилого лекше всього переговорами. О, коли б трудові маси тепер не пішли в парлямент, коли б соціялісти відмовились йти на перемирря, а просто займались орґанізацією трудових мас, то власне це викликало б страшний переляк в буржуазії, яка б не знала, які сили таяться в ворожому таборі.

Але парляментарна школа не пройшла дарма для трудових мас! Буржуазія переконалась, що коли піти в ряди трудового люду, записатись в соціялісти, то потім можна дістати мандати в парлямент і переговорювати в йому не з трудовими масами, а... сама з собою. На зверх виходить, що представники буржуазії переговорюють з представниками трудових мас, а справді? Справді буржуазія говорить з своїми лазутчиками, нишпорками, аґентами, посланими в табор трудових мас.

Аґентурну службу для буржуазії взяла на себе інтеліґенція.

* * *

Роля інтеліґенції, як парляментера між двома ворожими таборами — трудовими масами і буржуазією, незвичайно цікава, і ми мусимо на цьому спинитись трохи докладніще.

З попереднього розгляду про інтеліґенцію ми знаємо її двоїсту природу: вона не має знаряддя продукції, вона наймає свою інтелектуальну енерґію, природа її соціяльного становища, безумовно, трудова, але по-за тим вона на службі у капіталізма, приймає участь в розподілі надвартости і, завдяки природній монопольности здібностей, хистові, талантові, має змогу одержувати плату за монополію в формі „ренти на талант“, має змогу збирати капітал і з посереднього експльоататора надвартости обертається в безпосереднього, придбавши знаряддя продукції. По способу свого життя, по своєму культурно-психольоґічному типові вона нічим не одріжняється від буржуазії, а коли й є ріжниці — вони лише кількостні, а не якостні. Трудова інтеліґенція, як клясово несвідома частина трудових мас, грає ролю пасивної зброї в руках буржуазії. В усякому разі інтеліґенція не є окремим клясом, а лише служебною частиною инших клясів. Вона служить тому, хто їй більше платить. Їй вигідно мати забезпечення, твердість свого становища, і тому вона служить тому клясові, який твердо держиться в житті. Коли вона помітила зріст сили трудового клясу, то почала переходити потроху до його, перебігати з надією, що тут укріпиться. Але доки панує буржуазія, то їй вигідніще триматися біля неї, тим більше, що буржуазний устрій дає їй надію на отримування монопольної ціни за здібности, ґарантує їй ренту таланта. Чи ж може інтеліґенція покинути такий привілейний устрій і піти в якусь невідому, не ясну, небезпечну будучину, яку обіцяють трудові маси? Ні, краще так, як є.

Ви помічаєте, як середній шар інтеліґенції кокетує з трудовими масами, заграє в соціялізм, метушиться з питанням на устах: „хто ж переможе?“, йде до трудових мас, озираючися на буржуазію, йде потім до буржуазії, озираючися на трудові маси, і не знає, де притулитись: притулиться до буржуазії, то бігає нишком, як Никодим до Христа, до трудового люду вночі на пораду і з словом співчуття, боючись одкрито перейти до нього, а притулиться до трудових мас, то нишком бігає до буржуазії, нишком дістає „підпомогу“, летить в парлямент, стає посередником між ворожими клясами, умовляє їх на мир во імя права, справедливости, проґресу, культури, братерства, рівности то-що. Никодим буржуазного устрою, він справді заклопотаний, він хоче все знати, що робиться в обох таборах, він вломлюється на ролю посередника-комісіонера й вертиться під ногами скрізь у буржуазії і пролетаріята. Він боїться, коли хтось з ворожих клясів цілком переможе! Тоді посередника вже не треба буде.

А йому треба грати ролю в житті. Він не має поки-що маєтків, цензу, то й не може грати ролі в деспотіях феодального панства; пролетаріят ще не переміг, і нічого конкретного тут нема, то треба такого суспільно-політичного устрою, в якому міг би грати ролю інтеліґент. Для цього треба іменно парляментаризму.

Власне, парляментаризм і потрібний інтеліґенції, як рибі вода! В деспотіях царів, імператорів і їх феодалів безмаєтні інтеліґенти не грали і не можуть грати ролі, пролетарського устрою ще нема, та і взагалі це єсть непевна справа, отже єдиний вихід, єдиний користний устрій — парляментська демократія, що дає величезний простір для інтеліґента. Тут він може розгорнути всі сили і виходити на вершки соціяльного становища, грати „історичні“ ролі, мати шикарні бенефіси від імпресаріо-буржуазії і оплески від трудової ґалерії.

Парляментаризм, буржуазна демократія — та це є вимріяний для інтеліґента устрій! І сюди вклав ідею компромісу інтеліґент. Для інтеліґента не користна війна між клясами, йому найбільш відповідає час переговорів, коли він може посередничити, перебігати від одного до другого, никодимствувати, використовувати щось там і тут, зважувати шанси, сили, оглядати в обох таборах боєві резерви і пристосовуватись до ситуації з найбільшою певністю, бути паном конюнктури. Коли ж табори оповістять війну, перебігання стане неможливе, треба вже означуватись вже на якомусь одному боці, треба поділяти його добру і злу долю. Добре ж, як ця доля буде „щаслива“, а як що цей табор, в якому осів інтеліґент, завалиться, попаде в полон? О, тоді зле. Краще не допускати до війни! Краще берегти сяку-таку рівновагу і мати широчезне поле для успіху, розмахуватись свобідно, витати на всій площі життя. Рівновага, мир — це все для інтеліґента, а реальна форма рівноваги — місце переговорів, компромісу — парлямент!

Тому парлямент є сценою, на якій грає ролю лише один актор-інтеліґент. Переговорщики грають ролю статистів, хора, а громадянство — ролю публики, що має обовязки: платити за білет і оплескувати. Актор щасливий бути в доброму ансамблі, і він розуміє цей ансамбль

як добру сцену і склад партнерів, а також — повний партер і ґалєрії. При порожньому театрі ансамблю на сцені не буває!

Парлямент показує статистикою, що депутатський склад формується в подавляючій більшости з інтеліґентів, представників вільних професій, в першу чергу адвокатів, журналістів, техників, духовенства, лікарів і т. д. Дійсні представники клясів — буржуазії і трудового — в меншости. Блискучий зразок — парлямент французької „демократичної республики“. Те саме парлямент Німеччини, Австрії, Чехії, Америки.

Чому це так? А тому, що буржуазії вигідно посилати туди талановитих слуг, які невтомно і з більшим хистом оборонять її інтереси, ніж вона сама, що займається практичним ділом — адміністрацією господарства і обраховуванням надвартости, а трудові маси мусять також посилати представниками від себе інтеліґентів, бо хто ж з нас, темних людей, зуміє так гарно, красномовно говорити, розуміти, кричати, крутити? Хіба мужик або робітник читав так багато, щоб в с е знати? Хіба його не обдурять там пани життя? Ні, вже хай іде спасенна душа доброго панка, котрий по совісті заступиться за бідних людей. І посилають панків-інтеліґентів. А тим цього й треба! Війни нема, йдуть переговори, інтеліґент з обох боків веде ці переговори і з обох боків має плату, довірря, грає ролю і дістає оплески.

Інтеліґент зрозумів, що парлямент — це єдина форма вищого забезпечення для соціяльних гермафродитів, і тому красномовно, з усім талантом, завзяттям, обороняє цю форму політичного устрою, цю орґанізацію компромісу. Інтеліґент зрозумів, що вже вигідно йти в соціялісти і діставати мандати од виборців. Це вже дуже вигідно, і тисячи столичних адвокатів, лікарів, техників, журналістів записуються в „соціялісти“, перед виборами летять з промовами по провінції, трублять про себе в ґазетах, розпинаються за інтереси кожушаних дядьків або засмальцьованих робітників, наче б-то він знає ці інтереси, і здобуває мандати. Мандати здобуто, попав на сцену, тепер показати себе перед партером, перед буржуазією — і показує!

Йому — аби замітили! Йому треба звернути на себе увагу, на свій талант. Коли вже це досягнуто, тоді треба продатись дорожче. Коли буржуазія помітить здібности, талант такого соціяліста, то призначає добру ціну. Трах-бах і досяг! Характерно, що всі оті премєри і міністри Франції — Бріян, Вівіані, Мільєран і ин. — все бувші с о ц і я л і с т и. Інтеліґент з провінціяльного містечка — хто його побачить, де він може показати себе? Парлямент — найкращий спосіб реклями, от і треба туди пролізти, а як? Коли нема за що зачепитись на буржуазній дорозі, то чіпляйсь за соціялізм, котрий також може відтранспортувати до мети. Добивсь до парляменту, зробив рекляму і . . . реалізував потім чистоганом. Цей факт метаморфоз в парляменті з соціялістів у буржуазію дуже часто помічається і має один смисл, що для карєриста соціялізм був транспортером на верхи та й годі, а не якесь там переконання. Зрозуміло, що парляментаризм є найкращою позицією для інтеліґентського акторства, биржою для продажі здібностей і хисту, а тому інтеліґент стояв і мусітиме стояти горою за

демократію, за компроміс між буржуазією і трудовими клясами, за безконечні переговори, постійне перемирря, Burgfrieden.

Інтеліґент приносить в трудові маси свою сущність і старається опанувати уми. Він препарує ідеольоґію на свій смак, перекалічує Маркса так, що Маркс кричить „я не марксист“, „поглиблює“ теорію історичного матеріялізму до повного автоматизму, вигадує якусь надприродню ролю містичних продукційних сил, веде себе страшенно „реалістично“, доводить, що, доки капіталізм не дозріє, доти ніяк не може бути революції, не можна навіть думати про соціялізм; що соціялізм ніяк не може появитись, як лише з капіталізму, і то тоді, коли капіталізм нарешті завагітніє іменно на соціялізм, і процес вагітности має тягтись невідомо скільки, не можна робити натиску, удару, революції, бо капіталізм може злякатися і зробити мертвий викидок соціялізму; тут небезпека, бо, замісць живого соціялізму, може родитись мертвий викидок, і трудові маси на цьому нічого не виграють, а треба терпеливо ждати, ждати і дбало плекати та доглядати за вагітною істотою. Так тобі викладає, плете язичком, моторненько перебирає ніжками, вертиться, сучить кулаками в бік капіталізму, а разом з тим умовляє, нашіптує, чаклує, удає мудреця, що знає весь хід історії, що на все має готову відповідь, що говорить про „зрілість“, а не вказує прикмет тієї зрілости, разом з тим озброюється проти всяких „романтиків революції“, всяких „дрібнобуржуазних“ соціялістів, котрі напирають на вагітний соціялізмом капіталізм, ніяк не хочуть згодитись на пролетаризацію трудового селянства і провокують переворот, загрожують розбити компроміс, знищити парляментаризм, цю єдину мрію, єдину фортецю інтеліґента-наймита, інтеліґента-прихвостня пануючих клясів.

Інтеліґент ненавидить революційний соціялізм, що проповідує негайну революцію, і тому всіма силами посилається на „Европу“, на якусь особливу її культурність; він вхопився зубами за марксизм, препарував його в теорію оправдання капіталізму зручним базіканням про залізний хід історії, іманентність законів розвитку продукційних сил, і з побідносним видом влітає в парлямент на переговори, на виступ в ролі провідника трудових одурачених мас.

Парляментаризм є інституція інтеліґентська для захищення капіталізму од соціяльної війни. Коли знайшлись соціялісти, що не пішли в парлямент, що пішли громити цей храм буржуазного шаманства, то інтеліґенти-запроданці закричали, що то „дрібна буржуазія“ і т. д., аби криком пригасити свідомість мас!

Одначе, велика російська революція ударила з такою силою на кубло капіталізму, на тюрму трудових мас, що аж курява встала і залунало таке страшне виття буржуазії і скиглення інтеліґенції! Суверен народу впав, тепер, мовляв, починяється анархія, гибіль культури і права, пограбовано суверенітет народу! І це говорить вся продажня чаволоч, яка сміє твердити, ніби в парляменті є якийсь вираз суверенної волі трудових мас!

Добрий вираз! Народ буває сувереном одну секунду за кілька років — коли опускає в скриньку виборчий бюлетень з іменем свого предателя. Зробивши цю роботу, ошарпаний, голодний, одурений „суверен“ відходить

потім на фабрику до визискувача, на поле до феодала-плянтатора і „суверенно“ віддає свою кров, нерви, мускули, мозок в найгидшу експльоатацію. Про яку ж суверенну волю можна говорити в парляменті, в державній цитаделі капіталізму, в нотаріяті, де трудовий люд мусить посвідчити признання законним свого економичного рабства?

Інтеліґенти-соціялісти, як запроданці, просто дурять народ, коли говорять йому про вираз його суверенної волі в парляментаризмі. Вони мають одну отруйну потіху: от коли народ вибере в парлямент більшість соціялістів, тоді вони там видадуть закони про соціялізм і т. д. Це, розуміється, брехня, бо хто забороняє буржуазії розпустити такий парлямент, лівих депутатів арештувати за зраду і розписати нові вибори, на яких буде поправлено „недогляд“ і вибрано, кого треба? Хіба не відомо, що скрізь в парляментарних демократіях вибори відбуваються за гроші? Фактів сховати не можна, весь світ знає, наприклад, що в Америці, Европі вибори рішаються грошима.

Та що взагалі зробить „соціяліст“, коли він продався на службу капіталізму? Відомо, що в чеській республіці міністром-президентом є соціяль-демократ Тусар, член добре орґанізованої великої, найбільшої з партій, найчисленніще представленої в парляменті. І коли лейб-орґан соціяль-демократії „Pravo Lidu“ спробував покритикувати суд, яко клясовий суд, то міністр юстиції, колеґа Тусара, якийсь аґрарій, сконфіскував це число „Pravo Lidu“, потяг до суду, на основі закону про „підбурювання“ людности, редакторів газети, орґана пана премєра! І що ж? думаєте, що Тусар викинув свого колеґу з кабінету? Ні...

Міліони подібних фактів життя дає що-дня, і не розуміти їх можуть тільки безнадійні сліпці, дурні, або свідомі запроданці буржуазії.

Парляментаризм, самий розпродемократичний, не годиться для трудових мас вже через те, що він знаменито обслужує буржуазію і дає їй захист.

Коли тепер соціялісти сидять по парляментах і правительствах, та ще й провідну ролю грають на шкоду трудовому людові, то цим дано доказ, що парлямент є корисним лише для творців його, для буржуазії і її соціялістичних прихвостнів, що ставлять штемпелі на буржуазну політику, що санкціонують грабіж народу і клянуться іменем Маркса й Енґельса, що вони роблять саме те, що апостоли революції і соціялізму хотіли.

Буржуазія може спокійно спати, коли замісць неї добре орудують її справами соціялістичні наймити. Соціялісти-парляментаристи і міністри погукують на пролетаріят, що треба ждати, що продукційні сили цього вимагають, що треба тихо працювати і не страйкувати. Буржуазія хитро посміхається і похвалює: „добре!“, утворює ріжні штучки з валютою (у Чехії), з хованням продукції, з дорожнечою, не підписується на позички (у Польщі) і витикає скрізь пальцями — ось яке, мовляв, соціялістичне господарство! Буржуазія наймає аґітаторів, що критикують спеціяльно міністеріябельних соціялістів, компромітують тих ослів з портфелями і підбурюють темних голодних людей проти соціялізму взагалі. Компромітація соціялізму перед трудовими масами — ось

головна мета буржуазії, що бере в свої міністерства парляментарних соціялістів. І вона досягає величезних успіхів в цьому напрямі.

Соціялізм, як наука, є неґацією капіталізму, є наукою про знищення визиску, це-б-то капіталізму, а запроданці-соціялісти обертають „соціялізм" в засоб знищення соціялізму і позбавлюють трудовий народ енерґії і мрії визволення. І техничним способ знищення соціялізму є парляментаризм.

Соціялізм вважає своїм техничним способом боротьби проти капіталізму лише один — соціялістичну революцію. І всі соціялісти це знають, навіть ті, що йдуть в парлямент, але коли вони там утверждають іменно парляментаризм, то свідомо зраджують соціялізм, одкидають єдиний засіб його здійснення — революцію. Рішаючи проблему влади трудового люду, ніяк не можна прийняти парляментаризм, що є по суті признанням законного істнування капіталізму.

Для соціяліста є одна дорога — соціялістична революція і диктатура трудових мас, замість диктатури буржуазії. Для соціяліста це питання мусить бути вирішеним, і він може говорити лише про орґанізаційні форми революції і її влади.

* * *

Російська й українська революції виробили основну орґанізаційну форму: депутатські ради трудового люду. Ріжниця між совітською і радянською системами була та, що українські ради були орґаном верховної влади, а судова і виконавча влади були одділені од законодавчої, опріч того, виконавчий апарат був бюрократичним, а не колеґіяльним, як совіти в Росії. Можна зазначити, що принціпово в питанні влади законодатної не було ніякої ріжниці між совітською і національно-українською формами, а були великі ріжниці в методах адміністрації і формах виконавчого апарату.

Центральна Рада і Трудовий Конґрес були орґанами верховної влади України, зложеними з представників трудового люду. Очевидно, що виникнення цієї трудової клясової влади випливало з характеру суспільного орґанізму українського населення, про який я згадував вище. І доки буде боротись народ за визволення, доти на Україні є натуральною владою лише така клясова трудова влада, а ніяка инша. Всяка инша була б не українською.

Отже, принціпи, положені в основну утворення Центральної Ради і Трудового Конґресу, являються єдино-можливими, просто виходячи з розуміння нашої соціяльної структури, опріч того, клясова трудова влада є основним постулятом соціялізму. Ніякої иншої влади соціялісти не можуть підтримувати, як лише трудову, клясову.

Але чи „совѣты" або „ради", зложені на їх зразок, могли б задовольнити соціялістів принціпово, як постійна форма суспільного устрою?

Ми повинні приглянутися до їх ближче. Принціпово — це влада трудового люду, ним вибрана, для оборони його інтересів призначена. Відношення до неї з боку соціялістів може бути лише позитивним.

Важним питанням є устрій їх. Коли уявити, що кожний фабричний комітет є виразом інтересів фабричної робочої громади, кожний сільський є виразом інтересів сільської громади, а їхні уповноважені зберуться і утворять спільну трудову раду, котра орудуватиме всіма справами в межах своєї компетенції, то це й буде те, що нам бажане. Річ може йти про числову участь кожної галузі зайняття, і тут ми можемо сказати, що рівність права мусить бути застережена для всіх фахів. Чи так воно є справді в Росії і на Україні — можна сумніватись.

З практики знаємо, що робітничими справами орудують фактично представники найчисленніщого фаху. Дрібні числом фахи робітничі тонуть в абсолютній більшости багаточисленного фаху і виразу своїм інтересам в „радах" не дістають. Очевидно, що в соціялістичному суспільстві принціп захисту праці буде одправним пунктом всієї суспільної орґанізації і насамперед вироблення одиниці оцінки праці кожного фаху. Як зміряти працю хлібороба, металіста, складача, письменника, парикмахера, столяра, учителя, годинникаря, кочегара, музиканта, конторщика, швеця, інженера, кравця і т. д.? Клясифікація зайнять і фахів мусить бути детальною, а одиниця оцінки праці загальною, щоб можна було міряти відношення кількостей і якостей в кожній галузі зайняття. Це питання найтрудніще в калькуляції затраченої інтелектуальної і фізичної праці. Особливі труднощі будуть при установленні мірила для фізичної і духовотворчої (не господарської) праці, як також розцінка праці в індустрії і сільському господарстві при обміні їх продуктів. Безумовно, питання про справедливу оцінку праці будуть центральними в усій системі продукції, обміну і розподілу. Яким же способом будуть вони справедливо проведені, коли частина робітництва, через малу чисельність їхнього фаху, не буде навіть представлена в „совѣтах"? А це цілком можливо при перемозі на виборах найкрупніщої професійної ґрупи, що цілком є природним.

В практиці доперішніх „совѣтов" і рад ми установили два періоди: 1) період панування партій соціялістично-умірковаиних і 2) комуністичної партії. Перші відносились з де-якою терпимістю до принціпу пропорціонального представництва, друга ж рішучо хотіла затвердити своє виключне панування. Розуміється, це неоднаково помічалось в практиці: угорський „большевизм" найбільш близько стояв до права пропорціональности представництва трудових інтересів, хоч і переводив в замаскованому вигляді принціп переваги індустріяльного робітництва над селянством, в Росії це робилось з більшою отвертістю, а на Україні вже цілком комуністи виступили ворожо проти селянства, як то видно з правила що-до виборів до конґресу рад. Порівнання зробимо потім, а тепер зазначимо, що комуністи Україні установили представництво так: по 1 депутатові до Конґресу Рад від 1000 червоноармейців, 10.000 робічників і 50.000 селян. Для всякого ясно, що тут визирає стара сансько-буржуазна куріяльна система, яка не визнавала не то що загальности виборчого права, а й рівности: тоді тільки було найбільше число депутатів для капіталістів і поміщиків, а найменьше для селян і робітників. Поділ на курії — це укоханий засіб буржуаз-

ної виборчої ординації, в котрій червоною ниткою проходила думка про степень буржуазної благонадійности ріжних ґруп, і тому, наприклад, приватні землевласники поділялись на дві-три ґрупи (дрібні, середні, великі), з котрих найбільше виборче представництво мала ґрупа великих землевласників.

Тут, в совітській системі, ми бачимо те ж саме: на курії по степені „пролетарськости" ділиться трудовий люд. Тут, як правило, нема буржуазії, є лише рівновартна перед правом маса трудового люду, але підозрілість доктринерства дбайливо зазирає в шпари і хоче вишукати степень неблагонадійности з пролетарського боку.

Розуміється, таку позицію зайняли комуністи не з огляду господарсько-суспільної доцільности і справедливости, а виключно з політичних мотивів — для зкріплення свого партійного впливу і антиселянської ідеольоґії.

Про голий цинізм цього не приходиться говорити: він являється виразом того марксистського запаморочення, яке вважає трудових селян (це-б-то, які не дістають надвартости!) за „дрібних буржуїв" вже за одно право власности на землю, по їхньому фальшивому переконанню — „знаряддя продукції", як у шевця шило й дратва, у кравця голка й нитка, хоч селяне, шевці, кравці, що працюють своїми руками, нікого не експльоатують. Марксисти залишаються вірними собі й, виходячи з культурно-психольоґічних прикмет селянства, яке через темноту в де-яких краях і то лише в де-які моменти виявляло консерватизм, страх перед церквою то-що, виступають ворожо проти трудового селянства, разом з тим помовчують про „жовті" союзи робітництва і майже загальну несоціялістичність його в Анґлії й Америці.

Принціпи партійної політики марксистів ведуть до розколу трудової маси на „благонадійну" робітницьку, індустріяльну, і „неблагонадійну" — трудове селянство, наче б то праця на фабриці є більш достойною, ніж праця на землі? Праця скрізь є праця, чи на фабриці чи на землі, важно лише одно питання: хто, де і оскільки експльоатує чи експльоатований. Це ясно, але коли люде хочуть скріпити своє політичне панування, всупереч другим, то вони тоді не хочуть бачити цієї ясности, починають „на свій смак" робити кваліфікації праці і твердять, що робити на землі — „буржуазно", на фабриці — „соціялістично", йдуть консеквентно до того, щоб скріпити політичне панування трудової меньшости над трудовою більшістю. Вся річ в тім, що на Україні подавляюча більшість селянства — факт, через який марксисти хочуть просто переступити шляхом політичного насильства.

Але суворий реалізм життя сміється з чесного дон-кіхотства деяких з їх і з неприкритого політичного карєризму більшости їх. Марксисти не можуть укріпити панування пролетаріяту над селянством, бо методи їх політики ведуть їх до прірви — повстання селян. Тут все ясно: будучи субєктивно революціонерами, вони обєктивно грають контр-революційну ролю, підбурюючи селян проти революції, одштовхуючи їх в кут реакції, злоби.

Коли на Україні марксисти — комуністи установлюють явно куріяльну систему виборів, то на Угорщині вони це зробили більш талано-

вито — замасковано, але практичні наслідки ті самі. По конституції „Угорської Соціялістичної Федеративної Радянської Республики“ орґани політичної влади будуються так:

1. Сільська рада складається з делеґатів, посиланих трудовим селянством по 1 з кожних 100 душ жителів, управнених до виборів.

2. В городах (містах), за які вважається кожний населений пункт з більше як 6000 душ населення, трудовий люд — робітництво посилає 1 депутата від кожних 500 душ правоздібного населення.

Місто Будапешт ділиться на округи, і кожна округа так само утворює раду з депутатів по 1 на кожні 500 душ населення. Окружні ради утворюють Центральну Раду м. Будапешта в числі 500 депутатів, висланих од окружних Рад.

3. Повітові Ради (не більш 60 душ) утворюються з делеґатів од сільських і городських рад по 1 на кожні 1000 душ правоздібного населення, але з умовою, що депутати від городських рад складатимуть не більше половини повітової.

Тут підчеркнуто ніби-то пошанування до сільської більшости, але техника виборів до Повітових Рад вказує на доволі хитрий хід: вибори депутатів роблять городські ради і уповноважені від сільських рад по 1 від кождої. Це значить, що коли повіт має 20 сільських рад, то від їх приїздить на вибори 20 уповноважених, а городські ради приступають до виборів in corpore. Очевидно, городські, це-б-то робітничі, виборці складуть в усякому разі половину депутатів повітової ради.

4. Комітатські ради складаються з не більш 300 депутатів, вибираних повітовими, городськими радами і радами окремих городів (що мають муніціпальну самоуправу). Окружний Виконавчий Комітет заздалегідь вказує, скільки депутатів мусять дати повітові, городські ради і окремі городи. Без сумніву, всі городські ради дадуть лише робітничих депутатів, а повітові дадуть, очевидно, половину селян і половину робітників, це-б-то комітатська рада матиме робітницьку (городську) більшість. Більш ніж очевидно, що з повітових рад може піти до комітатських безумовна більшість робітників городських, коли взяти на увагу степень толерантности і права марксистів-комуністів, які не цураються не лише методів неприхованої демаґоґії, а навіть простого насильства і партійного терору. Отже конституція забезпечує більшість в комітатських радах городському робітництву.

5. Конґрес трудових Рад Угорщини, як верховний законодатний орґан Республики, складається з депутатів, присиланих комітатськими і городськими радами по 1 депутатові на кожні 50.000 душ населення. Ясно, що буде більшість делеґатів робітництва, бо кожна городська Рада пошле од себе лише робітників, а кожна комітатська, маючи в собі робітницьку більшість, пошле також більше представників городського робітництва. (Таким майже робітницьким і був 1. Конґрес Рад, що ухвалив і конституцію республики).

Законодавцям, що давали Конституцію, було цього мало, і вони включили в неї, що, опріч цих делеґатів, до Конґресу Рад висилає окремо Рада Народнього Господарства (фактично — головна рада про-

фесійних робітничих спілок) 40 членів Конґреса, а Центральна Рада міста Будапешта висилає 50 членів свого Виконавчого Комітету, що є цілком не пропорціонально до населення Будапешту, який має 800.000 всього населення, а не лише правоздібного. Будапешт посилав би по загальній ординації лише 10—15 депутатів, а по виключному праву він посилає 50! Розуміється, прибавка по-над норму від робітництва майже 80 депутатів є повним забезпеченням городської робітничої більшости на Конґресі Рад Угорщини, котра є переважно селянсько-хліборобською країною!

Так марксисти (комуністи і не комуністи) боряться (зглядно боролись) проти трудового селянства на Угорщині.

В Росії, по совітській конституції, червоною ниткою проходить виборча перевага городського робітництва над сільським людом і то в пропорції 1 : 5, це-б-то городське населення (трудове) дає одного депутата від числа населення, меньшого в 5 разів, ніж сільське. При пануванні певних методів це забезпечує „диктатуру пролетаріята“ над трудовим селянством. Як відомо, весною 1919. року на виборах до рад на Україні в перший раз пройшла більшість селянська і то українська, це-б-то вона стояла на плятформі української соціялістичної проґрами (переважно нашої партії), то уряд „українського комуніста“ Раковського просто розігнав ці ради і звелів вибрати нові („не буржуазні“) з перевагою російських комуністів. Тут марксисти йдуть на насильство над селянством не лише з своєю марксистської ворожнечі, а й з ненависти до ідеї українського національного самоозначення. Що це так, показує відношення російських комуністів до українських радянських партій — боротьбистів (революційних соціялістів) і незалежників (марксистів), котрі твердо стоять на ґрунті радянського устрою соціялістичної України, але також домагаються політично-державної самостійности Української Республики.

Національний момент тут ускладнює справу з проблемою влади, і російські марксисти-комуністи переслідують, тероризують українських комуністів (незалежників-марксистів). Марксисти на марксистів наїхали через національне питання, то що ж говорити про відношення їх до боротьбистів-комуністів, що стоять на ґрунті не марксизму, а революційного соціялізму! Тут перед нами красномовний факт, що боротьба йде не за клясові інтереси, бо всі названі партії стоять в обороні одного клясу, тих самих інтересів, а виключно за ідеольоґичні інтереси, або, кажучи в термінах політичної боротьби, за партійні інтереси.

Тут ми приходимо до незвичайно цікавого, але неясного, питання: що таке партія і її інтереси?

* * *

Партія єсть представництвом ідеольоґії, а не труда. В цьому головна її ріжниця від трудових спілок чи професійних союзів або инших яких клясово-економичних орґанізацій.

В одну партію люде входять з однаковими переконаннями, а не однакового клясового становища, чому й бачимо, напр., в соціялістичній партії робітника, хлібороба, слугу, урядовця, професора, письменника, навіть поміщика, попа, аристократа, і в буржуазній партії часто бачимо людей тих самих катеґорій. Вони борються за переведення їх погляду в життя, вони хочуть прищепити свої переконання найширшим колам людности шляхом пропаґанди ідей, аґітації за певні практичні вимоги й инших тактичних засобів партійної боротьби, котрі часто заходять за далекі крайности активности, як, прим., збройне повстання за переведення своїх ідей в життя. Часто такі далеко йдучі виступи звязані з обороною біжучих клясових інтересів того клясу, ідеольоґію якого партія представляє.

Одначе, це не затемнює дійсної сути партії, як орґанізації людей по ідеольоґичному признаку. Не те зовсім представляє орґанізація для охорони чи для експльоатації праці.

Стаючи в обороні інтересів праці, орґанізуються ті, хто працює конкретно і хоче поліпшити умови даної конкретної ґрупи робітників, однаково — інтелектуальних чи фізичних. Така, напр., спілка робітників-металістів, чи ткачів, чи столярів, друкарщиків і т. д. Ця спілка заінтересована вся разом, і кожний член її з'окрема, незалежно од поглядів на світ: робітник може бути соціялістом, лібералом, реліґійним містиком, консерватором, навіть членом монархично-хуліґанського союза і т. д., але коли йде мова про скорочення робочого дня, підвищення плати, поліпшення умов праці, забезпечення на випадок хвороби, нещастя, інвалідности, старости, то він в цьому заінтересований безпосередньо, шкурно, і не буде ніколи добиватись, щоб збільшено йому працю, зменшено платню і т. д. Трудові професійні спілки часто бувають зовсім несоціялістичні, як прим. „жовті“ союзи в Німеччині, тредюніони в Анґлії, робітничі орґанізації в Америці і т. д. Робітники тієї самої орґанізації иноді числяться в ріжних партіях, часто дуже далеких, а навіть протилежних по своїх проґрамах. І це ви помітите скрізь, в усіх людських ґрупах. Ніякого закону про обовязковий світогляд нема, всупереч марксистському парадоксові, що „буття опреділяє думання“, а не навпаки.

Ріжниця між партією і клясово-економичною орґанізацією не лише величезна, а просто це з'явища зовсім инших катеґорій, які мають в своїй природі спільного дуже мало, хоч по суті обороняють однакові клясові інтереси.

Всі політичні партії поділяються на дві основних ґрупи: перша заключає ті, що стоять в обороні праці, а друга ті, що стоять за експльоатацію праці. Але в обох ґрупах багато окремих партій, що ріжняться розумінням мети, тактикою і проґрамою конкретних найближчих цілей. Можна загалом прийняти, що перша комплектується з трудових верств суспільства, а друга — з нетрудових, хоч це і не є правилом, бо, напр., інтеліґенція, не будучи клясом, хиляється по всіх партіях обох ґруп і часто творить перехідні форми обох їх, носячи в своїй проґрамі основні елементи обох, як оборону праці, так і оборону буржуазії.

В партії панує більш сила доґми, переконання, принціпу, тоді як в трудовій спілці, в клясовій орґанізації — сила інтересу, вигоди.

Поле діяльности партії — завоювання думки, поле діяльности клясової орґанізації — здобуття конкретної матеріяльної вигоди.

Партія бореться за усвідомлення інтересів, тоді як професійна орґанізація — безпосередньо за здобуття вигід, за реалізацію інтересу.

Таким чином, поділяється боротьба партій в сфері політичних відносин за здобуття санкції своїм інтересам, а в сфері праці — за переведення здобутків ідеольоґичної боротьби.

Поділ цей дуже характеристичний для капіталістичного устрою, і партія є необхідним його витвором. Капіталізм — це реальний устрій суспільства. Все, що живе з нетрудового доходу, зайняте безпосередньою господарською роботою, при чім кожний дбає лише про себе. Індивідуалізм визискувачів — це суть капіталізму, суть приватної власности.

Кожний володіє своїм знаряддям, чи експльоатує свій талант, чи инакше як приймає участь в розподілі надвартости, і разом з тим він є замкнутий в собі світ окремих інтересів. Раз є окремі інтереси, то мусить бути суперечність їх з иншими і усвідомлення цієї суперечности. На ґрунті індивідуальних інтересів повстають партії, що обєднують однакові чи споріднені погляди. Капіталісти, яко кляс, всі борються проти трудящих, але помимо того борються, яко індивідуальні одиниці чи господарства, внутрі між собою. І от при цій боротьбі люде з подібними поглядами обєднуються, і так повстає буржуазна партія, що з лютістю може боротись за свої інтереси, за „справедливіщий“ поділ надвартости з другою буржуазною партією. Які б не були їх суперечности, але вони мають один спільний трудовий фронт проти себе, і коли цей фронт на їх наступає, то вони борються проти його спільно.

Буржуазні партії — це представники буржуазної ідеольоґії, а клясова орґанізація визиску праці — увесь капіталістичний устрій. Буржуазія вже утворила свою суспільно-клясову орґанізацію — теперішнє суспільство — і панує в нім, як признаний господарь.

Зовсім не то діється на трудовому, власне соціялістичному фронті: тут є багато партій і мало, або й зовсім нема, клясових орґанізацій. Правда, в більш „культурних“ країнах вже пролетаріят досить сильно зорґанізувався, але селянство ще бродить в індивідуалізмі відокремлености і самотности.

Трудовий фронт дуже мало був зорґанізований у нас, на Україні: переважно робітництво, а селянство було цілком незорґанізоване клясово. Соціялістичні партії наші з'явились також недавно, навіть дуже недавно. Ідеольоґична боротьба йде, а клясова боротьба орґанізовано ледве почалась. Партій багато, різноманітні проґрами, а клясового війська майже нема; є лише юрба, яку експльоатують. І, власне, ця обставина дає багато до думання.

Партії борються ідеольоґично, часто заїло борються лише самі з собою, а кляс увесь ледве ворушиться. Він має свої щоденні конкретні інтереси, йому що-дня дошкуляють злидні, утиски, визиск, сва-

воля, і він мусить що-дня боротись, що-дня одбивати удари і нападати. Ця боротьба має свої прийоми, тактику, вона що-хвилини загострює почуття, напружує силу, утворює такі ситуації, що примушують до напруження, до активности.

І власне ця боротьба є конкретна, для добра конкретних живих людей, і тому лише вона є дійсна боротьба, бо її ведуть безпосередньо заінтересовані люде.

Партія в більшости складається з інтеліґентів, що безпосередньо в даній галузі господарства не заінтересовані, живуть в цілком окремому світі буржуазного комфорту ріжних степенів, ідей, думок і почувань. Трудові маси борються на конкретних позиціях життя, а ідеольоґічну оборону їх ведуть інтеліґенти в партіях. Очевидно, що хто сам не працює на становищі робітника, то хоч він і може уявити весь зміст інтересів, але ніколи не відчує їх конкретно; він переживає їх, як глядач драму на сцені: бачить і чує вухами, але не відчуває.

Партії стали інтеліґентськими орґанізаціями, що носять всі прикмети інтеліґента: доґматичність в своїх теоріях і компромісовість, вялість в тактиці. Далекі часто від реального життя, інтеліґенти люблять його теоретизувати, випрощувати, брак досвіду заміняють штучними схемами, „глибокою" фразеольоґією, замість того, щоб керуватись льоґікою життя, керуються власною психольоґією; де нема сили розуміння, там надолужують темпераментом, реалізм трудових клясових досягань заступають демаґоґією на час виборів, щоб здобути для себе голоси, а не полекшення трудящим їхнього життя. Інтеліґентські партії, починаючи з гіпертрофованого ідеалізму, потрохи спускаються до вульґарного реалізму, котрий називається опортунізмом.

Легкі в своїй будові, слабо звязані з реальним господарським процесом, інтеліґентські партії текучі і рухливі в своїй проґрамі, орґанізації, неустойчиві, хитливі.

Хіба такі орґанізації можуть репрезентувати реальні інтереси щоденного життя, щоденної конкретної праці?

Не можуть і справді не представляють.

Боротьба за працю може доцільно провадитись лише на позиціях праці, а не по-за ними, лише в трудових спілках, спілках працюючого люду, а не в партіях люду, часто непрацюючого і живущого переважно з надвартости.

Доки соціялізм виявляється в партіях, він позбавлений діяльної сили, сухий, теоретичний, туманно-фразистий, безплотний кістяк розумування, мрійности і моралізування інтеліґентів. І лише тоді він набирається живої сили, коли внизується в гущу трудового люду, в трудову масу, яка уміє звязати соціялізм з боротьбою за щоденні інтереси, яка відчуває значіння теорії соціялізму в живих фактах життя.

Соціялізм прийде не тоді, як інтеліґенти напишуть гори книжок про його, а коли сама трудова маса понесе його постуляти в життя, коли вона буде зорґанізовано боротись за свої щоденні інтереси під його руководящим, вдохновляючим прапором. Соціялізм повинен стати

переконанням, вірою, стремлінням самої трудової маси, щоб можна було сказати про його животворну силу.

Тактика боротьби з капіталізмом на реальних, а не ідеольоґічних позиціях, може вироблятись лише трудовою масою в щоденній боротьбі, в залежности від степені її орґанізованости, свідомости і практичному хистові борців. Ідеольоґічну боротьбу, теоретизування, можуть вести інтеліґенти в партіях — це, очевидно, не шкодитиме справі, але ніколи партійна боротьба не зможе заступити живої сили клясової боротьби трудових мас. Тільки трудові маси є центром боротьби, бо власне тільки вони і є реальною клясовою силою. Партія може представляти не соціяльну силу кляса, а лише його розум, та й то не завжди.

Через те основування боротьби за соціялізм на партіях є показчиком клясової слабости трудящих, з одного боку, і претензії, життя не по средствах інтеліґентів — з другого.

Клясова боротьба має смисл і значіння тільки тоді, коли її проводить кляс, як такий, а не його ідеольоґічні представники добровільської рекрутації.

Коли б трудовий кляс сам вів боротьбу, то йому нема чого йти в парлямент для розмов з буржуазією, бо він має змогу дуже впливово говорити фактами на фабриках, заводах, залізницях, землі то-що, мовою соціяльної сили, своїх злиднів, свого одчаю, домагання, повстання. Він потрясає господарським процесом в житті ліпше, ніж інтеліґенти потрясають словами в парляменті.

Позаяк в молодих партіях соціялістичних знаходиться більшість інтеліґентів, з своїми властивостями, про які ми вже говорили, то нічого дивного, що ці партії з революційних по духу і змісту своїх проґрам обертаються в опортуністичні орґанізації для переведення компромісу з буржуазією, являються трубадурами буржуазного парляментаризму, тим більше, що марксизм дає добрий ґрунт для перекалічування соціялізму в теорію механичного розвитку історії і в апольоґію капіталізму в сучасности під претекстом слабого розвитку продукційних сил.

Такі приблизно і наші українські соціялістичні партії. Членами їх переважно є інтеліґенти, одірвані од ґрунту реальних інтересів трудового клясу. Нічого дивного, що вони повні інтеліґентської двоїстости, буржуазности і в своїй практичній діяльности довели фактами свою проблематичну революційність. Народньо-трудові елементи і робітництво стоять незмірно кріпше на революційному становищі і тому покидають своїх партійних ватажків-інтеліґентів в моменти грізної боротьби за справжні свої інтереси. На цьому досвіді революції ми можемо найліпше вивчити природу партій і переконатися, що партії є лише носителями ідеольоґій, а не безпосередніми силами для оборони труда.

Представниками інтересів праці є фахові трудові спілки, і на їх повинна лежати вся вага, як боротьби за реальні біжучі інтереси, так і вага суспільного соціялістичного будівництва. Соціялізм не може прийти по одному слову „хай буде соціялізм!“, як-то бог ніби-то творив світ і землю то-що. Соціялізм — певна суспільно-господарська і політична орґанізація, це-б-то не ідеольоґична система,

а сам факт орґанізації живих людей. Її треба творити в житті, і її можуть творити лише самі заінтересовані трудові маси шляхом скріплення всіх участників труда в міцну орґанізацію, як піраміду, з твердою основою на ґрунті економично-господарського процесу, це-б-то праці.

Основною формою такої орґанізації є трудова спілка працюючих по кожній галузі праці. Трудові спілки обєднуються в союз по кожній галузі і утворюють свою вищу централю. Союз трудових спілок і їх централів вгорі і творить устойчивий корпус суспільства, власне — соціялістичної держави. Працююче суспільство орґанізується на принципі праці, а не ідеольоґії, росте з клясової трудової орґанізації, а не з партії.

Питання про форму орґанізації соціялістичного суспільства є центральною проблємою соціялізму: доки не буде знайдено конкретної форми соціялістичної орґанізації, доти про соціялізм можна говорити лише, як про кабінетну теорію, що туманно представляє будуче суспільство і не має реального образу його хоч би в недосконалому вигляді.

Українська республика мусить бути орґанізована на принципі визволення праці, просто — на трудовому принципі. Це значить, що в основу орґанізації стануть трудові спілки. Найбільша трудова спілка України мусить бути, натурально, селянська, така бо обєктивна передумова. В Анґлії навпаки: основна спілка — індустріяльна, а селянська там займає незначне місце. У нас основною господарською формою є трудове селянське господарство, і воно буде основоположною підвалиною всієї соціяльної будівлі. Це також обєктивна передумова, а через те одкинути геть селянство, зіґнорувати основний тип трудового господарства при будуванні соціялістичної держави, було б божевіллям. Навіть для марксистів це повинно бути ясно, що й вони мусіли б будувати аґрарно-соціялістичну державу, коли б справді приступили до цієї праці. Тепер вони про це ще не думають серйозно, бо одні з їх цупко вхопилися за капіталізм і бажають його затримати, сліпо заперечують факт соціяльної революції, а другі пробують шляхом диктатури пролєтаріяту утворити соціялістичну республику. Яку? Індустріяльної вони не можуть, а аґрарної не хочуть, бо селянство „не соціялістичне“, та і взагалі вони над цим мало думали і до останнього дня твердили, що все, навіть бідне, селянство є „буржуазія“, яка живе з визиску робітників, „піднімаючи ціни на свої продукти“.

Через фальшиві заложення марксизму теперішні нівечники його бояться думати про аґрарний соціялізм, гарцюють з революційною демаґоґією перед робітництвом і нацьковують його проти селян, це-б-то усувають ґрунт для загальної революції і хочуть обернути її тільки в повстання промислового пролєтаріяту і цим засудити її на провал. На щастя для революції, селянство також її піддержує, і в цьому факті соціялісти повинні знайти силу духа для бадьорого соціялістичного будівництва. Бо коли б справдились твердження марксистів про „дрібну буржуазію“, то тоді б всю революцію довелось признати безнадійною і осудити ту руїну життя, яку вона несе з собою.

Ми можемо не боятись антиселянських формул, вони нічого, опріч фантазій, не представляють, і спокійно дивитись в будучину: революція йде головно через участь в ній селянства, а це дає право вірити, що і в соціялістичному будівництві у нас на Вкраїні буде головну ролю грати селянство. Основою орґанізації буде селянське трудове господарство, це-б-то ми стоїмо перед проблемою аґрарного соціялізму.

Очевидно, що переходовою революційною формою влади можуть бути депутатські трудові ради з рівним виборчим правом і пропорціональним представництвом від кождої галузі праці. Сільсько-господарська ґрупа трудових спілок буде у нас найбільша, індустріяльна значно менша, а трудова інтеліґентська ще менша. Але соціялісти повинні тепер же виробити проєкт такої трудової орґанізації і закладати її основи в житті, боротись за їх в дійсности і центр ваги в боротьбі за соціялізм перенести з партій в трудові спілки, яко єдиний реальний ґрунт — трудовий.

Очевидно, що партії цим не знищуються, бо, як тепер на ґрунті капіталізму бореться багато буржуазних партій за свої ґрупові інтереси, за ідеольоґічні цінности капіталізму, так і в соціялістичному суспільстві будуть партії, носительки ріжних ідеольоґічних цінностей соціялізму, але не вони рішають справу: лише господарсько-економична орґанізація, клясовий ґрунт є полем реальної боротьби за визволення праці.

Партії будуть усвідомлювати хід життя, шукати вищих і кращих сінтезів його, будуть укріпляти ідеольоґічний ґрунт, будуть допомогати трудовій армії краще усвідомлювати свої боєві задачі, але не будуть без армій кидатись в бій з інтеліґентськими вітряками.

Парляментаризм мусить бути одкинутий катеґорично і рішучо, як ворог трудового люду і специяльний орґан безпринціпової інтеліґенції, яка не бореться за соціялізм, а пристосовує, асімілює його з капіталізмом. Очевидно, що коли трудові маси не зможуть побороти капіталістичної системи і парляментаризм буде фактом, то трудові маси мусять знати, що ніяких надій покладати на його вони не можуть, бо справа визволення трудових мас може бути лише ділом їхніх рук, а не парляментаризму.

Коли партійна інтеліґенція так пристрастно хоче фіґурувати в парляменті, то хай іде туди, але відповідно своїй силі, це-б-то своїми власними голосами, а трудовий люд не повинен давати їй своїх голосів. Трудовий люд повинен скупчити всю увагу на реально-господарських позиціях і одвойовувати їх шляхом всяких способів боротьби, орґанізувати свої клясово-економичні орґани, підпирати їх, розвивати і наповняти таким змістом, котрий після повалення капіталізму зможе розгорнутись в соціялістичний. Утворена трудовим людом централя трудових спілок буде верховним орґаном трудового люду, його трибуною, управою, міністерством, „парляментом" і всім, чим хочете. Цей орґан єдино і виключно може виступати від імени трудового люду. Його треба утворювати тепер же, в межах буржуазного устрою, щоб він тепер же замінив всі „вищі інстанції" буржуазної держави. Партії, як такі, мусять бути позбавлені права представляти конкретні інтереси праці, торгуватись

з буржуазією, заключати договори і претендувати на керовництво трудовим клясом. Вони можуть лише висловлювати свої погляди і думки, розробляти всякі проекти кращих типів орґанізації, полемізувати з противниками, але рішати долю кляса — це вище їх компетенції. За себе може рішати лише кляс в особі свого клясового управління.

Коли буржуазія захоче щось зробити в порозумінні з трудовим клясом, то вона хай іде говорити не з своєю аґентурою в парляменті, а просто у вищу раду союзу трудових спілок. Лише там трудовий люд скаже справді свою думку.

Опріч цієї головної задачі — оборони конкретних трудових інтересів — союз трудових спілок і кожна спілка зокрема буде підготовляти нові форми економичних відносин, привчатиметься розуміти господарство в усій його складности, орґанізуватиме розпорошену, атомізовану трудову людність, збиратиме її в стислі громади, що будуть основними орґанами для перебрання на себе функцій економично-соціяльної перебудови. Це будуть орґани соціялістичної революції і нового правопорядку.

Перевести політичну революцію можуть і партії, але вони цілком безсилі зробити соціяльну та ще соціялістично-господарську революцію. Велика революція це непохитно доказала: коли б у нас були клясові трудові орґанізації, то вони б на другий день перевороту взяли в свої руки господарський процес і не допустили б його до того нечуваного упадку, котрий тепер під своїми руїнами може на довго поховати обломки революції, не кричали б тепер комуністи, що „льозунґ революції — паровоз“, що „найстрашніща контр-революція — господарська розруха“. Так, це сталось тому, що трудовий люд не мав сильної клясової орґанізації і школи, що промисловий пролетаріят де-що мав, але селянство — воно було цілком неорґанізоване. Хіба можна творити соціялістичну продукцію, коли творці її не знають, що таке орґанізація?

Ми переконані, що для соціялістичної революції партії, як такі, рішучо не вистарчають і мусять бути замінені клясовими орґанізаціями трудового люду і в їх перенесено центр ваги в боротьбі за нове життя.

* * *

Першим обовязком трудового люду — відвоювати землю від монополістів, утримати її в своїх руках і орґанізувати спільну продукцію, орґанізувати свій апарат обміну, витіснити приватно-торгове посередництво, а для цього потрібна вся політична влада, неподілена з своїми клясовими ворогами. Иншого способу нема! Через те трудовий люд повинен твердо триматися форми чисто клясової влади — трудових рад, зложених з депутатів кожної трудової галузі. Система виборів повинна бути змінена: замість теперішньої адміністративно-територіяльної прийнята професійно-трудова.

Професійно-трудова система виборів полягає в тім, що вибори робляться не по адміністративних округах, а по професіях (виробництвах). Кожний фах (виробництво) орґанізується на території республики в одну трудову спільку — централю, обєднуючи місцеві початкові трудові спілки в союзи в залежности від легкости внутрішньої ад-

міністрації. Кожне виробництво-фах має свою вищу централю і представляє орґанізаційно ніби піраміду. Союз цих спілок і централів утворює трудове суспільство. Точна статистика має вияснити соціяльну силу, значіння і число членів кожного фаху.

Вибори в кожній піраміді відбуваються незалежно від другої піраміди, ніби по виборчих округах, при чім для всіх членів трудової спілки послугує рівне виборче право. При таких виборах кандидати ставляться тільки з цієї піраміди. Знизу вгору йдуть по виборах лише найліпші люде, всім відомі в своїй спілці, знавці цього виробництва, видатніщі таланти. Верх піраміди — центральна управа спілки — буде мати в собі цвіт професійного знання, енерґії, громадської корисности. Очевидно, що контроль над членами спілки, просто — знайомство з ними — буде ґарантією того, що вибиратимуться справді кращі люде.

Цим усувається теперішня виборча система, яка дає змогу пролазити часто лише політичним спекулянтам, демаґогам і пройдисвітам. Варто лише, щоб тепер якийсь там „центральний комітет" оголосив кілька десятків імен невідомих народові кандидатів, щоб ці люде зараз же розпочали мерзотну передвиборчу аґітацію — вихвалювання своєї партії, величання „діячів", реклямування, підкуп — і врешті політичний спекулянт попадає на сцену акторствувати і набивати собі ціну, щоб дорожче продатись. Тепер витворився цілий „фах" політичних діячів, що нічого в житті не роблять, ніяких реально-господарських інтересів особисто не ведуть, ніякого фаху не мають, а лише набивають „інтерес" на обороні чужих інтересів, особливо в цім напрямі працюють адвокати, журналісти й инші люде „вільних професій". Вони нічого до пуття не знають, напр., оборонець робітництва ні разу не був на фабриці, „хлібороб" ні разу не був на полі і не знає, як називаються елементарні річи в хліборобстві . . . Тут повний господарський ділетантизм або нечувано-темне неуцтво, але натомість зручно-метка фразеольоґія, нанизування страшних або солодких словечок, утертих, заялозених фраз, загальників, шабльонів. Політичний фахман — це людина без реальних знаннів, але з запасом нахабства і знаннів парляментарно-кулуарного крутійства: він знає, як „зірвать" засідання, як внести пропозицію, „розложити" противну ґрупу з середини чутками, брехнями, як підсісти когось на словах, поставити словесну пастку, замаскувати свої кроки, влаштувати обструкцію, майстерно крутити при голосуваннях, говорити „до порядку", по „формальній справі" „фактичні спростовання" і т. п. антураж парляментського шаманства і чаклування.

Це називається „політикою", і хто виявить найбільше спритности то це „гарний" або „великий" політик, котрий по-над все повинен уміти „давати" і „брати". Буржуазія утворила цей тип політичної боротьби, і соціялістично-парляментарна інтеліґенція цілком перейняла його, впровадила у внутрішне життя соц. партій, внесла неймовірну гнилизну і деморалізацію, затруївши буржуазно-хамською гидотою все партійне життя.

З цим треба покінчити!

Для цього один засіб — перетворення буржуазного суспільства в трудове, знищення парляментаризму, партійности і інтеліґентщини.

При виборах по трудово-спілковій системі цього не може бути. Ніякий сторонній політичний спекулянт не зможе пролізти в представники тих, хто його ніколи не бачив і нічого про його не чув. Трудова спілка вибирає своїх членів у всі ради і їх союзи, ці члени знають, що і кого представляють, являються людьми знання, хисту, енерґії і довірря. Коли спілки виделеґують пропорціонально своєму числу депутатів у верховний орґан законодавства, то там будуть лише знавці своїх фахів і зможуть компетентно говорити про справи, а не так, як теперішні „партійні кандидати", які попадають в депутати не через трудову спільність з виборцями, а через знайомство з „воротилами", горлачами і впливовими людьми з комітетів. Верховна законодатна рада — це фактично верховна централя трудового люду, що її творить з себе, союз для законодатної творчости всіх трудових спілок, це-б-то всього громадянства.

Республика такого типу є **трудова республика**, орґанізована по **трудовому принціпу**, це-б-то політичне представництво є представництвом інтересів **праці**, а не інтересів партій і ідеольоґій.

Роля партій в таких суспільствах зводиться до ролі ідеольоґичних обєднань для розробки теоретичних основ суспільства, вияснення принціпів оцінки труда, економії господарства, розвитку його техничних і економичних заложень, це-б-то до суспільно-наукових центрів і товмачів історичного розвитку і нових задач. Це скромна, але почесна роля **розуму** трудових спілок, а не їх **сили**, бо сила — в самих спілках. Реальна суспільна боротьба — боротьба інтересів, сил, а не ідеольоґій. Орґаничний звязок партій з трудовими орґанізаціями буде такий, як розуму в живому тілі: взаїмопрацювати, а не заміновати. Тіло без розуму, розум без тіла не істнують, вони один одного не замінюють, а лише доповняють і разом творять сінтез людини. Партії через те мусять злитись з трудовими спілками, а не представляти окремо якийсь самостійний орґанізм.

Через те партія мусить **зникнути** в трудовій спілці, ставши її внутрішнім розумом в процесі праці. Так і буде в соціялістичному суспільстві.

* * *

Оглядаючи схему орґанізації нового суспільства, ми приходимо до висновку, що реальний будівельний матеріял ми маємо в сучасному: по прикметі **праці** зорґанізовані трудові спілки і є основами нового суспільства. Коли ми говорили про процес соціялізації, ми його мислили, як процес утворювання **великого виробництва**, а це припускає певний **техничний поділ праці замість суспільного**. Соціялізація **продукції і розподілу** — це ніщо инше, як обєднання продуцентів у вищі орґанізаційні одиниці. Такого обєднання не можна мислити по-за професійною трудовою спілкою. Значить, соціялізація — це обєднання людей в спілки, спілок — в союзи, союзів — в спілку союзів і т. д.

Очевидно, коли ми орґанізуємо найбільшу господарську галузь — сільське господарство, то для України це буде майже ¾ всієї праці. Обєднання хліборобських і індустріяльних трудових спілок буде слідуючим вищим ступнем соціялістичної орґанізації, котрий вже свідчитиме про великий поступ соціялізації. Соціялізація продукції і розподілу — це й буде основою соціялістичного суспільства, але до цієї форми можна йти тільки через клясові трудові спілки вже з сьогоднішнього дня. Яким же шляхом іти до такої орґанізації?

Революція показала вже, як не треба йти. Партії понеслись вихрем по-над трудовою масою, захопили владу, але не могли триматись, бо трудова маса була не активна, просто не орґанізована. До певної міри був орґанізований городський пролетаріят, але селянство представляло „сиру масу", яка жадібно дослухувалась до всього, хапала кожне слово, вістку про події в „городах", бачила вперше хмару аґітаторів, оборонців, що невідомо відкіль взялись, невідомо, хто були, невідомо, чого хотіли і балакали дитячою мовою про „інтереси" чужого для них селянства. Ніякого орґаничного звязку між трудовим селянством і політичними партіями не було. І треба дивуватися тій вірі в людей, яку виявило селянство, що віддало довірря за слова тим, хто вмів підшитись під його настрої. Демаґоґії не було впину, хто хотів бути кудись „вибраним", летів зі свого повіту в инший, замітав сліди минулої „діяльности" та проблематичної репутації і виступав уже перед новими людьми у всій свіжости революційного неофітського переконання. Довірря і мандат здобувались, і тоді лізь вгору, як по драбині!

Революційна міщанська муть плавала над селами, на зборах, мітінґах і т. д.

А де було селянство? Так, воно також було скрізь, але здивовано позирало на несподівано-нову картину, слухало несподівано-нові, незрозумілі часто слова і думало свої давні думки. Одно слово було зрозуміле — „земля", але увесь комплекс громадського життя, вся складність політичної боротьби, уміння боротись орґанізаціями і закріпляти здобуті позиції, уміння розпізнавати друзів од ворогів, уміння зайняти належне собі місце в соціяльній орґанізації, оцінити перевагу своїх сил і йти просто, певно, твердим муром до мети — цього у селянства не було, бо воно не було клясово орґанізоване, хоч і мало свідомість свого лиха, злиднів, безправства. Не було дужої клясової орґанізації — в цьому вся слабість селянства і причина його політичної затурканости, упослідження. Згадайте, що слабенька орґанізація „Селянської Спілки" відогравала все-таки значну ролю, а коли б ця „Спілка" була хоч би так орґанізована, як професійні робітничі спілки! Тоді боротьба селянства мала б в собі якусь монументальність, твердість, певність і свідомість мети.

Орґанізоване селянство було б військом революції, апаратом влади і орґанами переведення соціяльних реформ — соціялізації не лише землі, а всього господарства. Неорґанізоване, несвідоме селянство робило неґативну частину революції, руйнувало ворожі табори, коли вже вони стояли грізною примарою, але не могло передбачати їх, не могло з певністю йти по шляху революції вперед. Економичну орґанізацію,

нового суспільства не можна зробити без селянства, орґанізованого в трудові спілки. Передумови соціялізації і початки самої соціялізації також не можуть бути закріплені. Партії цього не в силі зробити, через те мусить вирости клясова орґанізація трудового селянства і пролетаріяту, котра б справилась з задачами соціяльно-господарського будівництва.

Соціялістичні партії мусять приступити до цієї великої орґанізаційної роботи, щоб вагу орґанізації вже самого суспільства і господарства перекласти на саме трудове, але орґанізоване суспільство.

Лише в цьому напрямі лежить шлях до трудової громади, якою буде соціялістична громада.

Боротьба партій підчас революції виявляє неґативний вплив на саму долю революції: боротьба за ідеольоґічні впливи має дуже мало спільного з дійсною клясовою боротьбою і лише розкладає сили революції. Ми бачимо тепер на Україні, як борються між собою три комуністичні партії, що поїдають одна одну, стають часто паралітиками, не здібними ворушити самі собою, а не то що великим соціяльним тілом. Тоді приходить орґанізована буржуазія і забирає їх голими руками. Але йде боротьба між комуністами, з одного боку, і революційними соціялістами — з другого, хоч знову — таки всі ці партії разом стоять на становищі революційного соціялізму. За віщо ж вони борються? За льозунґи і тактику, за партійні впливи. Партії втягають в свою гризню чутливіщі елементи трудових клясів, заражають їх отрутою „незрозумілих суперечностей“ і нацьковують на взаїмну боротьбу.

Партійна інтеліґенція вносить в революцію свій специфічний дух політичної спекуляції і затемнює клясову свідомість трудового люду. Нічого подібного не було б, коли б соціяльна боротьба відбувалась на соціяльних, а не лише ідеольоґічних позиціях! Трудовий люд по інстинкту йде просто на соціяльні позиції і цим вказує, що коли б він був клясово орґанізований, то роля партій була б вже скінчена. Трудовий люд виявляє велику революційність власне тому, що він стоїть в огні конкретної боротьби інтересів, а не ідеольоґій. І тому вся будучність революції залежить, власне, від клясової орґанізації трудового люду, від ясности соціяльної схеми будучини, від наближення трудових клясів до єдиної доцільної орґанізації — трудово-спілкової.

Таке наше поняття про Трудову Республику і орґанізацію влади працюючих мас.

IX. Українська державність і революція.

В соціялістичних проґрамах і міркуваннях часто зустрічаються вирази про „державу будучини“, і навіть є досить помітні спроби намалювати перед уявою закінчену картину будучого суспільного устрою. Такі картини називаються переважно утопіями, але, опріч того, є теоретичні спроби підійти „науково“ до цього питання. Головна прикмета цих картин і спроб — перескок через період революційних туманностів в систему закінченности суспільного будівництва. „Будуча держава“ малюється по закону контраста до теперішньої. І читач нічого не має

до заперечення. Чому ні? Добрий лад, рівенство, братерство — проти цього тяжко заперечувати. Буржуазія, бачучи темне провалля між сучасністю і будучністю, легковірно сподівається, що того „будучого“ ніколи не буде. Справді, як до його дійти, коли сучасне так йому суперечить і коли так тяжко повертати колесо історії? Чи не краще так, як є?

Більшість так і думає.

Так думає буржуазія та інтеліґенція поневолених тепер націй. Вона стоїть перед грізною непорушністю соціяльного побуту, вірувань і настроїв доби. Одначе, щоб добитись визволення, вона „утопічно“ арґументує будучністю: розповідає, як то гарно буде, коли прийде „свобода“, малює принадні контрасти до теперішности, і що сучасність чорніща, то світліщою здається будучність. Буржуазна інтеліґенція виявляє навіть де-яку силу патосу, вдивляючись в невиразні обриси загадкової будучности, і часто йде на тяжку працю, поневіряння і жертви, добиваючись зміни сучасних відносин.

Яких відносин? Персональних змін в уряді!

Вона хоче вихопити владу з рук пануючої ґрупи, щоб зайняти її місце, і тільки.

Це добре видно на теперішній поведінці української інтеліґенції, що так завзято добивалась національного визволення і мріяла про державну незалежність України. Але коли прийшов „слушний час“ — вся замріяність зникла, оголились душі, і ми побачили, що вся боротьба вибухла навколо „посад“ — замінити чужинців на вже раз установлених посадах, сотворити свою державу, як точну копію держави свого пана. Багатство фантазії, мрійність, любов до глибоких перспектив зникли, як чарівна мана, і перед нами встала з повною виразною скульптурністю вся непорушність побуту.

Соціялізм є неґацією теперішньої держави, він одкидає її цілком, він бореться проти пануючих клясів, проти диктатури буржуазії, висунувши натомість думку про державу соціялістичну з диктатурою в ній трудових мас. Диктатура трудових мас — така форма політичної свободи буде протягом цього часу соціялізації, це-б-то доки істнуватиме приватна власність хоч би й в обмеженій формі — власність на продукти своєї праці. Таким чином, диктатура трудових мас — це боєва сторожа соціялізму, що стоятиме невмолимим дозорцем над суспільно-господарським процесом і направлятиме його в бажане русло. Де-хто з соціялістів проте думає, що диктатура трудових мас — це швидкоминуча форма політичного давління на короткий час перевороту, а що як хвилі розбурханого життя вляжуться, тоді диктатура згубить свій характер диктатури і обернеться в соціялістичну демократію. Соціялісти твердять, що тоді зникне держава, залишиться натомість вільне суспільство.

Але супроти цього говорить одна думка. Коли в сферу публічноправових відносин буде втягнуто такий кольосальний новий елємент, як господарська діяльність, котра тепер в усіх своїх галузях реґулюється приватним правом маючи лише один реґулятор — вільний договір, то в соціялістичному суспільстві продукція, обмін і розподіл стануть предметом публичного права, що реґуловатиметься законо-

датним шляхом. З публичного права соціялізм виключає поки-що религію, але натомість вводить господарство, котре займає, включає в себе майже всю вагу громадського життя. Навіть негосподарська діяльність (наука, мистецтво) в своєму господарському підкладі стає в соціялізмі предметом публичного права. Реґулювати таку складну масу нових відносин, безконечноріжноманітних, непостійних, змінливих, публичним порядком буде дуже тяжко і без примусу не обійдеться.

Льоґика і досвід нам говорять, що керувати господарством далеко тяжче, ніж вести чисто політичну адміністрацію. Нова держава матиме в собі більше змісту держави, примусу, ніж стара. Їй допомогатиме, очевидно, сама суспільна система, але держава повинна буде збільшити свій вплив, поширити сферу догляду, а це значить — збільшити силу примусу.

Соціялістична держава буде, очевидно, силою, що вдиратиметься в сферу найтісніщих громадських відносин, очевидно, в перший час свого повстання, коли інерція старого побуту буде ще сильною, розбіжність інтересів ще не приведена до рівноваги, інстинкти приватного дбання ще не вгамовані. Це справді буде диктатура, і тому хай наївні не сподіваються, що держава в соціялістичному суспільстві буде лише формою нашого думання! Ні, це буде очевидність могучої публичної сили, що невмолимо вимагатиме загального підпорядкування. Вона стоятиме також наче б то окремо, над суспільством, але по мірі поширення соціялізації держава буде передавати свою силу соціяльній господарській орґанізації, відступатиме функцію за функцією, значіння суспільства виростатиме на кошт держави. Держава странсформується в суспільство. Це буде наприкінці соціялістичного і початку комуністичного ладу.

В нашу задачу не входить малювати закінчену „державу будучности“. Ми лише вказуємо, що соціялістична держава буде справді державою, це-б-то примусовим союзом з розвиненим техничним апаратом примусу.

Перехід до соціялістичної держави можливий лише революційним шляхом, шляхом диктатури трудових мас. Нас більше цікавить власне цей переходовий шлях, бо лише можливість ступити на його надає вартости всяким теоретичним міркуванням і оживлює їх сухий зміст.

Будувати нову державу можна лише в життєвих умовах, а не абстрактно, а тому для нас має велику вагу питання про життєві умови будування української держави, як одного з реальних прикладів втілення соціялізму. Через те ми повинні уважно переглянути передумови української державности і потім зробити висновок про конкретні заходи того будівництва.

Передумови державности — це в кожному разі показчик даних обективних обставин, в яких доводиться працювати во імя соціялізму і пристосовувати увесь комплекс індивідуальних з'явищ до загальної схеми соціялізму, чи краще: в даних обективних умовах створити соціялістичні відносини. Це й буде те, про що говорить соціялізм. Всі обективні обставини можна поділити на кілька ґруп: історичні, природні, соціяльно-господарські, культурно-національні і т. п. передумови до нового будівництва.

Передовсім поставимо питання: хто має будувати українську державність? хто в цьому так заінтересований, що може навіть жертвувати свої сили, працю, життя для неї? Очевидно, що державність може будувати лише якась велика суспільна ґрупа, що має відповідну кількість соціяльної сили або надіється її здобути. Переглянемо соціяльну структуру населення України і побачимо того будівничого.

Кляс капіталістів на Україні по національному складу в подавляючій більшости не український: Москалі, Поляки, Жиди й инші менші ґрупи, до яких треба причислити і капіталістів українського походження, що причисляють себе вже не до української, а до московської чи польської національности. Цей кляс представляє капітал Московщини, Польщі, Бельґії, Франції, жидівства і т. д. В своїй масі і по характеру його відношення до України і роботі він — кольоніяльний. Він працює на Україні не самостійно, а привязаний до господарських центрів, що стоять по-за Україною. В цьому його кольоніяльна сущність. Культурно-національний тип цього клясу не представляє чогось українського індивідуально, а є загальним типом московської чи польської метрополії, отже культурно він привязаний знов-таки до центрів, що стоять по-за Україною.

Хіба він заінтересований в збудуванні самостійної держави української? Кольоніяльний капітал ніколи і ніде не був заінтересований в перетворенні своїх кольоній в самостійні господарські одиниці, це-б-то і в політичні одиниці. Він мусить визискувати країну, а ліпшою умовою для цього є подавлення місцевого населення. Він ніколи і ніде в кольоніях не мав ідеї місцевого суспільного будівництва. Ще недавно ми чули заяву анґлійського міністра закордонних справ Керзона, що Анґлія ні за що в світі не згодиться на самостійність Египту. Чому? А тому, що Анґлія панує в Египті, як в кольонії: вона заборонила будувати там фабрики і заводи, пересилаючи сирові продукти (бавовну) на обробку в метрополію. В Египті заборонено египтянам займатись промислом і торговлею. Анґлійський капітал подавлює всяку можливість розвитку для египтян і вже добився певних наслідків: загальний процент грамотности населення не перевищує 7%, коли ще 30 років тому назад він був значно вищий. Те саме робила і робить Анґлія в Ірляндії, Індії й инших кольоніях. Те саме робить кольоніяльний капітал Росії на Україні, Кавказі, Білорусі і т. д. Хіба не відомо, що обробка металів зорґанізована в Петербурзі, Москві, тоді як сировина (руди) і уголь дістається з України?

Хіба не відомо, що капітал на Україні стоїть навіть проти імени краю, проти назви народу, проти його мови, школи, культури і т. д.? Хіба не плескала вся Росія в долоні, коли російський міністр Сазонов в січні 1915. року заявив в Державній Думі, що Україну видумали Німці, зробили її пруськими марками? Де-хто говорить, що тут не капітал орудує в знищенні українства, а культура, національна близькість Українців до Москалів та ще до того ґеоґрафичне сусідство та брак природніх границь. А що орудує в справі знищення Еґипту, Конґо, Індії, Ірляндії і т. д.? Там же ніякого споріднення нема між анґлій-

ськими льордами і египтянськими Фелахами та Ефіопами, Індусами, Неґрами то-що. Та й що таке споріднення? Відомо, що Анґлія забороняла будувати фабрики і в колишній своїй кольонії — Амер. Сполуч. Штатах, котрі врешті повстали проти цього і здобули самостійність, це-б-то проти Анґлійців повстали переважно Анґлійці!

Що ж до природніх границь, то хіба є де кращі природні границі, як між Анґлією і Еґиптом, Африкою, Індією: не річка якась, а цілі океани? Ніяких инших причин нема для знищення народів у кольоніях, лише економичні. Функція капіталу — надвартість, і лише вона є двигачем капіталу і руїнницькою силою для трудящих клясів у метрополії і для всіх клясів у кольонії.

Московський, жидівський і польський капітал має в своїх руках на Україні землю, промисловість, торговлю, і цим пояснюється доля України. Денаціоналізація, деґенерація, неграмотність, загальна некультурність — це є функції кольоніяльного капіталу на Україні, і безнадійною людиною був би той, хто думав би, що капіталісти „заінтересовані" у відбудувані української державности: вони заінтересовані в протилежному і тому з такою лютістю поборюють український рух і будуть поборювати.

Кольоніяльний капітал на Україні — це спадщина нашої історії, але ця спадщина є залізною передумовою, обєктивною силою, що неґує навіть само поняття української державности. Буржуазія і буржуазна інтеліґенція, безумовно, заінтересовані в знищенні української державности, і вони це довели на практиці жорстокою, крівавою боротьбою.

Другий кляс на Україні, котрий міг би бути носителем своеї державности — індустріяльний пролетаріят. У всіх самостійних і „культурних" країнах пролетаріят йде під гаслом нової, соціялістичної державности. Але на Україні через історичні причини сталось те, що не дає змоги покладатись на пролетаріят в цей час: пролетаріят у нас малий числом (6—8% всього населення), і він не має такої фізичної маси та рушійно-динамичної енерґії, щоб зрушити інерцію історії, щоб двигнути всю соціяльну масу по своїй волі. Але, опріч малого числа, він ще по більшости неукраїнський або зденаціоналізований і культурно-психольоґично вважає себе не українським, а переважно московським чи польським, чи примикає ідеольоґично до московського. Пролетаріят клясово свідомий не має потреби себе національно самоозначати, бо він вже культурно самоозначився, як не український. Він тримається в більшости єдиного фронту, пролетарського (ідеольоґично) і національно-культурного (психольоґично) російського фронту. Менша часть його українська, але вона не має сили зрушити інерції всього пролетарського клясу на Україні по своїй волі.

Що саме такий характер має пролетаріят на Україні — це блискучо виявилось в революції.

Третій суспільний кляс на Україні — селянство, що має кольосальну фізичну перевагу над иншими (75% всього населення). Рушійно-динамична енерґія, культурність цього клясу стоїть в протилежній пропорції до його фізичної маси, а тому його соціяльна сила є значно

менша, ніж би вона могла бути, хоч помимо того вона все-таки найбільша і грає видатну ролю, в революції — першу. Селянство — це единий кляс, що має українську національну фізіономію і окрему національну культуру, це-б-то ту історичну спадщину, яку ми загалом називаємо побутом, звичаями, поняттями, національністю, але він в своїй масі не має тієї вищої свідомости своїх культурних і матеріяльних інтересів, яка вважається за движучу силу і прикмету модерних клясів: свідоме ставляння своєї клясової культурної і господарської мети і усвідомлення своєї історичної ролі. Буржуазія знає свою мету, пролетаріят — знає, а селянство — не знає або знає дуже мало. Чому це так — багато причин і передовсім велика праця кольоніяльного капіталу, що для здобування надвартости орґанізує селянську несвідомість, затемнює всякий прояв свідомости.

Є ще одна суспільна ґрупа — інтеліґенція, котра відограє де-яку соціяльну ролю, але при огляді її на Україні ми бачимо, що переважна маса інтеліґенції стоїть на службі у капітала, живе його ідеями, емоціями, стремліннями. Культурно-психольоґично ця ґрупа не може бути взагалі базою державного будівництва, позаяк вона грає тільки службову ролю в господарській і культурній праці, вона не продукує нічого самостійно і не володіє нічим поважним самостійно.

Менша частина інтеліґенції є українська, свідома, це-б-то усвідомлює мету і історичну ролю клясів, має в собі ідею місцевого, українського суспільного будівництва. Ця ґрупа є піонером-борцем за українську державність, котру, на свій жаль, не може будувати своїми румами, а лише ідеольоґично уґрунтовує, усвідомлює і закликає реальні кляси під цей свій прапор.

Отже, загалом оцінюючи складові части населення України, ми маємо право зробити такі висновки: капіталістична буржуазія є представництвом кольоніяльного капіталу і його політики, що в корні неґує ідею місцевого суспільства, громадського будівництва і творчости. Навпаки, через свої інтереси визискувача вона має прямий інтерес знищувати цю ідею місцевого суспільства, коли вона з'являється в инших клясів і ґруп населення. Позаяк ідея місцевого суспільства вимагає утворення господарських і культурних центрів в даній місцевости, то вона стоїть в гострій суперечности з усякою кольоніяльною політикою. Консеквенція з цього одна — боротьба. І то боротьба не двох капіталів — місцевого з кольоніяльним, як то буває в більш культурно і економично розвинених країнах, а боротьба кольоніяльного капіталу впрост проти трудових клясів. Промисловий пролетаріят на Україні, переважно в містах, чужонаціональний (Москалі, Жиди, Поляки то-що) і зденаціоналізований (українського коріня), котрий культурно-психольоґично не належить до місцевого українського, а тому не має безпосереднього імпульсу для боротьби за українську державність, а ідеольоґично він, яко частина всесвітнього пролетаріяту, прилучається в першу чергу до свого культурно-національного типу російського, стоїть за єдиним фронтом, бо також не має в собі ідеї місцевого суспільства. Він в данім випадкові обєктивно грає ту ж саму ролю,

що й буржуазія — ролю неґатора ідеї української державности. Революція показала це добре, і ми не маємо потреби шукати фактів і ближчих анальоґій.

Українська свідома частина пролетаріяту не така вже сильна, щоб надати всьому пролетаріятові один напрям. Тут ми бачили розходження пролетаріяту по двох дорогах і сумний обяв взаїмної нейтралізацій сил в ідеольоґічній боротьбі підчас революції. Український пролетаріят має ідею місцевого суспільства і в цьому пункті примикає до українського трудового селянства, під впливом котрого взагалі помічається великий зріст національної свідомости в усій масі промислового пролетаріяту.

Носителем і представником ідеї місцевого суспільства є і стає все більше українське трудове селянство і сільсько-господарський пролетаріят. Ясно, чому так! Селянство і сільський пролетаріят — це єдиний носитель української національности. Це та етноґрафична маса, що має в собі елементи національности і окремої культури. Культурно він належить сам собі, а не якомусь иншому культурно-національному типові.

Він не тягне до московської культури (як московський, жидівський і зденаціоналізований пролетаріят) чи до польської, як польський і зденаціоналізований на польське пролетаріят, він вистарчає сам собі і творить окремий культурний тип, не високий по степені свого розвитку, але окремий. По своїй масі він творить більшість населення і є головним обєктом кольоніяльного визиску, як матеріяльного, так і культурного.

Наше селянство є носителем ідеї місцевого суспільства і тому основною движучою силою для збудування української, своєї держави.

Отже, разом беручи, будувати українську державу можуть — бо прямо в ній заінтересовані — трудове селянство, сільсько-господарський пролетаріят, частина промислового пролетаріяту і частина трудової інтеліґенції, це-б-то більшість населення, але іменно трудового населення, що в першу чергу бореться за соціяльну революцію, за знищення капіталізму.

Головна маса цієї трудової армії — селянство.

Ця вся трудова маса поділяється ідеольоґічно на дві ґрупи, що творять два ріжних світогляди. Соціялісти-марксисти заявляють, що основою нової трудової державности є пролетаріят. Він движуча боєва і ідеольоґічна сила соціялізму, соціялісти-революціонери цього не одкидають, але настоюють, що в цьому також заінтересоване обєктивно і трудове селянство і трудова інтеліґенція, хоч субєктивно ці всі ґрупи часто не стоять на висоті ясної усвідомлености своїх інтересів і йдуть розбіжно, не ґрупами, а в суміш. Загалом, вони є одним трудовим клясом, котрий має вибороти собі свободу разом, спільною боротьбою проти єдиного ворога — капіталу.

Марксисти, як то ми вже раніще бачили, консеквентно ведуть свою лінію проти селянства, називають його „дрібною буржуазією“ і вважають за неґативну сторону соціялістичної революції. Через це вони не можуть рішити проблеми української державности, маючи в своєму роз-

порядженні мізерну соціяльну силу українського пролетаріяту. Обективно вони мусять зректися на цей час задачі — творити українську державність, або... зректися свого помилкового розуміння трудового клясу і стати на точку погляду соціялістів-революціонерів. Остаючись ідеольоґічно на позиціях плеханівського марксизму, вони в практичній політиці трублять про свій намір творити українську державу і дотворились до страшних суперечностей і зради соціялізмові.

Соціялісти-революціонери, не сходячи зі своєї ідеольоґічної позиції, мають перед собою велику обективну силу, велику реальну передумову для творення української державности — трудовий кляс і головну його масу — трудове селянство, що разом дає більшість населення України.

Спираючись на цю обективну силу, незалежно од степені її культурної і клясової свідомости, ми можемо і маємо право рахувати, що принціп української державности може бути льозунґом нашої реальної роботи і революції.

Це справа ясна, що визволення українських трудових мас припускає їх власну волю розпоряджатися своєю долею, і тому ми йдемо до творення української держави.

Обективно, по господарських умовах, це мусить бути аґрарно-соціялістична держава, і як таку ми її приймаємо, бо инакшою вона бути не може. І хай марксисти твердять що хочуть, але коли наш аґрарний соціялізм є „дрібно-буржуазний“ соціялізм, то й це приймаємо, бо для нас важно, аби це був с о ц і я л і з м, а який? Соціялізм є соціялізмом, і вартість його полягає в його п о н я т т і, а не в оцінках ріжних людей з людськими слабостями. Ріжні суроґати соціялізму, які виробляє буржуазія разом зі своїми послугачами тут не можуть мати місця, бо передумовою соціялізму є диктатура трудових мас, соціялізація знаряддів продукції та вивласнення землі.

Стоячи на цьому ґрунті, трудові маси У к р а ї н и творитимуть такий соціялізм, який відповідатиме їх інтересам і поняттям.

І коли ідеольоґи індустріяльно-пролетарського соціялізму будуть іронично поглядати на цю працю, на творення аґрарно-соціялістичного суспільства, навіть будуть боротись всіма засобами проти його, то з того врешті нічого путнього для їх не вийде: вони не мають в обективних обставинах українського життя передумов для свого успіху.

Українські трудові маси йдуть до творення своєї аґрарно-соціялістичної державности, і вони досягнуть своєї мети, бо вони є чинником історії, найдужчим на Україні.

Спроби і затії йти проти цього засуджені на провал, як це ми бачили і про що ми зараз скажемо.

* * *

Вже один погляд на сусідні держави — московську, польську й инші — показує, що там суспільні зміни відбуваются не так часто. Був у Росії буржуазний устрій — довго держався. Нові сили знищили його, і нові відносини тримаються. В Росії тримаються большевики без зміни

ось вже третій рік, і всім ясно, що це сила, яку не можна так скоро змести, особливо як вона змодифікує свою політику з бігом подій. Тримається Польща, бо буржуазія і інтеліґенція в ній польські, мають певну силу і давлять на трудові маси.

Не то на Україні. Буржуазія тут не хоче творити держави, це їй, безумовно, не вигідно, кольоніяльний капітал не хоче одриватися від свого орґанізаційного центру, просто центр не дозволяє цього, буржуазія не має ідеї місцевого суспільства на Україні, бо це кольонія, і тому вона, буржуазія, є деструктивно-руйнуючою силою супроти державних змагань українських трудових мас.

Трудові маси ще не мають такої дужої дісціпліни своїх бажань, бажання ці ріжноманітні, ріжні місцеві і ідеольоґічні інтереси, несвідомість то-що перехрещуються і розбивають єдність революційного удару. Тому трудові маси не змогли за одним замахом рішити своєї задачі.

Всякі спроби буржуазної інтеліґенції втягти маси в роботу для збудування буржуазної державности також не вдалися.

Брак національної свідомости в масах, що ослаблює силу загального змагання до національної державности, надолужується вірністю соціяльного інстинкту, який охороняв і охороняє маси од буржуазно-національних суґґестій.

Але національної свідомости все-таки є остільки, щоб не піти за анти-національними (проти-українськими) льозунґами московського большевизму. Большевизм, як не українське з'явище, на Україні не міг знайти опори в масах і тому вже кілька разів провалювався, але також провалювались всі спроби установлення буржуазного устрою.

Оцей характер української революції вказує, що в ній виявляється і впливає якась сила, якої не має а ні буржуазія а ні російський большевизм — це, власне, українська національна стихія. Це вона ускладнює всі формули розуміння моменту: коли буржуазія твердить, що української нації нема, що це вигадка Німців чи Поляків чи Неґрів, то всупереч цьому арґументує кулаком український селянин і робітник і доводить, що Україна — не Росія, проганяє буржуазію і оповіщає самостійну українську республіку, стоїть за повне знищення буржуазії. Здавалось, що все так вигідно для большевизму, але приходять російські комуністи і починають вести свою політику — все стає проти них. Вони лютують, тероризують, шукають скрізь „мелкой буржуазії", кулаків, куркулів, але самі робітники і найбідніші селяне женуть їх. Тут також виявляється українська національна стихія, що шукає форм свого виявлення. Це йде ліквідація історичної спадщини, національної несвідомости, браку національної культури, як форми тієї свідомости. Це українські маси шукають і потроху знаходять натуральну форму початкової орґанізації — національність, вони разом роблять дві революції — національну і соціяльну, витрачають на це подвійно більше енерґії і тому здаються слабими в обох напрямах, але не настільки, щоб піддатись протилежним впливам.

Революційна енерґія в своїй сумі в українській масі не менша, ніж в російській, але вона з'окрема ослаблена в кожному напрямі —

національному і соціяльному. І, власне, через це три роки революції дали на Україні по черзі шість змін — то большевицьких то буржуазних, йде хитання сил, боротьба майже рівних впливів, але потроху в цій боротьбі росте національна свідомість мас, частина енерґії з національного фронту перекидається на соціяльний, і революція не то що не тратить на розгоні, а росте, кріпне. Цей процес ще буде тягтись довго, консолідація національних революційних елементів міцнітиме, і настане час української соціяльної, разом і соціялістичної революції, національного большевизму, котрий скупчить в собі всі сили революції і кине їх проти одного ворога — кольоніяльного і самородного капіталу.

Тоді українська соціялістична революція, самостійна сама в собі, утворить самостійну соціялістичну Українську Республику на такій твердій основі, що вже її не зможуть так легко хитати ріжні сили, як до тепер. Тоді не буде розпорошености, атомізація трудових мас скінчиться, тоді і ідея місцевої української суспільности найде своє втілення!

І що, власне, до цього йде — показує досвід всіх революційних змін на Україні.

Піонером української державности виступила українська національно свідома буржуазна інтеліґенція, що могла знаходити піддержку трудових мас, переважно селянства.

Капітал виступав завжди проти цього. Навіть в тимчасовий союз з нашою інтеліґенцією він не пішов, а навпаки: оповістив їй війну. Інтеліґенція знала, що московсько-жидівсько-польський капітал стоїть проти її наміру, тому пішла просити допомоги в його противника — німецького капіталу. Тимчасово ця комбінація вдалась, але під крилами німецького капіталу зібрав свої сили місцевий кольоніяльний капітал і . . . потягся на боротьбу з українською державністю, зараз же одкинув її. Завдяки воєнним подіям — розгромові німецького капіталу на Заході — ослабла сила кольоніяльного капіталу, і українські трудові маси прекинули всю капіталістичну будівлю.

Тоді буржуазна інтеліґенція пішла за допомогою до антантського капіталу, але він, яко союзник проти українського кольоніяльного капіталу, став на бік цього, а українську буржуазну інтеліґенцію, як нікчемну, з погляду її реальної сили, відсунув в кут, бо він і без її допомоги може досягти своєї мети — панування. Буржуазна інтеліґенція програла в спілці, як з німецьким, так і з антантським капіталом.

Нарешті, вона рішила ввійти в спілку з польським капіталом ціною нечуваних уступок на користь Польщі, але ця комбінація, розуміється, не вдасться, як не вдалась спроба спілки з російським капіталом (з Денікином).

Характерно, що українська буржуазна інтеліґенція в своїй політиці союзництва з капіталом мала дві позиції. Спочатку, коли діло йшло про поєднання з німецьким і антантським капіталом, вона виступала цілою своєю (невеличкою) масою, але коли надії в цім напрямі не справдились, то вона пішла на порозуміння з кольоніяльним капіталом, поділившись на дві ґрупи: наддністрянці-Українці пішли до російсь-

кого капіталу, а наддніпрянці-Українці на спілку з польським. По закону контрастів, по степені незнайомства! Кожна ґрупа вибирала собі того союзника, природу і ціли котрого знає менше, від кого безпосередньо терпить мало або цілком не терпить.

Спроба галичан скінчилась для їх сумно, спроба наддніпрянців скінчиться також сумно. Результатом цих спроб є лише розкол, взаїмна дезорґанізація української буржуазної інтеліґенції, ще більше безсилля її.

Отже, всі спроби розрішити проблему української державности силами буржуазної інтеліґенції при помочі міжнародного і кольоніяльного капіталу не вдалися рішуче. Банкротство капіталу пішло по всій лінії. Буржуазної держави української нема і — віримо — не буде, бо цьому суперечить здоровий уклад обєктивних сил: наша інтеліґенція за-слаба, щоб творити свою державу, капітал взагалі не хоче її творити, а трудові маси з цього користають і твердо йдуть до утворення своєї держави.

Характерною рисою нашої буржуазної політики є одна: мовляв, міжнародня сила мусить бути чинником творення української держави, через те інтеліґенція пильно зорить за міжнародньо-капіталістичною політикою, ворожить що-хвилі над конюнктурою і шукає такого знаку світил, коли справді можна когось з міжнародніх розбійників зацікавити в творенні української державности.

Ще довго вона ворожитиме над цією невдячною таємницею. Вона для неї незрозуміла — і в цьому осуд всієї політики української інтеліґенції.

Друга частина нашої інтеліґенції — революційна, виходить в своїй політиці з принціпа міжнародньої революційної конюнктури і практично вирішує це питання порозумінням з марксистами-комуністами, з російською революцією.

Такий принціп політики не то-що не чужий соціялістам взагалі, а навпаки — він є одним з позітивних принціпів соціялізму. Пролетаріят для успішної боротьби своєї з капіталом повинен шукати помочі міжнародного пролетаріяту тим більше, що в цьому шуканні розуміється не тільки принціп тактики, розумної боротьби, а й позітивна мета соціялізму, котрий змагається обєднати людство в одну світову соціялістичну спілку. Взаїмопоміч в капіталістичній політиці є принціпом тільки тактики, а не мети, тоді як в соціялістичній — він є тим і другим. Через те зрозумілим і натуральним є стремління соціялістично-революційної інтеліґенції до розвязання місцевих проблем шляхом міжнародньо-революційної пролетарської взаїмопомочі. Тим більш, що це — conditio sine qua non успіху соціялістичної революції взагалі.

В українсько-російських революційних стосунках нема цієї простоти, ясности принціпу, бо, помимо щирих намірів окремих людей, з двох боків є багато таких пережитків, що клином врізуються в принціп і нівечать його до непізнання. Так сталось і станеться в українсько-російських стосунках.

Цілком справедливо називається поміч трудовій Україні з боку революційної Росії не поміччю, а інвазією, а форму цієї інвазії — окупацією, це-б-то завоюванням.

Росіяне-революціонери, яко люде, уявляють не якийсь химично-чистий ляборатоірний тип комуністів, а живих реальних людей з усіма їх добрими і злими сторонами взагалі і якостями Росіян з'окрема. Помимо того, що вони хочуть обернути увесь світ в комуністичну республику, але разом з тим першим ступнем її вони мислять Росію в старих межах, з поправкою на Фінляндію, Польщу, Естонію, Латвію, Литву і, може, Кавказ, але вони рішуче хочуть бачити Росію в складі Московщини, України, Білорусі і Сибіру. Тут в кожному комуністові говорить Росіянин-централіст, що бачить слабість національної свідомости в цих краях і накидає їй шабльон всеросійського думання, життя, поведінки. Блискучо вони доказали це трьома своїми інвазіями на Україну, де вели справжній терор не тільки проти буржуазії (далеко ні!), а проти української національности і то в особах українських комуністів, навіть цілих партій українсько-комуністичних.

Я не буду спинятися на фактах — кожний має їх перед очима, багато їх вже зібрано, між иншим, у „Відродженні нації", т. III т. В. Винниченка, але це ні крихти не ослаблює погляду, що з пролетарською солідарністю зовсім зле, коли на місце волі трудового люду береться, як вищий принцип, кулемет і розстріл. Терор московських комуністів на Україні спричинився вже до трикратного вигнання їх з України і то не проти волі народу, а з його енерґійної ініціятиви.

Московські комуністи іґнорують українську національність, що є живою сущністю трудового люду. Воюючи з національністю, вони воюють з трудовим людом в першу чергу і накликають на себе тим справедливий гнів народу.

Пролетарська солідарність виявляється зовсім не тим, щоб прийти в якийсь край з кулеметами і штиками, поставити свої привезені з старої метрополії „ревкоми", позбавити місцевий трудовий люд елементарного публичного права і кричати, що це — пролетарське брацтво.

Ніхто цьому не повірить, в першу чергу — трудовий люд.

Скільки не доводь, що московські комісари є разом з тим і українські — цьому ніхто не повірить, тим більше, що цих комісарів не посилають в Естонію, Латвію, не посилали торік в Угорщину, а посилають на Україну. Справа зводиться, розуміється, не до самих комісарів, а тут говориться про напрям всієї політики, про всю систему комуністично-московського насильства, проти котрого повстає не тільки „дрібна буржуазія", а сам пролетаріят і найбідніще селянство.

Ми пролетарську поміч сусідів, що не вихворалися ще з кольоніяльного патосу, зрозуміли б як техничну допомогу, а не законодатне верховодство. Російська „красная армія" може допомогати українській червоній армії, але не може її замінювати. Московські комуністи назвали домагання українських комуністів створити окрему червону армію контр-революційним і рішучо повели до того, щоб української червоної армії не було, щоб центральних економичних і фінансових установ Україна не мала, щоб центрального комітету українська комуністична партія не мала, а щоб все це було областним, це-б-то Україна є область, спілка кількох ґуберній російської республики.

До цього звелась пролетарська „поміч“!

Цього не міг прийняти і ніколи не прийме український трудовий люд, котрий є окремою індивідуальністю, живе в окремих природньо-ґеоґрафичних, а тому й господарських умовах, має специфічну соціяльну структуру і наслідки окремої історії. Він мусить бути індивідуальністю навіть в комуністичній республиці, бо комунізм зовсім не думає вносити якогось московського домострою в комуністичну світову родину. Як ви бачите, спроби української інтеліґенції не вдалися на буржуазному фронті, не вдадуться і на комуністичному, оскільки ця праця є неорґаничною і носить характер міжнародного насильства.

Український народ йде на шлях орґаничного розвитку і національної (це-б-то орґаничної) творчости.

Така є діалектика української революції, з якої мусять повчитися всі, щоб не боротися з вітряками і увільнитися від утопізму.

Партії революційного соціялізму на Україні мусять вести лише реалістичну політику, котра, ведучи до певної мети, рахується з природньо-економичними умовами та історично-культурними передумовами, котрі грають ролю обективних обставин, для даного часу — законів соціяльної динаміки і статики. Хто іґнорує ці обективні умови, той рішучо мусить стати на шлях утопізму і звернути собі вязи на небезпечному шляху революції.

* * *

Ми ставимо собі задачою утворення соціялістичної Української Республики і мусимо розуміти її так. Перш над усе держава мислиться, як певний орґанізований соціяльно-економичний і політичний зміст. Держава є орґанізація чогось. Держава є орґанізованим змістом. Основними елементами держави є народ, територія і верховна влада, це-б-то незалежне законодавство. Соціялістична держава має також ці елементи, але основна ріжниця соціялістичної держави від буржуазної — її соціяльно-економичний і культурний зміст. Клясів не буде, продукція і обмін соціялізовані, приватної власности на землю і знаряддя продукції нема, вся діяльність суспільної і публично-правової орґанізації направлена на збільшення продукційности праці і культурних дібр, а також по можливости справедливий (рівний) розподіл їх по-між всіма і всемірне піднятя культурного добробуту трудових мас.

Державу можна характеризувати по її соціяльному, економичному і культурному змісту. Коли держава орґанізована на основах, вказаних вище, то це й буде соціялістична безклясова (трудова) держава, а коли цього змісту не буде, будуть кляси, то це буде сучасна капіталістична держава.

Коли державу не можна уявити без її соціяльно-економичного змісту, то, всупереч цьому, теперішня українська буржуазна інтеліґенція хоче запаморочити народ одним „арґументом“, що треба, мовляв, спочатку орґанізувати свою державу, а потім вже робити реформи, або фіґурально: треба здобути попереду хату, а потім вже її чепурити, як то часто люблять говорити буржуазні патріоти.

Цей погляд остільки поширений, що ви зразу можете пізнати, з ким маєте діло, коли почуєте цю фразу — вся буржуазія і її прихвостні з інтеліґенції одноголосно її повторяють.

В цім погляді полягає найбільший обман, яким буржуазія дуже зручно оперує і дурить трудові маси.

Варт поглянути на його зблизька.

Справді, здається зразу натуральним: спочатку здобути хату, а потім її чепурити. Але в тім то й річ, що чепуріння вже ні крихти не може змінити хати: в ній вже зафіксовано певне число кімнат, дверей, вікон, обєм, розмір, розміщення і т. и. Оздоба зовсім не є прикметою хати: оздоблена чи неоздоблена хата все одно лишається хатою певного розміру і властивостей. Між хатою і державою є та анальоґія, що щоб зробити хату, треба попереду виробити плян, обрахунки, установити задачу, якій має служити хата. Те саме треба зробити і перед тим, як приступити до будування держави, а власне:

а) для кого держава? определяйте народ і територію.

б) хто буде господарем в державі? определяйте кляс або знищуйте кляси.

в) як орґанізується верховна влада? чи хтось один заправляє, чи якийсь кляс, чи всі кляси разом, чи безклясове суспільство?

г) як орґанізується народне господарство? чи приватними власниками на знаряддя продукції чи їх не буде?

д) яке буде розпорядження землею? приватна власність чи суспільна?

е) в чиїх руках буде обмін? в руках посередників чи суспільства і т. д. і т. д.

Отак і встановляється мета орґанізації, її плян, взаїмовідносини частин, становище трудових мас. Коли ви зробите цю роботу, то й видно буде, яка буде держава. Не можна будувати держави, не знаючи, яка вона має бути. Коли ви кажете майстрам: „будуйте хату“, то ви ще нічого не кажете, бо вони вас зараз спитають: яку хату? І аж після того, як ви скажете про розміри, плян, матеріяли, ціни і вкажете місце, тоді тільки майстри зможуть приступити до праці.

Наша буржуазна інтеліґенція не хоче ясно говорити про свої наміри і гістерично кричить: попереду треба збудувати свою державу, а потім вже соціяльні реформи! Цією нісенітницею вона затуркує темні голови і крутить народом так, що він, сам того не помічаючи, будує собі не свою державу, а тюрму. Повинно ж бути ясно: хто каже збудувати державу, той не повинен говорити про реформи. Раз державу збудовано, то вже й заложено в неї зміст, який треба не реформувати, а завалити, коли він буржуазний.

Будувати державу — це значить вже й „робити реформи“ чи, власне, руйнувати старий буржуазний її зміст. Будувати державу — значить: установити форму влади — хто має правити державою, одібрати нетрудову землю і передати її трудовому люду, конфіскувати знаряддя продукції і фінансовий капітал, орґанізувавши їх для суспіль-

ного господарства, орґанізувати революційну армію і нищити нею ворогів, орґанізувати народну просвіту і культуру, сільське і промислове господарство, закладати продукційні спілки і сприяти збільшенню продукційности праці, взяти в руки суспільства весь обмін продуктами і вигнати торговців, спекулянтів, скасувати біржі, вести з буржуазією непримириму війну, — словом, орґанізацією, зброєю і всіма засобами укріпляти новий лад і т. д. — ось що значить будувати державу!

Буржуазія думає навпаки: монополізувати землю і знаряддя в своїх руках, орґанізуватись, назначати по-своєму ціни, примушувати всіх на себе працювати, давити трудові орґанізації, не допускати страйків, поставити своїх людей у правительство, видавати закони на свій смак і користь, вести чужими руками війни за свої бариші, за ринки, кольонії, за поневолення инших народів, грабувати їх — це буржуазія називає також будувати державу. В цьому смислі державу розуміє і наша буржуазна інтеліґенція і всякі соціялісти-асимілятори.

Отже, дійсний зміст ходячої тепер фрази про державу такий: попереду треба збудувати буржуазну державну, а тоді ви вже попробуйте добиватися реформ!

Буржуазія витворила якийсь абстракт-державу, поставила її на словах „вище всіх клясів", станів, інтересів і патякає, що держава не хоче того, не може того, не повинна того, як якась надлюдська, надприродня істота, окультна сила, ніби втілення ідеї бога, справедливого, безстороннього, строгого. От про таку державу вона й говорить, запевняючи в її великій сущності, хоч кожна свідома людина добре знає, що такої держави нема, що це — фікція, зручне шахрайство штукаря, що кладе в бриль клоччя, а витягає відтіль яєшню. Сліпці слухають, роздзявивши рота, про таку „державу" і платять за наївність своєю неволею.

Ми уявляємо державу, як суверенний трудовий союз однієї національности або кількох національностей на певній території. Моментом, опреділяющим межі держави, є не господарський тип, а національний.

Кожна національність має право орґанізувати свою державність, це-б-то суверенний трудовий союз, котрий реґулює свої внутрішні відносини своїм незалежним законодавством. Відносини до инших суверенних союзів реґулюються добровільним договором, а не законом. Кілька суверенних трудових союзів можуть заключати спілку, оформлену також договором — така спілка зветься соціялістичною федерацією. Вона одріжняється від союза тим, що є безперервною доти, доки союзники стоять на соціялістичній основі.

По договору де-які справи можуть вестися спільними орґанами — військовими, господарськими, мировими, культурними.

Такі взаїмні відносини не позбавляють члена союза самостійности, виключають сваволю.

Поняття самостійности і федерації в системі соціялістичного права ще не вияснені, але що вони инакші, ніж в буржуазному праві — це безсумнівно. Де-які соціялісти вказують, що система радянської влади є вже федерація багатьох ступнів. Одначе ми уявляємо федерацію, як добровільно-договорний союз, система ж рад має над собою законодатні орґани. Федерацію можна мислити тільки по лініях

однорангових рад: федерація повітових рад, федерація окружних ґуберніяльних рад, які обєднуються центральною радою, що має всю повноту влади над усіма нижчими рядами рад. Прикмета цієї федерації та, що з неї не можна ніколи добровільно вийти, це-б-то губиться сама природа федерації — добровільна двохбічна згода. Ледве чи таку систему можна назвати федерацією.

Федерація припускає рівноправність договірних сторін, це-б-то суверенність їх. Федерацію можуть заключити тільки держави, а не повіти чи ґубернії.

Соціялістична федерація — діло будучини. Трудові маси бувших „недержавних націй" мусять в атмосфері повної свободи і орґанічности розвити свої сили, культуру, наздогнати згублене і, вирівнявшись з більш культурними сусідами, можуть заключати федерацію, це-б-то уступити частину прав і праці на користь всього союзу. Уступка ж тягне за собою певні жертви. Умовою федерації є певна рівність не тільки в правах, а і в силах, жертвах, розвитку, яка є ґарантією, що одна сторона не буде подавляти другу. Федерація соціялістичних держав, в якій не буде визиску, є разом з тим самостійністю, бо що таке несамостійність? Поняття несамостійности виникає лише там, де є визиск, а де його нема, там всі самостійні, хоч би була найтісніща політична єдність. Соціялізм, як такий, є знищенням визиску і тим самим відновленням самостійности кожної особи і кожної ґрупи осіб. Обєднання всіх соціялістичних держав в один соціялістичний союз умовно називається федерацією, хоч це буде союз самостійних держав, а держава — союз самостійних осіб. Ми не можемо опреділити природи соціялістичного обєднання в терминах сучасного буржуазного права. Ми послуговуємось ним тільки для означення перехідного революційного моменту, коли союз ще ледве починає накльовуватись. Але остаточна фаза соціялістичної орґанізації, коли радикально зміниться психольоґія, звички, поняття, коли зникне буржуазний спосіб думання, тоді появляться цілком нові терміни соціялістичного права, яких ми вгадати поки-що не можемо.

Йдучи до соціялізму, ми орудуємо зрозумілими нам термінами буржуазного права, але наповняємо їх соціялістичним змістом. Багацтво цього змісту буде збільшуватись, і рібнобіжно з ним ростиме соціялістичність нашого думання, соціялістичність духа, коли так вільно висловитись.

* * *

Резюмувати проблему української державности можна так. Ми творимо самостійну українську соціялістичну республику, де воля трудового люду виявляється суверенно, без гніту і впливу з боку.

Очевидно, соціялістична Україна ізольовано не може стояти і буде вступати в постійні союзи, военного, господарського і культурного характеру, з иншими соціялістичними республиками, на основі договору. Такий союз матиме властивости, які не вкладаються в рямці буржуазних понять самостійности чи федерації. Найтісніще злиття соціялістичних республик між собою припускає відсутність визиску, це-б-то самостій-

ність в повному людському смислі цього слова. Коли мене ніхто не визискує — я самостійний цілком.

Проблему української державности можуть рішити лише трудові маси — селянство і пролетаріят. Українська держава не може бути утворена буржуазією чи взагалі з задержанням капіталістичних відносин, це-б-то залізною передумовою української державности є повне знищення капіталізму. Це можливо лише шляхом соціялістичної революції і диктатури українських трудових мас.

Постулят української державности, висунутий трудовими масами, є і буде їх боєвим льозунґом аж до сповнення. Через те цей постулят є чисто революційним і соціялістичним, боротьба проти його — шкода соціялізмові. Свідомі соціялісти повинні орґанізувати маси під прапором суверенної української державности, яка не виключає міжнародньої солідарности трудових мас. Боротьба за соціялістичну Українську Республику є боротьбою за соціялістичний Інтернаціонал.

X. Сучасний момент і задачі революції на Україні.

1. Характер революційного процесу.

Розвиток історії, як його розумів Маркс, ми знаємо. Обєктивний, незалежний від волі людини розвиток продукційних сил і спосіб продукції доходить до такого стану, коли юридичні форми суспільних відносин стають кайданами для його, через що неминуче вибухає революція, змітає перепони, витворює нові форми для виразу продукційних відносин; революція втихає, і життя вступає в береги нормально-спокійного току. Для нашого періоду історії проґноз: суперечність, яка заложена в істоті капіталізму, — форма приватної власности на знаряддя продукції — веде нас до революції. Коли прикласти формулу марксизму до всієї соціяльної історії людей, то треба признати, що вона означає розвиток історії скоками: революції переривають хід життя, перестроюють соціяльні ряди. Еволюція переривається революціями. Таким чином, ми маємо право зробити висновок, що революції переривають закономірність, причиновий звязок еволюційного ходу і означають собою повороти історії. Таке розуміння історії є власне одкиненням закону еволюції і признанням перескоків. Істотно теорія перескоків глибоко суперечить законові еволюції, заложеному в незалежний від людини розвиток продукційних сил. Для періоду тихої еволюції марксизм установлює залізний закон, але цей закон підготовлює революцію! Коли б той залізний закон розвитку продукційних сил прийняти справді за обєктивний закон, то льоґічно треба одкинути революцію. Еволюція так еволюція! Нема чого ворохобитись і вибивати бульки на воді. І марксисти, стоячи на цій позиції підчас еволюції, рішучо повстають проти „провокування революції", доводять закономірність розвитку, міряють стан продукційних сил, утворили цілу теорію „неназрілости" сучасного господарства і пролетаріяту до революції, до само-

стійного творення історії. Ви бачите скрізь мудрагелів соціяль-демократії, що зацитькують робочі маси, уговкують їх цією теорією „незрілости“, залякують нещастями, які вийдуть з безоглядної боротьби його з буржуазією, визнають залізну історичну необхідність панування буржуазії і тактичного порозуміння з нею підчас революції. Соціяль-демократія проповідує „оглядну“ боротьбу, застерігає і тероризує маси іменем Маркса і Енґельса . . .

Навіть коли маси якось приходять до влади, значіння і рішаючого впливу, коли маси вже справді беруть в руки керму, навіть коли вони вже мають всю владу в своїх руках — і тоді соціяль-демократія зі зброєю в руках виступає проти пролетаріяту і, всупереч фактові, кричить: не назріла! революція не назріла!

Наочно ви бачите це в Росії, на Україні, в Німеччині, Австрії, Чехії і т. д. Де революція ще не вибухала, там соціяль-демократія обернулась в пожарну команду буржуазії, що мчиться заливати і льокалізувати кожний огник соціяльної революції.

І все це во імя залізного розвитку продукційних сил! Ніхто не вказує прикмет, критеріїв, якими можна опреділяти „назрілість“ революції, але кожний „справжній“ марксист упевнено твердить про „незрілість“, констатує цей факт сумним похитуванням голови: що, мовляв, подієш! Він, яко соціяліст, розуміється всією душею за революцію, але що ж: не назріла та й годі, хоч сядь та й плач... Бо „Маркс і Енґельс“, а особливо Кавтський, Плеханов, Мартов, Реннер, Отто Бауер, Вандервельде, Адлери, Тома, Мак-Дональд, Шейдеман, Носке, Дашинський, Пільсудський, Керенський, Бурцев, Петлюра, Лівицький, Мазепа, Порш, Мартос, отаман Коновалець, отаман Тарнавський, отаман Ковенко і т. д. і т. д. всі однодушно переконані, що соціяльна революція „не назріла“, тим більше, що з цим згодні і Клемансо, Льойд Джордж, Вільсон, Мілюков, Колчак, Денікін, Вранґель, Петрушевич, Сінґалевич, Кость Левицький, Назарук, Піснячевський, Шемет. Навіть Махно зневірився в її!

І страшенно їм подобається теорія залізного розвитку „продукційних сил“, котрі все не хочуть розвиватись аж до того щабля, коли „назріє“ революція.

Инші марксисти, іґноруючи цього бога — продукційні сили — беруть з теорії Маркса не еволюцію, а революцію. Роблять переворот і стикаються очі в очі з правовірними марксистами, які зі зброєю в руках ідуть захищати тезу про „неназрілість“. „Та ж революція і влада пролетаріяту — вже факт!“ — кричать революціонери. „Тим гірше для факту“, відповідають книжники та фарисеї марксизму і вимагають, щоб цей нахабний факт забрався геть з арени історії і вглибився краще у вивчення краси доґми.

Так буцім то хоче історія, хоч і ясно, що цього хочуть лише панове капіталісти.

Ми бачимо цю ганебну картину скрізь, де міністеріабельні марксисти укоськують пролетаріят, засідаючи разом з буржуазією за зеленими столами.

Одначе ми повинні зазначити, як то видно з признання одного „демократичного“ публициста в Німеччині, що, програвши мілітарну війну на фронті, буржуазія німецька рішила виграти соціяльну війну, і для цього вона зробила розумний крок — визнала „залізний закон“ Маркса в соціяль-демократичній інтерпретації і валом повалила в соціяль-демократію. Буржуазія зрозуміла свою колишню помилку, трактуючи прихильників фатального автоматизму історії за своїх ворогів. Навпаки!

Нема нічого лішшого, як наповнити собою соціяль-демократичну партію, зайняти в ній місце „мас“, які покірно схиляють голову перед марксистським іконостасом, збіратись на мітинґи і голосувати за свою ненаврілість, шпіонити за робочими, суґґестіонувати їх своїм справжнім марксизмом, вказувати на благенький стан „продукційних сил“, підтримувати опортуністичних ватажків, за всяку ціну бути вірним цим „своїм провідникам“, що напамять знають твори Маркса й Енґельса і завжди краще, ніж кулеметами, убиватимуть перекрученими цітатами недолугих фанатиків і голів.

Пане мій, скаже новий „марксист“: хочеш зберегти свої капітали — поступай у марксисти й кричи, що розвиток продукційних сил не досяг того ступня, коли суперечність між ними і правовими формами мусить бути розірвана — і більш а ні слова! Далі вже само піде, як по маслу. Учені книжники вже далі так періщитимуть цітатами голоту, що вона навіки очманіє. Ще краще зробиш, як згодишся пустити в правительство соціяль-демократів — вони краще наші інтереси оборонять, ніж ми самі. Хай ми трохи приплатимось тепер, але коли вони осадять голоту, вгамують революцію, введуть розбурхану ворохобню в залізні лещата порядку, ми тоді своє візьмемо. Нам треба вступати лише в дві орґанізації — в соціяль-демократичну партію і у військо. Це й те має однакову вартість: в партії ми будемо завзятими прихильниками Маркса (голота дуже вірить в його), а в армії ми будемо ретельно виконувати накази марксових міністрів, і „дело в шляпе“! Нам треба взяти науку з російської і української революції: коли приходили на Україну большевики, то багаті куркулі на селах в першу чергу ставали большевиками і обовязково перлися в члени ревкомів! Ви розумієте, чого вони цим досягали: зберегли своє майно од реквізиції, себе особисто од знищення, реквизували збіжа у голоти, і за опертя її ж і розстрілювали. Чотирьохкратна користь! От що значить розумна тактика! Пане мій, не бійтеся марксизму, там багато святої правди: кожний устрій внутрі себе підготовлює свою погибіль, так каже Маркс про необхідність революції, а я скажу, що і ця теорія носить в собі також свою гибіль! Марксизм, вказуючи на закони автоматизму історії, цим вибив з рук пролетаріяту страшну для нас зброю — історичну законність революції . . . .

Ось через що буржуазія записується в соціяль-демократи і буде далі записуватись ще більше, скоштувавши сцілющі властивости обєктивізму продукційних сил.

До революції в суспільстві діють незалежні од волі людей продукційні відносини, а що орудує життям в революції? — таке питання

треба поставити марксистам. Очевидно, — повставші народні маси — скажуть вони.

Значить, незалежне од волі людей і далі істнує незалежно і крутить людьми? Ні, воно спиняє свою діяльність, бо тепер роблять люде.

Очевидно, марксисти признають таку тезу: історію роблять незалежні од людей продукційні сили, а революцію — незалежні од продукційних сил люде. Як же так? Революція — це також історія, частина історії життя і то найліпша частина. Коли люде можуть робити частину історії, то чому вони не можуть робити цілої історії? Для нас ясно, що люде, соціяльна людина робить історію, а тому й проґрама революції залежить од людей.

Проґрама революції залежить від степені свідомости трудових мас і стану господарства. Щоб перемогти, людина в боротьбі ставить на карту всі свої сили, пускає їх в хід з максімумом напруження і ставить собі максімальну мету: побороти противника цілком, а не вічно воловодитись.

Соціяль-демократи не хочуть досягти мети, а хочуть власне вічно воловодитись, аж поки „продукційні сили“ прийдуть на виручку, а коли вони прийдуть — невідомо. Через те вони заключають коаліцію з буржуазією.

„Мета ніщо — рух все“ сказав безсмертний ідеольоґ опортуністичного марксизму Бернштайн, і ця формула сковує душу кожного соціяль-демократичного ортодокса.

І вони дійсно не мають мети. Коли ви хочете серіозно трактувати їх мету, то завжди знайдете ближчу, сьогоднішню мету: це — коаліція з буржуазією, це — оберігання капіталізму від штурму мас.

Коли ми прочитаємо тепер передвиборчі плятформи соціяль-демократів в Німеччині, Чехії, Австрії, Польщі (в потрясених краях!), то не зустрінемо ясної фрази: „наша ближча мета — диктатура пролетаріяту!“ Ні, вони цього не говорять.

Вони улесливо-солоденько, хвилясто-гнучко тущуються навколо слова „соціялізм“, „визволення трудових мас“, „царство праці“, „царство свободи“, горять любовою до ідеалу, але ні слова не говорять про проґраму соціялістичної чергової праці.

Це буржуазне шумовиння видряпалось під прапор соціялізму і штукарить перед невігласами, туманами і недотепами, зацитькує їх, вмовляє, вкручується в душу виборця, обіцює, грізно помахує цітатами з Маркса і вкінці таки досягає свого — наморока забито, виборець дає суверенно свою волю в руки спритного штукаря і суверенно йде від урни назад в ярмо.

Нічого не зробиш: цітати не дозволяють виходити на свободу; треба запрягатися, щоб випрягтися на один момент — в день слідуючих виборів.

В цьому бачимо образ справжньої соціяль-демократії, вірної тезі Маркса про рабство людини в ярмі продукційних сил.

Але ми бачимо, що ця теза стає абсолютно нічим в перший день революції! Революція спиняє історію панування буржуазії і пише сторінки боротьби з нею силами революційного люду.

От властне тут і треба проґрами і пляну її переведення в життя. Складання проґрами і пляну переведення її вимагає великої ясности в техниці громадського будівництва. При цьому ніяк не можна орієнтуватись по настроях біжучої хвилі, потребах і розуміннях дня, бо це зібє зі шляху і в усякому разі не дасть певности в роботі.

В землемірській науці є принціп дальности мети, котрий служить незвичайно добру службу. Коли ви дивитесь в трубу чи діоптри на тичку на короткій лінії, то помилка в обрахунку завжди буде більша, ніж на довгих лініях, ніж на обрахунку на далеку мету. Оптичні закони зору ведуть до цього. Коли доводиться ходити короткими лініями, то помилки будуть великі: витичити лінію краще можна, коли тички ставляться далеко одна від одної. Помилка буде значно менша, коли будете візірувати за 10 верст на розлогого дуба на горі, ніж за 10 сажень на очеретину.

В соціяльному будівництві є також оптичний обман близькости. Коли ви сьогодні під натиском юрби дозволите вільну торговлю хлібом — це буде здаватися всім таке доцільне — то напевне це вас поведе в протилежний од соціялізму бік! В соціяльному будівництві також треба орієнтуватись на далеку мету і всю сьогоднішню роботу навіть в дрібницях пристосовувати до неї, це-б-то проґрама роботи повинна бути орієнтована на мету, на ідеал. Але саму роботу вести так, як при переробці одного заводу на другий — по пляну: щоб кожна маленька зміна була доцільною, а не від-цільною, щоб кожна форма виростала льоґично від даної і наближалась до конечної.

Помиляються ті, що думають, наче-б-то в соціяльному будівництві треба все зразу перевернути до гори дном, а потім вже, мовляв, будемо, міркувати, як будувати.

В революції першою задачою є утворити добру орґанізацію влади, це-б-то орґанізацію соціяльних будівничих і адміністраторів. Велику будівлю не зможуть вести ті, хто не знає законів будівництва і властивостей будівельного матеріялу, особливо такого, як самі люде.

Новий кляс, що йде до влади, мусить мати добрий технично-будівничий персонал — це необхідна умова. Кляс, що не має своїх будівничих, адміністраторів, соціяльних техників — ніколи не добється без цього мети, його революція буде повстанням рабів, а не свідомою творчою силою. Для успішної революції необхідні передумови: мета, проґрама, плян переведення, техничний персонал і боєва армія. Коли не буде якогось з цих елементів, то будівля не вдасться. Це однаково, як би ми мали для збудування будинку все, опріч цементу або цегли, або є всі матеріяли, а нема інженера, або нема пляну коли вже робітники стоять на місці праці. Треба всі необхідні елементи зібрати і тільки тоді починати працю. І треба вміти все швидко шукати.

Ми як раз через брак гармонії елементів програвали в революції. Армія боєва є — нема провідників; є те й друге нема проґрами, — хоч є мета. Нема пляну переведення, або він є — будівничих нема. Наше

селянство і робітництво повстало — провідників не було, бо ті, що були мали иншу мету, ніж трудові маси. Трудові маси, нарешті, повірили в щирість і однаковість мети, але ми не мали проґрами і пляну переведення, ми не мали відповідних будівничих.

Це все разом творило страшний хаос на Україні, котрий лютує й досі. Хаос у всьому! Провідники — одні пішли направо до монархизму, другі на ліво до комунізму, треті топчуться на місці і лякливо озираються навколо: куди йти?

А ті, що пішли? Очевидно, вони раніще не мали мети, або й мали мету, то напевно не мали проґрами і пляну її переведення.

Вони тепер навіть мету иншу вибирають, а тому тепер виробляють нову проґраму і плян. Краще пізно, ніж ніколи!

Не знали властивостей будівельних матеріялів і з води хотіли робити хату, а з кременю коники ліпити, з паперу парасольки тулити, з каміню шовк снувати. Просто дивно, як наші провідники не розуміли, що не можна руками пролетарів буржуазний устрій будувати, або руками капіталістів соціялістичну республику рихтувати!

Ми думали по-своєму якось до мети доплуганити, у нас були свої методи! Та ж справа ясна: на цимбалах грати треба цимбалистого садовити, а не дроворуба. До булави треба голови!

Воно, розуміється, можна вивчитись навіть химії, але щоб ліки давати — треба попереду десять років школярем у лябораторії протрубити, а потім вже в аптеці розпоряжатись по-знавецькому. Експериментами в революції займатися небезпечно, і вчитися самому на кошт чужої крови і жертв — злочинство.

Мені скажуть: прописна мораль, заялозені істини.

Цілком справедливо, але як світ світом стоїть, ще ніхто не родився грамотним. Треба вивчитись. Аристотель бог-зна коли написав ґеніальні річи, але $^{9}/_{10}$ европейської людности не чуло про його. Архимедів закон — заялозена істина, а чи багато людей його знає і користується?

Про соціялізм багато книжок написано, а $^{3}/_{4}$ членів соціялістичних партій не знають, що таке заробітня плата або рента. Всі хочуть „самостійної України“, а міністр „фінансів“ не знає економичної функції грошей і банкової техники, міністр „земельних“ справ знає про землю стільки, оскільки він ходив по ній пішки, „воєнний“ міністр знає військо по оловяних салдатиках, якими грався в дитинстві. І море иншого елєментарного неуцтва.

Ну, бідні ми, бідні. Це всім відомо, але не можна з бідного вибирати найбіднішого духом! Або коли вже всі так переконані в своїй бідности, так нема чого приндитись і братись за будування того, про що не маємо поняття. Тоді треба йти в школу або до добрих людей вчитись, а не експеріментувати з огнем в руках.

Самі найгордіщі „виробленою ідеольоґією“ (виробленою чужими руками!) соціяль-демократи зрозуміли історичний матеріялізм так матеріялістично, що багато „історій“ роскаже нам історія! Ці люде

знали завжди „все", розуміли „все", на „все" мали готову відповідь, але вони не знали одного: що таке пролетаріят, і опинились від його так далеко, що тільки польська шляхта знає, де вони.

І ця публика хотіла будувати „самостійну" Україну! Багато можна сказати того самого і про багатьох „ес-ерів".

Море пошлости влилось в соціялістичні партії і затопило все. Хто з чесних людей не вспів завчасно випливти на сухий берег, той потонув у тому морі і вже й голосу „пробі!" не подає.

Будівельний матеріял був і є инший. Він має мету в собі — знищити буржуазний устрій, але не має плянів, не має своїх архитектів. Мусить іти за чужими. Пробував піти за своїми, то при роботі побачив, що, замість храму свободи для себе, він своїми руками будує тюрму. З прокляттям кидався на дурисвітів, скреготав зубами від болі за зраду і йшов за чужими добродіями. А чужі — вони також сини своїх батьків і роблять те, що їм треба.

Ця канітель тягнеться й досі. „Продукційні сили" вляглися спочити, а революція не знає, чи продовжувати творення історії, чи розбудити досвідчені „сили" од сну і передати їм віжки.

Але велика сила народнього духу! Інстинкт ладу й спокою спонукає його приносити кольосальні жертви, воювати, нищити жах буржуазного устрою і шукати опори життя.

Промисловий пролетаріят знає, чого він хоче, але його 6%, фізична маса його мала супроти всієї останньої маси, він беться, як риба об лід, шукає спільника „батрака", „бѣднѣйшаго", нарешті „середняка", благає, умовляє його, розстрілює, хоче втовмачити в селянську голову комунізм, а комунізм там ніяк тепер не вміщається, бо вся його „дрібнобуржуазна" природа кричить за укріплення трудового права, за право на повний продукт праці. А це власне його інтерес, його віра і наука. Він учився трохи соціялізму і знає твердо, що соціялізм є наукою про визволення праці од визиску, що його змістом є трудове право. Він не розуміє иншого права, бо він дрібний виробник, в його виробах міститься лише еквівалент його індивідуальної, а не соціяльної праці, він дрібний виробник і тому не знає, що продукти бувають і не індивідуально-трудового, а соціяльно-трудового походження. Учителем пролетаріяту є велике виробництво, соціяльне, а учителем селянина — дрібне, індивідуальне. Між ними велика ріжниця в соціяльній науці. І їх треба примирити, а не сварити. Кожний зі своїми індивідуально-клясовими прикметами, властивостями, але вони обидва — сини трудової родини, сини праці.

Трудовий селянин також бореться за свободу, але він бідніщий і ідеольоґією. Для робітника в індустрії працював великий Маркс, Енґельс і инші, що дали йому віру і науку, а для селянина — ніхто, особливо — для українського. Він не має того, що має московський селянин — сяку-таку ідеольоґію. Там принаймні община, дужий побут, а тут соціяльне каліцтво і духовна тьма, повна без'язикість: община — не община, все перемішано. І мову одібрано, мозок затуманено.

Хто дасть цьому *українському* селянинові *науку* соціялізму євангеліє його визволення? Мусять дати соціялісти. Але ті, що знають його життя, його інтереси, його сучасні знання і вмітимуть показати йому *льоґику* його господарського і громадського розвитку до його мети — свободи од визиску праці і визволення од *зайвої*, непродуктивної важкої праці — ті ще не прийшли, а *инші*, хоч і говорять щось гарне, але невідомо що, не відомо, чи повернуться ті жертви, яких вони вимагають. Вони говорять про *право потреби* і реквізують, не компенсуючи праці, реальної праці.*) Право потреби в даний момент виливається в грабіж, в насильство одних, що не працюють, над тими, що працюють. І селянин рішучо не розуміє, що ці жертви доцільні, що тепер він дасть во імя того, що йому дадуть потім. Він бачить, що *беруть* його працю, як раніш брано, а нічого не дається, а позаяк його не орієнтували на дальшу мету, на комунізм, то він дивиться на це з погляду сьогоднішнього дня і робить не той висновок, що треба. Чому це так? Бо його вважають за дрібного буржуя і не думають, що він будівельний матеріял соціялізму, його *відштовхують від революції*.

Коли селянство буде відштовхнуте від революції, то вона впаде. Це — залізний закон.

Субєктом і обєктом революції, соціялістичного будівництва на Україні, є *селянин*. Без нього нема революції, нема соціялізму, нема України, а з ним це все принаймні *може* бути. Тому будування нової України мислиме лише з селянином і властивостями нашої землі, що була, є й буде найбільшим богацтвом нашим і основою єдиного господарства — аґрарного.

Ми повинні будувати аґрарно-соціялістичну республіку. Ми всі — соціялісти, комуністи, пролетаріят, марксисти чи народники. Така необхідна умова, єдина передумова природи й історії.

---

*) Соціялісти вчать його про *право на повний продукт праці*, а комуністи оправдують реквізиції *правом потреби*, одкиданням трудового принціпу. Він чує цю фатальну, траґичну суперечність між принціпом соціялізму і принціпом комунізму. Він *за* соціялізм, але *проти* комунізму. Його свідомість буджено для зрозуміння трудового права, на революцію кликано во імя його трудового права, він ішов і бачив у цьому втілення прекрасної мрії, зрозумілої йому вищости нового життя, але нова течія тисне на його і *нехтує його трудове право*. Вона робить те, що вже робила буржуазія — нехтувала його право. Він не розуміє, що „нове нехтування“ йде во імя ще вищого, ніж трудовий, принціпу — комуністичного. З нехтуванням трудового права він не мириться, комуністичний принціп — право потреби — ототожнює з грабіжом і йде проти комунізму. Йде разом з тими, хто також проти комун!зму. Попадає в обійми Денікіна, Петлюри і т. д. Опікається і йде проти них, попадаючи знову під вплив комуністів, знов повстає проти цих і т. д. Трудовий принціп поборюють праві і крайні ліві. Революція одійшла *од соціялізму*: праві і крайні ліві не визнають соціялістичного принціпу — трудового права. В цьому траґедія нашого селянства, траґедія революції. Культурно-психольоґичний тип селянства і його господарство доросли до соціялізму, але не доросли до комунізму. І хто хоче проблему соціялістичної трудової республики розуміти, як проблему комунізму, той веде революцію на провал, бо озброює селян проти революції. „Право потреби“ *тепер є суперечністю трудовому принціпові*.

Індустрія у нас є і буде ще більша, але вона є і буде проізводним, секундарним з'явищем нашого аґрарного господарства.

Коли буде революція в Анґлії, то там всі знатимуть, що їм треба будувати індустріяльно-соціялістичну республику. І тому методи роботи, форми будівництва, фази еволюції, господарсько-суспільні відносини там цілком инакше укладуться, ніж на Україні. І ні ми Анґлійців, а ні вони нас не можемо (і не повинні) учити, як будувати соціялістичну республику. Оскільки Україна індивідуальна — остільки і наша задача в революції індивідуальна. Ми свою задачу повинні рішити самостійно. Для неї прикладів, анальоґій нема в цілому світі. Ще ніде не було навіть спроби зробити аґрарно-соціялістичну республику.*) Ми перші повинні її рішити. Ми, найбідніщі в світі . . .

Тут нам нічого не поможе „европейський соціялізм“, бо він має свою теорію, по якій ми засуджені на смерть, бо коли селянство вороже соціялізмові, коли його треба заздалегідь виварити в котлі капіталізму і аж тоді воно буде здібним засвоїти історичний матеріялізм, — то ми ніколи цього не діждемось. Ніколи ми не вийдемо на волю . . .

Революція — факт, селянство проти капіталізму — факт, але воно ще не за комунізм. Його треба навчити, що хто зробив революцію і, хто проти буржуазії, тому одна-єдина дорога — соціялізм. Инших шляхів нема!

З цього всього виростає і єдина реальна проґрама.

2. Наша реальна проґрама революції.

Вся влада трудовому людові! Ворог опинається, викручується з рук, накликає поміч німецьку, денікінську, польську — треба роздушити його. Треба захищати свої ниви і хати, як казала колись рабоугодна ґазета, закликаючи до війни, — і справді треба. Для цього є одна орґанізаційна форма революції — вся влада революційним радам трудового народу, без всякої участи буржуазії і її прихвостнів, лазутчиків і нишпорок. Буржуазію, що влізла в соціялістичні партії, виключити і обеззброїти. Критерій виключення ясний: хто проти диктатури трудового люду і основних пунктів його реальної проґрами, той мусить бути поставлений за двері.

Соціялістичні партії повинні віллятись в клясові орґанізації трудового люду і боротись на трудових позиціях. Наукові партійні кадри можуть і в клясових орґанізаціях зайняти своє становище не безпосередньо

---

*) Аґрарний соціялізм, як ми його розуміємо, не має нічого спільного з псевдо-соціялізмом всяких „боденреформерів“, прихильників теорій Генрі Джорджа і його коментаторів. Наш аґрарний соціялізм опреділяється поняттями: аґрарного господарства, як обєкту соціялізації, і хліборобського населення, як субєкта її; вивласненням землі, як основною зброєю проти капіталізму, і методом суспільного будівництва: децентралізація, знизу вгору, федерація по трудових громад, федерація національних трудових республик; трудова (продукційна) спілка в сільському і індустріяльному господарстві, як основна форма соціялізації, суспільство а не держава. М. Ш.

боєвих орґанів, а спеціяльне — теоретично-досвідне, не керуючо-адміністративне. Міцна орґанізація з суворою дісципліною, як то й годиться на війні, повинна бути основним принціпом трудової орґанізації. Без дісціпліни не може бути армії, а лише юрба. Клясові орґанізації і соціялістичні партії — це армія революції, а армія повинна мати залізну дісціпліну.

3. Передумови соціялізації.

а) Націоналізація індустрії, транспорту і природніх багацтв. Теоретичних уґрунтовань націоналізація вже не потрібує. Практично нам треба знати, що приватна власність на знаряддя продукції капіталістичного господарства касується, це-б-то знаряддя продукції залишаються просто знаряддями, визволяються од ролі капітала — вибивача надвартости. Індустріяльне господарство стає обєктом публичного права, а всякий приватно-правовий характер його цим самим нищиться.

Керування індустрією орґанізується самими учасниками в ній, державою і споживачами. Приватно-кастовий дух професіональних учасників у підприємствах не допускається. Технично-робочий персонал підприємств не стає наймитом у держави, а участником господарства. Бувші власники мають стати в підприємствах на рівних основах, але мусять бути приділені не до бувших „їхніх“, а до инших однородних підприємств, однак не можуть займати вищих адміністративних посад.

Природні багацтва (нафта, вугіль, руди, сіль) підлягають націоналізації яко власність всього трудового люду. Обробка цих дібр орґанізується трудящими на загальних для індустрії підставах. Транспорт підлягає націоналізації на тих же підставах. Ґрунтові шляхи находяться під доглядом і зарядом громад і місцевих господарських орґанів. Будування битих шляхів (шосе) орґанізує держава.

б) Націоналізація фінансового капіталу. Увесь приватний фінансовий капітал націоналізується. Дрібні трудові вклади в приватні банки і державну ощадну касу не підлягають націоналізації. Для дрібних вкладів в приватні банки установлюється певна норма, вище якої сума вкладу також націоналізується. Висота норми залежить од фінансово-економичних і господарських умов в даній місцевости в даний момент. Гроші матимуть те ж значіння і ролю, що й досі, але по мірі розвитку продуктового обміну і безпосереднього розподілу продуктів у великих продукційних господарствах вони обертатимуться в документи розрахунку і згублять характер знаряддя обміну.

Доки господарство сільське не соціялізується, не зіллється в один орґанізм з індустріяльним, доти істнуватиме потреба в грошах, але внутрі обєднаних господарських суспільних ґруп вони вже не гратимуть ролі. Чим більші будуть ці ґрупи, тим швидче в їх буде входити принціп господарсько-соціялістичного розподілу і зникатиме потреба розрахунку за продукти.

Для зовнішнього торгу, доки зовнішній світ буде капіталістичний, очевидно, гроші гратимуть теперішню ролю. В міжнародньому смислі

господарство соціялістичної держави буде виступати, як ціла одиниця, і підлягатиме законам міжнародного приватно-господарського обороту. Теперішні запаси золота або продукти можуть бути при цім засобом розрахунку.

Продукти, здобуті за кордоном, соціялістична держава розпреділяє через свої орґани між населенням в особі його громадських орґанів, як і вироби свого господарства.

в) Націоналізація зовнішнього торгу і монополія посередництва між внутрішніми господарськими ґрупами.

Льоґічно йдучи далі, держава на вні є представником всього народнього господарства. З-за кордону нічого приватно громадянин соціялістичної республики здобути не може. Потрібні річи він замовляє через державний орґан зовнішнього торгу.

Внутрішнє посередництво держави в „обміні" продуктами між господарськими ґрупами є її монополією. Про вільний торг хоч би і для виключно-виїмкових продуктів не може бути мови.

На початку нової доби державою будуть концентровані індустрія, транспорт, лісове господарство, торгівля, а сільське господарство, очевидно, буде приватно-індивідуальним, але збут і одержування продуктів с.-госп. державі робиться тільки через громади. Сила держави залежатиме від орґанізації збуту с.-госп. продуктів і зручности, ріжноманітности задоволення селян індустріяльними виробами. Позаяк орґанізація державно-громадської індустрії матиме тенденцію будувати фабрики і підприємства на місцях здобування сировини, то орґанізація розподілу і транспорту продуктів не може бути дуже складною. Дезурбанізація (зменшення міст), перенесення промислових підприємств на село і орґанізація нових тут же ослаблятиме значіння міст, зменшуватиме той страшний контраст, який є тепер між селом і містом.

Україна, як аґрарна держава, не може розвиватися по тій схемі, яку малюють собі соціялісти-індустріялісти („марксисти"): вся наша будівля стоятиме на аґрарному господарстві, і той факт, що з земельної реформи сільське господарство виходить дрібним приватно-індивідуальним, буде определяющим для всієї політики соціялізації. Дрібне господарство, значить — окреме господарство, а продукти окремих господарств циркулюють в суспільстві через обмін, хоч цей „обмін" має цілком иншу мету, ніж товарний обмін: обмін споживчими вартостями, а не товарними, мета його не в здобутті части надвартости, а в здобутті трудового еквіваленту, пристосованому до даних потреб. І власне усунути торговий прибуток приватного купця має успільнення внутрішнього обміну, при якій між споживачем і продуцентом буде лиш один громадський посередник — держава чи громада. Цей обсяг посередництва буде більший спочатку нової господарської доби, але він буде все зменшуватись, вужчати по мірі обєднання приватно-індивідуальних селянських господарств в приватно-ґрупові (товариства, громади і їх спілки ріжних степенів). Внутрі цих обєднаних господарств вже не буде ніякого обміну, а лише господарський розподіл по принципу труда. Коли сільсько-господарська орґанізація

виросте в піраміду, якої основою буде ціла територія держави, а верховина — один господарський орґан, один плян, одна воля — тоді наступить остаточне злиття індустрії з аґрарними господарством, зникне обмін, зникне націоналізація (індустрії, транспорту, внутрішнього обміну, природніх багацтв то що) і наступить соціялістичний лад. Отже, націоналізація тепер є передумовою соціялізації, як і скасування приватної власности на землю.

г) Вивласнення землі. Ми називаємо скасування приватної власности на землю земельною реформою, вивласненням землі, а не соціялізацією її, бо воно є лише реформою власности, а не орґанізацією спільної продукції. Лише в великому виробництві спільна власність на знаряддя продукції має в собі момент соціялізації, але, позаяк земля не відноситься до знарядь продукції, вона — сама природа, то її, як обєкт, не можна соціялізувати взагалі: соціялізуються лише знаряддя продукції (обєкт соціялізації) і відносини людей до їх (субєкт соціялізації — люде).

Скасування приватної власности на землю для нас, соціялістів-революціонерів, є боєвим засобом проти капіталізму: ми знищуємо трудовий резерв капіталізму і даємо цим волю промисловому пролетаріяту (власникові праці) в боротьбі з власниками знарядь продукції — капіталістами. Вивласнення землі є таким же сильним боєвим засобом, як і ґенеральний штрайк пролетаріяту, він означає загальний параліч капіталізму і його смерть. Він є принукою для пролетаріяту брати владу від капіталістів. Він є спонукуючою залізною силою, що примушує до соціялізації господарства.

Для індустріяльних країн він значить те саме: вивласнення нетрудової землі в Анґлії було б розгромом капіталізму: знищення земельної ренти і гипотеки потрясло б остаточно фінансовий капітал, зпаралїжувало б його. Порятунком господарства тут було б негайне соціялізування. Таке саме значіння мав би для індустріяльних капіталістичних країн відпад кольоній або вивласнення землі в кольоніях.

Після всього, що я сказав раніще, це повинно бути зрозумілим для всякого соціяліста і повинно бути також першою заповідею його соціялістичної віри. Вивласнення землі є передумовою соціялізації продукції взагалі, а не тільки сільсько-господарської. Не соціялізацією через те, що аґрарна продукція є тепер майже виключно дрібною. Соціялізація землі — знищення дрібного господарства, разом це значить — інтенсифікація продукції. Інтенсифікація сільсько-господарської продукції значить:

а) використання аґрикультурної техники (в вузькому смислі) до її найвищого степеня і

б) обєднання, укрупнення господарства, поділ праці і пристосування найвищих здобутків техники — машин, електрики, машинового транспорту то що (використання аґрикультурної техники в широкому смислі).

Реалізація рівного права кожної людини на землю переводиться в тій формі, яка історично і психольоґічно є доступна,

своя для трудового селянства. Питання про переділ землі (громадсько-общинний чи родинний) є тепер незалежним від питання про соціялізацію, бо це є лише форма робочого розпреділення людей по землі, єдино зрозуміла тепер народові.

Перевівши це розпреділення людей, можна буде заводити форми кращої орґанізації праці — соціялізацію.

Російські соціялісти-революціонери, виходячи з історично-реальних форм такого розпреділення, кладуть в основу общинний переділ землі по урівнюючому принціпові. Для Росії це правильно, але не треба думати, що общинний переділ є соціялізацією вже тому, що він общинний; він не соціялізація вже тому, що він переділ. На Україні передільна община відома лише в одній части теріторії, а в більшости є община — громада непередільна, тому ми беремо форму родинного переділу, як українську історичну, життєву, реальну і від неї вже будемо проєктувати соціялізацію продукції, якої основним моментом є не переділ, а обєднання землі.

Переведення урівнюючого прінціпу, як селянським способом — переділом, так і інтеліґентською вигадкою — „конфіскацією земельної ренти", не досягає мети рівности, з погляду соціялістичного не є ніяким виявом соціялізму, уявляється російськими соціялістами-революціонерами в межах капіталізму, а тому не може входити в задачі революції, що утворює передумови соціялізації. Урівнювання при початковому розпреділенні нетрудових земель між трудовим народом приймається нами, як реґулятивний принціп, що допомагає більш рівномірно розпреділити трудові сили по територіі. Трудовий принціп вимагає спільности в продукції, продукти якої можуть бути поділені рівніще, ніж земля, але й поділ продуктів по трудовому праву не ставить собі метою повну рівність, як річ не можливу: оскільки індивідуальні сили і здібности є ріжні, не рівні, остільки результати праці будуть ріжні, нерівні.

Повна рівність досягнута буде соціялістичним суспільством, коли воно переросте (це можливо буде коли сільсько-господарська продукція буде орґанізована по принціпу великого виробництва у всесуспільний продукційний орґанізм) трудовий принціп, прийме за принціп розподілу право потреби. Тоді всі продукти споживання буде можна ділити рівно, але тоді цей поділ буде взагалі безцільним, бо спільна праця остільки продуктивна, що вона даватиме надвишку продуктів над потребами.

Рівний поділ можливий тільки в комуністичному суспільстві, але він буде в комунізмі лише як спосіб думання, а не як господарська функція: ділитимуть в умі тільки для обчислення потреб, але не в коморі. Значить, буде субективни феноменом (реґулятивним принціпом), а не обєктивним фактом життя.

Соціялізація сільсько-господарської продукції почнеться утворенням трудових спілок, починаючи з примітивних форм, до зрозуміння яких вестиме певний стан культурної і господарської свідомости. Обєднання — це ліквідація права приватної власности на знаряддя се-

лянської продукції — мертвий і живий інвентарь — шляхом викупу його. Викуп можна переводити громадським чи державним способом — це питання соціяльної політики в новому суспільстві, і ми в розгляд деталів тут не будемо входити.*)

Окремим питанням земельної справи на Україні є питання про громадські і приватні землі в містах і тісно звязане з ним житлове питання. Очевидно, приватна власність на землю в містах і селах касується, а право порядкування цими землями передається муніціпальним і сільським громадам. Осельні землі є знов-таки загально-суспільною власністю і в торговий оборот входити не можуть.

Тісно звязане з цим питання про будинки в містах. Всі будинки, що експльоатуються, як капітал, це-б-то дають нетрудовий дохід, вважаються за капіталістичні підприємства, а тому розпорядження ними переходить од приватних власників до рук муніціпально-громадських орґанів. Приватний власник має право лише на приватне помешкання своє і своєї родини. Через те саме в селах всі хати залишаються в повному розпорядженні своїх власників, бо вони служать їм лише житлом а не підприємством. Справа розташування людности по помешканнях є справою лише муніціпально-громадської управи.

Для розселення городської людности утворюються навколо міст запасні землі в порозумінні з хліборобською людністю, але по можливости не з хліборобських земель. Житлове питання в загальних рисах реґулюється державою.

Що до природних багацтв, то вони в своїх головних галузях (викопні скупчення — вугіль, руди, нафта, сіль то що) підлягають націоналізації, яко надбана вже природою сировина для орґанізації промисловости у великому масштабі. Що стосується менше вартних природніх дібр (торф, каменоломні, ставки, будівельні глини то що), то вони націоналізуються лише в тім випадку, коли держава може орґанізувати господарство на їх у великому масштабі, в противнім разі порядкування ними передається місцевим городським і сільським громадам, котрі можуть орґанізувати в них господарство самі або передати приватно-трудовим спілкам для орґанізації трудової промисловости.

Особливим питанням є справа з водами й лісами.

Всі води широкого суспільного значіння (моря, озера, річки), що використовуються для транспорту чи господарства (рибальства) або здобування великих живих рушійних сил природи, підлягають націоналізації, керування ними орґанізується державно-громадським способом (не бюрократично, а представниками трудових участників, держави і споживачів).

Дрібні ставки, озера, річки, криниці то що знаходяться в порядкуванні місцевих городських і сільських публичних орґанів.

Ліси, що по площі і якости дерева можуть бути обектом самостійного господарства у великому масштабі, підлягають націоналізації приблизно на тих основах, які положено в „Закон про ліси в У. Н. Р.“, 10. січня 1919 року.

---

*) Ці питання я маю докладніще розглянути в моїй окремій праці „Земельна справа на Україні“.

Керування лісовим господарством, роспреділення лісових продуктів між населенням ведеться державно-громадськими орґанами. Питання це надзвичайно важне, бо ліс є нарівні з хлібом найважнішим джерелом задоволення людських потреб.*)

Розуміється, цим не вичерпується питання про передумови соціялізації взагалі, про що я докладніще говорив в розділі „Проблема соціялізації“, але тут я маю на увазі господарські передумови соціялізації.

На мою думку, на перший раз цілком досить цих загальних змін і реформ власности, щоб дати напрям господарству в площині соціялізації. Дальніщий розвиток — діло господарської і культурно-суспільної еволюції.

Окремо треба зазначити, що ми ні крихти не захоплюємось теперішньою кооперацією і не думаємо на ній базувати розвиток трудового спільчанства, як то необережно роблять соціялісти, що не вникли в істоту теперішньої кооперації і її ідей. Правда, багато людей думає, особливо трублять про це самі коопераратори, що кооперація, як прояв колективізму, є взагалі чимсь од духу святого соціялізму.

Це велике непорозуміння, бо породіллю кооперації є капіталізм. Його ідеями вона просякнена, і цього не треба забувати. Сам капіталізм є свого роду — колективізмом.

По формі розподілу суспільного доходу він є індивідуалізмом власности, але по формі орґанізації продукції він є типом високого колективізму. Перш над усе — колективізмом праці, продукції, транспорту, торгу, комунікації.

Синдикати, обєднання і, нарешті, трести — це велика кооперація сил і капіталів з метою господарського визиску праці. Кооперація є проекція капіталізму навпаки. Союз споживачів, союз для збуту, кредитовий зоюз і т. и. — це все орґанізація дрібного трудового „капіталу“ з метою не знищити надвартість, а зменшити доходи посередників, перемістити частину надвартости шляхом кооперації приватних інтересів трудового і дуже часто нетрудового люду.

Термін „псевдо-кооперативи“ показує, що кооперація тільки через те може вважатися ділом не цілком чужим для нас, що кооперується в ній справді трудовий люд, але ця форма орґанізації сил є однаково корисна і для орґанізації панів-визискувачів, і вони в дуже великій мірі використовують цю форму для себе, через що в літературі і виникають для їх такі епітети, як псевдо-кооперативи. Кооперація гніздиться майже вся в сфері посередництва, але її майже нема в продукції і орґанізації споживання. „Споживча крамниця“ — це є лише форма закупки з „перших рук“ і функція орґанізованого транспорту. Теперішня „продукційна“ кооперація — це чиста капіталістична проекція господарства „в народі“! Кооперативний союз зі своїми заводами — це инша форма використовування надвартости в користь приватно-господарського інтересу.

---

*) Докладніще про це питання в моїй брошурі „Лісова справа на Україні“, вид. „Рух“, р. 1918 у Харькові.

Говорити серіозно про ролю кооперації в роботі для утворення передумов соціялізації можна лише через непорозуміння, бо присутність кооперації вказує на приватно-правовий господарський лад, що суперечить соціялізації і припускає присутність капіталізму.

Сучасна кооперація є породіллям капіталізму і має вмерти разом з ним, а натомість має вирости, як тепер прийнято говорити, клясово-трудова кооперація, котру ми розуміємо як трудові продукційні спілки в новому суспільстві. Трудова кооперація продукції — то що иншого, ніж сучасна кооперація в торговлі або „товариська“ цукроварня чи миловарня! Сучасна кооперація є формою боротьби дрібного капітала з великим, має ріжниці квантитативні, а не квалітативні, отже через це саме ми з нею не звязуємо ніяких соціялістичних надій.

4. Охорона народнього здоровля.

Найважніщою задачою революції, в протилежність капіталізмові, що визискує на свою користь психо-фізичну субстанцію людини, треба поставити охорону здоровля населення. Охорона здоровля в широкому смислі цього слова вводиться всією соціяльно-економичною проґрамою, одібранням надвартости, яка служитиме тому, хто її виробляє працею, а не тому, хто її пожирав пануванням. Але тут я мушу підкреслити вужчий зміст поняття охорони здоровля: забезпечення праці, підмога інвалідам, утримання на старість, підмога на час хвороби, каліцтва то-що. Політика революційної держави головно повинна зайнятися цими питаннями, які є, власне, метою революції і соціялізма — охорона життя.

Не можна не звернути уваги на те, що теперішня „приватна ініціятива“ в справі публичного харчування є одним з могутніщих джерел затруєння людського орґанізму: ресторани, їдальні, готелі, кафе, і т. д. Вони мають одну мету — не підтримку здоровля, а бариш, можливо більший бариш. Через те во імя барша приноситься в жертву все, в тім числі й людське здоровля. Фальсифікат, — ось засіб, що побиває конкуренцію. Тут ніякого „великого виробництва“ нема, тут лише торгівля, розмір торгового капіталу грає ролю. „Торгівля“ харчовими продуктами і перебрання в суспільні руки публичного харчування мусять бути першими кроками революції в політиці охорони здоровля. Доки не можна буде усунути „приватну ініціятиву“ — гострий контроль її. Як принціп політики тут — найгострiщі кари за фальсіфікацію продуктів і спекуляцію. Доводиться про це думати з досвіду, бо апарат обміну дуже складна річ, наладити його при розбитому транспорті дуже тяжко, хоч і цілком можливо, бо умови транспорту для приватної ініціятиви не ліпші, як і для громадської.

Як правило — всі курорти, кліматичні станції, санаторії то-що повинні бути, в залежности від їх значіння, в руках держави або городських і сільських громад.

Одкриття публичних їдалень на селах буде одних з могучих засобів до соціялізації хатнього господарства, коли поставити цю справу доцільно і економично-розумно. Їдальні і народні доми на селах — перша форма привчання до громадського способу товариського життя.

5. Культура.

Для України це питання є найголовнішим, бо ми не маємо того, що мають державні нації. Наша національна індивідуальність виявлятиметься, ростиме, внутрішньо багатітиме по мірі росту інтелектуальної і мистецької культури. Допущення приватно-торгової ініціятиви в цій сфері життя грозитиме несчислимими нещастями. Вся школа — в руках громад, вищі школи — в руках держави! Проґрама шкільного навчання змінюється рішуче: всякі богословія і закони божі викидаються, натомість вводиться навчання законів людського життя. Од нижчої до вищої школи головним предметом навчення є соціяльно-економичні господарські науки і соціялізм. Соціялістична література і наука має вже тепер головною метою в цьому напрямі — утворення підручних книг по громадознавству, загальноосвітнім наукам і соціялізму. Школа повинна бути в руках революціонерів, а не царсько-буржуазних людей „в футлярах", як то робили українські „соціялісти", що з пієтизму до „спеціялістів" оддавали школу спеціялістам по затемнюванню народу.

Видавництво книжок для шкіл мусить бути виключною справою держави і громад, а ні в якому разі не „приватної ініціятиви" і „кооперації", що зразу кидає людей в табор здобичників, спекулянтів і баришників. Наші помилки в цьому напрямі такі очевидні, що повторити їх було б злочином проти народу.

Буржуазна преса, як могутній спосіб суґґестій і насильств над душею, не повинна істнувати в трудовій державі. Всяка опозиція новому устроєві не допускається, але для доброцільної критики повинен бути повний простір. Діяльність осіб підлягає самій найсуворіщій критиці, але доводити „преимущества" буржуазного устрою і „приватної ініціятиви" зайво — це вже ми чули.

Технично-прикладне наукознавство повинно знайти могучу підтримку держави. Мистецтво і красне письменство так само мусять бути укоханою дитиною культури, але лише те, що знайде ухвалу артистичних жюрі. Особливо це потрібно для літератури, котра тепер є одним з найбільших способів розповсюдження ґанґрени буржуазного думання і розпусти. Літературні орґанізації повинні бути „цензорами звичайности і естетики".

Розуміється, на це мені скажуть, що я хочу вбити літературу, атмосфера якої — лише свобода. Так, свобода творчости, а не свобода розпусти. Свободу творчости ми лишаємо для соціялізму, але свободу розпусти закопуємо в глибоку могилу минувшини разом з падлом капіталізму.

Науковий дослід має повну свободу і особливу підтримку держави. Для цього народня держава коштів не пожаліє. Реліґія є приватна справа, але церковні маєтки — громадська. Конфіскація земель і маєтностей всяких від манастирів і церков — діло справедливости. Манастирі можуть істнувати, як і церкви, яко підприємства громад, яко парахвії, а не приватно-господарські орґанізації. Реліґійне почуття не повинно переслідуватись, бо воно є виявом індивідуальности, але церковщина, що не має нічого спільного взагалі з реліґією, предметом плекання

16*

не може бути. Релігія не суперечить соціялізмові, але буржуазна церква є його ворогом, а тому льоґічно ворог повинен бути знищений. „Сіноди“, „церковоі ради“, „міністри культів“ — це все непорозуміння в соціялістичній державі.

Політика соціялістичної культури — найславніща задача революції і соціялізму, що поведе до знищення спеціяльного суспільного шару „інтеліґенції“ шляхом перетворення трудового люду з худоби на справжню інтеліґенцію. Треба, щоб „Капітал“ Маркса міг вільно читати і коментувати кожний чередник, сажотрус, селянин! Щоб не було доґматизму і тупости, мусить увесь народ бути творцем вищої духової культури. Од розвитку цієї культури виграє соціялізм.

6. Політика керування.

Найтяжче в революції — керування нею. Революція сама по собі — процес хаосу, так привикли думати про неї з історичного досвіду. Неорґанізовані революції були завжди неуспішними і будуть завжди такими. Успішною може бути тільки орґанізована революція. Ми розуміємо нашу революцію, як революцію власности в першу чергу. Через те поширення революції на побут, особливо — побут широких мас, не то-що не потрібний нам, а він шкідливий для нашої революції, бо революція побуту — діло культури. Зачепіть побут нерозумно, як то роблять фанатики, і вся справа може провалитися. Двигачем нашої революції є зрозумілий інтерес, і лише навколо його може бути тверда орґанізація сил. Я бачив у Будапешті підчас влади рад зразковий лад і порядок: революція йде, а місто — працює, як часовий механизм.

Не треба вивісок перемальовувати, підіймати сварок про мову і примушувати кожного говорити не тією мовою, якою він вчора говорив. Люде звикли говорити протягом довгого часу. Мова — це побут, і змінювати його можна наукою, а не „наказами“.

Задоволення біжучих потреб треба зробити лекшим: щоб на здобуття необхідних річей не гаяти часу. Коли робітники зроблять переворот, а їхні жінки будуть потім по цілих днях вистоювати біля „соціялізованих“ крамниць, аж поки дістануть фунт хліба, шматок м'яса, або коли робітник не зможе здобути собі тютюну, то настрій зразу міняється: „робітничу“ владу почнуть лаяти самі робітники. Принціп економії — сили, часу, простороні, є такий могучий двигач людських мас, що коли революція його не додержиться, то вона нарешті впаде, як неекономне, непродуктивне підприємство. Найголовніща задача революційних орґанів — забезпечити для населення економію часу, сили, просторіні, щоб було не гірше, як було. Це вже побут, бо ним живе людська психика, люде вже пристосувались до його, сорозміріли свої рухи з ним, установили внутрішній ритм і відносини часу та простороні.

Харчовий, взагалі постачальний апарат повинен функціонувати бездоганно. Формальности зводити треба до мінімума. Очевидно, робити революцію після війни, що все росторощила, вигідно лише через те, що сила протесту в масах кольосальна, і коли її перевести в кінетичну енерґію, то можна все змести, але вона невигідна через те, що запасів

нема, відчуття незабезпеки дуже трівожить всіх і тягне до скупчення матеріялів; ділити при таких умовах продукти — тяжка і небезпечна річ! Через те всяка нерішучість в соціялістичних реформах убивала владу українських соціялістів.

Проґрама революції повинна бути льоґічно продумана до кінця. Декрети мусять заняти короткий час, а орґанізація апарату управління всіма публичними процесами повинна бути центральною задачею.

Мняться з ноги на ногу, не знати, що і як робити — це смерть революції.

Управління і репрезентація повинна бути в руках трудового клясу — це принціп нашої революції, через те керуючу ролю скрізь од вищого до нижчого орґану можна вручати лише бездоганно-переконаним соціялістам, а не то що „Українцям". Принціпи керування треба брати у буржуазії: ні одно російське правительство не візьме до роботи в уряді Леніна за те, що він „Руський". Клясовий принціп знає тільки льоґіку клясової політики, а коли люде почнуть підмішувати сюди ще якесь зілля, то так і знайте, що це роблять клясові гермафродити — інтеліґенти, що не розуміють психольоґично клясової політики, бо вони од природи міжклясові наростки, позбавлені клясових прикмет. Їхнім принціпом є компроміс, а компроміс — ворог революції принціпіяльно.

Українська „соціялістична" влада погибла за свою безпринціпність, бо політика може бути лише клясово-буржуазною або клясово-трудовою. Або-або, тут середнього шляху, „нейтралітету" нема.

Спеціяльним питанням революції є терор, як засіб укріплення нового ладу. Терор має рацію, як терор фізичної боротьби, це-б-то звичайна льоґика війни. Терор з помсти — це дурниця, який є засобом боротьби проти революції.

Такі форми терору, як „масовий терор" або убийства „в порядку червоного терору" є таким злочинством, якого нічим не то що виправдати, але й пояснити не можна.

Соціялізм мусить мати в собі вищу етичну цінність — гуманізм. Етично соціялізм є гуманізмом, бо во імя чого визволяється людина од визиску праці, насильства і т. д.? Ясно, що во імя цінности життя тієї людини, цілости її субстанції, свободи її я.

Терор можливий тільки при мілітарній боротьбі на вулиці, а коли ворог беззбройний, то навіть у дикунів тепер цього ворога не їдять, а держать в полоні. Беззбройний ворог у вязниці вже не страшний, і громадянська війна може без шкоди вживати звичаї мілітарної міжнародньої війни.

Українські державні будівничі не мають громадянської чесности ворога публично судити, за злочинства народнім присудом карати, а не вбивати з-за кутка, як то зробили з ґенер. Келером, не красти глупо-полохливо-злодійським звичаєм, як то „крали" банкира Доброго, замість того, щоб його арештувати, як ворога громадського ладу чи як там. Коли нема елементарної етики превосходства, тоді не можна братися за громадське будівництво.

Соціялізм є вищий етичний принціп, і тому не можна його топтати в багно буржуазної етики насильства.

Так тільки буржуазія робить з своїми ворогами. Для побідної революції політика помсти є недопустима, бо вона має вистарчаючі могучі засоби, як суд народньої совісти і вязниці, обеззброювання.

Буржуазія українська (в Галичині) арештовувала українських соціялістів за один намір лише голосно говорити про її злочинства, розстрілювала селян і робітників за „неслухнянство", призначала „буки" для жовнірів — це зрозуміло, бо на то вона буржуазія, але незрозуміло, коли це саме роблять соціялісти що до соціялістів в той час, коли завідомих ворогів українського народу тримають на свободі і на свій кошт одпроваджують до Денікіна (так були перепроваджені бувші міністри Скоропадського — Ґербель, Ржепецький і инші).

Зрозуміло тільки одно, що ці панки не соціялісти, а шпіони буржуазії в соціялістичному таборі.

На це все повинна звернути увагу клясова революція і визволитись од всіх елементів буржуазної сили — і од політики помсти, і од „національної єдности", од співробітництва з ворогами, од кровожерного тероризму і т. д. Тільки тоді вона може бути етично-вищою од буржуазного ладу і зможе справді нести надію на визволення змученому людові, спраглій за правдою людськости працюючих.

Революція мусить мати етичну вартість, яка міряється степеню її пошани до людської особи, до гуманізму, як основного людського змісту в соціялізмі. Коли б соціялізм не був вищою етичною вартістю, що міститься в його економичній вищости, справедливости і культурі, то чи варто було б боротись за соціялізм? Соціялізм, як инша варіяція варварства, не має вартости, і не за такий соціялізм ми боремося!

* * *

Я не кажу про орґанізацію управління — це тема иншої праці. Я маю на увазі загальні методи і цілі революції, як руху мас і закони руху цих мас.

Основна мета руху — орґанізація трудових сил, тому в нашу роботу не може входити орґанізація ворожих сил буржуазії, як то було за перших років революції.

Вшикувати трудовий люд в міцні, стрункі, спаяні дісціпліною революції і високого стремління ряди, кинути їх на боротьбу — розумну, обмірковану і пляномірну — така задача провідників революції. Внести віру, чесність, ентузіязм в працю, чорну працю революції — такий обовязок соціяліста.

Дивлючись на далекий ідеал, робити по певній реальній проґрамі дня, льоґічно переходячи з форм до вищих форм, тримаючись строго діалектики суспільного процесу. Політика скоків не доведе в царство свободи, декрети — не соціялізм, бо соціялізм прийде, як результат довгого процесу соціялізації, для якої революція має дати лише необхідні передумови.

Вивчення цих передумов, їх поняття і обсяг, було моєю метою, і, мені здається, я маю право сказати, що принаймні головні контури зазначено.

Проґрама економичної політики підчас революції, а це значить загалом — і тактика соціялістичних елементів — це потрібує окремого докладнішого розгляду, що я маю на думці, коли дозволять обставини, зробити в другій книзі.

А тепер кілька останніх слів.

XI. Сінтез.

Ми бачили, що капіталістичного матеріялізму вистарчає для того, щоб розуміти капіталістичний період історії, але не вистарчає для пояснення і зрозуміння всієї історії людськости.

Коли починається революція, коли автоматизм капіталістичного розвитку припиняється, обривається взаїмовплив соціяльно-економичних сил, тоді виступає незвичайно яскраво роля соціяльної людини, як творця своєї історії. Клясова боротьба до того потрясає всією капіталістичною будівлею, що вона, нарешті, падає, щоб дати простір новим соціяльним силам.

Трудові маси виходять на арену історії з наміром усунути суперечности старого - устрою, то-б-то утворити безклясове трудове суспільство. Величезна задача, великі сили, але й величезні руїни минувшини, що занечистили ґрунт!

Старий світ залишає після себе велику спадщину, упорядкування якої вимагає роботи всього суспільства. Цю роботу ведуть кляси в ріжних напрямах: попередня пануюча кляса хоче зберегти своє панування, намагається законсервувати свої форми, силкується зіпхнути всі суспільні сили на їх колишні позиції, і тому реакційність цієї праці є її принціпом; нова кляса вивривається з старих форм і з усієї сили видирається на нову позицію, перетворюючи всі відносини відповідно своїм інтересам і поняттям. Боротьба за спадщину, за суспільні придбання всього попереднього періоду наповнює добу революції новим змістом, що не дається до зрозуміння багатьом навіть прихильним до нового життя, навіть тим, хто безпосередньо в ньому заінтересований.

Для нових відносин ще нема форм орґанізаційних і форм думання, а тому революційна кляса в боротьбі приносить більші жертви, ніж то треба було б, з погляду розумної економії сил. Нова кляса, маючи фізичну силу, мусить платити великими жертвами за свою несвідомість.

Зріст свідомости є зростом сил.

Свідомість твориться одиницями і стає здобутком всіх. Соціяльна сила твориться масами і стає здобутком всіх одиниць.

У великій взаїмній спільности росте незвичайна сила одиниць і їх роля в історії. Показчиком цієї сили є господарська форма відносин. Велике виробництво — її формою.

Велика соціяльна сила одиниць виросла з великого виробництва.
Велике виробництво — квінт-есенція соціяльности, громадськости.
Роля особи в історії зростає зі зростом соціяльности.
Візьміть письменника, що ґеніяльні образи викладає на папері.

Без паперу він є лише зоольоґічна одиниця. З папером — він свідома людська істота, з друкарнею — він соціяльний елемент, з експедицією, залізницями, пароплавами, телеґрафом дротовим, бездротовим і. т. д. він поширює сферу свого впливу, його індивідуальність стає для кожної иншої людини феноменом зовнішнього світа і внутрішнього відсвітлення. Особа письменника, зпроєктована на папір, переведена через машини, залізниці, телеґрафи і всю суму соціяльної орґанізації, стає індивідуальністю у відносинах до найбільшого числа людей. Письменник в пустині — не індивідуальність! Індивідуальности людської по-за соціяльністю не істнує!

Але далі. Телеґрафист, що працює не апараті Морзе чи Марконі, несе в собі велику силу, якої нема в инших одиниць.

Він перемагає просторінь передачею людських соціяльних сил безмірно краще і більше, ніж хтось розмовою віч-на-віч. Індивідуальної сили вистарчає для розмови лише на 10—20 сажнів, а хто передає енерґію на десятки тисяч кільометрів, той має ще додаток соціяльної сили і лише ним перемагає обмежений круг особистого впливу. Незмірно сильніщими соціяльно є люде, що вміють через багато приладів і машин виявляти свою енерґію.

Ті, хто орудує паром, електрикою, радієм, повітрям, здаються нам титанами, індивідуальність їх розширяється все далі й далі, і де-хто її поширив на цілий світ. Едісон є світовим з'явищем.

Його індивідуальність констатують міліони людей, що стикаються з матеріялізацією його духа в кінематоґрафі, ґрамофоні і багатьох инших річах. Коли президент Сполучених Штатів Америки притиснув в своєму кабінеті електричний ґудзик і зірвав у гору в Панамському перешийкові сотні тисяч кубичних метрів землі і каменю, з'єднавши воду одного океану з водою другого, — він цим виявив соціяльний додаток до своєї сили. Обєктивно цей вибух на панамському каналі — діло титана, перед котрим є ніщо всяка зоольоґічна людська одиниця. Субєктивно — хто такий той титан? Маленький слабий звичайний чоловічок, котрий по-за сферою людської соціяльности не має ніякої в собі сили.

Соціяльне панування людини над річами і живими силами природи робить людину титаном і розширює її індивідуальність безмежно в часі і просторонї.

Поступ є поширенням індивідуальности людини.
Єдининим засобом до цього є соціяльність.

І коли соціяльна орґанізація людей перейде стадію родини, ґрупи, партії, кляса, коли орґанізація охопить все суспільство, тоді індивідуальність кожного пошириться на його, вийшовши з меж родини, ґрупи, партії, клясу. Орґанізація всіх окремих суспільств в одно світове суспільство є льоґічно мислимим закінченням просторів розвитку. І хто лишається сам, той найбіднійщий соціяльною силою; хто має родину,

той де-що одержує вже від соціяльности. Ґрупи, партії, кляси і т. и. — це все є орґанізаційні форми соціяльної сили людей. Коли ці форми зникнуть, розвинуться в одну вищу форму — соціяльність досягне нечуваної могутности, а індивідуальність знайде найширшу сферу свого виявлення.

До цього веде людей соціялізм, і тому він є найкращою піснею, думкою, мрією, ділом людскости, найвищим стремлінням всіх, що хочуть краще жити; тому він є найкращим забезпеченням людської індивідуальности і її свободи.

Соціялізм є найкращим витвором людини і спеціяльною її прикметою. Не умінням собі приготовляти гарячу страву одріжняється людина од звірини, а тим, що людина шляхом соціяльної орґанізації дійшла до соціялізму!

Ми стоїмо на порозі нової історичної доби, стоїмо в огні революції, що вже творить передумови соціялізації! Ми живемо в найкращий час, коли люде відчули можливість безмежного росту своїх сил, коли побачили таку свободу для розвитку індивідуальности, яка нас захоплює в безмежність, — безкрайність горизонтів якої є її поняттям. Тому ми проклинаємо капіталізм, що своїм „приватним" інтересом, „приватною" власністю, „приватною" ініціятивою замикає рямці соціяльности, загорожує перспективи розвитку, своєю „свободою вільного договору" утворює атмосферу приватного, обмеженого, по-за-суспільного істнування міліонів людей. Він став муром клясового, по-за-суспільного істнування і не пускає людей на ширші простори всесуспільности, він поклав межі соціяльности і цим присудив себе на смерть.

Суддею над ним стоїть соціялізм, бог соціяльности. Виконавцями присуду є трудові маси, їх праця. І позаяк праця є змістом історії соціяльности, то вона переможе приватний інтерес і приватну свободу во імя суспільного інтересу і загальної свободи всіх.

* * *

Реальною проґрамою нашою є соціялізм.

Ми йдемо до визволення політичного, національного, культурного, соціяльного. Але визволення ми мислимо не як еволюцію капіталізму, не як демократію його, а як революцію проти його. Еволюція капіталізму, розвиток його до якихось вищих форм, утончення його, не можуть бути нашою метою, бо наша мета протилежна його меті. Його мета — орґанізація приватного інтересу, приватної свободи, а наша мета — загальний інтерес, загальна свобода. Ясно, що це протилежности.

Протилежности не мають спільного шляху. Ми одкидаємо, поборюємо, нищимо капіталізм, а не допомогаємо його еволюції. Він не може розвиватися в бажаному для нас напрямі, бо він має свій, протилежний нашому, напрям. Приватна власність не може еволюціонувати до своєї протилежности, коли вона приватна. Вона може зникнути лише в огні революції! Диктатура трудових мас замісць диктатури капіталістів — такий наш шлях, і цілком ясно, що він не може бути

спільним з буржуазією. Але не всі соціялісти так думають; марксисти звязують свої надії з розцвітом капіталізму, хоч цей розцвіт і означає пролетарізацію мас. Вони думають, що спролетарізовані маси дійдуть до таких злиднів і до такої орґанізації, що їм легко буде опанувати історичну спадщину. Марксисти мислять пролетаризацію, як орґанізацію мас. Що більш будуть маси спролетаризовані, то менше сили їм треба буде на революцію. Солодка мрія, облудна ілюзія! Не може бути нещастя способом для досягнення щастя, бо пролетаризація значить і деґенерація, а рост капіталізму — це не зменшення його сили, а збільшення: в Европі зріст капіталізму значить захоплення ним в свою сферу все більшого числа людей. Коли в Анґлії $^3/_4$ населення заінтересоване в нетрудовому доході, то пролетаріят там слабший, ніж у нас, де з нетрудового доходу живе лише $^1/_3$ населення. Розвиток капіталізму — це орґанізація і пролетаріяту, але ще більша орґанізація нетрудових насильників і збільшення їх динамично-рушійної енерґії.

Марксисти прийняли гірку втіху европейської соціяльности за загальний принціп визволення і через це осліпли в наших історичних обставинах, впали в безнадійність. Вони побачили, що Україна має 6% пролетаріяту, і мусіли відмовитись від революції.

Соціялісти-революціонери також думають, що звязувати свої надії з ідеєю пролетаризації — це значить відмовитись від соціялізму, а конкретно у нас — відмовитись від визволення України. Наше становище в розумінні історичної задачі — розширення соціяльности на Україні, в зреалізуванні ідеї українського суспільства — одріжняється од становища марксистів і від становища буржуазії.

Кольоніяльний капітал просто не хоче творити українського суспільства, бо це суперечить його інтересам. Марксисти не можуть творити його, бо одні розуміють своє безсилля, а другі (большевики) не розуміють свого безсилля: соціяльна сила революції, на думку тих і других, складається лише з 6% населення! І тому соціяль-демократи не пішли в революцію (то ж не революція — підтримувати капіталізм!), а большевики пішли з малими силами. Бо й ті й другі виходили з поняття промислового пролетаріяту, як носителя соціялізму, іґноруючи иншу, справжню силу революції — трудове селянство.

І ті й другі, коли вони льоґічно проведуть свою лінію до кінця, йдуть від соціялізму в часі, проти його в просторові. Соціялісти-революціонери покладаються на весь комплекс трудових мас, що не живуть з надвартости, котрі є реальною, справжньою більшістю населення.

І хай це населення мало свідоме, хай сфера його соціяльної орґанізації вузька, хай базисом його є лише приватно-індивідуальне господарство біля землі, але коли зачинати служити соціялізмові, то треба служити йому при всяких даних суспільно-господарських і культурно-історичних і психольоґічних, скажемо — найгірших обставинах! Ждати, коли на Україні буде 60% промислового пролетаріяту, і тоді вважати соціялізм „назрілим“ — це утопія, самообман.

За соціялізм треба боротись в усяких обставинах. І коли Україна хліборобська країна, то що ж робити? відмовлятись від неї? Ждати, поки вона стане індустріяльною, поки в ній набереться пролетаріяту на більшість населення? Ні, соціяліст повинен уміти знайти форми для виявлення соціялістичної суті в усяких історичних і господарських обставинах.

Український соціяліст повинен прийняти Україну аґрарну і працювати для наповнення її соціялістичним змістом. Розуміється, це трудніще, ніж ждати автоматичного народження соціялізму з іманентного розвитку капіталізму. Так, це тяжче, ніж зкинути з людей творчість соціялізму і перекласти її на автоматизм історії. Соціялісти-революціонери приймають Україну, яка вона є, і бачать в ній перевагу дрібного аґрарного господарства над усим, над невеликим запасом форм великого виробництва, і хочуть творити сприятливі умови для кристалізації господарського хаосу в кристали великого виробництва — для соціялізації. Єдиним засобом для цього — соціяльне знищення трудового резерву шляхом конфіскації нетрудової землі і розміщення на ній цього резерву. Цим капіталізмові наноситься смертельний удар і одкривається можливість для соціяльної творчости — для соціялізації. Ми не покладаємось, як марксисти, на те, що соціялізація господарства підготовляється автоматичною еволюцією капіталізму, а покладаємось на соціяльну самодіяльність трудових мас. Тому ми висуваємо проґраму знищення капіталізму на Україні тепер, коли ще він не спролетаризував усього селянства, бо не визнаємо його соціялізаторської місії, і свою полохливість і небажання робити не ховаємо в формулу безсилля людини, в формулу іманентного розвитку продукційних сил.

Ми беремо на увагу всі позитивні і неґативні прикмети соціяльно-будівельного матеріялу — пролетаріяту, трудового селянства і трудової інтеліґенції — і при цих даних ведемо боротьбу проти капіталізму. Ці дані невеликі? Вони не менші в усякому разі, ніж де-инде. Хоч в инших країнах в пять-сім разів більше пролетаріяту, але там на соціялізм і не заноситься. Коли ми тепер мало виграємо, то це все таки буде більше, ніж в країнах пролетарізації! Ми вважаємо, що у нас більший процент трудових мас, що живуть виключно з трудового доходу, не з надвартости, ніж в країнах цвітучих капіталізмом і пролетаризацією, а тому наші шанси на побіду над капіталом більші, ніж там.

На побіду над капіталом! При всяких обставинах, всяких ріжницях в соціялістичній ідеольоґії це повинно бути святинею, найвищою мрією кожного соціяліста.

Політична перемога над капіталом ще не є соціялізмом, але це розчиняє браму в царство соціялізації. І за вхід в цю браму бореться наша партія, ставлячи собі реальну проґраму: політично перемогти буржуазію і утворити передумови соціялізації.

Ми реалістично мислимо нашу задачу: перемогти капіталізм хоче пролетаріят, трудове селянство і трудова інтеліґенція, — це є більшість населення, і з нею ми звязуємо всі наші надії.

Тому ми не розділюємо революційних сил, не вважаємо пролетаріят кращим чи гіршим від трудової інтеліґенції чи трудового селянства: коли ми називаємо окремо ці ґрупи, то лише по формальних прикметах — по формі і сфері прикладання їх праці, а соціялістично беручи — вони є єдина спільна армія революції, армія відродження України і частина світової революційної армії. Виходячи з характеру господарства України і соціяльної структури населення, ми називаємо також формально наш світогляд аґрарно-соціялістичним, але коли соціялістична Україна буде фактом, то хіба це матиме значіння? Абсолютно ніякого! Чи аґрарна, чи аґрарно-індустріяльна чи чисто індустріяльна-соціялістична республика має свою вартість не в тім, яке господарство в ній, які продукти вона виробляє, а виключно в тім, як вона виробляє. Коли соціялістично, то це і є соціялістичне суспільство, що заключає в собі найвищу вартість — соціялізм!

Для нас мета — соціялізм і лекший спосіб його досягнення в інтересі конкретних живих людей. Як ми його досягнемо — це діло творчости, розуму, праці, а чи з одним пролетаріятом, як того хочуть марксисти, то й це добре — коли можливо. У нас це неможливо, і тому нам здається певніщим спосіб досягнення соціялізму з пролетаріятом і селянством. Ми не можемо покладати свої надії виключно на пролетаріят, бо його нема в достаточному для перемоги числі. Скільки є — стільки й нашого. Не можемо також і пишатися цією перевагою — великою кількістю і високими соціялістичними здібностями пролетаріяту, бо не маємо такого пролетаріяту. Коли пролетаріят — кращі соціялісти, ніж селяне, то й слава їм, але злорадно пишатись цим так, як то роблять наші несвідомі навіть в марксизмі марксисти — просто смішно.

Аґрарне господарство є лише формою приложення, втілення соціялізму, і хоч би як марксисти ждали соціялістичного чуда, воно прийде і виявиться на Україні тільки в формі аґрарно-соціялістичної республики і ніякої иншої.

І тоді впадуть соціялістичні секти, впаде поклонення авторитетам та іконам соціялізму, а соціялізм буде фактом. Тоді не буде марксистів і „ес-ерів“, бо їхнє істнування можливе лише тоді, коли соціялізм є ще не ділом, а лише *ісповіданням віри*, коли замість соціялізму в житті соціялізм виявляється в *ідеольоґіях*, а ідеольоґії — справа особиста, як віра. Через те у нас грають ролю віроучителі заходу в соціялізмі, як грали подібні віроучителі сходу в релиґії.

Хто більший — митрополит Антоній чи папа римський? За це сварились люде раніш, а тепер за те, що єдиний алах Маркс і пророк його Енґельс . . .

Це великі люде в соціялізмі, як *ідеольоґії*, але соціялізм, як *діло*, до їх не відноситься. В своїх обставинах вони мислили соціялізм через пролетаріят, а ми в своїх окремих обставинах мислимо його через спільність трудових клясів. І хто як *в своїх обставинах* дійде до соціялізму — це менш важне, як те, що він, *дійшов*. Вступ в царство соціялізму покладе кінець іконопоклонству, тоді всі соціялісти найдуть *спільне* діло. І це буде великим останнім сінтезом життя і думки. І до цього ми йдемо.

Сінтез життя і думки — наша мета.

Нам лекше йти в житті, бо, слава богу, українські соціялісти-революціонери ще не мають своїх ікон, ні свійських, ні імпортованих, і не можуть зміст життя — боротьби за соціялізм, обернути в його вихвалляння старим, як світ способом — воскуренієм фіміама перед батьками церкви.

Іконопоклонство було смертю християнства і є смертю соціялізму там, де живе діло боротьби замінюється вимахуванням кадила.

Для нас дорогий Маркс, як один з великих учителів соціялізму. Ми приймаємо його трудовий принціп, його економичну науку про капітал, принціп боротьби клясів в капіталізмі, його капіталістичний матеріялізм, його економичні поняття, — на цьому базисі росте великий світогляд, але його історичний матеріялізм, автоматизм історії, це-б-то його спосіб приложення соціялізму до певної історичної обстановки, до капіталістично-індустріяльного го·подарства, не відповідає нашим обставинам і тому не може бути фільософією життя і боротьби у нас. Економичні поняття і прінціпи його для нас є базисом збудування нашого способу, нашої форми приложення соціялізму до обставин аґрарного господарства. От і все.

Через те ми не можемо ждати пролетаризації, не чуємо вартости в принціпі очікування автоматичних народин соціялізму в обставинах дрібного аґрарного господарства.

Ми одкидаємо рішучо це чекання, бо воно суперечить живій дійсности, конкретним інтересам нашого трудового люду. Жити і гнити, не знаючи коли, через скільки сот років капітал у нас сконцентрує все господарство — це суперечить живому розумінню дійсности, та й чому капітал має виконати цю концентрацію — обєднання продукції?

Значно краще можуть це зробити в своїм інтересі живі народні маси.

„Марксизм,“ як його уявляють наші іконопоклонники, є теорією пасивности і відмови від громадської творчости. Він приходить сліпцем, що не бачить історичної дійсности, місцевих чинників, характеру суспільної структури, він мислить тільки один процес велико-індустріяльної продукції скрізь і по-за ним не бачить живих форм приложення своїх рук до дійсности. Він виступає ворожо проти селянства на Україні тоді, коли це є рішаюча сила революції! Одкиньте її від революції, утворіть буржуазно-капіталістичну „демократичну“ республику, і ви цим наносите смертельний зрадницький удар европейському пролетаріятові, що хоче виступити на боротьбу в спільній, звязаній, пляновій акції, а не ізольовано. Я бачив, яким гнівом искрилися очі угорського пролетаріяту коли він бачив, що Україна одрізає його од революційної Росії. І пролетаріят Угорщини впав, бризнувши потоками своєї крови, в ізольованій боротьбі. Причина?

Історія вкаже на Україну, а Україна вкаже на марксистів, як пасивистів, так і революційних, бо пасивисти йшли з буржуазією, а революційні воювали з українським селянством і покинули Угорщину без допомоги на безталання, бо Раковські, Пятакови хотіли влади!

Вони ніяк не можуть миритись з владою не лише селянства, а й пролетаріяту, — для їх вище інтерес „красноармейців“ ніж червоноармейців. Вони воювали з українським селянством, вони творили — в супереч найліпшим бажанням — реакцію на Україні, вони нищили ідею соціялізму.

Так виглядає приложення марксизму в аґрарній Україні.

З марксизмом ми не підемо далеко, а застрягнемо в крохоборстві соглашателів, або викличемо реакцію по прикладу революційних фанатиків доґми, нащадків російського „сугубого алілуя“. Марксизм в цьому практичноту приложенії — не наш шлях.

Наш шлях і прапор — революційний соціялізм, як зміст, виявлений в певній історичній, культурно-психольоґічній і господарській обстанові. Доки є такі індивідуальні природні і історичні обставини, доти соціялізмноситиме на собі живі національні форми того народу, котрий вступив на шлях революції проти капіталізму.

В такому лише розумінні ми могли б нашу схему назвати українським соціялізмом, це-б-то певною індивідуальною формою приложення загально-світової ідеї визволення праці і здійснення права на повний продукт на Україні. Україна є індивідуальністю в інтернаціональній спільности людей, а тому ніяких шаблонів життя, творчости і революції, вироблених в инших обставинах, вона не прийме, не може і не повинна приймати.

Чужий шабльон Україну нищить.

Він неминуче вдирається на Україну не тільки живосилом, а добровільно приносять його ті наші земляки, що були і є в чужій неволі. Вони приходять до України з такою мовою ідей і поглядів, якої навчились в неволі. Наші невільники, бранці говорять мовою тих панів, у яких вони були в рабстві!

Інтеліґенція наша, що вертається до народу, приносить з собою ту мову. Рабство, як віспа: хвороба минає, а ряботиння лишається на все життя.

Народ, головно наше селянство, жило своїм життям, своєю мовою, працею. Воно говорить тим своїм, що воно собі само витворило, а інтеліґенція приходить до його з тим чужим, що їй рабство накинуло. І тому інтеліґентщина не попадає в колію життя, накидає народові свої-чужі шабльони, кулеметами хоче їх утвердити в житті України, не питаючи волі народу. Хто був у рабстві і знає тільки закон насильства над собою, той нічого иншого, як насильство, не може предложити своєму народові.

А Україна мусить боротись власне з цією ідею, бо її культивував особливо завзято кольоніяльний капітал. І коли він тепер на Україні гине, то всі, що були у його на службі, всіма силами хочуть затримати в житті його ідею, хочуть паразитно утриматись на Україні. В першу чергу — моськовська метрополія. Вона вся жила сотні років, культивувала, мислила, відчувала ідею панування на Україні, ідею знищення України, як індивидуальности. Це головна російська історична ідея, невмируща, руйнуюча нас, яку всі Росіяне, од дворян до комуністів включно,

висловлюють в наївно-дикунській фразі: „Росія не може прожити без України“ — без засобів української землі і без визиску праці українського народу.

Ідея чистого, брутально-грубого еґоїзму і паразитизму.

Всупереч цьому українська ідея виявляється в бажанні визволитись від визиску. Це ідея праці і свободи.

А тому Україна мусить визволитись від капіталу і від Росії.

В цій ідеї закладається вся сила, пристрасть, патос української індивідуальности і нашої історично-визвольної місії.

І коли прийдуть наші бранці з неволі та почнуть говорити про московські інтереси на Україні — знайте, це раби говорять мовою тих панів, у яких вони були в неволі!

Вони вживають ріжну термінольоґію і фразеольоґію, але ідейний зміст її той самий — ідея московського паразитизму: „велика Росія“, „браття“, „селянсько-робітниче“ братство, „самостійна Україна“ в найтіснішому „союзі“ з Росією — це все формальні метаморфози російської історичної ідеї паразитизму, з якою найбільш уперто бореться наше селянство, захищаючи свою працю од визиску.

В цій боротьбі селянства за своє трудове право лежить великий революційний соціялістичний і національний зміст.

Це з'явище глибоко поступове і революційне!

На таку силу спротиву і опору не здобувся ні один кляс на Україні, ні одна ґрупа населення — це великий симптом того, що за українську індивідуальність бореться єдиний носій української національности — селянство.

Українські соціялісти, як соціялісти, повинні зрозуміти цей визвольний патос трудового принціпу на Україні, що ламає всі шабльони, пробиває всяку кору чужих шабльонів і злущує з України огидну форму чужого панування — панування капіталу. Так з'являється і виростає перед нами українська індивідуальність.

Космополітизм в цілях, національність в формах здійснення — ця формула Драгоманова одержує тепер глибоко-правдивий зміст. Боротьба за трудовий принціп неухильно-льоґічно веде Україну до здійснення соціялізму і до визволення національної індивідуальности. Тому націоналізм на Україні повинен бути соціялістичним, а соціялізм — національним. Лише такий зміст нашої боротьби забезпечує українському народові ту свободу, рівенство, братерство з иншими народами, вселюдськість, Інтернаціонал, до якого ми йдемо.

І за його треба боротись що дня, не ждучи виявлення іманентних псевдо-законів розвитку загадкових продукційних сил. Боротьбою український народ не дозволить буржуазній гнилизні стати „законом історії“. Український народ — живий, це так блискучо виявилось підчас революції.

Він не буде ждати пролетарізації, не дасть ніколи своєї згоди на розпоношення капіталу, яке ніби-то в решті приведе його до свободи.

Для того, щоб бути вільним, зовсім не треба творити апольоґії неволі під видом глибокомудрія назрілости чи неназрілости продукційних сил.

Дух революції, орел нашого бунту і повстання проти неволі, вже вилетів з-за ґратів духовного поневолення з зухвалою думкою, як то сказав колись у Пушкина орел до крука-опортуніста:

Ні, брате-круче! Краще раз напитись живої крови, ніж триста років їсти здохлятину!

Друкарня: J. N. Vernay
Wien, IX., Canisiusgasse Nr. 8—10.